

JOHANN WOLFGANG GOETHE

Az ifju Werther Gyötrelmei

Forráskiadás

RETEXTUM

A reciti kiadó *ReTextum* című könyvsorozata szövegeket közöl. A szerkesztőség és a sorozatszerkesztők koncepciója szerint egy adott szöveg kritikai igényű újra- vagy első közlése nem egy elvárt lépést jelent az ideálisnak feltételezett szövegállapot felé, mivel azt gondoljuk, hogy nincs egy ideális szövegállapot. A sorozatban megjelenő szövegek is csupán szövegváltozatok. Szándékaink szerint egy adott pillanat szakmai kritériumai alapján a legjobbak.

Johann Wolfgang Goethe
Az ifju Werther Gyötreime

r e c i t i

ReTextum · 4

sorozatszerkesztők

HEGEDÜS BÉLA

LABÁDI GERGELY

Mit jelent az 1810-es évek Kolozsvárján *Werthert* olvasni? Hogyan értelmezheti Goethe eddigre majd fél évszázados művét egy ambiciózus fiatalember? Mit olvas még társaival, és mit gondolnak Európa közelmúltjának klasszikusairól, miért tartják fontosnak fordításukat? Tényleg Bölöni Farkasé az első teljes *Werther*-fordítás? Szabadon bánt Goethe művével? Jelen kiadvány a Bölöni Farkas-fordítás és forrása párhuzamos kiadásával, valamint a kísérőtanulmánnyal e kérdések megválaszolására tesz kísérletet.

A *reciti kiadó* ReTextum című könyvsorozata szövegeket közöl. A szerkesztőség és a sorozatszerkesztők koncepciója szerint egy adott szöveg kritikai igényű újra- vagy első közlése nem egy elvárt lépést jelent az ideálisnak feltételezett szövegállapot felé, mivel azt gondoljuk, hogy nincs egy ideális szövegállapot. A sorozatban megjelenő szövegek is csupán szövegváltozatok. Szándékaink szerint egy adott pillanat szakmai kritériumai alapján a legjobbak.

Johann Wolfgang Goethe

Az ifju Werther Gyötrelmei

fordította
Bölöni Farkas Sándor

sajtó alá rendezte és a tanulmányt írta
SIMON-SZABÓ ÁGNES

• r • e • c • i • t • i •

Budapest
2015

A kiadvány a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült.

lektorálta
LABÁDI GERGELY

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc* (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>) feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

HU ISSN 2064-728X
ISBN 978-615-5478-11-6

Kiadja a r e c i t i,
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
tartalomszolgáltató portálja ► <http://www.reciti.hu>
Borítóterv: Szilágyi N. Zsuzsa
Tördelte: Labádi Gergely
X_YET_X, Linux Libertine, Linux Biolinum

Tartalom

Bölöni Farkas Sándor <i>Werther</i>-fordításáról	7
A Goethe-fordítások kontextusa	10
Kazinczy Goethe-kultusza, 10 – Döbrentei fordításelméleti elképzelései és az <i>Erdélyi Muzéum</i> Goethe-képe, 14 – Az <i>Erdélyi Muzéum</i> körüli fordítói és „poétai” csoportról, 24 – A „Lipsziai Conversations Lexicon” Goethe műveiről, 27 – Bölöni Farkas nyelvészeti tárgyú reflexiói, 30	
A <i>Werther</i> -fordítások filológiája.	33
„Schmiederey” a <i>Werther</i> -filológiában: egy kalózkiadás jelentősége, 33 – A kolozsvári fordítások forrásáról, 36 – <i>Osszián</i> -fordítások a <i>Werther</i> ben, 39	
Bölöni Farkas <i>Werther</i> -fordítása.	42
A <i>Werther</i> -fordítás nyelve, 43 – A kézirat utóélete, 44 – Az érzékeny olvasók és a <i>Werther</i> paratextusai, 47	
Szöveggondozási elvek	53
<i>Werther</i> in Ungarn zu Goethes Lebzeiten	55
Die ersten ungarischen Übersetzungen und ihr Ausgangstext.	57
<i>Leiden des jungen Werthers</i> – Az ifjú <i>Werther</i> Gyötrelmei	65
Mutatók	285
Irodalom.	287
Névmutató	293

Bölöni Farkas Sándor
Werther-fordításáról

Johann Wolfgang Goethe *Die Leiden des jungen Werthers* című művének első megjelenése (1774) után bő negyven évvel készültek el a regény első magyar átültetései, Bölöni Farkas Sándor és Kissolymosi Simó Károly munkái. Az első két fordítás közül Kissolymosi Simóé már 1823-ban megjelent, 1975-ben pedig újból kiadták, Bölöni Farkasé azonban most jelenik meg első ízben. Az irodalomtörténet-írás korábbi feltételezése szerint Kissolymosi Simó ismerte és használta Bölöni Farkas fordítását, hiszen ugyanazokat a helyeket hagyta ki az eredeti regényből, és ugyanazokat a dátumokat szerepeltette hibásan mint mestere, illetve részleteket is átvett Bölöni Farkastól.¹ Ezek a felvetések többnyire változatlanul tértek vissza a későbbi tanulmányok oldalain is. Ha követjük a fenti gondolatmenet logikáját és a kihagyásokra figyelünk, akkor biztosra vehetjük, hogy az irodalomtörténeti tanulmányok szerzői a *Werther* második autorizált változatát (1787) vették forrásszövegnek, s ehhez képest értékelték az első magyar fordításokat. E régóta hagyományozódó állítások azonban tévesek: nem Bölöni Farkas, hanem Kissolymosi Simó fordítása készült el hamarabb, ennélfogva nem is használhatta mestere kéziratát, a kihagyások ráadásul nem is saját döntésükkel, hanem a *Werther* rendelkezésükre álló kiadásával magyarázhatók.

Mindkét fordítás a Schmieder-féle 1778-as karlsruhei kalózkiadás szövegén alapul. Ez a kalózkiadás a *Werther* első szövegvariánsából indul ki, de tartalmazza azt a két négysoros mottót is, melyeket Goethe utólag illesztett a regény elé. A szöveges és a szerkezeti egyezéseken túl ráadásul igazolható, hogy ez a karlsruhei kiadás megvolt Bölöni Farkas könyvtárában. Továbbá téves az a sokat ismételt állítás is, mely szerint Bölöni Farkasé lenne a Goethe-regény első teljes magyar nyelvű fordítása. Kazinczy Ferenc, Döbrentei Gábor, valamint Bölöni Farkas egymással váltott leveleiből egyértelműen adatható, hogy Kissolymosi Simó 1817 tavaszán, Bölöni Farkas pedig 1818 őszén készült el a fordításával. A párhuzamosan, vagy legalábbis közel egy időben készült fordítások ugyanazt a forrásszöveget használták, és ugyanabból a Döbrentei, illetve az *Erdélyi Múzeum* körül kialakult nem intézményesült kolozsvári fordítói, szerzői körből kerültek ki.

¹ GYÖRGY 1941, 447., WÉBER 1975, 151., MALLER 1984, 30.

A tanulmány a fenti állítások alátámasztására elsőként Döbrentei Gábor és Kazinczy Ferenc kolozsvári irodalomszervezői tevékenységét tárgyalja, közelebbről az *Erdélyi Múzeum* (1814–1818) köré csoportosuló szerzőkhöz fűződő kapcsolatuk irodalomtörténeti vonatkozásait, valamint Goethe munkáira vonatkozó releváns kijelentéseiket. Ezután Bölöni Farkas Goethe-olvasmányainak szöveg-helyeit tekintjük át, kiemelten a „Lipszai Conversations Lexikon” Goethe műveiről szóló cikkelyét, a *Werther* kortársi, romantikus értékelését. A textológiai fejezetek a *Werther* karlsruhei kalózkiadását és Kazinczy Ferenc *Szelmai dalok* fordítását hozza összefüggésbe a két kolozsvári *Werther*-fordítással. A tanulmány záró fejezetei Kis-solymosi Simó és Bölöni Farkas áttünetéseinek szövegét és a fordítások utóéletét vizsgálják.

A Goethe-fordítások kontextusa

Jelen fejezet azt az utat követi nyomon, amelyen Kazinczy Goethe műveinek megismerésére, olvasására ösztönözte Bölöni Farkast.² Az út a korai drámákon át vezetett a *Wertherig*. Megismerhetjük továbbá Bölöni Farkas szerepvállalását Döbrentei Gábor *Erdélyi Múzeuma* körüli munkálatokban. Szó lesz az 1814-ben itt megjelent *Eredetiség's jutalom tétel* című kiírásban megfogalmazott fordítás-elméleti elképzelésekről. Ezek magyarázattal szolgálnak arra, Bölöni Farkas számára mit jelenthet az idegen nyelven írt klasszikus munkák magyar nyelvű fordítása, miért van erre szükség, milyen módszert alkalmazhat egy fordító, azaz körvonalaíthatjuk azt a szellemi kontextust, amelyben Bölöni Farkas nekiállt a szentimentális regény fordításának.

Kazinczy Goethe-kultusza

Bölöni Farkas Kazinczyhoz fűződő barátsága döntő szerepet játszott abban, hogy az unitárius diák figyelme Goethe személyére és műve-

² Kazinczy Goethe-kultuszáról l. FRIED 1989. A *Wertherhez* Uo. 233–234, 251–254.

ire irányult. Döbrentei mutatta be Kazinczynak, aki hamarosan már a magyar Schillert látta benne.³ Ekkortájt írta epigrammáját *Bölöni Farkas Sándorhoz* az *Új tövises és virágok* tervezett kötetébe, amelyben Goethére is utal.⁴ Kazinczy már a második Bölöni Farkashoz szóló levelében az eredeti és a fordított munkákról értekezik, és azt állítja, hogy „én úgy hittem (a' mint ezt Bárócziról mondtam a' B. életében) hogy több hasznot fogok nyújthatni, ha középszerű Originálok helyett nagy gonddal készített fordításokban classicaí szépségű darabokat dolgozandok”.⁵ Saját tapasztalatára hivatkozva azt javasolja Bölöni Farkasnak, hogy csak nyelvgyakorlás céljából fordítson:

Fordításokra ne ereszkedjél, legalább ne soha másképen mint merő gyakorlásul, a' mit Cicero is tett; abba nem fogod hagyhatni, 's örökké fordító maradsz mint Báróczy és én, a' ki egy kisded csomócska versezetnél semmit nem mondhatok tulajdon teremtésemnek. De midőn erre kérlek, arra is intelek egyszersmind, hogy Origináljaidat ki ne add, vagy ne neved alatt. Később árthatnának fényednek.⁶

Kazinczy tehát egyáltalán nem ajánlja Bölöni Farkasnak a fordítást, ám Goethét mint olvasmányt igen, hiszen ugyanebben a levélben írja utóbb híressé vált sorait is, amelyeket a széphalmi mester Goethe-kultusza kapcsán rendre idéz az irodalomtörténet-írás:

Leginkább arra kérlek, hogy ne olvass sokat. Keveset, de jól, 's azt a' keveset szünet nélkül, 's igen nagy gond-

³ „Nekünk ebben Schillerünk nevelkedik, 's úgy hiszem, hogy nem lesz Schiller manqué.” Kazinczy Kis Jánoshoz, 1816. márc. 6. KAZINCZY 1904, 22.

⁴ „Ragyogó futással kezdted a futást / Olympiádnak síkjain, s a tömött / Sokaság Paeant kiált a nagy merőnek. / Hová futsz? Megállj! Itt az Euripidesz / Hermája, s a Götheé; s itt közöttük / A hármias istennő szent szobra kél. / Hullj térdre, lelkes ifju, s mondd az ígét: / „A szépet a nagy mellé!” Már repülsz? / El, el a határig, vagy ne, nagy merő! / El, el a határig! Vár a hős iker!” KAZINCZY 1836, 152., KAZINCZY 1998, 130.

⁵ Kazinczy Bölöni Farkas Sándorhoz, 1815. okt. 22. KAZINCZY 1903, 240.

⁶ Uo.

dal. Ne soha a' közepeszerű Irók' firkálásaikat! A' ki Kotzebüet örömmel olvasta, az örökre el van veszve. Göthével ismerkedjék-meg és Göthével, és ismét meg ismét Göthével. Az én bálványom mindenben ő. 'S Lesinggel, Klopstockkal, Schillerrel, Herderrel és Wielanddal. A' többinek félve higgy, Göthének, kiben görög lélek lakik, vaktában. Virít rajta minden; ő öszve-köte a' férjfiúi erőt és az ifju kor' szépségét.⁷

Válaszában Bölöni Farkas elsőként Goethéről ír, és ekkor még, állítása szerint, nem érti:

Göthének néhány darabjait olvastam; de nem tudom, én nem érek e még oda, hogy őt megértsem, én nem találom meg azt benne, a mit a németek olly igen magasztalnak épen Schiller s mások felett. Én a Mad. Steil ítéleténél álok Gőthe iránt: hogy ő ollyan, mint egy igen pompás Görög Statua, mellyen minden vonás a legfáinabbul van eltalálva, de még is csak – kő.⁸

Mindazonáltal Bölöni Farkas első, fontosabb fordításai, a *Don Carlos*, a *Werther* és a *Corinna* szerzőinek ismerete már ebből az 1815-ös levélből adatolható. Ugyanitt a korábbiaknak némileg ellentmondva arról is ír, hogy Goethének néhány darabját mégis csak kedveli: „Szeretem ugyan némely darabjait, mint Clavigot, Egmontot, Werthert, Hermant s Verseinek több darabjait; de előttem Schiller mellett ő hideg genie.”⁹ Nem meglepő ezek után, hogy ebben a levélben ad hangot Schiller-hódolatának is, főként a *Don Carlost* és a *Räubert* tartja nagyra, vallomása szerint a dráma a kedvelt műneme. Hangsúlyozza, hogy inkább eredeti drámát szeretne írni, semmint műveket átültetni, ahogy erre széphalmi mestere is ösztönözte: „Fordító nem akarok lenni, ámbár látom, hogy a Fordítások épen most sokat tehetnének, légyen az a kit arra szánt az ég.”¹⁰

⁷ Uo.

⁸ Bölöni Farkas Sándor Kazinczynak, 1815. nov. 6. KAZINCZY 1903, 263.

⁹ Uo.

¹⁰ Uo.

1816 elején Bölöni Farkas sokat betegeskedik, orra vérzését nem tudják elállítani, úgy érzi, halálán van. A betegség az ágyhoz köti Zsibón, a lábadozás sok időt hagy az olvasásra. Olvasmányélményei közé tartozik Goethének több műve. Ekkor már arról ír Kazinczynak, hogy kezdi szeretni, érteni Goethét:

Három hét óta egészen Göthének élek. Most kezdem bánni, hogy ötet elismertem volt, ő más directiót adhatott volna nekem. Betegségem alatt Wilhelm Meistert olvastam, s millyen jól esik ebből a Kiadásból olvasni; mert ez a Te kezedbe járt, Gyulay Lajosnak általad szerződött-meg. – Meister nekem nagyon interesszus; én is olyan theatrumozó voltam egykor. – S hát még az a Mignon karaktere be szelid, be gyengéd vonásu. Mikor a: *Heisz mich nicht reden, heisz mich schweigen* etc.-hoz értem, olyan nagyon megillete, hogy könybe borulva csak ezt tudám mondani: Be szép. Iphigeniát, Tasszot, Egmontot is megint elolvastam. De csak ugyan mégis gyönyörű az a Tasszo, barátom, olyan jól esik nekem, hogy azt nem érti minden s hogy én értem, nem cserélném-fel magam ebbe az órába.¹¹

Az eddig idézett levélrészletek főként a drámák és a színjátszás dicseretéről szólnak, ám rövidesen változik a helyzet. Bölöni Farkas 1816. március 28-án meglátogatja betegeskedő barátját, Wesselényi Miklóst. A látogatásból a kölcsönként „Lipszai Conversations Lexicon”-nal (Brockhaus-lexikon) tér haza, amelyből még aznap este elolvassa a Goethe életére és műveire vonatkozó részeket. Beszámolója mellé elküldi Kazinczynak a *Baloghoz* és *Az Ifju sohajtása* című verseit. A *Baloghoz* című vers a *Werther*hez való viszonyulás újabb releváns szöveghelye, s arról is tanúskodik, hogy Bölöni Farkas követi a Kazinczy által számára megfogalmazott programot, Goethét olvas és ennek nyomán „originálok” szerzésébe fog:

¹¹ Bölöni Farkas Sándor Kazinczynak, 1816. febr. 7. KAZINCZY 1903, 471. Az „én is olyan theatrumozó voltam egykor” Bölöni Farkas unitárius diák-korszakára utal, amikor titokban a kolozsvári színházban játszott Schiller darabjaiban, amíg intést nem kapott a Kollégiumtól.

Elé vevém a Lipsziai Conversations Lexicont s elolvastam belőle a Göthe életét. Mindég te lebegtél előttem olvasásom alatt s köszönetem, hogy figyelmessé tévél reája. Életemnek a legszelídebb, nyugtatóbb érzései nélkül lettem volna, el lesznek vala azok bennem aluva, ha Göthét meg ne ismerjem. [...] Nehány Apróságot írtam mostanság. O mert jól esik a teli szívnek, ha magát Papirosára kiöntögetheti! Így keltek ezek is:

Baloghoz

Hadd-el Kedves, hogy sírjak, hogy reád
Borulva öntsem-el fájdalmim.
Hagy halgatnom, ne kérd okot mi ád,
Ah, nekem is Titkok Keservim!
Csak a ki a hév Vágyást ismeri,
Werthert s Wilhelm Meistert olvassa,
Csak a ki őket tudja érzeni,
Mért sirok én, csak a tudhatja!

Az Ifju sohajtása.

Ne kérd miért könnyez szemem
Éltem legszebb korába!
Ne kérd miért dobog szívem
Az örvendők sorába.
Ah messze vannak czéljaim
S tett nélkül tűnnek napjaim!!¹²

Döbrentei fordításelméleti elképzelései és
az *Erdélyi Muzéum* Goethe-képe

A folytatásban Döbrentei és Bölöni Farkas kapcsolatáról lesz szó, mivel mindkét szóban forgó, az 1810-es évek Kolozsvárján készült *Werther*-fordítás mögött felfedezhetjük Döbrentei *Erdélyi Muzéuma* körül végzett munkálatok nyomait.

¹² Bölöni Farkas Sándor Kazinczynak, 1816. márc. 28. KAZINCZY 1904, 87–88.

Kettejük barátságának kezdetéről nem állnak rendelkezésre információk. Annyi bizonyos, hogy a jelenleg ismert első, 1815. augusztus 14-ei levél előtt már megtörtént a kapcsolófelvétel, Döbrentei egyértelműen utal korábbi levelekre,¹³ és személyesen is találkozhattak már korábban. Döbrentei ugyanis 1806 óta gróf Gyulay Lajos nevelőjeként Erdélyben tevékenykedett, ez alatt alkalmuk nyílhatott személyes ismeretséget kötni. Bölöni Farkas 1815-ben fejezi be az egyéves kolozsvári jogi képzését, előtte 1805–1814 között szintén Kolozsváron, az unitárius főtanodában tanult. Több közös ismerősük is volt: Gedő József, az ifjabb Wesselényi Miklós, valamint a Gyulay, a Wass és a Wesselényi család többi tagja, továbbá unitárius diákok és tanárok. Döbrentei és Bölöni Farkas ismerősei között olyan jelentősebb személyek is felbukkantak mint Aranka György, Cserey Farkas vagy Gyarmathi Sámuel, akik jelentős szerepet játszottak az erdélyi nyelvi és irodalmi mozgalmakban, továbbá olyan liberális felfogású erdélyi nemesekkel is kapcsolatban álltak mint Bánffy József, Béli Ferenc, Jósika Miklós, Kemény Domokos és János, Kendeffy Ádám, Wesselényi Farkas, Pataki Mózes és Zeyk József.¹⁴

Az első fennmaradt levelük előtt két száma jelent meg a Döbrentei szerkesztette *Erdélyi Muzéumnak*. Az első füzet előfizetői között hiába keressük még Bölöni Farkas nevét, ellenben több unitárius névre bukkanhatunk – Molnos Dávid, Gedő József, Petrichovich Horváth Miklós, Körmöczy János, Maurer Sándor, Nagy Lázár és Simon János – akikkel Bölöni Farkas nap mint nap kapcsolatban állt. Azt a kérdést, hogy az ő közvetítésükkel vagy Döbrenteitől kapta-e meg az *Erdélyi Muzéum* első füzetét, nem lehet megválaszolni, az azonban biztos, hogy a folyóirat mind a tíz kötete megvan Bölöni Farkas kolozsvári könyvtárában, Döbrentei pedig az első ismert levelében már úgy utal az *Erdélyi Muzéum* harmadik és ne-

¹³ „Kedves Barátom, Igen nagy örömmel olvastam leveled. Míg Déváról kijöttem, mind az vala kezemben. [...] van nálam egy episztola, melyet Hozzád írni Szebenben kezdettem, itt elvégeztem.” Döbrentei Gábor Bölöni Farkas Sándornak, 1815. aug. 14. JANCsó 1943–1944, 87.

¹⁴ MALLER 1984, 5, 9.

gyedik füzetére, mint amelyeket Bölöni Farkas is biztosan ismert.¹⁵ Az *Erdélyi Muzéum* második füzetének prenumerációs listájában már Bölöni Farkas neve is szerepel, és arról is tudósította Kazinczyt, hogy az *Ossiant* és Döbrentei folyóiratát kézhez kapta.¹⁶ Nagy valószínűséggel ismerte a folyóirat első számát is, sőt talán az itt megjelent *Eredetiség* 's *jutalom tétel* pályázati kiírásra küldött is be írást: „1815 derekán Döbrentei egy rövid dialógust kapott Farkastól, s eredeti magyar drámát sejtve a részlet alapján, amire egyébként éppen pályázatot hirdetett a Muzéumban, beajánlotta Kazinczynak az »excellens« párbeszéd-író”.¹⁷

Az *Eredetiség* 's *jutalom tétel* azért releváns jelen tanulmány számára, mert következtetni enged Döbrentei és az *Erdélyi Muzéum* körüli kör fordítói elképzeléseire. A pályázati kiírásból a következőket emeli ki Csetri Lajos Döbrentei irodalmi szemléletét taglaló tanulmányában: „1) ő is [Döbrentei], Kazinczy módjára, németesen, megadja a nagy íróknak a nyelvfejllesztés jogát, de nem az ízlésre, hanem a zsenire hivatkozva; 2) az ihletett teremtmő lélekállapotot követeli meg, önkifejezéséhez, a nyelvi »kaptafákon« való változtatást, az új nyelvteremtést; 3) mert a zsenik nyelvteremtéshez való jogát az egykori primitív nyelvteremtéshez hasonlítja és azzal is igazolja”.¹⁸ Úgy tűnik, hogy Döbrentei az írói nyelvújítás jeles német képviselőjének, Wielandnak a nézeteit vallja, a kolozsvári pályakiírás ugyanis Wieland egyik írásának idézetével zárul. Csetri azt állítja továbbá, hogy: „Nála [Döbrenteinél] jelentkezik tehát irodalmunkban először a hamanni-herderi nyelvmisztikus felfogással szorosan összefüggő nyelvkeletkezés-elmélet: az ősi nyelvteremtés hatalmas, mágikus belső lelki energiákat mozgat meg és juttat kifejezésre a hangok világában, s ez a mágikus nyelvesztétikai kezdet a zseni önkifejezésében megismétlődhet egy esztétikai Ausdruckstheorie, egy Strum und Drang-típusú kifejezés-esztétika

¹⁵ Döbrentei Gábor Bölöni Farkas Sándornak, 1815. aug. 14. JANCsó 1943–1944, 88. L. még BENKő 1979, 10.

¹⁶ Bölöni Farkas Sándor Kazinczynak, Kolozsvár 1815. okt. 10. KAZINCZY 1903, 211.

¹⁷ MALLER 1984, 6.

¹⁸ CSETRI 1990, 314.

jegyében.”¹⁹ Fórizs Gergely úgy véli, hogy nem feltétlen a semmi-ből teremtő zseni mítoszáról van szó Döbrenteinél, hanem elmélete inkább „azon populárfilozófiai elképzeléshez [kapcsolódik], hogy minden ember számára egyformán adottak az emberiség közös tudattartalmai, csak azok tudatosítási mértékében és módjában lehetnek egyéni eltérések”.²⁰ Ebből következően a teremtő zseni és a követő lélek működése közötti eltérést a tanulmányában nem minőségiként, hanem mennyiségiként ragadja meg és ezt egy általa „kulturális hagyománysor”-nak nevezett rendszerben helyezi el. Ez a művelődési modell párhuzamba állítható Döbrenteiné a fordításokról szóló, szintén a kiírásban foglalt gondolataival. A kiírás szövegéből úgy tűnik, hogy Döbrentei hitt a fordítás általi tökéletes mű létrehozásának lehetőségében és szükségszerűségében, a teremtő zseni egyszeri, megismételhetetlen alkotásában. Erre buzdítja kortársait kiírásában és mentoráltjait az *Erdélyi Múzeum* körül, teszi ezt azonban úgy, hogy instrukciók tárházával látja el a felhívás „mozgató erejével” beindított potenciális zseniket az eredeti munka megírására.

Az *Erdélyi Múzeum* utolsó számának Döbrentei-féle előbeszéde több mindenben változatlanul idézi fel az első szám jutalomtétel-kiírásában foglaltakat. Ebben Döbrentei irodalomszervező tevékenységének és *Erdélyi Múzeum*ának egy rendkívül fontos hozadékaról esik szó:

Legnagyobb gyönyörűségemet lelem ezen Időszaki-írás kiadása alatt abban, hogy kilencz Erdélyi ifju, melegen érezvén a' hazai felszóllalásokat, hozzám csatlotta magát. Most iparkodván készülnék a' nemzeti Literatura egykori bővítésén, 's hiszem, egyik ez, másik más nemében a' költői vagy folyóbeszédi munkáknak jelesen áll-elé. Ötnek dolgozásai közül azt, a' mi eddig legjobbja volt, *serkentés* végett felvettem [a folyóiratba]. Ki ne lobbanjon ifjainknak ébredező haladásán örömmre, ki ne fogadja azoknak nemesebbjeit a' barátság vezető érzésével? Közelebbi barátim ismereteseek már ezek közül

¹⁹ Uo.

²⁰ FÓRIZS 2007, 55.

egyikkel másikkal, 's látják örömem igaz okát, a' hazai fáradtság' édes jutalmát. Nem nevezem-meg a' közön-ség előtt ezen ifjú barátimat, csak kérem őket a' Nem-zet becsületére, hogy dicső feltételektől semmi esetben el ne álljanak 's a' Haza iránti kötelesség előtttek, mint egy esküvés, szent legyen.²¹

Az említett „kilencz Erdélyi ifju” közül eddig nyolcat sikerült azonosítani: Balogh Pál, Bölöni Farkas Sándor, Buczy Emil, Füzesi L. József, (nagy-ernyei) Kelemen Lajos, Kissolymosi Simó Károly, Pataki Mózes és Aranyasrákosi Székely Sándor. Az első magyar *Werther*-fordítók tehát ehhez a csoporthoz tartoztak.

E csoport munkái már az *Erdélyi Muzéum* első számaiban jelen vannak: az első füzetben a római poézis történetéről írt Pataki Mózes, a harmadik és az ötödik füzetben Döbrentei a német, illetve a francia nyelv és próza történetéről értekezett, a kilencedik füzetben pedig a német dráma történetéről közöl szemelvényeket a lap.²² A harmadik füzet fordítását Döbrentei készítette, de a francia próza történetét már egyértelműen Bölöni Farkas fordította Eichhorn művéből Döbrentei megbízására – mentora célja az volt a feladattal, hogy az ifjú „a' fordítás közben izlését” művelje.²³ A kéziratot – mint azt a Kazinczynak küldött levélben is jelezte – Döbrentei át-nézte, kiegészítette és neve alatt megjelentette. A javított kéziratot is felfedezhető Bölöni Farkas keze írása. A fordítást Döbrentei folyamatos megjegyzéseivel adták közre.

A *Werther* szempontjából a Döbrentei neve alatt publikált *A' Német Próza történetei* című fordítás, az Eichhorn-féle irodalomtörténet részlete²⁴ bír jelentőséggel. A fordításhoz fűzött jegyzetében a következőket írta Döbrentei:

Ezen cikkelynek lefordítására, barátomat Patakyt, az 1-ső füzetben álló Római Poézis történeteinek fordító-

²¹ DÖBRENTÉI 1818, 11. (Kiem. S-Sz. Á.)

²² PATAKI 1814, DÖBRENTÉI 1815, DÖBRENTÉI 1816, DÖBRENTÉI 1817.

²³ Döbrentei Gábor Kazinczynak, 1815. nov. 10. KAZINCZY 1903, 287.

²⁴ A következőket fordították le magyarra: *Abth. Schöne Redekünste der Deutschen* (Kapitel 6), *Poesie* (Kap. 6a), *Prosa* (Kap. 6b). EICHHORN 1808.

ját kértem-meg, [...] De, a' tiszta lelkű, nemes szívű férj-fiú, hirtelen meghala! Mind tőle elmaradott barátja, tisztelvén emlékezetét, helyette, 's az ő nevében, magam fordítottam.²⁵

A fordítást Döbrentei Kazinczynak írva is magáénak nevezte,²⁶ de a szöveget feltehetően Bölöni Farkas tisztázta, mivel hagyatékában a tanulmány kézírata fellelhető – azaz ő is dolgozott vele. A' *Német Próza története*i rész több ponton kapcsolódik az *Eredetiség 's jutalom tétel*ben megfogalmazottakhoz. Egyrészt a kritika gyakorlatának szükségességét hangsúlyozza, s a gondolatmenetben Döbrentei az irodalomtörténeti áttekintés szerzőjét, Johann Gottfried Eichhornt is „kritikus”-ként említi. Másrészt az irodalomtörténeti tanulmányban bemutatott szerzőkre és műveikre úgy tekint Döbrentei, mint a zsenik eredeti munkáinak bemutatására. Az értelmezésében újfent központi helyet szán a fentebb megjelölt „serkentés” gondolatmenetnek: „Észre-vehetjük, hogy a' nagyobb elmék, Geniek tiszta kifejtésére sokfélének kell előrejárulni, melly őket egészen kifőrmálni segítse, azért szünetlen alkalmazhatóságot kell szolgáltatnunk, a' lobogó tüzet ébraztetnünk, nyelvünk iránt köteles szeretettel lennünk.”²⁷

A prózatörténeti értekezés egy nagyobb történeti áttekintésbe ágyazva tér ki a Goethe-regény jellemzésére. Eichhorn 1730-tól, az ún. *Harmadik időszak*tól tárgyalja a nyelvművelés és a nyelvi ízlés kérdését, valamint az egyes műfajokat. Gottsched munkásságának a nyelvápolás területén elért eredményeit emeli ki, és ismerteti a polemizáló svájciak álláspontját is. Ezután a német nemzeti nyelv szerepét elemzi az anyanyelvű irodalomban és az oktatásban. Eichhorn úgy látja, hogy a német nyelvű irodalom elmaradottságnak oka főként abban rejlik, hogy a német tudósok, irodalmat művelők többsége hivatali kötelezettséget vállal, s így nem marad idejük arra, ami szerinte a legfontosabb lenne: a „tudomány-szerzés[re]” és „az aesthetikai tökéletesség továbbvitelére”. Döbrentei e passzushoz megjegyzést fűz: „Ha a' Német is panaszkodhatik, mit kell mondani

²⁵ DÖBRENTÉI 1815, 46–47.

²⁶ Döbrentei Gábor Kazinczynak, 1815. okt. 2. KAZINCZY 1903, 204.

²⁷ DÖBRENTÉI 1815, 46–47.

a' szinte egészen elhagyatott Magyar Irónak!"²⁸ Az Eichhorn-fordítás – hangsúlyozottan a hazai közegre gondolva készített szemelvényekben – ismerteti az ún. német „Tanító-írók”, a „Történet-írók” legvégül a regényírók személyét és munkásságát. Döbrentei a századközép idegen mintákat követő, a hazai sajátosságokat figyelmen kívül hagyó német románok kapcsán jegyzi meg, hogy „A' mi Román Írójink még most vagynak ezen epochában!”²⁹ Ezt követően a „gúnyoló Román” (például Nicolai említett szatírája Goethe *Werther*éről) és a „politikai Román” műfaji jellegzetességei kerülnek bemutatásra.

A *Wertherről* a következők olvashatók az Eichhorn irodalomtörténeti értekezésének 1815-ös átültetésében:

A' legelső valóságos sentimentalis Román Göthenek *Werthere* volt (1774), ki ennek gyötreimében feloldotta azon problémát; egy legszebb talentumokkal, dicséretes erővel, sokféle reményekkel magát kecsegtethető Ifju, miképpen tévesztheti el a' Sorstól neki kijelelve látszó útát annyira, hogy utoljára magát megölje. Nagy mesterséggel talált-fel ehhez egy rendkívül való karaktert, mélyen látó költői ésszel mutatta-meg szíve és esze állapotját, indulatja eredetét, 's lassanként nevedekését úgy fejtegette, hogy utoljára semmi se maradt egyéb a' következett katasztrófánál. Lélek, élet, melegség érzés' mélysége ragad-el abban akármely olvasót; ellenálthatatlanul von magához az ifjúnak könnyen ingerelhető érzékenykedése, meleg, szerelemtől, beteg szíve, természeti komorsága, méléző természete, mely végtére melankoliává lesz, vele szeretünk, vele szenvedünk 's igazán szívből szakadt könnyekkel kísérvük minden szomorú jelenésein keresztül napjainak utolsójáig. Rendkívül való benyomat volt az, melyet az első valóságos Német Román csinált, 's nem lett vége a' sok utánazásnak. Némelyek annak formájához, erejéhez képzelődéséhez tartották magokat, 's kicsavargás, vad

²⁸ Uo., 63.

²⁹ Uo., 82.

erő, durva fantasztaság által akartak a' nagy Eredetihez hasonlítani. Már néhány esztendeig űzte bolondságait ezen veszélyező, szorongó időszak, midőn Miller (1777) Werther materiáját elévette, annak mély érzését, Szigvartban fájdalommal-teljes érzelgősségre változtatta, más Románjaiban pedig erőtelen, lankadt lett. Ő és a' többi Utánnazók nem azt nézték a' mit Göthében csudálni kell, t. i. az olyan temperamentumnak legkisebb nüanszai jó festését hanem örökké szomorogva asszonyi könnyeket hullattak, mellyek a' férjfiúságot, erőt haszontalan puhaságra vonni készültek.³⁰

Eichhorn érdeme, hogy könyvében, szakítva a népszerű értelmezési és művelődési hagyománnyal, a magas irodalminak tekintett értékek megfogalmazására vállalkozott az „első valóságos Német Román”-ról értekezve. Az *érzékenység*, a „Gefühlkultur” talán leginkább az olvasónak vagy a nézőnek az irodalmi alkotásokban közzölt tartalmak befogadása iránti fogékonyságát jellemzi, és a pozitív (igaz, jó, szép stb.) morális értékek felismerésének képességét jelöli. Ez nem tévesztendő össze az irodalomtörténeti hagyományban esetenként vele felcserélt *érzelgősség* fogalmával, amely jelen szöveghelyen az utánpótlásokat illeti. Az *érzékenység* ugyanakkor viselkedési mintaként a szövegeknek és a társas érintkezések világának a határterületén értelmezhető, önmagában is ambivalens fogalom.³¹ Fontos kiemelni az idézetből, hogy 1808-ban Eichhorn még nem látta lezártnak a *Werther*-utánpótlások sorát. Ezek közül Miller *Siegmund*-ját emeli ki olyanként, mely „érzelgősre” változtatta a szentimentális regény „materiáját” ahelyett, hogy a karakterábrázolás finomságaira tette volna figyelmessé az olvasókat.

Az értekezés a szentimentális regények után a „humoristicus” és a „filozófikus román” műfajait tárgyalja, majd szót ejt a *Wilhelm Meisterről* is: „Majd Göthétől Meister Wilhelmnek tanuló esztendeji jelentek-meg, (1794–96) mellyekben a' Költő, szokásban lévő művészi megkívánatokon, mint a' cselekedet egységén, a' külön álló részeknek az egyetlen egy felfejtéshez való szoros egybekötésén, a'

³⁰ Uo., 87–88. L. EICHORN 1808, 1092–1094.

³¹ Vö. DEBRECZENI 1999, 18., TARNÓI 2000, 472–476.

meglepő esetek külömbfélésegin, túl tette magát, 's csak két fő czélt elérni látszik: az életet sokféle oldalról festeni, a' Művészség fontos materiájáról értekezni."³² A *Wilhelm Meister* kapcsán ugyanúgy az egykorú szöveghagyomány meghaladását emeli ki Eichhorn, mint a *Werther* esetében. Az utalás egyértelműen a francia klasszicizmus normatív elveire utal, a cselekmény, a helyszín és az idő hármasságának követelményére. A klasszicista drámai hagyományt – és ezzel együtt Arisztotelész, valamint Boileau költészettanára való hivatkozást – érdekes módon Eichhorn a románok kapcsán említi. Ez a látszólagos ellentmondás, nem csak Eichhorn irodalomtörténetére jellemző, s az új irodalmi forma, a regény új műfajának a poétikai értekezésekben való besorolatlanságából ered.³³

A „históriai regény és novella” bemutatását követően Döbrentei ismét megjegyzéssel látja el a fordított tanulmányt. Ebben főként a klasszikus auktorok műveinek átültetésére ösztönöz, hangsúlyozva ezeknek az eredeti művek írására vonatkozó hatását:

Ohajtanunk kell, hogy a' mi Román fordítójink, az ilylen Kritikák által a' jobb külföldi munkák fordítására térítessenek, s megtanulják minekelőtte dologhoz fognak, a' Románt melly pontból nézve kell 's lehet becsülni, így nem töltik idejeket a' nem klasszikus Írónak dicséret nélkül maradó fordítására. A' kinek pedig lelke elég erővel bír, eredetit dolgozni, az figyelmessé lehet, melly regulák szerint intézze munkáját. Örömmel telnék-el a' fordító, ha látni fogná, hogy ezen, hív emlékezetnek szentelt fordítása által az eredeti dolgozásra, akármelly tudomány-nemben is, ösztönül lehetett. Mert addig Literaturánk nincs, míg csak örökké fordítunk.³⁴

A Boileau nevével fémjelezhető költészettani hagyomány ugyan csak ismert volt a *Muzéum* szerkesztői előtt is, a lap hetedik számában jelent meg a *Boileau Despreaux' élete 's poetikája* című Döbren-

³² DÖBRENTÉI 1815, 91.

³³ L. SZAJBÉLY 2001, 173–174.

³⁴ DÖBRENTÉI 1815, 94.

tei-fordítás. A poétika a Bölöni Farkas és Döbrentei levelezésében az eredetiség-problematika kapcsán kerül elő, összekapcsolva a fordítások szükségességét az eredeti munkák szerzésének fontosságával:

„Azt [a *L'Art poétique* fordítását] én még Lipsziában kezdettem, Andrásfalván végeztem. Egyszer már égetni akartam. Fordítás, örök fordítás, mondom. De új, olyan dolgozásra sem időm, sem fő hajlandóságom nincs. Szükségünk pedig nagy van oly munkára, a mi Firkálóinkra nézve.”³⁵

Megjegyzendő, hogy a Döbrentei-féle Boileau-fordítás bevezető része szintén megtalálható a Labádi Gergely által áttekintett kolligátumban,³⁶ azaz feltételezhető, hogy Döbrentei ebbe a munkába szintén bevonta Bölöni Farkast.

Ugyanebben a levélben Döbrentei jelzi Bölöni Farkasnak, hogy a folyóiratban nyilvánosan meg akarja említeni az ifjú kolozsvári tehetségeket:

„Ez az én örömöm, hogy Titeket, legszebb tűzü ifjakat megnyertelek. Ezt nekem az utolsó füzetben említenem kell, hogy a jövődő mit ígérhet, ha pályáton megmaradtok.”³⁷

Ennek szellemében ajánlja fel Bölöni Farkasnak, hogy kiadná valamely művét, a kérdés annál sürgetőbb, mert a levélben korábban az *Erdélyi Múzeum* fenntartását megnehezítő anyagi problémákról számolt be.³⁸ A publikálásra végül, nem tudni miért, nem került sor – Maller Sándor úgy sejti, hogy Bölöni Farkas korai irodalmi próbálkozásai amolyan „kicsapongások” és nem kiforrott alkotások voltak.³⁹

³⁵ Döbrentei Gábor Bölöni Farkas Sándornak, 1817. jan. 12. JANCsó 1943–1944, 89.

³⁶ LABÁDI 2002, 218.

³⁷ Döbrentei Gábor Bölöni Farkas Sándornak, 1817. jan. 12. JANCsó 1943–1944, 89–90.

³⁸ Uo., 90.

³⁹ MALLER 1984, 10.

A fentieket összefoglalva megállapítható, hogy Bölöni Farkas az *Erdélyi Múzeum* körüli munkálatokban Döbrentei pártfogoltjaként kiemelt szerepet kapott. Tevékenyen részt vett a szerkesztésben, a fordításban, a tisztázásban és az előfizetési listák szerint még a terjesztésben is. Döbrentei irodalmi programjának 1814 és 1818 közötti lenyomatát nyújtja a folyóirat, a közös kritikusi és irodalmi tevékenység nagyban formálta Bölöni Farkas irodalmi gondolkodásmódját, akárcsak Kazinczy ösztönzése nyomán Goethe műveinek olvasása, amikor tehát lefordítja a *Werthert*, az bizonyos értelemben közösségi teljesítmény.

Az *Erdélyi Múzeum* körüli fordítói és „poétai” csoportról

Nem állíthatjuk, hogy a 19. század első évtizedeiben Kolozsvárt egy intézményesült, elméleti és gyakorlati programmal rendelkező poétai és fordítói csoportosulás létezett, de ahogy Csetri fogalmaz, a kora romantika alkotó társasköréhez hasonlóan Döbrentei „folyóirata köré a munkatársak együttműködő vitakörét szervezi, és állandó izgatásaival e munkatársakat alkotó munkára s egymás kölcsönös bírálatára inspirálja”.⁴⁰ Ezen csoportosulás tagjairól, élettörténetükről, szellemi fejlődésükről vagy további műveikről csak hézagos információk lelhetők fel – a kutatás néhány szórványos említés kivételével nem is kutatta.⁴¹

E hiány pótlására magunk sem vállalkozhatunk, ám szerveződéséről, gyakorlatairól a hozzáférhető forrásokból sok minden kiderül. A körben például egyáltalán nem csak Döbrentei a meghatározó alak, az alig húszéves Bölöni Farkas még jogot tanul a kolozsvári királyi líceumban, amikor 1816 márciusában azt írja Kazinczynak, hogy „poétai iskolát” akar Kolozsváron szervezni:

A gyermek még csak 14 Esztendő, Kelemen Lajos, a
Kollégyomba Tanítványom volt; én látva benne az igen
szép észt, serkentgettem, olvastattam s az írásba be-

⁴⁰ CSETRI 1990, 297.

⁴¹ Csetrin kívül l. még MALLER 1984, 6. Egyes tagjairól természetesen vannak tanulmányok: pl. CSETRI 2007, LÁZÁR 1888, BARTHA 2007.

léhoztam. Addig érlelgettem, míg a Döbr. ismeretsége méltónak gondoltam lenni; a minap hozzá vivém, ő igen elbámult munkájin, s az én szeretett Gyulay Lajosom mindjárt meghívá ebédre az Anyjához. Egy darabját fel fogja venni a Múzeumba; a Gyermekek csupa Sentimentalitas, Göthem, Schillerem neki adtam; nagyon szerettem volna, ha ilyen koromba annyi lehetsek, mint ő most. Ha én nem fognék is semmit tehetni, legalább ezt én adom a Hazának; még két Tanítványomból sokat remélek. Meg kell lenni, hogy Kolozsvárban egy poétai iskola induljon-ki.⁴²

Bölöni Farkas levele után három héttel Döbrentei is hasonlóan lelkesen tájékoztatja Kazinczyt Kelemen Lajos látogatásról, és alighanem a naiv és szentimentális schilleri kategóriái nyomán nevezi Bölöni Farkast „Schilleri heves, indulatos, mérész makacssággal az Ideálokig veszélyezve verekedő tűz”-ként, Kelement pedig „csendes, szelíden hevülni látszó, ’s még is magas, még is melegítő Göthei lélek”-nek.⁴³ Tanulságos azonban a különbség Bölöni Farkas és Döbrentei (tanítványa) mentorálása között, ha továbbolvassuk Kelemennek a Gyulay-családnál tett látogatásáról szóló beszámolót: Gyulay Lajos Vergiliust ad neki és Horatiust ajánlja, míg Bölöni Farkastól, mint olvastuk, Goethét és Schillert kap – akiket, mint Döbrenteinél olvashatjuk, nagyon szeret.

A levelekből kitetszik, hogy az *Erdélyi Múzeum* utolsó számában is megemlített kör, a Döbrentei, Bölöni Farkas és az *Erdélyi Múzeum* köré szerveződő „poétai iskola” tagjai főként unitárius és református diákok, akik műveiket odaadják idősebb „mestereiknek”, Bölöni Farkasnak és Döbrenteinek, s amennyiben ők az ifjakat tehetségesnek találják, úgy befolyásosabb ismerőseik között támogatókat keresnek nekik. Szóba jöhet mentor akadhatott az erdélyi nemesek körében is, de ilyen lehetett Kazinczy Ferenc is. Míg a nemesek anyagilag is tudták támogatni az ifjakat, akiket leginkább az antik auktorok irányába terelgettek, addig Bölöni Farkas, Döbrentei

⁴² Bölöni Farkas Sándor Kazinczynak, 1816. márc. 15. KAZINCZY 1904, 46.

⁴³ Döbrentei Gábor Kazinczynak, 1816. ápr. 8. KAZINCZY 1904, 113. L. LABÁDI 2002, 219.

vagy Kazinczy a klasszikusokat és a kortárs nyugati írókkal ismer-
tetik meg a fiatalokat és elvi-irodalmi támogatóként lépnek fel.

A másik erdélyi *Werther*-fordító, Kissolymosi Simó Károly szin-
tén ennek a körnek a tagja. Kissolymosi Simó és Kelemen kapcsán
pedig világosan látszik, hogy ez a „poétai iskola” nemcsak klasszi-
kusokat és kortársakat olvasott, verselt, hanem fordított is. 1817
januárjában arról számol be Döbrentei Bölöni Farkasnak, „Simó,
Wilhelm Meistert olvasá, s a Lehrbriefet lefordította”.⁴⁴ Ugyanezen
év október 9-én arról tudósítja Döbrentei Kazinczyt, hogy „Simó a’
múlt tavasszal hozá hozzám Werther gyötrelmeit igen szép nyelvű
fordításban”.⁴⁵ Egy hónappal később Bölöni Farkas értesíti Kazin-
czyt, hogy tanítványaival Schiller-fordításba fog:

Ugy egyezénk tegnap előtt Tanítványaimmal Kelemen-
nel és Simó Károllyal, hogy idő közbe Schiller minden
Drámáját lefordítsuk. Ők hozzá is fogának, az egyik
Moorhoz, a más Fieskohoz.⁴⁶

Bölöni Farkas maga a *Don Carlos*-nak fogott neki, de vállalkozásuk
nem előzmények nélküli, hiszen néhány évvel korábban Pataki Mó-
zes maga is belekezdett a *Don Carlos* és az *Egmont* fordításába. Bö-
löni Farkas tudatosan fordult Schillerhez, Kazinczynak ugyanis úgy
fogalmazott: „Én azt hiszem hogy a Magyaroknál is bételne az Schil-
lerről, a mit Lessing jövendölt a Németeknek, a Schakspeare lefor-
dítása előtt.”⁴⁷ Lessing dramaturgiáját Bölöni Farkasnak alig másfél
évvel korábban ajánlotta Döbrentei,⁴⁸ a fordításokat aztán két évvel
később már Döbrentei saját projektjéhez kívánta csatolni:

Azt a propositiót teszem, volna é kedved Don Karloszt
jambusokba öntened? Nekem az a gondolatom, hogy
Külföldi színjátékok címje alatt Don Karloszt Tőled,

⁴⁴ Döbrentei Gábor Bölöni Farkas Sándornak, 1817. jan. 12. JANCSÓ
1943–1944, 90.

⁴⁵ Döbrentei Gábor Kazinczynak, 1817. okt. 9. KAZINCZY 1905, 330.

⁴⁶ Bölöni Farkas Sándor Kazinczynak, 1817. ápr. 22. KAZINCZY 1905, 169.

⁴⁷ Uo., 169–170.

⁴⁸ Döbrentei Gábor Bölöni Farkas Sándornak, 1815. aug. 14. JANCSÓ
1943–1944, 88.

Tellt Kelemen Lajostól, Machbethet s a Schuldot tőlem fordítva kiadnám. Ehhez lehetne csatlanom Johnsonnak Shakespeareról irt kritikáját s Ganick, Foote, Le-Baron, Lekain, Larive, Schröder, Talma, Ifland, Lange Szinjátszók karakterisztikáját, melyet most dolgozám ki, hogy magyarul itt az oláhok között el ne felejtsek, mert ugy kell tudnod, hogy a Rómaicskák nyelvén derekasan kezdek beszélni! [...] Felelj kérlek fenn említett kérdéseimre s felelj igennel. Nem rossz, nem haszontalan lenne dolgozásunk sikere.⁴⁹

Az adatokból láthatjuk tehát, hogy Döbrentei körül csoportosuló fiatalok eredeti munkái és fordításai részben az *Erdélyi Muzéum* számára készültek, részben azonban egyéni döntések eredményeként, amelyet aztán – legalábbis a drámákat – Döbrentei megpróbált a *Külföldi Játékszínbe* felvenni.

A „Lipszai Conversations Lexicon” Goethe műveiről

A fentiekben Kazinczyval és Döbrenteivel folytatott levelezéséből, illetve az *Erdélyi Muzéumban* megjelent fordítások kapcsán láthatóvá lettek azok a szöveghelyek, amelyek Bölöni Farkas Goethe-képét és fordítási elképzeléseit nagy mértékben alakíthatták. Úgy tűnik, meghatározó forrás a *Conversations-Lexicon oder Hand-Wörterbuch für die gebildeten Stände* harmadik kötete, ami huszonkét oldalt szentelt Goethe életének és műveinek. Elolvasásuk e hatást gyakorolta olvasójára: „Életemnek a legszelídebb, nyugtatóbb érzései nélkül lettem volna, el lesznek vala azok bennem aluva, ha Göthét meg ne ismerjem.”⁵⁰ A lexikont Wesselényi könyvtárában használta. Bölöni Farkas és ifj. Wesselényi Miklós levelezése azt tanúsítja, hogy a lexikonra később is rendszeresen szükség volt: „A Conversations Lexiconodot instállak ne felejtsd el bé hozni, Te is hasz-

⁴⁹ Döbrentei Gábor Bölöni Farkas Sándornak, 1819. márc. 20. JANCSÓ 1943–1944, 92–93.

⁵⁰ Bölöni Farkas Sándor Kazinczynak, 1816. márc. 28. KAZINCZY 1904, 87.

nálni fogod a télen s én is engedelmedből.”⁵¹ Bölöni Farkas könyvtárának kéziratos katalógusából azonban kiderül, hogy utóbb maga is megvásárolta a tizenkét kötetes Brockhaus-kézikönyvet: „Conversations Lexicon Siebente Original Auflage Leipzig 1827. 12”.⁵²

Ez a legerjedelmesebb filológiaiilag igazolható forráshely, ahonnan Bölöni Farkas Goethére vonatkozó ismereteit szerezhette. Az 1813-ban megjelent kézikönyv azt állítja, hogy Goethe a német kortárs irodalom és kultúra központi figurája („Centralpunkt”), akinek munkássága a kor számos uralkodó esztétikai és erkölcsi elképzelésének kiindulópontja, egyenesen az új évszázad istenének kiáltotta ki a szerzőt.⁵³ A *Wertherről* előzetesen azt olvashatta Bölöni Farkas, hogy ez a regény vezette be az olvasókat az „érzékenység időszakába” Németországban, valamint az esztétika és az erkölcsök forradalmát eredményezte.⁵⁴ A kézikönyv a Goethe-utánpotok korát lezártnak látta 1813-ban, mivel több száz ilyen mű került már a feledés homályába, ellenben Goethe eredeti művei, a *Götz*, a *Werther* és a *Wilhelm Meister* a divathullám lecsillapodását követően sem vesztek semmit értékükből.⁵⁵ Ezek után a kézikönyv a korai Goethe-művek európai recepciójának szentel figyelmet. E rövid bevezetőt követően Goethe életéről tájékozódhatott részletesen az olvasó: a bába nehézségeiről Goethe születésekor, az apa, az anya és a nagymama személyéről, a frankfurti családi könyvtár állományáról, Goethe iskoláiról, a hétéves háború megpróbáltatásairól (eközben a nyelvek, például a francia, tanulásának lehetőségéről), szíve választottjairól és a weimari időszakáról is.

A lexikoncikk huszontét oldalából kettőt szentelt a *Werthernek*, előbb a *Götzcel* való összevetésben szerepel, majd önmagában. A

⁵¹ Bölöni Farkas Sándor Wesselényi Miklósnak, 1817. Direcția Județeană Cluj ale Arhivelor Naționale, Fond Wesselényi din Jibou, 133. 2v. – Összesen húsz levelük maradt fenn.

⁵² „Fel vetetet[t] 18. May 1843.” Biblioteca Academiei Romane Filiala Cluj-Napoca (Román Tudományos Akadémia Kolozsvári Fiókkönyvtára [RAK], MsU 1322, I, II.; II. 1.

⁵³ *Conversations-Lexikon* 1813, 557.

⁵⁴ Uo., 556.

⁵⁵ Uo., 557.

cikk szerzője⁵⁶ Goethe életrajzához kapcsolja a két korai – ám egymástól nagyon különbözőnek vélt – mű keletkezését, de támadja azokat, akik pusztán életrajzi eseményekhez kötik a műveket, lévén a nyersanyagot költőien át kellett formálni a szerzőnek, és egyedülálló módon a *Wertherben* a *Faust* előfutárát látja:

Als ob nicht auch der gefundene Stoff noch immer der poetischen Erfindung bedürfte! Diese nun zeugt sich bei Göthe schon im Werther und Götz auf eine merkwürdige Weise. [...]

Bei Werther, diesem Vorläufer des Faust, war er in dem Fall, Empfindung und Reflexion aus seiner eigenen Brust nehmen zu müssen (denn es ist wohl offenbar, daß, wenn auch Jerusalems Schicksal Werthers Leiden veranlaßte, in dem Charakter des Werther doch größtentheils der damalige Göthe selbst liegt). Dieß würde die reine Objektivität dieses Werkes vielleicht gehindert haben, wenn sich Göthe nicht durch die ihm schon früher sehr verliebte, Briefform hier in den Vortheil gesetzt hätte, das Subjektive selbst in ein Lyrisch-Objektives zu verwandeln. Zur Erreichung dieser Objektivität wird erfordert, daß einer die Fähigkeit besitze, daß Eigenste der Individualitäten abzufassen, und den verschiedensten menschlichen Zuständen eine poetische Seite abzugewinnen.⁵⁷

⁵⁶ A lexikoncikket egy bizonyos „B.b.” jegyzi, a monogram feloldása nem ismert.

⁵⁷ *Conversations-Lexikon* 1813, 569. Mintha a fellelt anyagnak nem lenne szüksége költői átformálásra! Goethe figyelemreméltó módon tesz erről tanúbizonyságot a *Wertherben* és a *Götzben*. [...] Goethe abba a helyzetbe került a *Faust* előfutárában, a *Wertherben*, hogy saját kebléből kellett merítenie érzést és reflexiót. (Hiszen az bizonyára nyilvánvaló, még ha Jerusalemben sorsa ösztönözte is Werther szenvedésének megírását, Werther tulajdonságainak többsége mégis az akkori Goethe személyiségéből eredeztethető.) Ez akár akadályozhatta volna a mű pusztán tényyszerűségét is akkor, ha Goethe nem juttatta volna önmagát előnyös helyzetbe az általa már korábban nagyon megkedvelt levélforma segítségével. A tényyszerűség

A szócikk szerzője véleményét az érzés („Empfindung”) és a reflexió („Reflexion”) terminológiai megkülönböztetésére alapozza. A vélekedés szerint Goethének tárgyasitania kellett megtapasztalt személyes élményeit és a szentimentális regény szubjektív szöveghelyeit. Az objektiváció tétje az volt, hogy a szerző képes-e a karakterek, az egyéniségek sajátosságainak ábrázolására és a legkülönfélébb emberi lelkiállapotok költői megragadására. Véleménye itt összecseng Eichhornéval, aki a magas szintű karakterábrázolást szintén dicsérte a *Werther*-ben. Úgy tűnik tehát, hogy a kézikönyv Goethe életéről és műveiről szóló része felölelte az 1810-es évek elejéig színre lépő kortárs német vélekedéseket. Ezek láthatóan túlhaladták a regény által kiváltott első protestáló hullám, vagy éppen az érzékeny-érzelgős utánpótlás által fémjelzett irodalmi ízlés időszakát.

A *Werther* fordításakor Bölöni Farkas tehát bizonyosan – Kis-solymosi Simó pedig feltételezhetően – az Eichhorn-féle irodalomtörténetből, annak az *Erdélyi Múzeumban* megjelent fordításából és a lipcsei kézikönyv oldalairól ismerhette e romantikus *Werther*-értelmezést. Ezek mellett azonban érdemes felidézni, hogy Döbrentei még 1821-ben is azt írja Bölöni Farkasnak egyik levelében, hogy a *Werther* „érzelgőssé, hiun áldmódzóvá tesz”, illetve „nem óhajtom hogy a német földön volt Wertheriade itt reprodukáltassék”, elűzné „az Egüinkre részsint szállott, részsint szállani akaró Német Schwärmereyt”, és inkább franciákat fordíttatna.⁵⁸

Bölöni Farkas nyelvészeti tárgyú reflexiói

Bölöni Farkas esetében nem tudunk szisztematikus fordításelméleti programról beszélni, azt viszont jó okkal feltételezhetjük, hogy unitárius diák korában hatással lehetett rá az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság nyelvművelési programja, majd később Döbren-

eléréséhez szükséges, hogy a szerző képes legyen megfogalmazni az egyéniségek sajátosságait és kinyerni a legkülönfélébb emberi lelkiállapotok költői oldalát. (Ford. S-Sz. Á.)

⁵⁸ Döbrentei Gábor Bölöni Farkas Sándornak, 1821. aug. 20. JANCSÓ 1943–1944, 199. Csetri is azt állítja, Döbrentei sok szempontból nagyon is ragaszkodik a klasszicizmus poétikai rendszeréhez. CSETRI 2007, 164.

tei Gábornak az *Eredetiség 's jutalom tétel* című pályamű kiírásában rendszerezett fordítói elképzelései. Ebben a fejezetben Bölöni Farkas kéziratossági hagyatékának figyelembe vételével rövid summázatot olvashatjuk a *Werther*-fordítás utáni időben keletkezett nyelvészeti, fordítói elképzeléseinek.

Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság veti fel – az *Erdélyi Múzeumot* megelőzően – a rendszeres, intézményesen irányított fordítás kérdését. Aranka György *Egy Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság felállításáról való rajzolat a haza felsőrendeihez* című tanulmányának fordításra vonatkozó megjegyzéseit úgy értelmezi Benő Attila, hogy Aranka szerint „olyan műveket kell fordítani, amelyek valamilyen vonatkozásuk révén aktuálisak, és így hatni képesek az olvasóra. Tehát a lefordítandó művek kiválasztásánál meghatározó szempont a célnyelvi közönség fogékonyasága”.⁵⁹ Az aktualitás annyiban érdekes szempont, amennyiben elősegíti a befogadó kapcsolódását a műhöz. Ennek a funkciónak egy másik aspektusa fejződik ki abban a felfogásban, amely szerint a „közönség ugyanis nyilván szívesebben olvasta azt, amit valóságosnak hihetett, így vezetve le fájdalommentesen az őt környező világ megismerésére irányuló ösztönös igényét anélkül, hogy az igazi valósággal szembe kellett volna néznie”.⁶⁰ Elengedhetetlen feltétele volt az együttmegélhetőként elgondolt aktuális világ megismerésének az, hogy a célnyelvi közönség által értett és használt nyelven, nemzeti nyelven kellett műveket írni, adott esetben arra fordítani.⁶¹ Bölöni Farkas hagyatékában találhatók a Társaság 1819. május 26. és 1819. október 18. között zajlott újjáalakítási munkálatainak iratai és jegyzőkönyvei. Itt a magyar nyelv művelésére és a szükséges tudományos ismeretek terjesztésére irányuló tevékenység leírásában olvasható, hogy a Társaság feladata az „idegen nyelven írott klaszszikus munkákat magyar fordításokban közönség eleibe bocsátani”.⁶²

⁵⁹ BENŐ 2003, 8.

⁶⁰ SZAJBÉLY 2001, 181–182.

⁶¹ A korabeli fordításelméleti viták és a *Werther* kapcsolatához l. SIMON-SZABÓ 2009.

⁶² RAK, MsU 1952/a, 3r.

Bölöni Farkas ha elméleti programmal nem is lépett fel, fordítóként reflektált a környezetében megjelenő fordításelméleti diszkussziókra. Kazinczy egyik levelében a következőket kérdezi tőle:

Leveledben egy Erdélyi szót lelek, mellynek értelmét
kérdem tőled: – »Életem elszontyolódásait.« – Nem tulajdon magad szava e ez, és mit teszen?⁶³

Bölöni Farkas válaszában említett, általa szerkesztett szólisták jelzik nyelvi tudatosságát:

Az »*Elszontyolodom*« szó nem a Laune szava, Háromszéken létembe sok olyan szót halottam, mellyek a Literaturába még ismeretlenek. Nehányat feljegyeztem: »*elszontyolodni*« az elkomolyodni s elszomorodni közti ideát teszi-ki, ezt: Trübsinnig. S illyenek ezek is: *Ábrándozás*, melly a Schwärmerey ideáját nyomja-ki a Székellyeknél: *Magát türköztetni* se abstinere; *ezsdődni*, *sovárogni*, vágyni valami után; *rityolni*, *ritolni* probificare, deludere; *elélük-kenni* hertelen elé jelenni s a t.⁶⁴

Érdemes megjegyezni, hogy Bölöni Farkas az 1830-as években „szótaláló verseny” megszervezésén fáradozott, melyre Döbrenteit is meghívta.⁶⁵ Ebből az évtizedből származik *A magyar nemzetiségéről és nyelvről Erdélyben* című kézirat.⁶⁶ A jegyzet a *Napló*val egy időben keletkezett 1835–36 körül, azzal is van egybekötve a kolligátumban. Az értekezés József császár nyelvi rendeletének hatásával foglalkozik. Bölöni Farkas a magyar nyelv használatához fűződő jogot statisztikai adatokkal próbálja alátámasztani, áttekinti a monarchia lakosságának területi, népességi és gazdasági mérőszámait, s úgy érvel a magyar nyelv használatának jogossága mellett.

⁶³ Kazinczy Bölöni Farkas Sándorhoz, 1815. okt. 22. KAZINCZY 1903, 243.

⁶⁴ Bölöni Farkas Sándor Kazinczynak, 1815. nov. 6. KAZINCZY 1903, 265.

⁶⁵ L. Döbrentei Gábor Bölöni Farkas Sándornak, 1830. márc. 16. JANCSE 1943–1944, 45.

⁶⁶ RAK, MsU 779/a.

A Werther-fordítások filológiája

Valamivel messzebből indulva tekintsük át röviden a Goethe-filológiának a regényre vonatkozó, nem minden vitától mentes textológiai vizsgálatait. E vizsgálatok mind a Goethe-kutatásban, mind az edíció tudományának általános elméleti diskurzusában központi helyet foglalnak el – nem véletlenül. A kritikai kiadás szövegéül kiválasztandó variáns általános textológiai dilemmáinak demonstrálásakor előszeretettel hivatkoznak a német nyelvű szakirodalomban a *Wertherre*.⁶⁷

„Schmiederey” a Werther-filológiában: egy kalózkiadás jelentősége

A *Die Leiden des jungen Werthers* 1774-ben jelent meg először a lipcsei Weygand-kiadónál, még ugyanebben az évben ugyanitt újabb kiadást ért meg korrigenda hibajegyzékkel ellátva; majd egy évvel később Weygand kiadja az ún. *Zweyte ächte Auflagét* (ZA). Szintén 1775-ben egy, a második „igazi” kiadáshoz hasonló *kalózkiadás* jelent meg Berlinben Christian Friedrich Himburg nyomdájában. Himburg a regény szövegében több változtatást eszközölt, a nyelvjárási adaptáció okozta szöveges változtatások és a nyomdai hibák jellemzik a kiadását. Amikor Goethe a nyolcvanas években át akarta dolgozni regényét, ehhez a berlini variánshoz nyúlt vissza. A regény második szerzői változata 1787-ben jelent meg Lipcsében, a Georg Joachim Göschen által gondozott *Goethes Schriften* sorozatban. Ez a szövegváltozat került be az 1827 és 1830 között megjelent sorozatba, az ún. *Vollständige Ausgabe letzter Hand*ba is. A posztumusz kiadott, mindeztidáig legkimerítőbb *Sophien* vagy *Weimarer Ausgabe* (WA) 146 kötetes sorozatában szintén a Göschen-féle változat alapján publikálták a regény szövegét. A WA szövegvariánsa hosszú évtizedekig mérvadó volt az *ultima manus* („Späte Hand”) eljárást követő kiadások számára, egészen 1950-ig, Ernst Grumachnak a Goethe-filológiában „földrengést” előidéző tanulmányáig.⁶⁸

⁶⁷ PLACHTA 1997, 75–76.

⁶⁸ GRUMACH 1950.

Grumach azt hangsúlyozta, hogy az *Ausgabe letzter Hand Werther*-változata igen kevésbé tükrözi a szerzői intenciót, és alig visel magán Goethe keze nyomából bármit is. Véleménye szerint ezzel a legtöbb *Wertherre* vonatkozó történeti-filológiai kutatás eredménye is megkérdőjelezhető. Grumach feladta az *ultima manus* elvét és az összes fellelhető szövegvariáns, kézirat és nyomtatvány figyelembe vételét követelte egy újabb *Werther*-kiadás esetén, ahogyan Goethe többi művének szöveggondozásakor is. Ez a követelés későbbiekben a genetikus kiadás elvében érvényesült, ám éppen a *Werther* esetében máig nem került sor gyakorlati megvalósítására. Ennek oka részben a temérdek és nehezen fellelhető kalózkidadásban rejlik, valamint az első változat kéziratossága eredetijének hiányára vezethető vissza. Így az ezután megjelenő berlini kiadás (BA) és a Deutscher Klassiker Verlag legutóbbi mérvadó kommentált kiadása az 1774-es és az 1787-es kiadások párhuzamos kiadása mellett döntött.⁶⁹ A vita termékenyen ösztönözte, hogy a fordításokra vonatkozó textológiai kutatások szorgalmazni kezdték a kétnyelvű, párhuzamos kiadások gyakorlatát.⁷⁰

A Bölöni Farkas számára bizonyosan elérhető *Werther*-kiadások azonosítását a könyvei jegyzékével érdemes kezdeni. Ezek szerint két kiadással biztosan rendelkezett: az 1825. október 16-i keltezésű lajstrom 43. tétele a következő: „Göthe, Verther’s Leiden. Carlsruhe. 1778. (1 példány)”.⁷¹ A könyvlistán egy későbbi kiadás is megtalálható, az 1827-től megjelenő „Ausgabe letzter Hand”.⁷² Ez utóbbi már csak a megjelenés adatai miatt sem szolgálhatott a fordítás forrásul. Az egykor Bölöni Farkas tulajdonában lévő 1778-as karlsruhei kiadás (CA) Kolozsvárott sajnos ma már nem hozzáférhető. Bölöni Farkas valamikori könyvtára ugyan az államosítás után nagyrészt a Román Tudományos Akadémia kolozsvári fiókkönyvtárába lett átszállítva, ott azonban – és más kolozsvári gyűjteményekben – ez a kiadás már nem található. A német textológiai és filológiai vitáknak köszönhetően azonban egyértelműen kijelenthető, hogy a kolozs-

⁶⁹ GOETHE 1961, GOETHE 2006.

⁷⁰ PLACHTA 1997, 79., MARTENS 1991.

⁷¹ RAK, MsU 785/c, 43. tétel.

⁷² Uo., 213. tétel.

vári *Werther*-fordítások kiinduló szövege Schmieder 1778-as karlsruhei kalózk kiadása.

Bölöni Farkas és Kissolymosi Simó fordításának kiinduló szövege a következőképpen érhető el a WA alapján:

E¹ *Die Leiden des jungen Werthers*. Leipzig: Weygandsche Buchhandlung. 1774.⁷³ (autorizált)

E² *Die Leiden des jungen Werthers*. Zweyte ächte Auflage. Leipzig: Weygandsche Buchhandlung. 1775.⁷⁴ (autorizált)

E³⁻⁷ (a lipcsei *Zweyte ächte Auflage* nyomán hat kalózk kiadás készült)⁷⁵

E^{5h1} *Leiden des jungen Werthers*. Berlin: Himburg. 1777. (kalózk kiadás)

E^{5h2} *Leiden des jungen Werthers*. Berlin: Himburg. 1777. (kalózk kiadás)

E^{5h21-5} (a berlini Himburg-kalózk kiadás nyomán öt további kalózk kiadása készült)

E^{5h21} *Leiden des jungen Werthers*. Carlsruhe: Christian Gottlieb Schmieder. 1778. (kalózk kiadás)⁷⁶

Bernd Breitenbruch alapos tanulmányban foglalkozik Schmieder illegális nyomdai tevékenységével, ő említi Johann Gottwerth Müller mára elfeledett szatírját, *Die Habsüchtigen oder die Nachdrucker. Ein Lustspiel in zwei Aufzügen* (Philadelphia, 1791), amely a kalózk iadók tevékenységét volt hivatott kikarikírozni. A koradekvát fiktív nyomtatási hellyel megjelentetett mű címe szerint vígjáték, főszereplője egy bizonyos „Schmiederfeld”, tevékenysége a „Schmiederey”.⁷⁷ Az említett tanulmányban olvasható, hogy Schmieder sikeres kalózk iadás-gyűjteményéhez, a *Sammlung der besten deutschen*

⁷³ 1774-ben kétszer jelent meg a regény autorizált változata.

⁷⁴ Tartalmazza a mottókat is.

⁷⁵ 1775 és 1795 között összesen 16 kalózk iadást jelent meg.

⁷⁶ GOETHE 1899, 315–321.

⁷⁷ BREITENBRUCH 1967, 645.

*prosaischen Schriftsteller und Dichter*hez – a *Werther* is ebben jelent meg 1778-ban, sőt 1788-ban újra – egy bizonyos „Frau Markgräfin”⁷⁸ papírzeméből szerezte be az alapanyagot. A grófné portékája azonban annyira silány minőségű volt, hogy sokáig senkire sem tudta rászógni. De legalább lehetővé vált, hogy az érdeklődők kedvező áron beszerezhessék a *Sammlung...* műveit.⁷⁹

Mindeztáig azonban nem tisztázott, hogyan jutott el ez a kiadás Bölöni Farkashoz. Amit tudni lehet: Schmieder üzlete 1791-re, hosszú évek hányattatásai után végleg csődbe ment, Bölöni Farkas ekkor volt négyéves, aligha közvetlenül a kiadótól került hozzá a példány. Breitenbruch idéz egy 1775. november 11-én kelt levelet, amely II. József engedélyét tartalmazza: Schmieder *Sammlung der besten deutschen prosaischen Schriftsteller und Dichter* című sorozata megjelenhet a Monarchiában. Vagyis Schmieder Bécsben is terjeszthette kötetait, azok kivételével, amelyek privilégiumát a császár már kiosztotta más kiadóknak. Schmiedernek mindenesetre volt valamiféle kapcsolata Bécshez, az itt megjelent kiadásain szerepelt is a királyi privilégium pecsétje. A császár fenti levele és a bécsi cenzúra tiltásai alapján azonban valószínűsíthető, hogy mégsem Bécsből, hanem német területekről származott Bölöni Farkas példánya.

A magyar *Werther*-fordítás szempontjából persze majdnem lényegtelen, hogy annak eredetije autorizált vagy kalózkiadás volt-e – a *J. W. Goethens Schriften* negyedik kötete ráadásul nemcsak Goetheszövegeket tartalmaz. Ennél azonban sokkal fontosabb, hogy ebben az esetben is, mint más alkalmakkor, a gyengébb minőségű, de kedvezőbb árú kalózkiadás bizonyul elérhetőnek az olyan távoli területeken mint Erdély.

A kolozsvári fordítások forrásáról

A WA előző fejezetben közölt listája alapján a karlsruhei kiadás a *Werther* első szövegváltozata alapján készült, Bölöni Farkas és Kis-solymosi Simó fordítása természetesen ennek alapvető jegyeit vi-

⁷⁸ A grófnéról és vállalkozásáról tudható: „die Papierfabrik der Markgräfin an der Alb bei Ettlingen wurde erst 1776 eröffnet”. Uo., 690.

⁷⁹ Uo., 646.

seli: az 1787-es változat új elemeinek egyike sem lelhető fel fordításukban. Köszönhetően annak, hogy a WA az addig megjelent összes *Werther*-kiadás genetikai kapcsolatát részletekbe menően tisztázta, az eltérések jól magyarázhatók.

A CA szó- és betűtévesztései, illetve -cseréi mellett egyedüli sajátossága, hogy az oldalszámok többször is hibásak, továbbá a levelek dátuma is eltér az eredetitől. Az oldalszámozás hibái ugyan nem relevánsak a fordított kéziratban, a dátumok tévesztése annál inkább. Három helyen teljesen, másutt részben véti el a CA a kelteztést, így az első részben rögtön az első levél előtt a többi kiadástól eltérően nem közli az évszámot (1771), hanem csak a napot és a hónapot: „am 4. May.” (68.1; 69.1).⁸⁰ Az első teljes dátumtévesztés az első rész autorizált változatában június 16-áról keltezett levél,⁸¹ ami a CA-ban május 26-ai (88.26; 89.22).⁸² További tévesztés a CA-ban az első rész autorizált változatában július 16-ai levél⁸³ egy nappal korábbi történet dátumozása (128.21; 129.18).⁸⁴ Egy, a második részben olvasható levél dátumát a CA teljesen eltéveszti: az autorizált változat augusztus 21-én kelt,⁸⁵ Schmiedernél december 24. (204.20) A szembeötlő hibára mindkét fordító felfigyelt, hiszen az azt megelőző levél augusztus 4-ei, az azt követő pedig szeptember 3-ai: Bölöni Farkas kihagyja a levelet, Kissolymosi Simó pedig augusztus 24-re keltezi.⁸⁶

Természetesen van néhány olyan eltérés is a fordított szövegben, amelyeket a CA szövegéből nem magyarázhatók, de mint mindig, a szövegeken végzett munka változással, esetenként az értelmezésből adódó változtatással, szövegromlással jár, talán ez okozta az eltéréseket. Az egyetlen jelentősebb különbség a mottókat érinti. A *Werther* első változata után készült nyomatok többségének, így a karlsruhei kiadásnak is, közös sajátossága, hogy átveszik közvet-

⁸⁰ Az oldalak és a sorok számozása jelen kiadásra vonatkozik. Kissolymosi Simónál szintén évszám nélkül. GOETHE 1823, 5.

⁸¹ GOETHE 1774, 26.

⁸² Kissolymosi Simónál „Junius 10-dik.” szerepel. GOETHE 1823, 20.

⁸³ GOETHE 1774, 66.

⁸⁴ GOETHE 1823, 47.

⁸⁵ GOETHE 1774, 146.

⁸⁶ GOETHE 1823, 99.

len mintájuktól, a berlini kiadástól, illetve a lipcsei „zweyte ächte Auflage”-tól az ott közölt mottókat. Ezek Kissolymosi Simónál nem szerepelnek, jöllehet a CA-ra jellemző sajátosságok egyébként mind megtalálhatók nála – kézirat hiányában azonban nem tudjuk, az ő döntése-e, vagy esetleg a kiadó érezte 1823-ban divatjamúltnak őket. Bölöni Farkas kéziratában is csak a második mottó található meg. Ugyanakkor a kézirat elejéről ki van vágva egy lap, ami megmagyarázza, hogy a kiadó előszava is hiányzik Bölöni Farkasnál, holott ez minden német nyelvű kiadásban megvolt, és nincs olyan kiadás, amelyben megvan a második mottó, de hiányzik az első, valamint az előszó.

Bölöni Farkas és Kissolymosi Simó fordítása közötti strukturális rokonság a közös forrásszövegre vezethető vissza: ugyanazok a kihagyások és dátumtévesztések jellemzik a két fordítást. A két fordítót jellemző szoros földrajzi és kulturális közelség lehet az oka a nyelvtani, szókincsbeli egyezéseknek. Egymáshoz való viszonyuk mégsem egyértelmű, Kissolymosi Simótól ugyanis nem birtoklunk kéziratot, nem tudjuk, hogy az 1823-as kiadás autorizált-e, illetve rontott-e a kézirat szövegén. Így csak az 1823-as kiadás szövegét lehet egybevetni Bölöni Farkas kéziratossal fordításával.

Az irodalomtörténet-írás korábban Bölöni Farkas és Kissolymosi Simó mester-tanítvány-viszonyát ismerve feltételezte, hogy Kissolymosi Simó ismerte és felhasználta mestere fordítását, mivel ugyanazon helyeket hagyta ki az eredeti regényből és ugyanazon dátumokat szerepeltette hibásan, mint mestere.⁸⁷ Mint láttuk, a közös sajátosságok egyértelműen az 1778-as karlsruhei kalózkidásból vezethetők le. Mindazonáltal a két szöveg keletkezéstörténete is kizárja a két fordítás egymáshoz való viszonyáról hagyományozódó feltételezést. Kissolymosi Simó fordítása ugyanis legalább egy évvel korábbi. 1817. október 9-én arról tudósítja Döbrentei Kazinczyt, hogy „Simó a’ múlt tavasszal hozá hozzám Werther gyötrelmeit igen szép nyelvű fordításban”.⁸⁸ Meglepő, hogy eddig nem figyeltek föl rá, pedig szintén a Kazinczy-levelezésből tudható, hogy Bölöni Farkas jóval később, 1818 őszén készítette el saját *Werther*-jét:

⁸⁷ Pl. GyÖRGY 1941, 447.

⁸⁸ Döbrentei Gábor Kazinczynak, 1817. okt. 9. KAZINCZY 1905, 330.

Én az őszen mind betegeskedém, 's ennek tulajdonítsd ily késő feleletem is. Néha dolgozgatom és olvasok, a mi időm a Dicasterizálásból megmarad. Egy barátom kedveltjének kérésére betegségem alatt lefordítottam a Werthert.⁸⁹

A kettejük közötti viszony, a kolozsvári poétai-fordító „iskola” működése elképzelhetetlenné teszi, hogy ne tudtak volna egymás fordításáról – ugyanakkor a kihagyott levél sejteti, hogy Bölöni Farkas a fordítás során nem használta az első fordítás kéziratát. Mégis nehezíti az adatok igazolását, hogy a Kissolymosi Simó-családról és Károly életéről rendkívül keveset lehet tudni, a *Werther*-fordítás újrakiadói sem tudtak fellelni érdemi információt.⁹⁰

Osszián-fordítások a *Werther*ben

Az első két magyar *Werther*-fordítás egymáshoz való viszonyát a regény *Osszián*-részeinek filológiai-textológiai vizsgálatával érdemes bemutatni. Werther az öngyilkossága előtt a *Szelmai dalokból* olvas fel részletet Lotténak, ez olvasható tehát a regényben. A *Szelmai dalok*nak Kissolymosi Simó és Bölöni Farkas fordításakor már létezett magyar fordítása, a teljes magyar *Osszián* is ekkor készült el és jelent meg Kazinczy tollából.⁹¹ A Bölöni Farkas és Kazinczy levélváltásában többször esik szó a kelta bárd legendájának olvasmány-élményéről, innen adatolható az is, hogy Bölöni Farkas Kolozsváron 1815. október 10-kén kapta kézhez a fordítást: „Ossziánt, Rumit, a Muzeumot ma kapám”.⁹² Kazinczy erre a levélre válaszolva panaszkodik saját fordításának túlnyomórészt elutasító fogadtatásáról: „A’ mi Olvasóink azon [Klopstock „Messziádján”] olly kevésé fognak kapni mint Ossziánon, mellynek előbeszédében kénytelen valék megszólalni, nem hogy magamat mentsem, hanem hogy jobb

⁸⁹ Bölöni Farkas Sándor Kazinczynak, 1819. jan. 21. KAZINCZY 1906, 281.

⁹⁰ K. S. 1887, WÉBER 1975.

⁹¹ Kazinczy *Osszián* fordításáról l. VÁCZY 1918, 9–10., HÁSZ-FEHÉR 2004 és HARTVIG 2007, MARGÓCSY 2009. Egykorú kiadása: KAZINCZY 1815, kritikai kiadása: KAZINCZY 2012, 569–824.

⁹² Bölöni Farkas Sándor Kazinczynak, 1815. okt. 10. KAZINCZY 1903, 211.

fejeinket figyelemre gyúlasszam, 's éreztessenem velek, hogy annak a' ki magát becsüli, nem kell függeni másoknak ítéletétől, legalább nem a' sokakétól, hanem a' jókétól.”⁹³ 1816 márciusában arról tájékoztatja Bölöni Farkas Kazinczyt, hogy rendszeresen forgatja mesetere *Osszián*-fordítását, és hogy arról hírt ad másoknak is.

Ossziánodba nagyon belé szerettem, bajaim között is, minden nap felolvasom egy énekét; nekem jobban esik ezt magyarul olvasni, mind németül, így pedig nem sok fordítással vagyok. – A minap estve csak ketten vacsorálánk a Bárónéval, sokat beszélénk Ossziánról, mi-helyt belesz kötve fordításod, magyarul olvassa, addig is elévévé Rhodét.⁹⁴

A fordítók számára tehát legalább kettő, de talán három forrás is rendelkezésre állt: CA szövegváltozata, Kazinczy 1815-ös magyar átültetése és (talán) a Rhode-féle *Osszián*-fordítás – jóllehet a kor-szakban a *Szelmai daloknak* számtalan német fordítása létezett, melyek közül többet Magyarországon is forgattak.⁹⁵ Bölöni Farkas maga a következőket írja a fordítás elkészülte után Kazinczynak:

Én még egyszer végig olvasám munkáid, Ossian és Clavigo úgy van fordítva az én ítéletem szerint, hogy ők magok sem írták volna másként, s így van az én kedves Sterném is. Werther fordítása alatt próbáltam volt az ott felhozott Selmai Dalokat magamtól fordítani, 's hiszem hogy ha Te nem fordítottad volna előttem, az én fordításom igen tetszene Nekem, de így hogy össze vetém vele, az én fordításom mind ki törölém kevés változtatások hijján. A kiknek ajánlom Ossiánt és Sternét olvasni magyarul, keveseknek tetszik az igaz, de én még

⁹³ Kazinczy Bölöni Farkas Sándornak, 1815. okt. 22. Uo., 241.

⁹⁴ Bölöni Farkas Sándor Kazinczynak, 1816. márc. 15. KAZINCZY 1903, 46. Rhode fordítása megvolt Bölöni Farkasnak is: *Bölöni Farkas Sándor Könyvei Laistroma*. 1825. october 16kán. RAK, MsU 785/c. 187. tétel és *Bölöni Farkas Sándor Könyvei Laistroma* Felirattak Kolozsvárott. 1830 October 10kén. RAK, MsU 785/d. 248. számú tétel.

⁹⁵ HARTVIG 2007, 631, 639–639, 641.

sem hiszem, hogy csalódjam. Ossián 's kivált Sterne,
nekem magyarul legkedvesebb Lecturam.⁹⁶

Ha a konkrét szövegeket nézzük, úgy tűnik, hogy Bölöni Farkas levelének *Ossziánra* utaló része inkább tisztelgő gesztus, mivel az alábbi részletek azt mutatják, a „kevés kivétellel” meglehetősen szerénységgel fogalmaz. Az első bekezdés Kazinczy, majd Bölöni Farkas fordításában így hangzik:

Dísze az estvelygő éjnek, szépen csillámlasz te enyészten. Üstökös földet felveszed a' felhők közzül. Delik halmodon lépteid. Mit népsz te a' fenyérre? Elnémult a' vihar' zajgása. Messzéről harsog a' hegypatak. A' vad hullámok távol szirteket csapkodnak. Az estvély' legyei ingó szárnyaikkal végig-dongják a' mezőt. Mi után népsz te, szép világ? De te mosolygasz és eltűnsz! Örülve lebegnek körüléd a' habok, 's feresztik ékes fürtödöt. Ballagj békével, csendes fény! keljen Ossziánnak lelkében világ.⁹⁷

Csillaga a' derengő ejnek, szépen ragyogsz te enyészten. Sugárzó fejedet felemeled a' felhők közül. Pompások halmodon lépteid. Mi után pillantasz a' pusztára? Elnémult a' fergeteg zuhogása. Messzéről zubog a' hegy patak. A harsogo habok távol szirteket csapkodnak. Az Estve dongo legyei végig zirmegik a' mezőt. Mi után pillantasz te szép fény? De te mosolygasz és eltűnsz, örülve lebzselnek körüléd a' habok 's feresztik ékes fürtödöt. Ballogj békével csendes fény! Ossián lelkének dicső világa tűnj fel. (251.13–20)

Bölöni Farkassal szemben Kissolymosi Simó sokkal pontosabban követi Kazinczy fordítását:

Dísze az estvelygő éjnek, szépen csillámlasz te enyészten. Sugárzó földet felveszed felhőid közül. Delik hal-

⁹⁶ Bölöni Farkas Sándor Kazinczynak, Kolozsvár, 1819. júl. 18. KAZINCZY 1906, 458.

⁹⁷ KAZINCZY 1815, VII. 31., KAZINCZY 2012, 709.

modon lépteid. Mit népsz te a' fenyérre? Elszűnt a' fergeteg zajgása. Messzéről harsog a' hegy-patak. A' vad hullámok távol szürteket csapkodnak. Az estvély legyei ingó szárnyaikkal végigdongják a' mezőt. Mi után népsz te szép világ? De te mosollygasz és eltűnsz! örülve lebegnek körüléd a' habok, 's feresztik édes fűrtödet. Ballagi békével csendes fény! Keljen Ossziánnak lelkében világ.⁹⁸

Mindezek ellenére kétségtelen, hogy Bölöni Farkas tényleg figyelembe vette Kazinczy fordítását, ugyanis a fordítás szövegeképe, a beszélők jelölése a CA-ból nem magyarázható, ellenben Kazinczy fordításában ugyanúgy néz ki: a betoldások, „Morárnak eleste” (257.6), „Daura halála” (261.4) nincsenek meg Schmiedernél, ellenben a Kazinczynál látható szerkezetet, kiemeléseket követi (*Morárnak eleste, Daura*) – Kissolymosi Simó hű Kazinczyhoz.⁹⁹

Bölöni Farkas *Werther*-fordítása

Bölöni Farkas Sándor *Werther*-fordítása jelenleg a Román Tudományos Akadémia Kolozsvári Fiókkönyvtárában található MsU 509 jelzet alatt. A kötet egy 230 x 190 x 30 mm nagyságú, szürke kartonba kötött 272 oldalas, számozott kéziratcsomó. A számozás piros ceruzával feltehetően levéltáros vagy könyvtáros kezétől származik. A 2v oldalon Bölöni Farkas idős kezével feljegyezve ez áll: „Az ifju Werther Gyötrelmei *Első Rész*.” A letisztázott regényfordítás a 3r oldalon kezdődik és a 266v oldalon ér véget. A csomó utolsó lapja (r-v) a regényfordítás végső passzusainak fordítását másolja, apróbb hibák javításával, a javítás szintén Bölöni Farkas késői kezétől való. A kéziratcsomó tisztázott fordítást tartalmaz, az utolsó passzus újrafordításával együtt is egyvariánsú szöveggként kezelendő.

Mint láttuk, a fordítás alapját az 1778-ban Karlsruhéban kiadott Schmieder-féle *Werther*-kiadás képezte. A CA-hoz képest eltérés az

⁹⁸ GOETHE 1823, 131. és GOETHE 1975, 122–123.

⁹⁹ KAZINCZY 1815, VII. 37, 41, KAZINCZY 2012, 710, 712, GOETHE 1823, 135, 137, GOETHE 1975, 126, 128.

első mottó, az előszó és néhány szövegek közötti jegyzet kihagyásában rejlik. Az első mottó és az előszó hiányáról már volt szó, egy lap hiányzik a címlap és az első oldal között, a szövegek közötti jegyzeteket csak kétszer fordítja le – Kissolymosi Simónál viszont egy sem olvasható.

A Werther-fordítás nyelve

Bölöni Farkas fordításának tisztázott szövege a szoros fordítói eljárás követéséről tanúskodik, alig tartalmaz magyarázatokat és nagyobb kihagyásokat sem. Igyekszik a szókészleti egyezéseket nem pusztán tükörfordításokkal, vagy az idegen szavak átvételével megoldani, hanem egyes esetekben maga alkot szavakat, ezek pedig túlnyomórészt – ahogyan Kissolymosi Simó esetében is – erdélyi szókészleti egyezésekre vezethetők vissza. A magyar nyelvet, szókészletet és a stíluszinteket is, úgy tűnik „saját forrásból” akarja művelni Bölöni Farkas, Barczafalvi Szabó *Szigvárt*-fordításához képest bizonyosan kevés idegen szót használ. Az alábbiakban az említett szempontoknak megfelelő példákra hívom fel a figyelmet.

Idegen szavak átvételéről tanúskodik: a „phantom”, az „interessája” vagy „interessáns”, a „balzam”, a „subordinatio”, a „portrait”, a „launés”, a „triumphus”, a „prætensio”, a „resignál”, a „scena”, az „argumentum”, „fertály” vagy a „klavir”. Ezek a megoldások nem szokatlanok a kortárs magyar szövegekben. Ugyanez jellemző a *német mintára készült tükörfordításokra* (igekötős szerkezetek esetén is): „környülmény”, „incidenc punktum”, „bényomat”, „felserken”, „krónika író”, „elciculált”, „felfacsar”, „meghájladt”, „general status”, „ínségéd kútfeje”, „rongált egészségű”, „kinyomás”, „deteiljba ereszkedik”, „előérzés”. Jellemzően *erdélyi szavak* (az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* alapján): a „finak” (fickó, fiúcska, „Kerlchen”), a „csikorja” (kisajtol), a „bikkfa”, a „szipirnyó” (rosszindulatú), a „terécsel” (pletykál), a „czenk” (kis kutya), a „lájbi” (mellény), az „estvélygő” (esteledő), a „meghájladt” [vödör] (bedőlt, meghajlott), az „elvasul” [ég] (besötétedik), a „csukorba szurva” [haj] (csokor alakú ékszerbe van fonva), a „burján” (dudva, gaz), a „csipeszkedik” (belekapaszkodik). Feltehetően nyelvújítási szótalálás (*A magyar nyelv-*

újítás szótára alapján): a „sejdit”, a „virulmány”, a „csüggendez”, a „létel”, a „borzodás”, a „holmi”, az „atyafias”, „lábbog” (a szeme meg-
telik könnyel), a „kisdéd”.

Lexikai szinten találkozni *generalizálással* (pl. a „Mayenkäfer” helyett „lepke” szerepel Bölöni Farkasnál) és *differenciálással* („Baum” helyett „bikkfa”). A szintaktikai műveletek között megtalálható a behelyettesítés (a magyar szórend használata), az átrendezés (a német szórend, keretes állítmányi szerkezet megtartása) és a kihagyás (szavak, szövszerkezetek estében). Utóbbiak abból adódhatnak, hogy a fordító nem ismeri a szót, vagy nem rendelkezik a német regény célnyelvi olvasóinak háttérismeretével, a „Mayenkäfer” példájánál maradva: Kazinczynál „tserebogár”, de a szót a kolozsvári fiatalok nem ismerték, így lett belőle „májusi lepke” és „lepke”. Az átváltás, vagyis a változtatás oka nem műfaji eredetű, hiszen a levélregény prózai forma megmaradt mindkét első magyar fordításban, és a magyarítás mértéke is elenyésző: a főbb helyszínek és szereplők nevei megmaradnak. Bölöni Farkas két mellékszereplő nevét magyarosítja, Kissolymosi Simónál pedig Lotte helyett Lotti szerepel.

A kézirat utóélete

Nehéz megválaszolni azt a kérdést, hogy miért csak Kissolymosi Simó fordítása jelent meg nyomtatásban. Bölöni Farkas személyesen ismerte Trattner János kiadót, nem sokkal fordítása elkészülte előtt járt nála Pesten.¹⁰⁰ Úgy tűnik, hogy nem a két fordító, hanem Döbrentei volt az, aki az évek során a pesti kiadóval a kapcsolatot tartotta:

Trattnernek én előhoztam Don Carloszt, de most még egy ideig nem nyomtattatja ki. Később majd meglátja, azt felelte. Azt el ne égesd, mert ha próza is jól fordított s ha mingyárt nem is de csak kijő még valaha. Ezt mondta Wertherre nézve is.¹⁰¹

¹⁰⁰ MALLER 1984, 22.

¹⁰¹ Döbrentei Gábor Bölöni Farkas Sándornak, 1821. aug. 20. JANCSÓ 1943–1944, 199.

Jakab Elek tanulmányából értesülhetünk arról, hogy Trattner a kiadásra fordítandó pénz hiányával indokolta meg Döbrentének azt a döntését, hogy nem adja ki Bölöni Farkas *Wertherét*, s felajánlotta, hogy abban az esetben hajlandó megjelentetni, ha saját erőből fizeti a fordítót a kiadást. Jakab szerint Bölöni Farkas ezt biztosan nem tudta hivatali állásából finanszírozni, és sejteni véli azt is, hogy a *Werther* „érzelgős irányát” ekkorra már többen elutasították azok közül, akik mecénásként mögé állhattak volna; mindezen tényezők közrejátszottak abban, hogy a kiadás megghiúsult.¹⁰² Jakab feltehetően Döbrentei véleményre építette elgondolását, aki eléggé elítélően nyilatkozik a regény szentimentális hangvételéről:

Ebbéli koromba azt tartom, hogy az érzés munkái között csak az a jó, a mit a józan és férfijui kebel is meg nem vet. Werthernek a gyermeki ifjuságra rossz befolyása van, mert érzelgőssé hiun álmodozóvá teszi, a férfi pedig csak mint psychologus becsüli, a hogy még másokat is figyelemre méltónak tart, ámbár egyéb oldalról megveti. Én részemről nem adnám ki Wertheret magyarul, mert nem óhajtom hogy a német földön volt Wertheriade itt reprodukáltassék, vagy ha adnám, másképpen dolgoznám-ki végét, hasznát vevén Grave intéseinek. Sőt szeretném elűzni azt az Egünkre részszint szállott, részszint szállani akaró Német Schwärmereyt s inkább mint fordító e nemben a francziákat venném elő. Már Corinnodnak tapsolok. Az felséges román.¹⁰³

Trattner végül nem adta ki Bölöni Farkas *Wertherét*, és többi fordítását sem, igaz Döbrentei is Wigandhoz vitte végül a külföldi játékszín köteteit. Mindezek ellenére Bölöni Farkas fordítását többen olvasták. Jakab egyenesen azt állítja, hogy „Farkas S. mindezen fordítmányait Kolozsváratt sokan írták le, s számtalanon gyönyörrel olvasták.”¹⁰⁴ S valóban Bölöni Farkas kéziratos hagyatékában található

¹⁰² JAKAB 1870, 266.

¹⁰³ Döbrentei Gábor Bölöni Farkas Sándornak, 1821. aug. 20. JANCSÓ 1943–1944, 199.

¹⁰⁴ JAKAB 1870, 268.

két kolligátum, amelyeknek a címe: *Könyvek kiadásáról való Jegyzés*.¹⁰⁵ Az első csomó 1818. december 1-jétől 1829-ig tartalmazza a kivett könyvek és kéziratok címét, a kölcsönzők nevét, monogramját. A második csomó 1832 márciusától 1840-ig tart, ez utóbbiban *Werther*-kölcsönzés már nem szerepel.

A kölcsönzési napló szerint rendszeresen kölcsönzött, a *Werther* kapcsán releváns művek: a *Bácsmegyei*, a *Werther* németül és saját fordításában. A középre írt évszámokat követően bal oldalon szerepel a kölcsönző neve és jobb oldalon a kölcsönzött mű. Amennyiben valaki visszahozta a könyvet, úgy Bölöni Farkas egy lendületes vonallal áthúzta a teljes kölcsönzési bejegyzést névvel és címmel. 1820-ban egy bizonyos „B. Theréz, S. Klári” és „Késmárkiné” vették ki a *Werther*t németül, illetve „Sz. Aulie” a *Bácsmegyeit*. Még ugyanebben az évben „S. Klári” ismét kölcsönöz, ezúttal is a *Werther*t, ám most Bölöni Farkas fordításában. Egy évvel később egy férfi is kivessi a regényt, „Otto K.” feltehetően ő is németül. 1822-ben egy „Ref. Deák” kölcsönzi ki a magyar változatot. Ugyanebben az évben vette ki a regény magyar fordítását „Buczy [Emil]” és „B. Theréz” is. 1823-ban „Szacsvai” kölcsönzi a *Bácsmegyeit* „Pálffy Úr, Pataki Josi”, „D. Pepi” és „Incze?” a *Werther*t. 1824-ben is akad két kölcsönzője a *Werther*nek, az egyik ismételten „B. Theréz”, a másik „Sz. J.”. 1825-ben „Körmöczi” János, az Unitárius Kollégium tanára, igazgatója, későbbi unitárius püspök és „P. Gabori” látogatta Bölöni Farkas kölcsönkönyvtárát és vette ki a *Werther*t. 1826-ban „Leszai” viszi el a regényt magyarul, 1827-ben pedig „Stock”, aki alighanem férfi, mivel Bölöni Farkas a hölgyeket többnyire keresztnévükön említette a naplóban. 1828-ban „Dezsi” és „Donáth Elek” vették ki a *Bácsmegyeit*, és még ezt követően is volt két kölcsönzője a *Werther*-kéziratnak. A felsorolásból látszik, hogy a regényeknek több a női kölcsönzője, és az érdeklődők között akadtak olyan prominens személyek is, mint Buczy Emil vagy Körmöczi János. Fontos, hogy nem csak szűkebb közegéből, az unitáriusok kerültek ki az olvasók, hanem a református diákok is eljutottak Bölöni Farkashoz.

¹⁰⁵ Román Akadémiai Kézirattár Kolozsvár, MsU 785/e. I–II.

Az érzékeny olvasók és a *Werther* paratextusai

A szövegkiadást kísérő tanulmány a szentimentális regények olvasóiról szóló gondolatmenettel zárul, különös tekintettel a mottókra. A CA tartalmazta a *Werther*-mottókat, melyek először a regény második kiadásában, az ún. *Zweyte ächte Auflage*-ban kiadásában (1775, ZA) jelentek meg. A mottók betoldásával reagált Goethe a kortársak támadásaira, kritikusai főként a regény immoralitását kifogásolták. Így került az első rész elé Werther „individuális sorsára és tanácstalanságára”¹⁰⁶ tett utalás. Az első mottó a kortárs befogadók érzésvilágával rokonítja a regény hőseit és tanácstalanul reagál a publikumsikerre:

Jeder Jüngling sehnt sich so zu lieben,
Jedes Märgen so geliebt zu seyn;
Ach, der heiligste von unseren Trieben,
Warum quillt aus ihm die grimme Pein? (66.3–6)

A második rész elé illesztett mottó pedig explicit utasítást tartalmaz az ideális, maszkulin olvasóhoz,¹⁰⁷ akit személyesen meg is szólít:

Du beweinst, du liebst ihn, liebe Seele,
Rettest sein Gedächtnis von der Schmach;
Sieh, dir winkt sein Geist aus seiner Höle:
Sei ein Mann, und folge mir nicht nach. (172.3–6)

Érdemes felidézni az *Erdélyi Muzéumból* az Eichhorn-féle német prózatörténet-fordítás *Wertherről* szóló részét, amely magán viseli Bölöni Farkas keze nyomát is: „Ő [Miller] és a’ többi Utánnazók

¹⁰⁶ GOETHE 2006, 917.

¹⁰⁷ A maszkulin nyelvtani nem a németben az általános alany sajátja. Szilágyi Márton Fanni és T-ai Józsi érzékenységet elemezve olyan antropológiai jegyekről értekezik, melyek univerzalitása elmosza a nemek közötti különbségeket: „A szentimentalizmus a nyílt érzelmek vállalását, a vissza nem fogott, mélyről feltörő nemes indulatok kimutatását antropológiai jegynek tekintette, férfi és nő különbsége ezáltal föloldódott az emberi lényegben. A férfi-hősök érzelmi reakciói ezért látszanak femininnek.” SZILÁGYI 1993, 75.

nem azt nézték a' mit Göthében csudálni kell, t. i. az olyan temperamentumnak legkisebb nüanszai jó festését, hanem örökké szomorogva asszonyi könnyeket hullattak, melyek a' férjfiságot, erőt haszontalan puhaságra vonni készültek.”¹⁰⁸ A szöveg logikája szerint amennyiben egy férfi a *Werther* olvasására vetemedik, tehát annak a regénynek, amelynek kortárs befogadói főként szerelmi tragédiaként tekintettek olvasmányukra, akkor „asszonyi könnyeket hullattak, melyek a' férjfiságot, erőt haszontalan puhaságra vonni készültek.” Ennek értelmében a második mottó utolsó sora: „Sei ein Mann, und folge mir nicht nach” (Bölöni Farkas fordításában: „Légy férfi! o, ne kövesd léptemet!”) – nem feltétlen csak az öngyilkosságtól való eltanácsolásra utalhat, hanem arra is, hogy a regény olvasása „férfiatlan” tevékenység.

Szentkúti Sándor álneven Döbrentei az *Erdélyi Múzeum* kilencedik számában (1817) *Halottak' beszélgetése* címen jelentett meg egy dialógust, amelynek egy részében a regényolvasásról és regényírásról, -fordításról esik szó.¹⁰⁹ A beszélgetésben Spiess képviseli a német regényíró, Nádházy pedig magyar fordítóját. Nádházy Spiesszel beszélgetésbe ereszkedve büszkén meséli, hogy fordításával megríkatja női olvasóit: „S o, midőn meghallám, hogy azokon szabó, 's varga leánykák, szoba seprő leány-asszonyok, 's édes pillantatu falusi új modi menyecskék sírtak! ah, mint csepeget rám a' balzam!” Lelkesen várja a regényolvasás, a „Románhalom” fogyasztásának kedvező hatásait is: „Való culturának előöröme, midőn a' talyigások-is úgy olvasnák Románaimat, a' hogy Tasszó Jeruzalemét a' Velencei sajkások.”¹¹⁰ Döbrentei kifigurázza az érzelgős női olvasókat, a számukra regényeket fordítókkal együtt. A regény érzelgős olvasata nők számára sem javallt tevékenységnek minősül a dialógus intenciói szerint.

Az 1800 körüli magyar irodalom vizsgálata a német nyelvű prózaszövegek tükrében árnyaltabb képet nyújt a regényolvasás lányokra, asszonyokra gyakorolt hatásának kortárs megítéléséről, mint Döbrentei dialógusa. Jakob Glatz szász evangélikus lelkész *Idu-*

¹⁰⁸ DÖBRENTÉI 1815, 87–88.

¹⁰⁹ SZENTKÚTI 1817.

¹¹⁰ Uo., 82.

na, ein moralisches Unterhaltungsbuch für die weiblichen Jugend című gyűjteményben található *Molly und Fanny oder Empfindsamkeit und Empfindeley* (1803) című tanmese egy testvérpár életútjának története.¹¹¹ A két főszereplő sorsa az érzelgősség és az érzékenység kettősségét mutatja be. Az *érzelgős* Fannyból keményszívű teremtmény válik, házassága boldogtalan, gyermekei korán halnak, és huszonnyolc évesen maga is végleg elsorvad. Az *érzékeny* Mollyból ellenben jó gazdaasszony lesz, sikeres feleség, anyja és jó barát, dicsérni fogják halála után is évekig, sírját mindig friss virág fedi. A történet, mint minden tanmese, a tanulság levonásával zárul: „Empfindsamkeit ist eine schöne Sache und verschönert besonders den weiblichen Charakter: Empfindeley hingegen entnervt Körper und Geist, macht zum Guten untüchtig und verunstaltet des Wesen der Weiber.”¹¹² A tanulság különbséget tesz az érzékeny és az érzelgős magatartás között, nyilvánvalóan azért, hogy kiemelje: különösen a női jellemet szépíti meg a „kiegyensúlyozott érzékenységnak”¹¹³ nevezhető magatartás és csúfítja el az érzelgősség.

Glatz tanmeséje alapján úgy tűnik, hogy a női olvasóknak szóló tanulmányok még az ifjaknak szóló intelmekhez képest is kevésbé megengedőek a regények olvasása kapcsán, akik pihenő óráikban olvashattak ugyan regényeket érzelmi-morális nevelésük részeként, de csak azokat volt tanácsos kézbe venniük, „mellyek az emberi szívbe legmélyebben látó férjfiaktól [...] iratattak”.¹¹⁴ Labádi szerint, a 18. század végének regényellenességét a növekvő fikcióellenesség határozza meg, valamint az az értelmezési hagyomány, amely az érzékenység és a regényolvasás közé egyenlőséget tett. Ennek szellemében a kritikusok a valóságos történeteket preferálták, és hiányolták az elgondolkodtató tartalmakat. Glatz történetének doppelgängerei Nina és Trézsi *Flórában* (1806–1808) olvasható történe-

¹¹¹ TARNÓI 2000, 472–476.

¹¹² Uo., 475. Az érzékenység szép dolog, olyan amely különösen az asszonyi karaktert szépíti meg: az érzelgősség ezzel szemben kimeríti a testet és a szellemet, a jóra való haszontalanná teszi és megrontja a nőiességet. (Ford. S-Sz. Á.)

¹¹³ LABÁDI 2009, 708.

¹¹⁴ Uo., 698.

tei. Ninát a regények, „Werther és társai megrontották”, boldogtalan lett élete, Trézsinék viszont „a Románok nem vették el az eszét”, erényes maradt, aminek közvetlen jutalma a boldog házasság.¹¹⁵

A Molly–Fanny és Nina–Trézsi típusú olvasók figurális diszjunkciója a kiegyensúlyozott érzékenységet embereszményét hirdeti, nem tilt el az érzékeny magatartástól és az érzékeny olvasástól, de óv az olvasás által megszerezhető tudás, ismeret „helytelen” felhasználásától.¹¹⁶ Ne feledjük, Lotte maga is szakított a regényekkel (97.10). Azok az 1800 körüli szövegek, amelyek éles különbséget tesznek az érzékeny és érzélgős olvasói magatartás, a férfi és női regényolvasó között, is képesek azonban figyelni az érzékeny regények olvasásának pozitív hatásaira. Igaz ez akkor is, ha az érzékenységgel jellemezhető viselkedési minta eredendően, önmagában is ambivalens, társiaságában pedig erősen kizáró jellegű. Az érzékeny regény feminin értékrendje, s az „érzékeny ember, legyen férfi vagy nő, olyan erkölcsiséget képvisel, amely alapvetően tér el egy még virulens értékrendtől, attól az alapvetően maszkulinnak érzékelt hősi értékrendtől, amely az arisztokratikus, udvari reprezentációt jellemezte”.¹¹⁷

Visszakanyarodva a Bölöni Farkas-kontextushoz, az általa olvasott *Werther*-kritikák is hangot adtak az érzékeny olvasásban rejlő, példaként állított erkölcsi értékrendnek és esztétikai értéknek. Ahogy Kazinczynak írja Bölöni Farkas a Wesselényitől kapott lexikon olvastán: „Életemnek a legszelídebb, nyugtatóbb érzései nélkül lettem volna, el lesznek vala azok bennem aluva, ha Göthét meg ne ismerjem.”¹¹⁸ A *Conversations-Lexikon* (1803) Goethe-cikkében ehhez nagy mértékben hasonló gondolatokat olvashattott Bölöni Farkas az ideális, szép lelkű olvasó attitűdjéről:

Kunst ist der Gipfel des Lebens, sie lehrt ein ideales Leben im wirklichen Leben: dieses Prinzip trat immer deutlicher und lauter hervor, und eine Aesthetik entstand, wie sie die Vorzeit, bisweilen zwar geahndet, nie

¹¹⁵ Uo., 700.

¹¹⁶ Uo., 692.

¹¹⁷ DEBRECZENI 1999, 19.

¹¹⁸ Bölöni Farkas Sándor Kazinczynak, 1816. márc. 28. KAZINCZY 1904, 87.

aber noch ausgebildet hatte. [...] Mit der Aesthetik ergriff man demnach auch die Religion, ja man konnte nicht religiös seyn, ohne ästhetisch zu seyn, und eine *schöne Seele* sich nur in dieser ästhetisch-religiösen Innerlichkeit bewähren. [...] Unter seinen [Goethens] Einflüssen waren wir Jüngerer aufgewachsen, an und in ihm hatten wir uns fühlen und verstehen gelernt, viele der schönsten, edelsten Genüsse unseres Lebens dankten wir ihm.¹¹⁹

A korai Goethe-művek morális értékrendjét leginkább maradandóságuk igazolja az egykorú kritikákban: míg a tucatnyi utánzat rövid idő alatt feledésbe merült, addig a *Werther* továbbra is olvasták és csodálták, akár megjelenése idején. Bölöni Farkas másik szekundér forrása, Eichhorn irodalomtörténete pedig Goethe karakterábrázolását, „mélyen látó költő esztét” dicséri a *Werther*ben. Leginkább a karakterek finom rajzolatára teszi figyelmissé a regény olvasóit:

Lélek, élet, melegség érzés’ mélysége ragad-el abban akármely olvasót; ellenálhatatlanul von magához az ifjúnak könnyen ingerelhető érzékenykedése, meleg, szerelemtől, beteg szíve, természeti komorsága, melázó természete, melly végtére melankoliává lesz, vele szeretünk, vele szenvedünk ’s igazán szívből szakadt könnyekkel kísérjük minden szomorú jelenésein keresztül napjainak utolsójáig. Rendkívül való benyomást volt az, mellyet az első valóságos Német Román csinált.¹²⁰

¹¹⁹ *Conversations-Lexikon* 1813, 557. Az élet csúcsa a művészet, az ideális életvitelt tanítja a valós életben. Ez az érv egyre érthetőbben és hangosabban bukkant fel és létrejött egy olyan esztétika, melyet a megelőző korok csupán sejtettek, maguk azonban még nem hoztak létre. [...] Az esztétika ezt követően magába foglalta a vallást is, s valóban, nem lehattunk vallások anélkül, hogy magunkba horduk volna az esztétikusait. A *szép lélek* csak az esztétikus-vallási lélekben tudott önmaga lenni. [...] Goethe befolyása alatt nőttünk fel mi, fiatalok. Tőle és általa tanultunk meg érezni és érteni. Életünk legszebb és legnemesebb élvezetinek sokaságát köszönhetjük neki. (Ford. S-Sz. Á.)

¹²⁰ DÖBRENTÉI 1815, 88.

Tartalmában összhangban állt ezzel már a regény eredeti előszava is, melyet az első kiadáshoz készített Goethe. A *Werther* előszavának egyébként több tervezetét is kidolgozta a szerző. S a tervezetekben, illetve a megjelent előszóban hasonló figyelmeztetést fogalmazott meg az olvasó irányába mint végül a *zweyte ächte Auflage* részei elé illesztett mottókban. Egy kevésbé ismert tervezet így hangzik:

[...] schöpfe nicht nur wollüstige Linderung aus seinen Leiden, laß indem du es liesest nicht den Hang zu einem unthätigen Mißmuth in dir sich vermehren, sondern ermanne dich und laß dir dieses Büchlein einen tröstenden, warnenden Freund seyn, wenn du aus Geschick oder eigner Schuld keinen nähern finden kannst, dem du vertrauen magst und der seine Erfahrungen mit Klugheit und Güte deinem Zustande anzupassen und dich mit oder wider Willen auf den rechten Weg zu leiten weiß.¹²¹

Sőt, az érzékeny olvasói magatartással kapcsolatos intenciók az előszóban sokkal hangsúlyosabbak – és nem csupán ifjaknak címzetek – mint a kritikákra adott reflexió jeleként recipiált mottók. Kisolymosi Simó fordításában így hangzik az előszó második része:

És Te szelíd lélek! ki érzed épen az ő csapásait, méríts enyhülést gyötrelmeiből 's hagyd legyen Barátod é' könyvecske, s ha vagy a' sors, vagy önhibád mást közelebből lelned nem engede.¹²²

¹²¹ APPELL 1896, 294. ...ha olvasod a regényt, ne csak kéjes enyhületet méríts Werther szenvedéseiből, ne növelj magadban a tehetetlen rosszkedvet, hanem szedd össze magad és fogadd vigasztaló, óvó barátoddá a regényt. Tégy így akkor is, ha saját hibád vagy ügyetlenséged miatt nem találsz más megbízható barátot, aki ésszel, jószággal állapotodon segíteni, és beleegyezéssel anélkül, de téged a helyes útra terelhetne. (Ford. S-Sz. Á.)

¹²² GOETHE 1823, 6. „Und Du, gute Seele, die Du eben den Drang fühlst, wie er, schöpfe Trost aus seinem Leiden, und laß das Büchlein Deinen Freund sein, wenn Du aus Geschick oder eigner Schuld keinen nähern finden kannst.” (66.12–15)

Szöveggondozási elvek

Jakab Elek korábban idézett megjegyzésével ellentétben Bölöni Farkas Sándor *Werther*-fordításának egyetlen kéziratáról van tudomásunk, ami a Román Tudományos Akadémia Kolozsvári Fiókkönyvtárának Unitárius Kéziratgyűjteményében található MsU 509 jelzet alatt. A regény cselekményében Werther öngyilkosságát követő utolsó négy bekezdés fordításának két szövegvariánsa létezik: a másoló egykorú átiratában, valamint a fordító idős kezétől lejegyezve. Utóbbi szintén a kéziratcsomóban található, a másoló szövegtisztázata után kötve. A kolligátumot feltehetően Bölöni Farkas fűzte össze, hiszen az ő írásával olvasható a kolligátum fedőlapján a regény magyar címe a regény eredeti szerzőjének vagy a fordító nevének feltüntetése nélkül.

A kézirat rendezett tisztázata, amelyben térköz és elválasztóelemek is jelzik az egyes szövegegységek határait. A sorok végén elválasztójelek, a kéziratok oldalak végén őrszó segíti a szöveg összeolvasását. Bölöni Farkas átnézte a letisztázott kéziratot és kijavította. Ezért a szöveg gondozásakor az *ultima manus* elve érvényesült, a Bölöni Farkas által autorizált szövegvariáns jelenik meg főszövegben. A tisztázott és autorizált kézirat közlése betűhű. Az átirat így a lehetséges mértékig tükrözi a kéziratnak a sajátos helyesírását, az írásjeleit és a szövegképét. A jellemző magánhangzó betűcsoport (a, o, u, e, i) hosszúságjelei, az egybe- és különírás, továbbá a helyesírás ezért sem lett egységesítve az átiratban. Eredeti formában közlöm a személyneveket, a tájnyelvi, a régies szavakat és a jövevényszavakat is. Ha a sajátos grammatikai rendszer részeként valamit következetesen használt és javított Bölöni Farkas, abban az esetben jelöltek az attól való eltérések a szövegben. A nyilvánvaló betűtűveztetéseket és -kihagyásokat emendáltam, de jelöltem. A kéziratban utólag egy grafitceruzás kéz is jeleket hagyott, ezek feltételezhetően az 1787-es autorizált változattal való összevetés nyomait őrzik: hiányjelek, pontosítások, kiemelések – ezeket nem jelöltem.

Bölöni Farkas fordításának megítéléséhez, a könnyebb összevetés, valamint az általa használt kiadás nehezen hozzáférhető volta

miatt a CA szövegét is közlöm. A CA lábjegyzetében olvashatók az 1774-es első kiadástól való azon jelentősebb eltérések, amelyek a fordító számára is relevánsak lehettek a szövegértelmezés folyamatában. Második szintű lábjegyzetben jelöltek továbbá a fordító kihagyásai, a magyar regényszöveg lábjegyzetében pedig a betoldásai. A kihagyások és a betoldások a tagmondatok, mondatok, bekezdések és levelek szintjén jelöltek, így a szavak kihagyása és a szó szerkezetek átalakításai jelöletlenek. A két szöveg egymás mellé rendelése alapvetően a szövegegységeket, azaz a leveleket, illetve ezen belül a bekezdéseket követi.

A szöveggondozás jelölései a magyar hagyományban megszokottak: a főszövegben kurzív jelöli az eredeti kézirat aláhúzásait, illetve a német verzió eredetileg is latinbetűs kiemelésait. A tisztázatot készítő másoló korábbi szövegváltozatát *C*, a Bölöni Farkas által véglegesített főváltozatot *T*, a jelen kiadás emendációját *P* jelöli. További hagyományos jelölések: az *in marg.* a kézirat margójára vagy a sorok közé utólag felrótt betűk, szavakat tartalmazza, <> a kéziratban olvasható áthúzások szerepelnek: <.> kiolvashatatlan betű, <..> kiolvashatatlan betűcsoportot, <...> kiolvashatatlan szó.

Werther in Ungarn
zu Goethes Lebzeiten

Die ersten ungarischen Übersetzungen und ihr Ausgangstext

Die ersten dreißig Jahre ungarischer Goethe-Rezeption weisen die gleichen Phasen auf wie der deutsche Wandlungsprozess: Nachahmung fremder Muster, übersetzerische Tätigkeit, Verfassung westlicher Themen im nationalen Kontext, Frage der Originaldrucke und Nach- oder Raubdrucke, Herausbildung eines Lesepublikums und seine konfessionelle, aber auch örtliche und gesellschaftliche Verbreitung, sowie die Erschließung des weiblichen Lesepublikums. In diesem Rahmen ist die, in dieser Ausgabe zuerst editierte Übersetzung von Sándor Bölöni Farkas (1795–1842) zu verorten. In der zentralen Literaturdebatte des 18. und 19. Jahrhunderts kam es europaweit zu einer Integration – oder Ausgrenzung – ausländischer Klassiker. Die Integration brachte beträchtliche Editions- und Übersetzungsproblemen mit. Zur Entdeckung und Etablierung neuerer Klassikern brauchte die jeweilige nationale Literatur eine feste Basis editorischer und translatorischer Leistungen. Diese zwei Aspekte bilden den Schwerpunkt des folgenden Aufsatzes.

Goethe schrieb die *Leiden des jungen Werther* nach eigener Aussage vom 1. Februar 1774 an in vier Wochen.¹²³ Von dem Roman erschienen bis 1785 etwa 9000 Exemplare: 1774 und 1775 zwei originale Auflagen bei Weygand in Leipzig und mindestens neun Raubdrucke.¹²⁴ Der Berliner Buchhändler Himburg veröffentlichte 1775 Goethes Werke, darunter auch den *Werther*. Er passte den Text dem Berliner Sprachgebrauch an und veränderte den Text geringfügig. Als Goethe 1782 seinen *Werther* umarbeiten wollte, fand er kein Exemplar der ersten Ausgabe und musste den fehlerhaften Raubdruck von Himburg benutzen. Seine Arbeiten am Roman dauerten bis 1786, wobei er unter anderem die Bauernburschenepisode erweiterte und die Rolle des Herausgebers verkleinerte. Dabei vermied er es, weitere Parallelen zu seinem Leben anzudeuten. Sein Ro-

¹²³ Der ungarische Übersetzer des Romans, Bölöni Farkas bezog sich übrigens auch darauf, dass er die Übersetzung in vier Wochen fertiggestellt habe.

¹²⁴ FÜSSEL 1999, 105.

man wurde nach der Erstveröffentlichung innerhalb weniger Jahre in alle wichtigen europäischen Sprachen übersetzt.

Die Wirkung von Goethes Roman zeigte sich in Rezensionen, Satiren, Spottgedichten, moralisierenden *Werther*-Episteln und vor allem in Romanen, Dramen, Elegien und Oden, die den *Werther*-Stoff zustimmend oder anlehnend weiterdichteten.¹²⁵ Die erste Rezeption des Romans in Ungarn erfolgte in einem Ballettstück in Preßburg (Bratislava), das im Theater von Herzog Esterházy am 11. Oktober 1777 aufgeführt wurde.¹²⁶ Mit dem *Werther* kamen in erster Linie die Städter in Berührung, die durch die Vermittlung Wiens von den neuesten Entwicklungen erfuhren.¹²⁷

Seit den 1780er Jahren konnte die Verbreitung des *Werther*-Stoffes in Ungarn registriert werden, aber primär nicht durch Goethes Werk, sondern durch Nachdichtungen. Der Grund dafür lag in der Art der Publikation. Für die damaligen Leser waren Almanache, Periodika und Auslandsaufenthalte von Studenten oder Soldaten die wichtigsten Quellen für das westliche Kulturgut. „Allein der Umstand, daß die in ihrem Vaterland selbständig erschienenen und großes Aufsehen erregenden Werke – wie *Götz* oder *Werther* – nicht in den Almanachen erschienen, konnte es bewirken, daß die Kunde von derartigen Schöpfungen reichlich spät zu uns gelangte.“¹²⁸ Die abonnierten Journale erreichten den österreichisch-ungarischen Kulturraum viel schneller als die Originalbände. Nicht allein Werthers Liebesqualen, sondern seine Reflexion über den Zustand der Welt lösten jene Bewegung aus, welche die Zeitgenossen als Wertherfieber bezeichneten. Druckverbote und Anordnungen zur Einziehung gedruckter Exemplare des *Werther* ergingen an mehreren Orten. Das Entsetzen und die Empörung waren bei den Behörden nicht nur in den deutschen Ländern groß, zumal das Verbot nichts bewirkte, außer dass der Leipziger Verleger keine Neuauflage nach den kurz hintereinander erschienenen zwei Auflagen mehr wagte. Das besorgten aber bald die Nachdrucker außerhalb Sachsens, denn verboten wurde der *Werther* nur noch in Österreich.

¹²⁵ SCHERPE 1970, 14–15.

¹²⁶ DOHÁNY 1909, 23.

¹²⁷ SASHEGYI 1943, 396.

¹²⁸ CSÁSZÁR 1941, 107.

Im Katalog der verbotenen Bücher der Kaiserlichen Bücherkommission aus dem Jahr 1776 wurde das anonyme Werk aufgeführt – übriges neben Lessings Werken, der beinahe kaiserlicher Hofbibliothekar geworden wäre.¹²⁹ Der Roman stand im Reich bis 1786 auf dem Index.¹³⁰ Es ist interessant, dass die Zensur Goethe nicht nur schadete, sein Werk erreichte das Publikum nun schwieriger, sondern dass der Dichter selbst ein paar Jahre später in Weimar einen Entwurf zu einem Zensurgesetz verfasste. Darin führt er folgendes aus:

Seit eh und je, solange es eine Buchdruckerkunst gäbe, gäbe es und würde es auch in Zukunft geben einen Konflikt zwischen Autoren, die unbedingte Preßfreiheit fordern (die Freiheit für die Publikation von Büchern ist sicher damit einbeschlossen) und den »Staatsverwesern, die solche nur mehr oder weniger zugestehen können«. Die Schriftsteller hätten danach gestrebt, ihm angemessenes Recht (auf Freiheit) immer weiter auszudehnen, die Gouvernements hätten aus Gegenwehr diese Rechte immer stärker einzuschränken versucht. Daher sei eine gesetzliche Regelung dieser Antagonismen nötig. Für Weimar sollte folgendes gelten: Man mache den beiden bestehenden Druckereien zur Auflage, kein Manuskript zu drucken, das nicht von drei in fürstlichen Diensten stehenden Personen unterzeichnet sei. Wenn ein einheimischer Gelehrter zu zensieren sei, so könne er als einer der drei Zensoren gelten, dann werde die ganze Beratung »eine freundschaftliche Angelegenheit«.¹³¹

Es ist erkennbar, dass Goethe als erfahrener Autor und als Geheimer Rat ein liberaleres Gesetz verabschieden wollte, auch wenn es in diesem Kontext problematisch umzusetzen war. Oder wie er es in einer geliebten Metapher der *Dichtung und Wahrheit* beschrieb:

¹²⁹ KOPPITZ 1986, 6.

¹³⁰ SASHEGYI 1943, 395.

¹³¹ Nach Goethes amtlichen Schriften zitiert und zusammengefasst von KOPPITZ 1986, 12.

„Es ist dafür gesorgt, daß die Bäume nicht in den Himmel wachsen.“ Er betrachtete die Entwicklung der Literatur als Geschichte eines Naturprozesses, in den kultivierend und veredelnd eingegriffen werden müsse, um Verwilderungen zu verhindern.¹³²

Eine Breitenwirkung erzielte der *Werther* in Ungarn zuerst in Form empfindsamer Belletristik in der Art von Johann Martin Millers *Siegiwart. Eine Klostergeschichte* (1776) oder Albrecht Christoph Kaysers *Adolfs gesammlete Briefe* (1778). Sie wurden zuerst entsprechend dem Geschmack der *Werther*-Wirkung übersetzt und adaptiert, sogar magyarisiert. Der *Siegiwart* wurde im Ausland in zahlreichen Übersetzungen zu einer ähnlichen Mode, wie davor der *Werther*. In Breslau erschien 1777 eine polnische Ausgabe, 1783 eine erste französische in Basel, der 1785 in Paris eine zweite folgte. 1778 wurde der *Siegiwart* ins Dänische, 1779 ins Holländische, später ins Ungarische und Italienische übersetzt.¹³³ Wegen unzähliger Ausdrücke, die der Spracherneuerung entstammten, ist er schwierig lesbar; deswegen wurde er schon damals in Deutschland heftig angegriffen. Es entstanden auch überall in Europa zahlreiche *Siegiwart*-Parodien.¹³⁴ Miller stellte nicht wie Richardson, Rousseau oder Goethe die Leidenschaft in den Mittelpunkt, sondern das tatenlose Schmachten und das in Tränen ertrunkene Staunen.¹³⁵

Dávid Barczafalvi Szabó studierte an deutschen Universitäten, unter anderen in Göttingen, wo er auch mit Millers Stück in Berührung kam. Die erste ungarische Übersetzung des Romans *Siegiwart* stammt von ihm: *Szigvárt klastromi története* erschien 1781 in Preßburg. Die Wertheriade-Übersetzung von Ferenc Kazinczy entstand nach dem Muster von Albrecht Christoph Kaysers Roman *Adolfs gesammlete Briefe*¹³⁶ und erschien zuerst 1789 in Kaschau (Košice), später in den gesammelten Werken von Kazinczy (1814) unter dem Titel *Bácsmegyeynek öszve-szedett levelei*. Das Original

¹³² MARTIN 2002, 58.

¹³³ MILLER 1971, 9–10.

¹³⁴ LÁZÁR 1892, 63.

¹³⁵ Vgl. ebenda, 54.

¹³⁶ Erstausgabe: Leipzig, in der Weygandschen Buchhandlung 1778. Neue Auflage 1780. Ein Nachdruck kam ohne Ortsangabe 1782 und eine dritte Auflage 1787 in Frankfurt und Leipzig heraus.

dieser Übersetzung war der genannte Roman von Albrecht Christoph Kayzers.¹³⁷ Über das Originalwerk und über die Bekanntschaft mit dem *Werther*-Roman schrieb Kayser selbst einen höchst interessanten Aufsatz mit dem Titel *Ueber Belletristische Schriftstellerei mit Einer Parallele zwischen Werther und Ardinghello. Allen Belletristischen Schriftstellern und Lesern ihrer Schriften gewidmet* (Straßburg 1788). Darin fordert der Dichter die belletristischen Schriftsteller auf, gerade in einer Zeit freier Sitten und Denkweisen ihren wichtigen Beruf nicht für die „Zauberstimme der Verführung“ zu missbrauchen.¹³⁸ Nach Gerhard Sauder ist der Kayzersche Roman „keine platte Wertheriade oder Siegwartiade.“¹³⁹ Kayser sei „außerordentlich beeindruckt von Goethes Roman gewesen, aber von Miller weniger intensiv.“¹⁴⁰

Im Vorwort zur Übersetzung schreibt Kazinczy, dass er das Originalstück von Goethe nicht bekommen konnte, so dass er die Kayzersche Fassung übersetzt hat.¹⁴¹ Nach Bíró ist es nur ein Selbstmythos,¹⁴² denn Kazinczy behandelte die übersetzten Stücke immer mit großer Freiheit. Kazinczys Werk *Bácsmegyeinek öszve-szedett levelei* ist eigentlich keine Übersetzung, sondern eine Adaptation, welche die Protagonisten mit ungarischen Namen anführt und die Geschichte nach Ungarn versetzt. Kazinczy begann auch mit der Übersetzung des *Siegwart*, weil aber Barczafalvi Szabó schneller war, veröffentlichte er sein Werk nicht. Allerdings kam er – wie auch Bölöni Farkas – auf die Idee der Übersetzung durch die Vermittlung von lesenden Frauen.¹⁴³

Die erste vollständige Übersetzung des Romans *Leiden des jungen Werther* stammten von Sándor Bölöni Farkas und Károly Kissoly-mosi Simó. Bölöni Farkas' Werk blieb unveröffentlicht und befindet sich im Archiv des Unitarischen Kollegs zu Klausenburg (Cluj).¹⁴⁴

¹³⁷ KAYSER 1990.

¹³⁸ Ebenda, 89.

¹³⁹ Ebenda, 85.

¹⁴⁰ Ebenda.

¹⁴¹ KAZINCZY 1789, a5r.

¹⁴² Bíró 2003, 208.

¹⁴³ Vgl. GYÖRGY 1941, 51.

¹⁴⁴ LAKÓ 1997, MsU 509.

Zuerst hatte Kazinczy 1790 versucht, den Roman zu übersetzen, sein Werk blieb jedoch mit acht Briefen fragmentarisch.¹⁴⁵ Bölöni Farkas' Übersetzung kann auf das Jahr 1818 datiert werden, auf einen in der europäischen Rezeptionsgeschichte des *Werther* verhältnismäßig späten Zeitpunkt. Die Gründe dafür sind in erster Linie die unterentwickelte buchhändlerische Infrastruktur Siebenbürgens um 1800, die hohen Preise der Originalwerke, die Zensur des Wiener Hofes und die Beliebtheit empfindsamer Romane und Wertheriaden zu suchen.

Aus der Buchliste von Bölöni Farkas' Bibliothek, die als Manuskript in Klausenburg vorliegt, weiß man, dass er ein Exemplar des Romans „Goethe, Verther's Leiden. Carlsruhe 1778“ besaß.¹⁴⁶ Die Weimarer Ausgabe Goethes Werke bringt die kritische Dokumentation des Romans,¹⁴⁷ sie berücksichtigt Entwürfe, verschiedene Textfassungen und Nach- sowie Raubdrucke des *Werther*, die Aufschluss über die Entstehung und Entwicklung des Romans geben. Anhand des kritischen Apparats kann auch die Geschichte des in Karlsruhe 1778 erschienen Raubdruckes rekonstruiert werden. Die erste Fassung des *Werther* wurde in mehreren Neuauflagen (E1-E6) veröffentlicht. Die erste (E1) war *Die Leiden des jungen Werthers* (Erster Theil. Leipzig, in der Weygandschen Buchhandlung 1774, S. 1–111; Zweyter Theil. Leipzig, in der Weygandschen Buchhandlung 1774, S. 113–224).¹⁴⁸ Von ihr gab es insgesamt sechs Nachdrucke und eine zweite „ächte“ Auflage. Im Hinblick auf Bölöni Farkas' Werk ist die Variante E5 wichtig. Die berühmte Auflage des Berliner Verlegers Himburg basiert auf E5 und diente später als Grundlage für die zweite Fassung des Romans (h2): *J. W. Goethens Schriften erster Band* (Zweite Auflage mit Kupfern. Berlin 1777. Bei Christian Friedrich Himburg, S. 5–224. Leiden des jungen Werthers. Erster Theil. Jeder Jüngling etc. Leiden des jungen Werthers. Zweyter Theil. Du beweinst etc. [...]).¹⁴⁹ Von dieser Fassung gab es fünf Nachdrucke,

¹⁴⁵ GYÖRGY 1941, 282.

¹⁴⁶ LAKÓ 1997, MsU 785/c.

¹⁴⁷ GOETHE 1899.

¹⁴⁸ Ebenda, 315–316.

¹⁴⁹ Ebenda, 321.

von denen drei relevant sind: 1. Sammlung der besten deutschen prosaischen Schriftsteller und Dichter Neun und Siebzigster Theil [...]. Karlsruhe bey Christian Gottlieb Schmieder 1778. Untertitel: J. W. Göthens Schriften. Erster Band. Ebenda, S. 1–246: *Leiden des jungen Werthers*; 2. J. W. Göthens Schriften. Erster Band. Ebenda; 3. J. W. Göthens Schriften. Erster Band. Karlsruhe bey Christian Gottlieb Schmieder 1787, S. 3–246: *Leiden des jungen Werthers*.¹⁵⁰

Aus dieser komplizierten Vernetzung ergibt sich die Karlsruher Ausgabe (E5-h2-1) von Schmieder als Nachdruck mehrerer Nachdrucke. Dabei sind die Änderungen der ersten Originalausgabe wichtig, denn diese Metamorphosen des Romans brachten Fehlinterpretationen der autorisierten Ausgabe mit sich: Bölöni Farkas übersetzte also eigentlich nicht die erste Fassung von Goethes Werk – wie es György angab –, sondern einen Nachdruck der ersten Ausgabe.¹⁵¹ Abgesehen von diesen philologischen Einzelheiten ist die Wirkung interessant, die Bölöni Farkas' nicht editierte Übersetzung des *Werther* auf die frühe Goethe-Rezeption in Ungarn und Siebenbürgen hatte. Es ist für die weitere Forschung anzumerken, dass sich ein Leihkatalog seiner Werke in Bölönis handschriftlichem Nachlaß befand. In diesem Katalog zeichnete er die Buch- und Handschriftenleihungen seiner privaten Bibliothek auf, darunter auch die seiner *Werther*-Übersetzung. Der Katalog enthält oft keine vollständigen Namen, so geeignet die Liste der Namen eher die Beurteilung der Quantität der Ausleihungen als die der Qualität der Verbreitung der Übersetzung.

Auf Kazinczys Anregungen hin hatte nicht nur Bölöni Farkas, sondern auch Kissolyosi Simó mit der Übersetzung des *Werther* begonnen, und letztlich veröffentlichte er die erste Übersetzung, nicht Bölöni Farkas. Seine Übersetzung wurde vom Verlag nach jahrelangem Warten angeblich aus Kostengründen nicht aufgenommen. Die Kissolyosi Simó-Übersetzung erschien in zwei Ausgaben, 1823 und 1975, letztere mit einem Nachwort von Antal Wéber,

¹⁵⁰ Ebenda, 322–323.

¹⁵¹ GYÖRGY 1941, 432: „Eredetije. Goethe: Die Leiden des jungen Werthers. Leipzig 1774.”

das ausführlich über Kissolymosi Simós Arbeit berichtet.¹⁵² Über Kissolymosi Simó selbst ist nur wenig bekannt, sicher ist aber, dass er einer adligen Familie aus Siebenbürgen entstammte. Er war Schüler des unitarischen Kollegs zu Klausenburg und, wie viele seiner Zeitgenossen, Gelegenheitsdichter, als er 1816 Kazinczy begegnete.¹⁵³ Nach Wéber und György¹⁵⁴ entstand Kissolymosi Simós Übersetzung nach jener von Bölöni Farkas. Da aber die Auslassungen und Abweichungen bei beiden identisch sind, soll zwischen den zwei Übersetzern eine Beziehung bestanden haben,¹⁵⁵ und die ersten zwei Übersetzungen entsprechen wohl der Karlsruher-Ausgabe des *Werther*. So fügt sich die erste veröffentlichte und vollständige Ausgabe des Romans in Ungarn – also jene von Kissolymosi Simó – und die Übersetzung von Bölöni Farkas in die Reihe der ersten *Werther*-Übersetzungen auf Ungarisch ebenso ein wie in die Geschichte der Raubdrucke von Goethes Werken.

Die hier vorliegende Parallelausgabe präsentiert die Karlsruher Variante des *Werther*-Romans (1778) und die bisher unveröffentlichte Übersetzung von Bölöni Farkas (1818). In der Fussnote des deutschen Romans sind die Abweichungen des Karlsruher Raubdrucks von der ersten Fassung des *Werther* (1774), sowie die Weglassungen des Übersetzers zu lesen. Die Fussnoten zu dem ungarischen Text erhalten die gewöhnlichen philologischen Anmerkungen, sowie die eventuellen wenigen Ergänzungen des Übersetzers an dem deutschen Text.

¹⁵² GOETHE 1823, GOETHE 1975.

¹⁵³ WÉBER 1975, 153.

¹⁵⁴ GYÖRGY 1941, 447.

¹⁵⁵ WÉBER 1975, 151.

Johann Wolfgang Goethe
Leiden des jungen Werthers

Bölöni Farkas Sándor
Az ifju Werther Gyötrelmei

Leiden des jungen Werthers.

[1]

Erster Theil.

5 Jeder Jüngling sehnt sich so zu lieben,
 Jedes Mädgen so geliebt zu seyn;
 Ach, der heiligste von unseren Trieben,
 Warum quillt aus ihm die grimme Pein?

 Was ich von der Geschichte des armen Werthers nur habe auf- [3]
finden können, habe ich mit Fleiß gesamlet, und leg' es auch hier
vor, und weiß, daß ihr mir's danken werdet. Ihr könnt seinem Geist
10 und seinem Charakter Eure Bewunderung und Liebe, und seinem
Schiksale Eure Tränen nicht versagen.

 Und Du, gute Seele, die Du eben den Drang fühlst, wie er, schöp- [4]
fe Trost aus seinem Leiden, und laß das Büchlein Deinen Freund
sein, wenn Du aus Geschik oder eigner Schuld keinen nähern fin-
15 den kannst.

3–6 Jeder ... Pein] az első kiadásban (1774) nem szerepelt a bevezető mottó
7 3] a 2. oldal üres

[4]

Az ifju Werther Gyötrelmei

Első Rész

2 Első Rész] a kéziratból a címlap után egy lap (5–6) utólag ki lett vágva

am 4. May. [5]

Wie froh bin ich, daß ich weg bin! Bester Freund, was ist das Herz des Menschen! Dich zu verlassen, den ich so liebe, von dem ich unzertrennlich war, und froh zu sein! Ich weis, Du verzeihst mir's.

5 Waren nicht meine übrigen Verbindungen recht ausgesucht vom Schicksal, um ein Herz wie das meinige zu ängstigen? Die arme Leonore! Und doch war ich unschuldig! Konnt ich dafür, daß, während die eigensinnigen Reize ihrer Schwester mir einen angenehmen Unterhalt verschafften, daß eine Leidenschaft in dem armen [6]

10 Herzen sich bildete! Und doch – bin ich ganz unschuldig? Habe ich nicht ihre Empfindungen genährt? Hab ich mich nicht an denen ganz wahren Ausdrücken der Natur, die uns so oft zu lachen machten, so wenig lächerlich sie waren, selbst ergötzt? Habe ich nicht – O was ist der Mensch, daß er über sich klagen darf! – Ich will, lieber
15 Freund, ich verspreche Dir's, ich will mich bessern, will nicht mehr das Bisgen Uebel, das das Schicksal uns vorlegt, wiederkauen, wie ich's immer gethan habe. Ich will das Gegenwärtige genießen, und das Vergangene soll mir vergangen sein. Gewiß Du hast recht, Bester! der Schmerzen wären minder unter den Menschen, wenn sie
20 nicht – Gott weis warum sie so gemacht sind – mit so viel Emsigkeit der Einbildungskraft sich beschäftigten, die Erinnerungen des vergangenen Uebels zurückzufuren, ehe denn eine gleichgültige Gegenwart zu tragen.

Du bist so gut, meiner Mutter zu sagen, daß ich ihr Geschäfte bestens betreiben, und ihr ehestens Nachricht davon geben werde. Ich [7]
25 habe meine Tante gesprochen, und habe bey weiten das böse Weib nicht gefunden, das man bey uns aus ihr macht, sie ist eine muntere heftige Frau von dem besten Herzen. Ich erklärte ihr meiner Mutter Beschwerden über den zurückgehaltenen Erbschaftsantheil.
30 Sie sagte mir ihre Gründe, Ursachen und die Bedingungen, unter welchen sie bereit wäre alles heraus zu geben, und mehr als wir verlangten – Kurz, ich mag ietzo nichts davon schreiben, sag mei-

1 am 4. May.] am 4. May. 1771 6 meinige] meine 13 ergötzt?] ergötzt!
18–19 Bester!] Bester:

32 ich ... schreiben] *kihagyás*

[7]

Majus 4^{dikén}

Miolta tőletek elváltam egészen derültebb vagyok. Kedves barátom, mi az emberi szív! Tőled megválni, kit úgy szerettelek, hogy szinte megválhatatlannak hívém magam, 's még is most vígnak lenni! de tudom, megbocsátasz nekem. Nem valának e több őszveköttetésim is épen, kikeresve a' sorstól, gyötreni egy oly szívet mint az enyim? De hát a' szegény Leonora! ládd én nem vagyok annak oka, tehettem e rolla, hogy a' míg Nénjének különösködő ingermenyjei nékem kedves időtöltést szereztek, szegénynek szívében egy indulat képzelte magát! De még is, egészen hibátlan vagyok e? nem tápláltam e az ő érzelmeit, nem győnyörködtem e benne a' természetnek azon egészen belső kifejezéseibe, melyek gyakran nevetetnek minket, bár mely kevéssé is nevetésre méltok? – 's osztán hányszor

[8]

nem. – O milyen az ember, hogy maga ellen panaszolhat! De fogadom előtted barátom, hogy megjobbitom magam. Nem emészttem magam többé mint eddig azon apró kedvetlenségek miatt, melyeket a' Sors réánk mér. Élek a' jelenvalóval, 's az elmúlt légyen mult réám nézve is. Igazad van barátom, hogy sokkal kevesebb kedvetlenség érné az Embereket, ha ők – 's Isten tudja miért van ez így – ha ők a' képzelődésnek egész szorgalmával nem igyekeznének azon, hogy a' már elmúlt kedvetlenségek emlékét ébresztgessék fel magokban, a' helyet hogy a' jelenvalót békével túrnék.

Légy olyan jo, 's mond meg Anyámnak, hogy dolgait a' legnagyobb ügyelettel folytatom, 's rövid időn tudositom. Testvérével beszéltem, 's közelet sem találtam oly gonosz Asszonynak, mint a' hogy nálunk leirták; sőt inkább egy vig 's élében Asszony a' legjobb szível. Kinyilatkoztattam néki Anyám nehézségeit az eltartoztatott örökség-rész miatt. Megmondotta okait 's a' Feltételeket melyek alatt kész mindent kiadni, sőt még többet is amint kívántuk. Egy szóval mond meg Anyámnak, mindén jól menyen. – Ugy találom barátom, e kitsin foglalatosságom alatt is: hogy a' félre értések,

ner Mutter, es werde alles gut gehen. Und ich habe, mein Lieber! wieder bey diesem kleinen Geschäfte gefunden: daß Mißverständnisse und Trägheit vielleicht mehr Irrungen in der Welt machen, als List und Bosheit nicht thun. Wenigstens sind die beiden letztern
5 gewiß seltner.

Uebrigens find ich mich hier gar wohl. Die Einsamkeit ist meinem Herzen köstlicher Balsam in dieser paradisischen Gegend, und diese Jahreszeit der Jugend wärmt mit aller Fülle mein oft schauerndes Herz. Jeder Baum, jede Hekke ist ein Straus von Blüten, und man
10 möchte zum Maykäfer werden, um in dem Meer von Wohlgerüchen herumschweben, und alle seine Nahrung darinne finden zu können. [8]

Die Stadt ist selbst unangenehm, dagegen rings umher eine unaussprechliche Schönheit der Natur. Das bewog den verstorbenen Grafen von M... einen Garten auf einem der Hügel anzulegen, die mit der schönsten Mannigfaltigkeit der Natur sich kreuzen, und die
15 lieblichsten Thäler bilden. Der Garten ist einfach, und man fühlt gleich bey dem Eintritte, daß nicht ein wissenschaftlicher Gärtner, sondern ein fühlendes Herz den Plan bezeichnet, das sein selbst hier genießen wollte. Schon manche Trähne habe ich dem Abgeschiedenen in dem verfallnen Kabinetgen geweint, das sein Lieblingsplätzgen war, und auch mein's ist. Bald werd ich Herr vom Garten seyn, der Gärtner ist mir zugethan, nur seit den paar Tagen, und er wird sich nicht über dabey befinden.

am 10. May. [9]

25 Eine wunderbare Heiterkeit hat meine ganze Seele eingenommen, gleich denen süßen Frühlingsmorgen, die ich mit ganzem Herzen genieße. Ich bin so allein und freue mich so meines Lebens, in dieser Gegend, die für solche Seelen geschaffen ist, wie die meine. Ich bin so glücklich, mein Bester, so ganz in dem Gefühl von ruhigem Da-
30 seyn versunken, daß meine Kunst darunter leidet. Ich könnte iezo nicht zeichnen, nicht einen Strich, und bin niemalsen ein größerer Mahler gewesen als in diesen Augenblikken. Wenn das liebe Thal um mich dampft, und die hohe Sonne an der Oberfläche der un-

- [9] 's a' restség talám több tévedést szűlnék a' világon, mint a' ravasz-
ság 's gonoszság. Legalább a' két utolsó bizonyoson ritkább.

Külömben, itt igen jól találom magam. A' magánosság e para-
dicsomi környékbe enyhitő balzam szívemnek, 's a' természetnek
ezen ifjú időszakasza egész teljességével melengeti olykor borza-
dozó szívem. Minden fa, minden bokor, egy egy bokréta virág, 's lep-
ke kívánná az ember lenni, hogy a' jó illat tengerét ősze uszá,
's minden táplálóját abban lelhesse.

A' Város maga dísztelen, de körülötte a természet kimondhat-
lan szépségű. Ez indította a' meg-holt Groff M...et arra, hogy kertet
építsen itt egyik halmon, mely a' természetnek legszebb külömb-
féleségeivel kereng, 's a' legkedvesebb völgyeket formálja. A' kert
egyszerű, 's mindjárt a' bélépéskor érezni lehet, hogy nem tudo-
mányos kertész, hanem érző szív rajzolta plánumát, mely magát itt
feltalálni akarta. Néhányszor megkönnyeztem a' boldogultat a' bé-
omlott kabinétocskába, mely az ő kedvelt helye volt, 's az enyim is
most. Majd Ura leszek a' kertnek, a' kertész egy néhány nap oltja jó
akarom, 's nem fogja megbánni.

- [10] Május 10^{kén}
Egy különös vidámság derítette el egész lelkemet, hasonló a' kedves
tavaszi reggelekhez, melyekbe teli szível gyönyörködtem. Oly ma-
gánosan vagyok 's oly igen örvendek életemnek itt e Vidékbe, mely
hozzám hasonló lelkeknek van teremtvé, oly boldog vagyok, Kedve-
sem, 's annyira egészen lételem nyugalmas érzetében merülve, hogy
Mivészségem szenvedniem miatt. Most egy vonást sem rajzolhatnék,
's még is soha nagyobb Festő *nem* voltam mint e pillanatokba. Ha
a' kedves völgy körültem gőzölög, 's ha a' magos nap sötét erdőm
tetején nyugszik, 's csak egyes sugárok lopodhatnak be a' belső

26 's ... soha] 's még soha C

durchdringlichen Finsterniß meines Waldes ruht, und nur einzelne Strahlen sich in das innere Heiligthum stehlen, und ich dann im hohen Grase am fallenden Bache liege, und näher an der Erde tausend mannigfaltige Gräsgen mir merkwürdig werden. Wenn ich das
 5 Wimmeln der kleinen Welt zwischen Halmen, die unzähligen, unergründlichen Gestalten, all' der Würmgen, der Mükgen, näher an
 meinem Herzen fühle, und fühle die Gegenwart des Allmächtigen, [10]
 der uns all nach seinem Bilde schuf, das Wehen des Allliebenden, der uns in ewiger Wonne schweben trägt und erhält. Mein Freund,
 10 wenn's denn um meine Augen dämmert, und die Welt um mich her und Himmel ganz in meiner Seele ruht, wie die Gestalt einer Geliebten; dann sehn ich mich oft und denke: ach könntest du das wieder ausdrücken, könntest du dem Papier das einhauchen, was so voll, so warm in dir lebt, daß es würde der Spiegel deiner Seele, wie deine
 15 Seele ist der Spiegel des unendlichen Gottes. Mein Freund – Aber ich gehe darüber zu Grunde, ich erliege unter der Gewalt der Herrlichkeit dieser Erscheinungen.

am 12. May.

Ich weiß nicht, ob so täuschende Geister um diese Gegend schweben, oder ob die warme himmlische Phantasie in meinem Herzen
 20 ist, die mir alles rings umher so paradisisch macht. Da ist gleich vor dem Orte ein Brunn', ein Brunn', an den ich gebannt bin wie Melusine mit ihren Schwestern. Du gehst einen kleinen Hügel hinunter, und findest Dich vor einem Gewölbe, da wohl zwanzig Stufen hin-
 25 abgehen, wo unten das klarste Wasser aus Marmorfelsen quillt. Das Mäuerger, das oben umher die Einfassung macht, die hohen Bäume, die den Plaz rings umher bedecken, die Kühle des Orts, das hat alles so was anzügliches, was schauerliches. Es vergeht kein Tag, daß ich nicht eine Stunde da sizze. Da kommen denn die Mädgen
 30 aus der Stadt und holen Wasser, das harmloseste Geschäft und das nöthigste, das ehemals die Töchter der Könige selbst verrichteten. Wenn ich da sizze, so lebt die patriarchalische Idee so lebhaft um mich, wie sie alle die Altväter am Brunnen Bekanntschaft machen und freien, und wie um die Brunnen und Quellen wohlthätige Gei-

szentségbe, 's ha akkor én a' magoss fűbe a lezajgo patak mellett
 heverek, 's közel a Földhez ezerféle fűvetskéket sejtek meg; – ha
 ezen kicsin világnak számtalan, megfoghatatlan nyűgségét, 's ezer
 formáit a' bogaraknak, 's lepkéknek a' fűvek szálai közt, szívemhez
 közelebb érzem, 's érzem a' Mindenható jelenlétét, ki minnyájun- 5
 kat a' maga képére teremtett, 's érzem a' Mindenszerető lehelletét,
 ki minket örökös örömben lengve tart, 's hordoz; – O barátom midőn
 ilyenkor osztán szemem előtt minden dereng; 's körülöttem a' vi-
 lág, 's a menny úgy nyugszik lelkembe, mint egy szeretőnek képe,
 [11] akkor gyakran így sohajtok fel 's ezt gondolom: O ha te ezt viszont 10
 így ki fejezhetnéd magadból, ha te ezt papirosra által lehelhetnéd,
 a' mivel oly teli van szived, 's oly melegen forr benned, hogy ez
 tűköre lenne lelkednek, a' mint lelked tűköre a véghetetlen Isten-
 ségnek. – De ezen ditső jelenésnek pompája elnémitt.

Máj. 12^{kén} 15

Nem tudom ha tüneményes lelkek lebegnek e ezen környékbe, vagy
 szívemnek forró égi phantaziája bájol körülöttem mindent oly pa-
 raditsomivá. Nem messze innen egy kut vagyon, melyhez én elbá-
 jolva vagyok, mint Melusine volt testvéreivel. Egy kicsin dombon ha
 leereszkedik az Ember talál egy boltozatot, melybe mint egy husz 20
 lépcső vezet le, hol a' legtisztább víz ömlik ki egy márvány szik-
 lából. A kerület falacsakája, a' forrás környékét befedő magoss fák,
 's a hely hivessége, – mindezeknek oly valami kedveltetője 's bor-
 zasztója van. – Egy nap sem mul el, hogy egy órát ott ne töltsék. Ide
 [12] jönnek ki a' léánykák a' Várasból 's vizet meritenek, a' legártatlanabb 25
 's szükségesebb foglalatosság, melyet hajdon a' Királyok leányai is
 tettek. Ha ott ülök, oly elevenen leng körültem a' patriarchális idea,
 a' régi Atyák miként ültek, 's kötöttek barátságot a' kutnál, 's hogy
 lebegnek a' kutak 's források körül joltévó lelkek. O az soha nem
 enyhítette magát a' hosszú nyári napi vándorlás után egy forrás' 30
 hivességénél, a' ki ezt együt nem érezheti velem.

2 ezerféle] erezféle P 4 fűvek] <..>vek C

ster schweben. O der muß nie nach einer schweren Sommertags-
wanderung sich an des Brunnens Kühle gelabt haben, der das nicht [12]
mit empfinden kann.

am 13. May.

- 5 Du fragst, ob Du mir meine Bücher schikken sollst? Lieber, ich bitte
dich um Gottes willen, laß sie mir vom Hals. Ich will nicht mehr
geleitet, ermuntert, angefeuert sein, braust dieses Herz doch genug
aus sich selbst, ich brauche Wiegengesang, und den hab in seiner
Fülle gefunden in meinem Homer. Wie oft lull ich mein empörendes
10 Blut zur Ruhe, denn so ungleich, so unstat hast Du nichts gesehen
als dieses Herz. Lieber! Brauch ich Dir das zu sagen, der Du so oft
die Last getragen hast, mich vom Kummer zu Aussweifung, und
von süßer Melancholie zur verderblichen Leidenschaft übergehn
zu sehen. Auch halt ich mein Herzgen wie ein krankes Kind, all
15 sein Wille wird ihm gestattet. Sag das nicht weiter, es giebt Leute,
die mir's verübeln würden.

am 15. May. [13]

- Die geringen Leute des Orts kennen mich schon, und lieben mich,
besonders die Kinder. Eine traurige Bemerkung hab ich gemacht.
20 Wie ich im Anfange mich zu ihnen gesellte, sie freundschaftlich
fragte über dieß und das, glaubten einige, ich wollte ihrer spotten,
und fertigten mich wol gar grob ab. Ich ließ mich das nicht verdrie-
ßen, nur fühlt ich, was ich schon oft bemerkt habe, auf das lebhaftere.
Leute von einigem Stande werden sich immer in kalter Entfer-
25 nung vom gemeinen Volke halten, als glaubten sie durch Annähe-
rung zu verlieren, und dann giebt's Flüchtlinge und üble Spasvögel,
die sich herabzulassen scheinen, um ihren Uebermuth dem armen
Volke desto empfindlicher zu machen.

- Ich weiß wohl, daß wir nicht gleich sind, noch sein können. Aber
30 ich halte dafür, daß der, der glaubt nöthig zu haben, vom sogenann-
ten Pöbel sich zu entfernen, um den Respekt zu erhalten, eben so

Máj. 13^{kán}

Azt kérded, ha elküld e könyveim? Az Istenért, barátom ne terhelj velek. Én nem akarok többé vezetetni, serkentetni, s tűzeltetni, eléggé forr szívem magába is, nékem bölcsői ének kell s azt egész teljességébe megtaláltam Homeromba. Hányszor nem altatom ezzel fellázzadt verem nyugalomra, mert oly magához hasonlatlant 's oly habozot nem láttál mint az én szívem. Kelle néked ezeket mondanom ki ezeknek terhét sokszor érezted, 's engem a' buslakodásból kicsapongásra az édes Melancholiából veszett indulatokra láttál vetemedni. Ugy is tartom most szívemet, mint egy beteg gyermeket, minden kívánsága bételyesedik neki. – De ne mond ezt tovább, rosszul érthetnék azt némelyek. –

Máj. 15^{kén}

Az idevalo alsobb rendű lakosok már ismernek 's szeretnek, kivált a' gyermekek. Egy szomorú tapasztalást is csináltam közöttök; mikor elsőször velek egybejöttem, 's holmiktól barátságosan kérdészkedtem tőlök, azt hitte némelyike, hogy talám csufolodom velek, 's néha gorombán is kiadtak rajtam. Csakugyan ez nem idegenített el, de mélyen érzettem most is azt, a' mit ennekelőtte is tapasztaltam; mert némely Uracskák mindég hideg távolságban tartják magokat a' köznéptől, mintha leerészkedésekkel valamit vesztenének, 's osztán vannak is alattomos ravaszkodók, s tréfa űzők, kik leerészkedni láttatnak, hogy dőlfősségeket annál mélyebben éreztessék a' szegény köznéppel. –

Jól tudom hogy nem vagyunk minnyájon egyenlők, 's nem is lehetünk. De én úgy hiszem, hogy a' ki tekintete fentartására szükségnek tartja magát az úgy nevezet köznéptől távolságba tartani,

2–3 terhelj] terhel C 4 bölcsői] böltsői C 22 vannak] vadnak C

tadelhaft ist, als ein Feiger, der sich für seinem Feinde verbirgt, weil er zu unterliegen fürchtet. [14]

5 Lezthin kam ich zum Brunnen, und fand ein junges Dienstmädchen, das ihr Gefäß auf die unterste Treppe gesetzt hatte, und sich umsah, ob keine Kamerädin kommen wollte, ihr's auf den Kopf zu helfen. Ich stieg hinunter und sahe sie an. Soll ich ihr helfen, Jungfer? sagt ich. Sie ward roth über und über. O mein Herr! sagte sie. – Ohne Umstände – Sie legte ihren Kringen zurechte, und ich half ihr. Sie dankte und stieg hinauf.

10 den 17. May.
Ich habe allerlei Bekanntschaft gemacht, Gesellschaft hab ich noch keine gefunden. Ich weiß nicht, was ich anzügliches für die Menschen haben muß, es mögen mich ihrer so viele, und hängen sich an mich, und da thut mirs immer weh, wenn unser Weg nur so eine kleine Streckke mit einander geht. Wenn Du fragst, wie die Leute hier sind? muß ich Dir sagen: wie überall! Es ist ein einförmig Ding um's Menschengeschlecht. Die meisten verarbeiten den größten Theil der Zeit, um zu leben, und das Bisgen, das ihnen von Freiheit übrig bleibt, ängstigt sie so, daß sie alle Mittel aufsuchen, um's los zu werden. O Bestimmung des Menschen! [15]

20 Aber eine recht gute Art Volks! Wann ich mich manchmal vergesse, manchmal mit ihnen die Freuden genieße, die so den Menschen noch gewährt sind, an einem artig besezten Tisch, mit aller Offen- und Treuherzigkeit sich herum zu spassen, eine Spazierfahrt, einen Tanz zur rechten Zeit anzuordnen und dergleichen, das thut
25 eine ganz gute Wirkung auf mich, nur muß mir nicht einfallen, daß noch so viele andere Kräfte in mir ruhen, die alle ungenutzt vermodern, und die ich sorgfältig verbergen muß. Ach das engt all das Herz so ein – Und doch! Misverstanden zu werden, ist das Schicksal
30 von unser einem.

Ach daß die Freundin meiner Jugend dahin ist, ach daß ich sie je gekannt habe! Ich würde zu mir sagen: du bist ein Thor, du suchst, was hienieden nicht zu finden ist. Aber ich hab sie gehabt, ich habe [16]

32 Thor,] Thor!

épen oly feddésre méltó, mint az a' gyáva, ki ellensége elől elbukik, ne hogy tőle meggyőzöttség.

A' minap a' kutnál vagyok, egy fiatal Léánykát találok ott, edényét az also grádicsra tette vala le, 's körül nézellett, ha nem jön e valamelyik társai közzül az edényt a' fejére segilleni. Alászállottam 's megszólítám: segiljek e Hugom Asszony? a' Leány mint a' láng olyan lett. O kedves Ur! ezt rebegé. Tekercset fejére tette, segiltem neki, megköszönte, 's elment.

Majus 17^{kén}

[15] Sokféle ismeretségeket csináltam már, de még társaságra nem találtam. Nem tudom mi vonzót találnak bennem az emberek, úgy kívánnak némelyek velem lenni 's egészen ragaszkodnak hozzám; 's ilyenkor csak a fáj nékem hogy együtt valo utunk oly keskenyre terjed. Ha kérdeed milyenek itt az Emberek? azt felelhetem, hogy mint más helyt mindenütt! oly egyforma valami van mindenütt az emberek között! Egy része általoldozza az időnek jobb részét hogy élhessen, 's a' mely kevés szabadon megmarad, azon annyira gyöt-rődik, hogy minden modot felkeres, attol megmenekedhetni. – O emberek rendeltetése!

De külömben ez az itt valo egy valóságos joféle nép! Ha olykor elfelejtem magam, 's néha velek azon örömekeket melyek az embereknek még megvannak hagyatva; – egy jól terített asztal mellett egészen nyílt 's egyenes szívűséggel tréfáldozni, egy sétálást egy tánczot elrendelni, – az ilyenek ismét jól esnek szívemnek csak eszembe ne jusson olyankor, hogy még annyi más erők szunyadnak bennem, melyek használhatatlanul elsenyvednek 's igyekez-nem kell titkolni mások előtt. Ah, ez úgy őszvevonja szívemet – 's mégis! félre értetnek lenni, ez az én Sorsom.

[16] O miért holt el ifjúságom barátnéja, 's miért kellett őtet ismer-nem? Mert úgy ezt mondanám magamnak: nincs eszed mivel azt keresed a' mi nincs a' földön. De birtam őtet, érzettem azt a' szívet

20 nép!] nép? C

das Herz gefühlt, die große Seele, in deren Gegenwart ich mir schien mehr zu sein als ich war, weil ich alles war was ich sein konnte. Guter Gott, blieb da eine einzige Kraft meiner Seele ungenutzt, konnt ich nicht vor ihr all das wunderbare Gefühl entwickeln, mit dem
5 mein Herz die Natur umfaßt, war unser Umgang nicht ein ewiges Weben von feinsten Empfindung, schärfstem Witze, dessen Modifikationen bis zur Unart alle mit dem Stempel des Genies bezeichnet waren? Und nun – Ach ihre Jahre, die sie voraus hatte, führten sie früher an's Grab als mich. Nie werd ich ihrer vergessen, nie ihren
10 festen Sinn und ihre göttliche Duldung.

Vor wenig Tagen traf ich einen jungen V.. an, ein offener Junge, mit einer gar glücklichen Gesichtsbildung. Er kommt erst von Akademien, dünkt sich nicht eben weise, aber glaubt doch, er wüßte mehr als
andere. Auch war er fleißig, wie ich an allerlei spüre, kurz er hatt'
15 hübsche Kenntnisse. Da er hörte, daß ich viel zeichnete, und Griechisch konnte, zwey Meteore hier zu Land, wandt er sich an mich und kramte viel Wissens aus, von Batteux bis zu Wood, von de Piles zu Winkelmann, und versicherte mich, er habe Sulzers Theorie den ersten Theil ganz durchgelesen, und besitze ein Manuscript von
20 Heynen über das Studium der Antike. Ich ließ das gut seyn.

Noch gar einen braven Kerl hab ich kennen lernen, den fürstlichen Amtmann. Einen offenen, treuherzigen Menschen. Man sagt, es soll eine Seelenfreude sein, ihn unter seinen Kindern zu sehen, deren er neune hat. Besonders macht man viel Wesens von seiner
25 ältesten Tochter. Er hat mich zu sich gebeten, und ich will ihn ehster Tage besuchen, er wohnt auf einem fürstlichen Jagdhofe, anderthalb Stunden von hier, wohin er, nach dem Tode seiner Frau, zu ziehen die Erlaubniß erhielt, da ihm der Aufenthalt hier in der Stadt und dem Amthause zu weh that.

Sonst sind einige verzerrte Originale mir in den Weg gelaufen, an denen alles unausstehlich ist, am unerträglichsten ihre Freundschaftsbezeugungen.

Leb wohl! der Brief wird Dir recht sein, er ist ganz historisch.

[17]

[18]

's magos lelket, ki mellett többnek látszottam a mint valék, mivel minden voltam a' minek lennem kellett. Nagy Isten; maradt e akkor csak egy ereje is lelkemnek használatlanul? nem ki tudtam e fejteni előtte mind azon csudálatos érzelmeket, melyel szívem a' természet körülöleli? társalkodásunk nem a legszebb érzések 's kedves elmélkedések örökös szövéde volt e, melyeknek modificatio még az illetlenségbe is nem a' Genie bélyegével fénylettek e? – 's most – Ah, az ő előre megírt esztendei korábban vitték a' sirban mint engem. Soha őtet el nem felejttem, soha ért elméjét 's isteni türelmét!

Kevés Napok előtt találkoztam egy fiatal F-el nyílt szívű 's igen szerencsés ábrázatu ifju. Még most jó Akademiákrol. Nem képzeli ugyan magát bölcsnek, de még is hiszi hogy másoknál többet tud. Szorgalma látszik is 's szép ismeretei vannak. Halván hogy rajzoló, 's görögül is tudok, két meteor ezen helységen, – felkeresett 's sok tudományait kiöntötte nékem, Batteux-tól fogva Woodig, de Pilestől Winkelmannig mindent őszve beszélt, 's azt erősíté hogy Schulzer teoriájának első részét átalolvasta, 's Heynetől az Antikok studiomárol egy kéziratot bir. Én mind ezeket jóvá hagytam. –

[17] Még egy más derék embert ismertem meg, a' herczegi Tisztet; ez egy nyílt egyenes szívű ember. Azt mondják: hogy egész lelki öröm őtet kilentz gyermekei között látni. Kivált nagyobb leányárol sok különöst beszélnek. Kért látogatnám meg, 's közelebből el is menyek; – innen félórányira a' herczegi vadász háznál lakik, hová Felesége halála után költözött, mivel itt a' városba Hitvesse emléke ujitotta fájdalmát. Még botlottam itt némely elaszott arczáju originálokra, kik egészen kiálhatatlanok, kivált barátság ajánlások szenvedhetlenek előtttem.

Ély szerencsésen! E levél tetszeni fog néked mivel történetekkel van teli.

23 herczegi] hertzegi C 25 Még] CA-ban új bejezdés (78.30)

am 22. May.

Daß das Leben des Menschen nur ein Traum sei, ist manchem schon
so vorgekommen, und auch mit mir zieht dieses Gefühl immer her-
um. Wenn ich die Einschränkung so ansehe, in welche die thätigen
5 und forschenden Kräfte des Menschen eingesperrt sind, wenn ich
sehe, wie alle Würksamkeit dahinaus läuft, sich die Befriedigung
von Bedürfnissen zu verschaffen, die wieder keinen Zweck haben,
als unsere arme Existenz zu verlängern, und dann, daß alle Beruhi-
gung über gewisse Punkte des Nachforschens nur eine träumende
10 Resignation ist, da man sich die Wände, zwischen denen man gefan-
gen sitzt, mit bunten Gestalten und lichten Aussichten bemahlt. Das
alles, Wilhelm, macht mich stumm. Ich kehre in mich selbst zurück,
und finde eine Welt! Wieder mehr in Ahnung und dunkler Begier,
als in Darstellung und lebendiger Kraft. Und da schwimmt alles vor
15 meinen Sinnen, und ich lächle dann so träumend weiter in die Welt.

[19]

Daß die Kinder nicht wissen, warum sie wollen, darinn sind alle
hochgelahrte Schul- und Hofmeister einig. Daß aber auch Erwach-
sene, gleich Kindern, auf diesem Erdboden herumtaumeln, gleich-
wie jene nicht wissen, woher sie kommen und wohin sie gehen,
20 eben so wenig nach wahren Zwecken handeln, eben so durch Bis-
kuit und Kuchen und Birkenreiser regiert werden, das will niemand
gern glauben, und mich dünkt, man kann's mit Händen greifen.

[20]

Ich gestehe Dir gern, denn ich weis, was Du mir hierauf sagen
möchtest, daß diejenige die glücklichsten sind, die gleich den Kin-
25 dern in Tag hinein leben, ihre Puppe herumschleppen, aus und an-
ziehen, und mit großem Respekte um die Schublade herumschlei-
chen, wo Mama das Zuckerbrod hinein verschlossen hat, und wenn
sie das gewünschte endlich erhaschen, es mit vollen Bakken ver-
zehren, und rufen: Mehr! das sind glückliche Geschöpfe! Auch de-
30 nen ists wohl, die ihren Lumpenbeschäftigungen, oder wohl gar ih-
ren Leidenschaften prächtige Titel geben, und sie dem Menschen-
geschlechte als Riesenoperationen zu dessen Heil und Wohlfahrt
anschreiben. Wohl dem, der so sein kann! Wer aber in seiner De-

Majus 22.

[18] Hogy az ember élete csak egy álom legyen, már sokaknak úgy tetszett, 's bennem is ez az érzés kezd feltámadni. Ha megtekintem a' szűkhatáruságot, melyek közzé cselekvő 's vizsgálodo erei rekesztve vannak, ha látom hogy minden törekedés csak oda megy ki, hogy a' mindennapi szükségek kielégítődjenek; melyeknek ismét csak az a' céljok, hogy nyomorult existenciánk továbbacska nyujthassak, 's hogy a vizsgálódás némely pontjain valo megnyugvás csak egy álmadó Resignációba áll, mivel a' falat, melyek közt fogva vagyunk tarka képekkel, 's szép kinézésekkel befestjük. Mind ezek, Vilhelm, nemává téznek. Vissza vonulok magamba, 's egy világot találok; De itt is csak sejdítés, 's homályos érzetbe többet, mint előterjeszthetősbe 's eleven erőbe. 'S ekkor minden zeng érzéseim körül, 's én akkor ismét álmadozva tovább nevetek a' világba. –

Hogy a' gyermekek nem tudják miért akarnak valamit, ebbe csak ugyan megegyeznek minden nagy tudományu Iskola Mesterek 's Rectorok. De hogy a' felserdültek is gyermekek módjára ide tova börtököznek e föld színén, hasonlólak mint amazok nem tudják hová mennek, 's honnan jönnek, 's épen úgy való célok után nem cselekszenek, 's épen úgy piskota, és pogácsa 's néha nyirfa vessző által is vezettetnek; – ezt senki sem akarja örömet hinni, pedig nékem úgy tetszik, hogy kézzel fogható igazság. –

[19] Örömmel megvalloim néked, mivel tudom mit fognál rea mondani, hogy azok a' legboldogobbak, kik gyermekek módjára a' napba belé élnek, bábjokot magokkal mindenüvé vonczolják, 's nagy respectussal az almariom körül sunnyognak, a' hová Mama a' mézes pogácsát bészarta, 's ha végre a' kívántat megkaphatták, teli pofával feldőssölik 's ezt kiáltják: Még! – Még! – Ezek a' boldog teremtmények! Azoknak is boldogul van dolgok, kik hitvány foglalatosságaiknak vagy talám passiojoknak pompás titulusokat tudnak adni, 's ezeket az Emberiség jóvát s boldogságát elősegítő oriási munkának nevezik. Boldogok, kik így tehetnek! De a' ki a' maga alázatosságába általlátja, hová mennek ki mind ezek – a' ki látja miként

1 Majus 22] Majus P 28 feldőssölik] feldőrsölik P 81.33–83.1 miként tudja minden] miként minden C

muth erkennt, wo das alles hinausläuft, der da sieht, wie artig ieder Bürger, dem's wohl ist, sein Gärtchen zum Paradiese zuzustutzen weis, und wie unverdrossen dann doch auch der Unglückliche unter der Bürde seinen Weg fortkeicht, und alle gleich interessirt sind, das
5 Licht dieser Sonne noch eine Minute länger zu sehen, ja! der ist still und bildet auch seine Welt aus sich selbst, und ist auch glücklich, weil er ein Mensch ist. Und dann, so eingeschränkt er ist, hält er doch immer im Herzen das süsse Gefühl von Freyheit, und daß er diesen Kerker verlassen kann, wann er will. [21]

10 am 26. May.

Du kennst von Alters her meine Art, mich anzubauen, irgend mir an einem vertraulichen Orte ein Hüttchen aufzuschlagen, und da mit aller Einschränkung zu herbergen. Ich hab auch hier wieder ein Plätzgen angetroffen, das mich angezogen hat.

15 Ohngefähr eine Stunde von der Stadt liegt ein Ort, den sie Wahlheim* nennen. Die Lage an einem Hügel ist sehr interessant, und wenn man oben auf dem Fußpfade zum Dorfe herausgeht, übersieht man mit Einem das ganze Thal. Eine gute Wirthin, die gefällig und munter in ihrem Alter ist, schenkt Wein, Bier, Caffee, und was über
20 alles geht, sind zwei Linden, die mit ihren ausgebreiteten Aesten den kleinen Plaz vor der Kirche bedecken, der ringsum mit Bauernhäusern, Scheuern und Höfen eingeschlossen ist. So vertraulich, so heimlich hab ich nicht leicht ein Plätzchen gefunden, und dahin laß ich mein Tischchen aus dem Wirthshause bringen und mein Stuhl,
25 und trinke meinen Caffee da, und lese meinen Homer. Das erstemal als ich durch einen Zufall an einem schönen Nachmittage unter die Linden kam, fand ich das Plätzchen so einsam. Es war alles im Felde. Nur ein Knabe von ohngefähr vier Jahren saß an der Erde, und hielt
[22] ein andres etwa halbjähriges, vor ihm zwischen seinen Füßen siz- [23]

* Der Leser wird sich keine Mühe geben, die hier genannten Orte zu suchen; man hat sich genöthigt gesehen, die im Originale befindlichen wahren Namen zu verändern.

1 der da sieht] der so sieht

zendes Kind mit beiden Armen wider seine Brust, so daß er ihm zu einer Art von Sessel diene, und ohngeachtet der Munterkeit, womit er aus seinen schwarzen Augen herumschaute, ganz ruhig saß. Mich vergnügte der Anblick, und ich setzte mich auf einen Pflug, der
5 gegen über stund, und zeichnete die brüderliche Stellung mit vielem Ergötzen, ich fügte den nächsten Zaun, ein Tennenthor und einige gebrochne Wagenräder bei, wie es all hintereinander stund, und fand nach Verlauf einer Stunde, daß ich eine wohlgeordnete, sehr interessante Zeichnung verfertigt hatte, ohne das mindeste
10 von dem meinen hinzuzuthun. Das bestärkte mich in meinem Vorsatze, mich künftig allein an die Natur zu halten. Sie allein ist unendlich reich, und sie allein bildet den grossen Künstler. Man kann zum Vortheile der Regeln viel sagen, ohngefähr was man zum Lobe der bürgerlichen Gesellschaft sagen kann. Ein Mensch, der sich
15 nach ihnen bildet, wird nie etwas abgeschmacktes und schlechtes hervor bringen, wie einer, der sich durch Gesezze und Wohlstand modeln läßt, nie ein unerträglicher Nachbar, nie ein merkwürdiger Bösewicht werden kann; dagegen wird aber auch alle Regel, man rede was man wolle, das wahre Gefühl von Natur und den wahren
20 Ausdruck derselben zerstören! Sagst du, das ist zu hart! Sie schränkt nur ein, beschneidet die geilen Reben u. Guter Freund, soll ich dir ein Gleichniß geben: es ist damit wie mit der Liebe, ein iunges Herz hängt ganz an einem Mädgen, bringt alle Stunden seines Tags bey ihr zu, verschwendet alle seine Kräfte, all sein Vermögen, um ihr
25 jeden Augenblick auszudrücken, daß er sich ganz ihr hingiebt. Und da käme ein Philister, ein Mann, der in einem öffentlichen Amte steht, und sagte zu ihm: feiner junger Herr, lieben ist menschlich, nur müßt ihr menschlich lieben! Theilet eure Stunden ein, die einen zur Arbeit, und die Erholungsstunden widmet eurem Mädgen. Be-
30 rechnet euer Vermögen, und was euch von eurer Nothdurft übrig bleibt, davon verwehrt' ich euch nicht ihr ein Geschenk, nur nicht zu oft, zu machen, etwa zu ihrem Geburts- und Namenstage u. – Folgt der Mensch, so giebt einen brauchbaren iungen Menschen, [24]

[25]

1–2 so ... diene] *kihagyás*

- egy szembe lévő ekére, 's nagy gyönyörűséggel rajzoltam a' tesvéri helyhezetet; ehez ragasztottam még a közelebbi sövény kertet, 's az udvar kaput, 's némely elromladozott szekér kerekeket is a' mint
 [22] egy más megett állottak, 's egy ora mulva úgy találám, hogy jól rendelt 's igen interessans darabot rajzoltam, a' nélkül hogy ma- 5 gam legkissebbet is adtam volna hozzá. Ez megerősített azon felté- telembe, hogy ezután csupán a' természethez tartson magam. Ez egyedül végtelen gazdag, 's csupán ez formálja a' Mívészt. A regu- lák hasznáról sokat lehet mondani, szinte oly formán, mint a polgári társaság dícsérésére mondanak. – A ki regulák után mivelte magát, 10 nem fog soha izlés nélkül valót 's rosztat írni, valamint az sem leszen soha nevezetes gonosztévő 's unalmas szomszéd, a' ki a' törvények 's az illendőség után hagyja magát formáltatni. Ellenben akár mit is mondjon az ember, de a regulázás mindég elfojtja a' valo érzést, 's a természet valo kifejezését! Azt mondod Te erre, hogy ez igen 15 sanyarán van mondva, hogy a regula csak határok közzé szoritt, 's csak a' buja sarjadzásokat metszi el! 's. t. a. f. Barátom mondjak e egy hasonlatosságot néked: úgy van ezzel a' dolog mint a' szere- lemmel, példának okáért, egy fiatal sziv elragadtatva egészen egy 20 leányhoz tapad, napjának minden óráit nálla tölti, pazérolja minden erejét 's vagyonját, csak hogy minden pillanatba kifejezhesse Ked- veltjének, hogy egészen érette él. Jőjjön elé ekkor egy hivatalbeli ember, egy Philister, 's mondja ezt neki: kedves ifju uracskám, sze- retni emberi dolog ugyan csak hogy emberileg kell szeretni! Ossza fél óráit, szánjon a' munkára is belöllek, 's csak a pihenés óráit szen- 25 telje Leánykájának. – Vessen számot vagyonával, 's a' mi szükségé- itől fenn marad, abból nem ellenzem hogy ajándékkal is kedvesked- jék néki, de csak ritkán, csak neve vagy születése napjain. – Ha ezt követi az ifju, használható ember lessz ugyan belőlle, 's minden feje- delemnek javasolhatom hogy Tanácsába ültesse, csak hogy osztán 30 vége az ő szerelmének, 's ha Mívész volt mívészségének. O bará- tim! miért hogy oly ritka a' Genie árjának kiömlése? miért tör ki oly ritkán magos hullamokkal mely bámulo lelketek megrázkod-

11 sem leszen] se leszen C 16 mondva] modva P 25 belöllek] belöl-
 lők C 33 hullamokkal] hullanokkal P

und ich will selbst jedem Fürsten rathen, ihn in ein Kollegium zu
sezzen, nur mit seiner Liebe ist's am Ende, und wenn er ein Künst-
ler ist, mit seiner Kunst. O meine Freunde! warum der Strom des
Genies so selten ausbricht, so selten in hohen Fluthen hereinbraust,
5 und eure staunende Seele erschüttert? Lieben Freunde, da wohnen
die gelaßnen Kerls auf beiden Seiten des Ufers, denen ihre Garten-
häuschen, Tulpenbeete, und Krautfelder zu Grunde gehen würden,
und die daher in Zeiten mit Dämmen und Ableiten der künftig dro-
henden Gefahr abzuwehren wissen.

- 10 am 27 May. [26]
Ich bin, wie ich sehe, in Verzükkung, Gleichnisse und Deklamation
verfallen, und habe drüber vergessen, dir auszuerzählen, was mit
den Kindern weiter worden ist. Ich saß ganz in mahlerische Emp-
findungen vertieft, die dir mein gestriges Blatt sehr zerstückt darlegt,
15 auf meinem Pfluge wohl zwei Stunden. Da kommt gegen Abend ei-
ne iunge Frau auf die Kinder loß, die sich die Zeit nicht gerührt hat-
ten, mit einem Körbgen am Arme, und ruft von weitem: Philips, du
bist recht brav. Sie grüßte mich, ich dankte ihr, stand auf, trat näher
hin, und fragte sie: ob sie Mutter zu den Kindern wäre? Sie beiahte
20 es, und indem sie dem Aeltesten einen halben Wek gab, nahm sie das
Kleine auf und küste es mit aller mütterlichen Liebe. Ich habe sagte
sie, meinem Philips das Kleine zu halten gegeben, und bin in die
Stadt gegangen mit meinem Aeltesten, um weis Brod zu holen, und
Zukker, und ein irden Breypfännchen; ich sah das alles in dem Kor- [27]
25 be, dessen Dekkel abgefallen war. Ich will meinem Hans (das war
der Nahme des Jüngsten) ein Süppchen kochen zum Abende, der lo-
se Vogel, der Große hat mir gestern das Pfännchen zerbrochen, als
er sich mit Philipsen um die Scharre des Brey's zankte. Ich fragte
nach dem Aeltsten, und sie hatte mir kaum gesagt, daß er sich auf
30 der Wiese mit ein Paar Gänsen herumiagte, als er hergesprungen
kam, und dem zweiten eine Haselgerte mitbrachte. Ich unterhielt

5 erschüttert?] erschüttert. 8 Dämmen und Ableiten] dämmen und ab-
leiten

5 Lieben Freunde] *kihagyás* 29–30 daß ... herumiagte] *kihagyás*

[24] tassa? Mert ott ülnek a' két parton a phlegmas emberkék, kiknek kerti házacsok, tulipánt ágyásokat 's káposztás földjüket elseperné az özőn. Tudják ők ezt, 's azért korán a' fenekedő veszélynek gátlásokkal 's elárkolással ellenébe kívánnak állani. –

Majus 27^{kén} 5

A mint látom egészen hasonlatosságok felhozásába 's Declamalasra tévedtem, 's elfelejtem a' miatt elbeszélni mi történt tovább a gyermekekkel. Ekémen ülve tovább maradtam két óránál egészen festői érzésekbe merülve, a' mint ezt tegnapi levelemből eléggé elhányva olvashattad. Szürkület tájban jön egy Asszony a' gyermekék felé kezébe egy kosárral, 's még távolról kiáltja: Filep, te jó fiu vagy. Kösöntött engem is, felállottam 's közelebb lépve hozzá, 's kérdem, ha ő Annyok e ezen gyermekeknek. Az, mondá, azonban a' nagyobbak egy fél zsemlét adott, a' kisebbet ölébe vette, 's telyes anyai szeretettel csokolta. Filepemre biztam volt kicsinemet, mig én a' Városba voltam a' nagyobbbal fejez kenyeret, nádmézet 's egy lábást vásárolni; mind ezeket láttam kosarába, melynek fedele feltárva volt. – Jánoskámnak (ez vala neve a' kisebbnek) egy kis levest akarok estvére. A nagyobbik, ez a' csintalan, tegnap eltörte a lábom, midőn Fileppel a pép karéja felett czivodott. Az idősebb fiáról kérdezősködtem, 's alig mondám ki a' szót, hogy eléugrék, 's a másodiknak egy magyaró suhogót hozza. Tovább is mulattam az Asszonnyal 's megtudám hogy ő az Oskola Mester leánya, 's férje a' Schweitzba utozott egy rokonjoknak hátramaradott jovait kézhez venni. Azt mondá hogy azok megakarták csalni őket, leveleikre nem feleltek, 's azért most már maga ment el. Csak hogy valami

[25]

10

15

20

25

3 Tudják] tudják P 14 a' kisebbet] a' a' kisebbet P

mich weiter mit dem Weibe, und erfuhr, daß sie des Schulmeisters Tochter sei, und daß ihr Mann eine Reise in die Schweiz gemacht habe, um die Erbschaft eines Vettern zu holen. Sie haben ihn betrügen wollen, sagte sie, und ihm auf seine Briefe nicht geantwortet, da
5 ist er selbst hineingegangen. Wenn ihm nur kein Unglück passiert ist, ich höre nichts von ihm. Es ward mir schwer, mich von dem Weibe loszumachen, gab iedem der Kinder einen Kreuzer, und auch für's iüngste gab ich ihr einen, ihm einen Wek mitzubringen zur Suppe, [28]
wenn sie in die Stadt gieng, und so schieden wir von einander.

10 Ich sage Dir, mein Schatz, wenn meine Sinne gar nicht mehr halten wollen, so linderts all den Tumult, der Anblick eines solchen Geschöpfs, das in der glüklichen Gelassenheit so den engen Kreis seines Daseins ausgeht, von einem Tag zum andern sich durchhilft, die Blätter abfallen sieht, und nichts dabei denkt, als daß der Winter
15 kommt.

Seit der Zeit bin ich oft draus, die Kinder sind ganz an mich gewöhnt. Sie kriegen Zukker, wenn ich Caffee trinke, und theilen das Butterbrod und die saure Milch mit mir des Abends. Sonntags fehlt ihnen der Kreuzer nie, und wenn ich nicht nach der Bet-
20 stunde da bin, so hat die Wirthin Ordre, ihn auszubezahlen.

Sie sind vertraut, erzählen mir allerhand, und besonders ergözz' ich mich an ihren Leidenschaften und simplen Ausbrüchen des Be- [29]
gehrens, wenn mehr Kinder aus dem Dorfe sich versammeln.

Viel Mühe hat mich's gekostet, der Mutter ihre Besorgniß zu be-
25 nehmen: „Sie möchten den Herrn inkommodiren.“

am 26. May.

Warum ich dir nicht schreibe? Fragst Du das und bist doch auch der Gelehrten einer. Du solltest rathen, daß ich mich wohl befinde, und zwar – Kurz und gut, ich habe eine Bekanntschaft gemacht, die
30 mein Herz näher angeht. Ich habe – ich weis nicht.

26 am 26. May.] am 16. Juny.

28–29 Du ... zwar] *kihagyás* 30 Ich ... nicht] *kihagyás*

[26] szerencsétlenség ne érte volna, nem hallok semmit rola. Szint úgy nehezen esett ezen Asszonytól megválnom; mindenik gyermeknek adtam egy egy krajtzárt, a' legkisebbét az Annyának adtam oda, hogy zsemlet hozzon a' levesbe ha a Városba menyen; – 's így vá-lánk él. –

5

Hidd el barátom hogy semmi sem csilapítja háborgo érzésim úgy, mint egy oly teremtménynek látása, ki boldog csendességgel ballog-dógal élete szűk körébe elébb elébb, ki egyik napról által tolja magát a' másra; látja lehulni a' fák leveleit, s erre nem gondol egyebet, csak hogy a tél közelít.

10

Azóltá gyakran vagyok künn, a' gyermekek egészen hozzám szoktak. Ha kávémot iszom, nádmézet adok nekik is, 's ők is meg-osztják velem estve vajas kenyereket, 's a savanyu tejet. Vasárna-ponként mindég kijár krajczárjok, 's ha templom után ott nem va-gyok, rendelése van a Fogadosnénak nekik mindég kifizetni. Hoz-zám nagyon biznak, 's elbeszélnek mindenfélét nékem, kiváltkép-pen gyönyörködtem magam vonzódásaikba, 's vágyásaik egy-szerű kifejezésébe, nevezetesen mikor a' falu több gyermekei is ide seregelenek.

15

[27] Sokamba került Anyjokot a' tartozkodásból kivenni, „alkalmat-lanak az urnak” ezt szokta mondani.

20

Majus 26^{kán}

Miért nem irok néked? azt kérded, 's pedig a' Tudosoknak egyike vagy. Haljad tehát – én egy ismeretséget csináltam, mely szívemet közelről érdekli.

25

15–16 Hozzám] *CA-ban új bekezdés (88.21)*

21 ezt szokta mondani] *betoldás*

Dir in der Ordnung zu erzählen, wie's zugegangen ist, daß ich eines der liebenswürdigsten Geschöpfe habe kennen lernen, wird schwerer halten, ich bin vergnügt und glücklich, und so kein guter Historienschreiber.

5 Einen Engel! Pfuy! das sagt ieder von der Seinigen! Nicht wahr?
Und doch bin ich nicht im Stande, Dir zu sagen, wie sie vollkom- [30]
men ist, warum sie vollkommen ist, genug, sie hat all meinen Sinn
gefangen genommen.

10 So viel Einfalt bei so viel Verstand, so viel Güte bey so viel Fest-
tigkeit, und die Ruhe der Seele bey dem wahren Leben und der Thä-
tigkeit. –

15 Das ist alles garstiges Gewäsche, was ich da von ihr sage, lei-
dige Abstraktionen, die nicht Einen Zug ihres Selbst ausdrücken.
Ein andermal – Nein, nicht ein andermal, ietzt gleich will ich Dir's
erzehlen. Thu ich's ietzt nicht, geschäh's niemals. Denn, unter uns,
seit ich angefangen habe zu schreiben, war ich schon dreimal im
Begriffe die Feder niederzulegen, mein Pferd satteln zu lassen und
hinaus zu reiten, und doch schwur ich mir heute früh nicht hinaus
zu reiten – und gehe doch alle Augenblicke ans Fenster zu sehen,
20 wie hoch die Sonne noch steht.

25 Ich hab's nicht überwinden können, ich mußte zu ihr hinaus. Da [31]
bin ich wieder, Wilhelm, und will mein Butterbrod zu Nacht essen
und Dir schreiben. Welch eine Wonne das für meine Seele ist, sie
in dem Kreise der lieben muntern Kinder ihrer acht Geschwister zu
sehen! –

Wenn ich so fortfahre, wirst du am Ende so klug sein wie am
Anfange, hör denn, ich will mich zwingen ins Detail zu gehen.

30 Ich schrieb dir neulich, wie ich den Amtmann S. habe kennen ler-
nen, und wie er mich gebeten habe, ihn bald in seiner Einsiedelei,
oder vielmehr seinem kleinen Königreiche zu besuchen. Ich ver-
nachlässigte das, und wäre vielleicht nie hingekommen, hätte mir
der Zufall nicht den Schatz entdeckt, der in der stillen Gegend ver-
borgten liegt.

Rendel akarnám neked elbeszelni, miként ismerkedtem meg egy igen szeretetre méltó teremtményjel, de ez bajosocska; mert én úgy örvendek 's oly boldog vagyok! 's így tehát rossz historia iro. –

- [28] Egy Angyalt! nem! ezt mondja minden a' magáérol. Ugye bár? 's még sem vagyok képes elmondani miljen tőkéletes ő, 's miért az. 5
Rövideden; ez a leány minden érzékeim elbájolta.

Annyi egyszerűséget ily észel, annyi joságot ily állandósággal, 's a' lélek nyugalmit a' valo étellel 's munkássággal. –

De ez is mind gyáva fecsegés, a' mit rolla mondék, 's nyomorult abstractiok, melyek egy vonását sem festhetik. Mátszor – De nem mátszor, most akarom elbeszélni. Ha most nem teszem soha sem. 10
Mert köztünk légyen mondva a' miolta ezen levél írásához fogtam, háromszor vettem el a' pennám, 's meg annyiszor akartam nyergeltetni, 's pedig felfogadtam, hogy ma ki nem lovaglok – 's még is szüntelen az ablakhoz lépek, ha hanyatlik e már a' nap. – 15

- [29] Nem álhattam meg, ki kellett hozzá mennem. Itt vagyok megint Wilhelm 's néked irok. Mely Öröm ez lelkemnek, ötet nyoltz testvérei, a kedves pajkos gyermekek közt látni. Ha mind így, utoljára is csak annyit fogsz tudni, mint elébb, haljad tehát, kényszeritem magam hogy detailjba ereszkedjem. 20

Iráam a' minap, miként ismerkedtem meg S-el, a' Herczegi Jozsák Tisztjével, 's miként kért, hogy ötet remeteségébe, vagy inkább kicsin királyságába látogassam meg. De én ezt elmulattam, 's talám végképen el is maradt volna a' látogatás, ha a' történet nem fedte volna fel a' kincset, mely e vidékbe rejtve van. 25

5 sem vagyok] se vagyok C 18 Ha] CA-ban új bekezdés (90.26)

Unsere iungen Leute hatten einen Ball auf dem Lande angestellt, zu dem ich mich denn auch willig finden ließ. Ich bot einem hiesigen guten, schönen, weiters unbedeutenden Mädgen die Hand, und es wurde ausgemacht, daß ich eine Kutsche nehmen, mit meiner
5 Tänzerinn und ihrer Baase nach dem Orte der Lustbarkeit hinaus-
zufahren, und auf dem Wege Charlotten S. mitnehmen sollte. Sie werden ein schönes Frauenzimmer kennen lernen, sagte meine Gesellschafterin, da wir durch den weiten schön ausgehauenen Wald nach dem Jagdhouse fuhren. Nehmen Sie Sich in Acht, versetzte die
10 Baase, daß Sie Sich nicht verlieben! Wie so? sagt' ich: Sie ist schon vergeben, antwortete jene, an einen sehr braven Mann, der weggereist ist, seine Sachen in Ordnung zu bringen nach seines Vaters Tod, und sich um eine ansehnliche Versorgung zu bewerben. Die Nachricht war mir ziemlich gleichgültig.

15 Die Sonne war noch eine Viertelstunde vom Gebürge, als wir vor dem Hofthore anfuhrten, es war sehr schwühle, und die Frauenzimmer äusserten ihre Besorgnis wegen eines Gewitters, das sich in weisgrauen dumpfigen Wölkchen rings am Horizonte zusammen zu ziehen schien. Ich täuschte ihre Furcht mit anmaßlicher Wetter-
20 kunde, ob mir gleich selbst zu ahnden anfieng, unsere Lustbarkeit werde einen Stos leiden.

Ich war ausgestiegen. Und eine Magd, die an's Thor kam, bat uns, einen Augenblick zu verziehen, Mamsell Lottchen würde gleich kommen. Ich gieng durch den Hof nach dem wohlgebauten Hause,
25 und da ich die vorliegenden Treppen hinaufgestiegen war und in die Thüre trat, fiel mir das reizendste Schauspiel in die Augen, das ich jemals gesehen habe. In dem Vorsaale wimmelten sechs Kinder, von eilf zu zwei Jahren, um ein Mädgen von schöner mittlerer Taille, die ein simples weisses Kleid mit blaßrothen Schleifen an Arm und
30 Brust anhatte. Sie hielt ein schwarzes Brod und schnitt ihren Kleinen rings herum iedem sein Stük nach Proportion ihres Alters und Appetites ab, gabs iedem mit solcher Freundlichkeit, und iedes rufte so ungekünstelt sein: Danke! indem es mit den kleinen Händchen

13 und ... bewerben] *kihagyás*

[30] Az itt valo ifjuság egy bált határozott, melyre én is örömet rá-
vétettem magam. Egy ide valo jo, szép de különbben nem nevezetes
leánynak ajánlottam kezem, 's ki volt csinálva, hogy én egy Szeke-
ret vegyek, 's Táncosném, 's Nénjét a' multság helyére vigyem, 's
utunkba S.. Charlottot felvegyük. Egy szép leányt fog megismerni 5
az Ur, ezt mondja Táncosném, a' mint a' tágas szép kivágott erdön
a' Vadászház felé mentünk. De vigyázzon, monda a' Nénje, ne hogy
belé szeressen! Hogyan? mondám. Mátkás már, így folytatá tovább,
egy igen derék ifjuval, ki most elutazott, Atyja halála után dolgait
rendbe szedni. Az egész dolog nem igen volt interessans előttem. 10

A nap hanyatloba volt, midön az Udvar kapunál megállánk. Re-
kenőség vala, 's az Asszonyok égi háborutól rettegték, mely a ho-
rizonon terhes felhőzetekbe látszott öszve torlodni. Félelmeket el-
ámitottam praetendált időjárása tudásommal, ámbár én is kérdém
gyanítani, hogy multságunk csonkulást szenved. – 15

[31] A mint kiszálottam, egy Szolgáló előnkbe jön a' kapuhoz, 's kért
hogy egy pillantatig engednék meg, Lotte Kis Asszony mindjárt
jönni fog. En az udvaron keresztül a szépen épült ház felé indul-
tam, 's a' mint a lépcsőkön mennék az ajtó felé, a' leginteressansabb
scena öttlék szemembe, a' milyent valaha láttam. Az előszobába hat 20
gyermek nyüzsgött tizenegyől két esztendősig le, egy szép közép
termetű leány körül, ki egyszerű fejér köntösbe, a karján s melyén
halovány piros pántlikával csukrozva, vala öltözve. Kenyeret tartott
kezébe, 's szelte körül kicsinnjeinek, mindeneknek a' maga portio-
ját, appetitussa 's kora szerént, 's oly kedvességgel tette ezt, 's min- 25
denik oly mesterkéletlen mondta a maga: Köszönömjét! kicsin ke-
zecskejekkel felnyulva, még míg le lett volna szelve, 's azután meg-

1 örömet] őromest P 15 gyanítani] gyanítani C 20 öttlék] ötlék C
22 karján s melyén] karján melyén C

lang in die Höh gereicht hatte, eh es noch abgeschnitten war, und [34]
 nun mit seinem Abendbrode vergnügt, entweder wegsprang, oder
 nach seinem stillern Charakter gelassen davon nach dem Hofthore
 zugien, um die Fremden und die Kutsche zu sehen, darinnen ihre
 5 Lotte wegfahren sollte. Ich bitte um Vegebung, sagte sie, daß ich Sie
 herein bemühe, und die Frauenzimmer warten lasse. Ueber dem An-
 ziehen und allerlei Bestellungen für's Haus in meiner Abwesenheit,
 habe ich vergessen meinen Kindern ihr Vesperstük zu geben, und
 sie wollen von niemanden Brod geschnitten haben als von mir. Ich
 10 machte ihr ein unbedeutendes Kompliment, und meine ganze Seele
 ruhte auf der Gestalt, dem Tone, dem Betragen, und hatte eben Zeit,
 mich von der Ueberraschung zu erholen, als sie in die Stube lief, ihre
 Handschuh und Fächer zu nehmen. Die Kleinen sahen mich in eini-
 ger Entfernung so von der Seite an, und ich gieng auf das iüngste los,
 15 das ein Kind von der glücklichsten Gesichtsbildung war. Es zog sich [35]
 zurück, als eben Lotte zur Thür herauskam, und sagte: Louis, gieb
 dem Herrn Vetter eine Hand. Das that der Knabe sehr freimüthig,
 und ich konnte mich nicht enthalten, ihn ohngeachtet seines klei-
 nen Roznäschens herzlich zu küssen. Vetter? sagt' ich, indem ich ihr
 20 die Hand reichte, glauben Sie, daß ich des Glücks werth sei, mit Ih-
 nen verwandt zu sein. O! sagte sie, mit einem leichtfertigen Lächeln:
 unsere Vetterschaft ist sehr weitläufig, und es wäre mir leid, wenn
 sie der Schlimmste drunter sein sollten. Im Gehen gab sie Sophien,
 der ältesten Schwester nach ihr, einem Mädgen von ohngefähr eilf
 25 Jahren, den Auftrag, wohl auf die Kleinen Acht zu haben, und den
 Papa zu grüssen, wenn er vom Spazierritte zurückkäme. Den Kleinen
 sagte sie: sie sollten ihrer Schwester Sophie folgen, als wenn sie's
 selbst wäre, das denn auch einige ausdrücklich versprochen. Eine
 kleine nasweise Blondine aber, von ohngefehr sechs Jahren, sagte:
 30 du bist's doch nicht, Lottchen! wir haben dich doch lieber. Die zwei
 ältesten der Knaben waren hinten auf die Kutsche geklettert, und auf [36]
 mein Vorbitten erlaubte sie ihnen, bis vor den Wald mit zu fahren,
 wenn sie versprächen, sich nicht zu nekken, und sich recht fest zu
 halten.

- [32] elégedve mindenik kenyérével vagy félre ugrált, vagy csendes ka-
raktere szerént a' kapu felé ballagott, az idegeneket, 's a szekeret
megnézni, melyen Lotte elmenyen. Engedelmet kérek, így szolla,
hogy az Urat befárasztom, 's az Asszonyokat várakoztatom; az öl-
tőzés 's a ház körülli mindenféle rendelések közt elfelejtettem gyer- 5
mekeimnek estvéli kenyereket kiszelni, 's mástol nem akarják el-
venni, csak tőlem. Egy keveset jelentő complimentel feleltem erre;
de azonba egész lelkem termetén, hangján, mozdulatain leveget, 's
épen időm volt a meglepésből kipihenni magam, míg a' szobába sza-
ladt, kesztyűjét 's legyezőjét hozni. A gyermekek bizonyos távol- 10
ságra amugy oldalról tekingettek reám. A' kisebbiknek, ki a' leg-
szerencsésebb arcza vonásu vala, megfogtam kezét. Visszavonta
magát, 's azonba Lotte is lépett ki az ajton 's ezt mondá: Lajos, add
oda kezed Bacsinak!
- [33] Ezt oly kedvességgel mondá, hogy nem álhattam meg, hogy szí- 15
vesen meg ne csokoljam. Bácsi! ezt mondám, azonba hogy kezem
ajánlám Lotténak, 's hiszi e hogy a' szerencsére méltó vagyok, a' kis
Asszonnyal atyafias lenni? O monda ő egy könnyű nevetéssel: ro-
konságunk nagyon széles, 's sajnálnám ha az Ur a' rosszabb lenne
köztők. Menésünk közbe mint egy tizenegy esztendő testvérének 20
azt hagyá: hogy a' kicsinekre jól vigyázzon 's a' Papát köszöntse
ha lovaglásából vissza jön. A kicsineknek pedig azt mondá: hogy
Sophiének engedelmeskedjenek, mint ha ő volna, melyet némelyik
meg is ígére. – De egy kicsin mint egy hat esztendő finnyás sző-
kécske, ezt mondá Sophiének te bár nem vagy Lotte meg is sze- 25
retünk. A' két idősebb fiu felmászott hátul a' kocsira 's kéresemre
megengedé nekik, hogy az erdőig velünk jöhessenek, ha fogadják
hogy nem czivodnak, 's jól megfogotodznak.
- [34]

5 a] az C 15 Ezt] CA-ban nincs új bekezdés (94.17)

Wir hatten uns kaum zurecht gesetzt, die Frauenzimmer sich bewillkommt, wechselsweis über den Anzug und vorzüglich die Hüthen ihre Anmerkungen gemacht, und die Gesellschaft, die man zu finden erwartete, gehörig durchgezogen; als Lotte den Kutscher halten, und ihre Brüder herabsteigen lies, die noch einmal ihre Hand zu küssen begehrten, das denn der älteste mit aller Zärtlichkeit, die dem Alter von funfzehn Jahren eigen sein kann, der andere mit viel Heftigkeit und Leichtsinn that. Sie lies die Kleinen noch einmal grüßen, und wir fuhren weiter.

Die Base fragte: ob sie mit dem Buche fertig wäre, das sie ihr neu-lich geschickt hätte. Nein, sagte Lotte, es gefällt mir nicht, Sie könnens wieder haben. Das vorige war auch nicht besser. Ich erstaunte, als ich fragte: was es für Bücher wären? und sie mir antwortete: – Ich fand so viel Charakter in allem was sie sagte, ich sah mit jedem Worte neue Reize, neue Strahlen des Geistes aus ihren Gesichtszügen hervorbrechen, die sich nach und nach vergnügt zu entfalten schienen, weil sie an mir fühlte, daß ich sie verstund. [37]

Wie ich iünger war, sagte sie, liebt' ich nichts so sehr als die Romanen. Weis Gott wie wohl mir's war, mich so Sonntags in ein Ecken zu sezzen, und mit ganzem Herzen an dem Glücke und Unstern einer Miß Jenny Theil zu nehmen. Ich läugne auch nicht, daß die Art noch einige Reize für mich hat. Doch da ich so selten an ein Buch komme, so müssen sie auch recht nach meinem Geschmakke sein. Und der Autor ist mir der liebste, indem ich meine Welt wieder finde, bei dem's zugeht wie um mich, und dessen Geschichte mir doch so interessant, so herzlich wird, als mein eigen häuslich Leben, das freilich kein Paradies, aber doch im Ganzen eine Quelle unsäglicher Glückseligkeit ist. – [38]

Ich bemühte mich, meine Bewegungen über diese Worte zu verbergen. Das gieng freilich nicht weit, denn da ich sie mit solcher

* Man sieht sich genöthigt, die Stelle des Briefs zu unterdrücken, um niemand Gelegenheit zu einiger Beschwerde zu geben. Ob gleich im Grunde jedem Autor wenig an dem Urtheil eines einzelnen Mädgens, und eines ungetrübten Menschen gelegen sein kann.

Alig ültünk helyre, 's köszönheték az Asszonyok egymást, 's alig
tevének öltözetjeikről 's kivált kalapjaikról, 's a találando társaság-
rol jegyzéseket, hogy Lotte a' szekeret megálitatá a' fiuk leszálla-
tására, kik még egyszer megkivánák csokolni kezét, melyet a' na-
gyobb egész gyengédséggel, a' más pedig szelességgel 's könyelmű- 5
leg teve. Még egyszer köszönteté a' kicsiniket, 's tovább haladánk.

A' Néné kérdé Lottétol, hogy ha már a' könyvet olvasta e, melyet
a' minap küldött. Nem, felele ő, nem szeretem, ismét vissza adha-
tom. Az előbbi sem volt jobb. Elbámultam, midőn kérdem micsoda
[35] könyvek? 's ő azt felelé* – – – – Annyi karaktert találtam min- 10
denbe a' mit mondott, 's minden szavával új szépségét, 's új sugárát
látám lelkinék arcza vonásiból kiragyogni, melyek lassanként ma-
gokat örvendő látszának kifejtteni, mivel érzé, hogy értem őtet.

Mig kisebb voltam, így szolla, semmit inkább nem szerettem,
mint a' Románokat. Tudja Isten milyen jól esett nékem, úgy va- 15
sárnaponként egy szegletbe megvonni magam, 's telyes részvétellel
egy Misz Jenny Szerencséből, s bal sorsából részt venni. 'S nem
tagadom, még most is vannak az ilyennek ingerei reám nézve. – De
[36] mivel oly ritkán jutok könyvhez, annak osztán az én izlésem sze- 20
rént valonak is kell lenni, 's az oly Iro legkedvesebb előttem, kibe
világom fellelem, kinél úgy van minden mint nálam, 's a kinek tör-
ténete reám nézve még is oly interessans, oly szívből szeretett, mint
az én házi életem, mely nem paradicsom ugyan de kimondhatlan
boldogságok forrása. –

Igyekeztem ezen szavakra felindulásom titkolni. De ez nem tarta 25
soká, mert a' mint ily valo kinyomással Wakefieldről hallám be-

* Szükségesnek látja a' Kiado, a' következő heljet kitörőlni, ne hogy vala-
kinek sértésre ok adódjék. Ámbár minden Irót kevésse érdekelne, egy Le-
ányka 's egy tapasztalatlan ifju itélete. –

Wahrheit im Vorbeigehn vom Landpriester von Wakefield vom* – reden hörte, kam ich eben ausser mich, und sagte ihr alles was ich wußte, und bemerkte erst nach einiger Zeit, da Lotte das Gespräch an die andern wendete, daß diese die Zeit über mit offenen Augen,
5 als saßen sie nicht da, da gesessen hatten. Die Base sah mich mehr als einmal mit einem spöttischen Näsgen an, daran mir aber nichts gelegen war. [39]

Das Gespräch fiel auf das Vergnügen am Tanze. Wenn diese Leidenschaft ein Fehler ist, sagte Lotte, so gesteh ich ihnen gern, ich
10 weis nichts über's Tanzen. Und wenn ich was im Kopfe habe, und mir auf meinem verstimmten Klaviere einen Kontretanz vortrommle, so ist alles wieder gut.

Wie ich mich unter dem Gespräche in den schwarzen Augen weidete, wie die lebendigen Lippen und die frischen muntern Wangen
15 meine ganze Seele anzogen, wie ich in den herrlichen Sinn ihrer Rede ganz versunken, oft gar die Worte nicht hörte, mit denen sie sich ausdrückte! davon hast Du eine Vorstellung, weil Du mich kennst. Kurz, ich stieg aus dem Wagen wie ein Träumender, als wir vor dem Lusthause still hielten, und war so in Träumen rings in der
20 dämmernden Welt verlohren, daß ich auf die Musik kaum achtete, die uns von dem erleuchteten Saale herunter entgegen schallte. [40]

Die zwei Herren Audran und ein gewisser N. N. wer behält all die Namen! die der Base und Lottens Tänzer waren, empfingen uns am Schlege, bemächtigten sich ihrer Frauenzimmer und ich führte die
25 meinige hinauf.

Wir schlangen uns in Menuets um einander herum, ich forderte ein Frauenzimmer nach dem andern auf, und iust die unleidlichsten konnten nicht dazu kommen, einem die Hand zu reichen, und ein
30 Ende zu machen. Lotte und ihr Tänzer fingen einen englischen an, und wie wohl mir's war, als sie auch in der Reihe die Figur mit uns

* Man hat auch hier die Namen einiger vaterländischen Autoren ausgelassen. Wer Theil an Lottens Beifall hatte, wird es gewiß an seinem Herzen fühlen, wenn er diese Stelle lesen sollte. Und sonst brauchts ia niemand zu wissen.

1 Wakefield] *a lábjegyzet kihagyva* 17 weil ... kennst] *kihagyás* 28
einem ... reichen] *kihagyás*

szélni, magamon kívül jövék, 's mindent mondtam a' mit tudhat-
tam, s csak későre vevém észre, minek utánna Lotte a' beszédet más
tárgyra fordította, hogy a' más két Asszonyka ezen egész idő alatt
meredt szemmel úgy ült ott, mintha ott sem ült volna. A' Néne vagy
[37] kétszer fintorgatta orracskáját, de nem sokat csináltam belőlle. 5

A' beszéd a' táncz gyönyörűségére fordult. Már ha a' táncz hiba,
monda Lotte; úgy megvallom az Urnak, hogy a' tánczon feljül semmi
nincs előttem, 's ha ér valami néha mihelyt Klaviromon egy Cont-
ratánczot elpengethetek, semmi bajom nincs.

Képzelheted, miként legeltem magam ezen beszélgetés alatt szép 10
fekete szemeiben, hogy bájolta el egész lelkem az eleven ajak, 's
a' ki-derült arcza, 's dicső beszédének magos értelmébe miként me-
rültem el, úgy hogy olykor a' szót sem halottam, melyekkel magát
kifejezte! Rövideden: én úgy szálottam ki a' szekérből mint egy Ál-
madozo, 's a' mint a' mulatság kapuja előtt megállánk, úgy el voltam 15
derengő álmaimba süllyedve, hogy a' muzsika szót alig vettem észre,
mely a' kivilágított szálából előnkbe zenge.

A' két Andrau Ur, 's egy bizonyos N. N. Ur – ki tarthatja meg
[38] mind a' neveket! kik a' Néne 's a' Lotte Tánczossi voltak, a' kapunál
fogadtak, által vették Tánczosnéik, 's én is felvezettem az enyim. 20

Menüettén kezdtük én egyik Asszonyt a' más után hívtam el, 's
épen a' szenvedhetlenebbek nem akartak véget vetni. Lotte 's Tán-
czossa anglust kezdettek, 's érezheted, mely jól esett nekem, mikor
a' sor rám jött a' figurát véle csinálni. Tánczolni látnád ötet, ő egész
szível, egész lélekkel a' tánczba van; egész teste egy harmonia, oly 25

anfieng, magst Du fühlen. Tanzen muß man sie sehen. Siehst du, sie ist so mit ganzem Herzen und mit ganzer Seele dabei, ihr ganzer Körper, Eine Harmonie, so sorglos, so unbefangen, als wenn das eigentlich alles wäre, als wenn sie sonst nichts dächte, nichts empfindet, und in dem Augenblicke gewiß schwindet alles andere vor ihr.

Ich bat sie um den zweiten Kontretanz, sie sagte mir den dritten zu, und mit der liebenswürdigsten Freimüthigkeit von der Welt versicherte sie mich, daß sie herzlich gern deutsch tanzte. Das ist hier so Mode, fuhr sie fort, daß jedes paar, das zusammengehört, beim Deutschen zusammen bleibt, und mein Chapeau walzt schlecht, und dankt mir's, wenn ich ihm die Arbeit erlasse, Ihr Frauenzimmer kann's auch nicht und mag nicht, und ich habe im Englischen gesehen, daß sie gut walzen, wenn sie nun mein sein wollen fürs Deutsche, so gehen Sie und bitten Sich's aus von meinem Herrn, ich will zu Ihrer Dame gehen. Ich gab ihr die Hand drauf und es wurde schön arrangirt, daß ihrem Tänzer inzwischen die Unterhaltung meiner Tänzerinn aufgetragen ward. [41]

Nun giengs, und wir ergötzten uns eine Weile an manichfaltigen Schlingungen der Arme. Mit welchem Reize, mit welcher Flüchtigkeit bewegte sie sich! Und da wir nun gar an's Walzen kamen, und wie die Sphären um einander herum rollten, giengs freilich anfangs, weil's die wenigsten können, ein bisgen bunt durch einander. Wir waren klug und liessen sie austoben, und wie die ungeschiktesten den Plan geräumt hatten, fielen wir ein, und hielten mit noch einem Paar, mit Audran und seiner Tänzerinn, wakker aus. Nie ist mir's so leicht vom Flekke gegangen. Ich war kein Mensch mehr. Das liebenswürdigste Geschöpf in den Armen zu haben, und mit ihr herum zu fliegen wie Wetter, das alles rings umher verging und – Wilhelm, um ehrlich zu sein, that ich aber doch den Schwur, daß ein Mädgen, das ich liebte, auf das ich Ansprüche hätte, mir nie mit einem andern walzen sollte, als mit mir, und wenn ich drüber zu Grunde gehen müßte, Du verstehst mich. [42]

Wir machten einige Touren gehend im Saale, um zu verschnaudfen. Dann setzte sie sich, und die Zitronen, die ich weggestohlen hat-

20–21 und ... anfangs] *kihagyás* 22–23 Wir waren klug] *kihagyás* 25 mit ... Tänzerinn] *kihagyás* 29 um ... sein] *kihagyás*

gondotlanul, oly el nem foglalva, mintha tulajdonképen az volna minden, mintha semmit nem gondolna, semmit nem érezne, 's azon pillantatba tűnik is minden körülötte.

[39] Megkértem ötöt a' második contra tánczra, 's a' harmadikra meg is ígérte, 's a' legkedvesebb nyájassággal bizonyította nékem, hogy igen örömmel tánczol németet. Itt az a modi, így folytatja tovább, hogy minden együtt tarto pár, a németbe együtt marad; az en Chapeaum rosszul forog, 's még megköszöni nékem ha megkiméletem a' fáradtságtól, az Ur Tánczosnéja sem sokkal tud jobban, 's láttam az anglusba hogy az Ur jól forog, ha enyim akar lenni a' németre, kérjen el a Tánczosomtól 's én az Urat Dámájától kérem el. Kezem adtam 's szépen arrangirozodott, hogy addig az ő Tánczossára az én Tánczosném mulattatása bízott.

Elkezdődött, s gyönyörködénk egy ideig kezünk külömbféle kölcsölódásaiba. Mely bájjal, mely könnyűséggel mozgott! 's amikor már a' forgásra jött, az ügyetlenebbeket, kik zavart csináltak, ki hagyok magokat dühösködni, 's még egy párral derekul kitartottuk. Soha nem mozdultam oly könnyen, nem valék többé ember! A legkedvesebb Leányt karjaim közt tartani, 's vele mint a' Szél forgani! – [40] 's Wilhelm, még is azt az esküvést tevém akkor, hogy az a' leányt kit én szeretnék, kihez jussom volna, ne tánczoljon mással, csak velem, ha mingyárt vesztembe kerülne is. Értesz engem.

A' szálába egy néhány tourt csináltunk, hogy kipihenjük magunkot. Azután leült, s én a' punci csináláskor félre tett czitromokat, me-

13 mulattatása] *in marg.* T 18 nem] sem C 19 Leányt] *in marg.* T

te beym Punschmachen, die nun die einzigen noch übrigen waren, [43]
und die ich ihr in Schnittchen, mit Zukker zur Erfrischung brachte,
thaten fürtrefliche Wüirkung, nur daß mir mit iedem Schnittchen
das ihre Nachbarinn aus der Tasse nahm, ein Stich durch's Herz
5 gieng, der ich's nun freilich Schanden halber mit präsentiren mußte.

Beim dritten Englischen waren wir das zweite Paar. Wie wir die
Reihe so durchtanzten, und ich, weis Gott mit wie viel Wonne, an
ihrem Arme und Auge hieng, das voll vom wahresten Ausdrucke
des offensten reinsten Vergnügens war, kommen wir an eine Frau,
10 die mir wegen ihrer liebenswürdigen Miene auf einem nicht mehr
ganz iungen Gesichte, merkwürdig gewesen war. Sie sieht Lotten
lächelnd an, hebt einen drohenden Finger auf, und nennt den Na-
men Albert zweimal im Vorbeifliegen mit viel Bedeutung.

Wer ist Albert, sagte ich zu Lotten, wenns nicht Vermessenheit
15 ist zu fragen. Sie war im Begriffe zu antworten, als wir uns schei-
den mußten die grosse Achte zu machen, und mich dünkte einiges [44]
Nachdenken auf ihrer Stirne zu sehen, als wir so vor einander vor-
beikreuzten. Was soll ich's ihnen läugnen, sagte sie, indem sie mir
die Hand zur Promenade bot. Albert ist ein braver Mensch, dem ich
20 so gut als verlobt bin! Nun war mir das nichts neues, denn die Mäd-
gen hatten mir's auf dem Wege gesagt, und war mir doch so ganz
neu, weil ich das noch nicht im Verhältnisse auf sie, die mir in so
wenig Augenblikken so werth geworden war, gedacht hatte. Genug
ich verwirrte mich, vergaß mich, und kam zwischen das unrechte
25 Paar hinein, daß alles drunter und drüber gieng, und Lottens ganze
Gegenwart und Zerren und Ziehen nöthig war, um's schnell wieder
in Ordnung zu bringen.

Der Tanz war noch nicht zu Ende, als die Blizze, die wir schon
lange am Horizonte leuchten gesehen, und die ich immer für Wet-
30 terkühlen ausgegeben hatte, viel stärker zu werden anfiengen, und
der Donner die Musik überstimmte. Drei Frauenzimmer liefen aus [45]
der Reihe, denen ihre Herren folgten, die Unordnung ward allge-
mein, und die Musik hörte auf. Es ist natürlich, wenn uns ein Unglück

24–25 vergaß ... hinein] *kihagyás* 29–30 und ... hatte] *kihagyás*

lyeknél több már nem vala, felvagdaltam 's nádmézelve kináltam, mely igen jo hatást tett nála, csak hogy nékem minden darabbal, melyet a szomszéd a' táczáról vett, mintha kést ütöttek volna szívembe, melyet természetesen hogy nekik is praesentálnom kellett.

[41] A' harmadik anglusba mű voltunk a második pár. A mint így 5
a' sort végig tánczolk, 's én tudja Isten micsoda gyönyörűséggel
karján 's szemein csúggóttam, mely a' leg-tisztább, 's nyiltabb öröm-
nek való kinyomásával telyes volt, egy Asszonnyal találkozunk, ki-
nek nem egészen ifju, de kedves arcza vonásai, nevezetesen va-
lának előttem. Lottera pillant mosolyogva, ujjával fenyegetődze, 10
a' mint mellettünk élemyen, a nevet emliti kétszer: „Albert”.

Ki Albert? mondám Lottenak, ha bátorkodhatom kérdeni. Épen
felelni akart, 's azonba el kelle válnunk a' nagy nyolczast csinálni, 's
ugy tetszett hogy elgondolkodást sejditettem arczáján, a' mint egy
más mellett elforogtunk. Miért tagadnám az Ur előtt, kezét ajánlva 15
a promenadra, Albert egy derék ember, kivel el vagyok mátkásitva!
Nem volt ugyan ez előttem ujság, mivel a leányok megmondták vala
már az uton, 's még is oly egészen ujnak tetszék most, mert er-
ről még nem gondolkodtam vala, abba a' helyhezetbe, melybe most
[42] vele valék, s a' mely kevés pillantatok alatt oly kedves lőn nekem, 20
's elég különös vala engem ugy meg zavarni, hogy miatta a' rendet
elvettem, 's csak a' Lotte ügyessége hozhatta helyre a hibát.

A táncznak még nem vala vége, hogy a villámok, melyeket már
az előtt jóval látánk hasadozni, sűrűbbek kezdének lenni, 's a' dör-
gés elnémitá a' muzsikát. Három Asszony elszaladt a' sorbol, kiket 25
Tánczosaik követének; – a' rendetlenség közönséges lett, 's a' mu-
zsika megszűnt. Természetes, hogy ha a' gyönyörűség közepette va-
lamely szerencsétlenség, vagy ijedség lep-meg, sokkal hatásosb bé-

3 táczáról] <..>czáról C 8 kinyomásával] kinyo<..>másával C 11 mel-
lettünk] előttünk C 14 elgondolkodást] elgondol<..>dást C 16 pro-
menadra, Albert] promenadra, ra Albert C

oder etwas Schreckliches im Vergnügen überrascht, daß es stärkere Eindrücke auf uns macht, als sonst, theils wegen dem Gegensatz, der sich so lebhaft empfinden läßt, theils und noch mehr, weil unsere Sinnen einmal der Fühlbarkeit geöffnet sind, und also desto
5 schneller einen Eindruck annehmen. Diesen Ursachen muß ich die wunderbaren Grimassen zuschreiben, in die ich mehrere Frauenzimmer ausbrechen sah. Die Klügste setzte sich in eine Ecke, mit dem Rücken gegen das Fenster, und hielt die Ohren zu, eine andere kniete sich vor ihr nieder und verbarg den Kopf in der ersten
10 Schoos, eine dritte schob sich zwischen beide hinein, und umfaßte ihre Schwesterchen mit tausend Tränen. Einige wollten nach Hause, andere, die noch weniger wußten was sie thaten, hatten nicht so viel Besinnungskraft, den Kekheiten unserer jungen Schlukkers zu steuern, die sehr beschäftigt zu sein schienen, alle die ängstlichen
15 Gebete, die dem Himmel bestimmt waren, von den Lippen der schönen Bedrängten wegzufangen. Einige unserer Herren hatten sich hinab begeben, um ein Pfeifchen in Ruhe zu rauchen, und die übrige Gesellschaft schlug es nicht aus, als die Wirthinn auf den klugen Einfall kam, uns ein Zimmer anzuweisen, das Läden und Vorhänge hätte. Kaum waren wir da angelangt, als Lotte beschäftigt war, einen Kreis von Stühlen zu stellen, die Gesellschaft zu sezzen, und den Vortrag zu einem Spiele zu thun.

Ich sahe manchen, der in Hoffnung auf ein saftiges Pfand sein Mäulchen spitzte, und seine Glieder rekte. Wir spielen Zählens, sag-
25 te sie, nun gebt Acht! Ich gehe im Kreise herum von der Rechten zur Linken, und so zählt Ihr auch rings herum ieder die Zahl, die an ihn kommt, und das muß gehn wie ein Lauffeuer, und wer stokt, oder sich irrt, kriegt eine Ohrfeige, und so bis tausend. Nun war das lustig anzusehen. Sie gieng mit ausgestrecktem Arme im Kreise herum,
[46]
30 Eins! fieng der erste an, der Nachbar zwei! drei! der folgende und so fort; dann fieng sie an geschwinder zu gehn, immer geschwinder. Da versahs einer, Patsch eine Ohrfeige, und über das Gelächter der folgende auch Patsch! Und immer geschwinder. Ich selbst kriegte zwei Mauschellen und glaubte mit innigem Vergnügen zu
35 bemerken, daß sie stärker seien, als sie sie den übrigen zuzumessen pflegte. Ein allgemeines Gelächter und Geschwärme machte dem

- [43] nyomást csinál réánk mint külföldben, részszerént az ellenkezősé-
gért mely elevenen érződik akkor, részszerént 's inkábbára, mivel
már ézékeink az érzőségre megnyitak, 's annál hamarább fogad-
ják a bényomást. Ezen okoknak tulajdonítám azon grimassokat is
melyet több Asszonyok csináltak. Az okosabb egy szegletbe vonta
magát, az ablakhoz fordult és füleit bédugta; az egyik letérdelt s ar-
czáját a' másik ölébe rejtette; egy harmadik a kettő közzé férkezett 's
testvérkéit ezer könnyekkel ölelte. Némelyek haza akartak menni; –
másoknak, kik még kevesebbé tudták mit csinálnak, nem volt annyi
eszméletjek, hogy némely ifju Uracskaik pajkosságát zabolázzák,
kik igen igyekezni láttatának az égnek szánt imádságokat a' szép
remegők ajakáról elfogni. Némelyek Uraink közül lementek egyet
nyugalommal dohányozni, a' több társaság pedig elfogadá a Gazd-
Asszony okos feltalálását, hogy egy szobába mennyenek, melynek
[44] táblái 's előfüggői valának. Alig érénk bé, 's Lotte székeket raka kör-
rül, melyre a' társaság üljön 's egy játékra planumot jövalla.

- Láttam még előre, miként modosgatja némelijik szácskáját, az izes
zállag reményjére, hogy áhitozott utánna. *Számlálosdit* játszunk
monda Lotte, – minden ügyeljen! Én körüljárok jobbról balra, 's
mindenik a' melyik szám réa esik, mondja nagyon; 's ez ugy meny-
nyen mint a' villám; – a' ki megakad vagy elhibázza számját, pofot
kap. 's így mig ezerig számlálunk. Már ezt gyönyörű volt nézni!
Lotte kiterjesztett karral körül indult. Egy! elkezdi az első, a szom-
széd kettő! három! 's az utánna valo így tovább; ekkor sebesebben
mind sebesebben kezdett lépni. Egyik elhibázza. Pács! Egy pof; –
's a' kaczagásra a' másik is Pács! 's mind sebesebben. Én magam is
[45] kettőt kaptam, 's telyes gyönyörűséggel érzem hogy nékem kémé-
nyebbek valának mérve, mint a többieknek. Minnyájunk nevetése
's zsi bongása vetett véget a' játéknak, mig még az ezer ki vala szám-
lálva. Az együtt barátságosok félre vonultak, a' menydörgés elmúlt

Spiel ein Ende, ehe noch das Tausend angezählt war. Die Vertrau-
testen zogen einander beiseite, das Gewitter war vorüber, und ich
folgte Lotten in den Saal. Unterwegs sagte sie: über die Ohrfeigen
haben sie Wetter und alles vergessen! Ich konnte ihr nichts antwor-
ten. Ich war, fuhr sie fort, eine der Furchtsamsten, und indem ich
5 mich herzhafte stellte, um den andern Muth zu geben, bin ich muthig
geworden. Wir traten an's Fenster, es donnerte abseitswärts und der
herrliche Regen säuselte auf das Land, und der erquickendste Wohl- [48]
geruch stieg in aller Fülle einer warmen Luft zu uns auf. Sie stand
10 auf ihrem Ellenbogen gestützt und ihr Blick durchdrang die Gegend,
sie sah gen Himmel und auf mich, ich sah ihr Auge thränenvoll,
sie legte ihre Hand auf die meinige und sagte – Klopstok! Ich ver-
sank in dem Strome von Empfindungen, den sie in dieser Loosung
über mich ausgoß. Ich ertrug nicht, neigte mich auf ihre Hand und
15 küßte sie unter den wonnevollsten Thränen. Und sah nach ihrem
Augen wieder – Edler! hättest du deine Vergötterung in diesem Blick
gesehen, und möchte ich nun deinen so oft entweihten Namen nie
wieder nennen hören!

am 19 Junii

20 Wo ich neulich mit meiner Erzählung geblieben bin, weis ich nicht
mehr, das weis ich, daß es zwei Uhr des Nachts war, als ich zu Bette
kam, und daß, wenn ich Dir hätte vorschwätzen können, statt zu [49]
schreiben, ich Dich vielleicht bis an Tag aufgehalten hätte.

25 Was auf unserer Hereinfahrt vom Balle passirt ist, hab ich noch
nicht erzählt, hab auch heute keinen Tag dazu.

Es war der liebwürdigste Sonnenaufgang. Der tröpfelnde Wald
und das erfrischte Feld umher! Unsere Gesellschafterinnen nicken
ein. Sie fragte mich, ob ich nicht auch von der Parthie sein wollte,
ihrentwegen sollt' ich unbekümmert sein. So lang ich diese Augen
30 offen sehe, sagt' ich, und sah sie fest an, so lang hats keine Gefahr.
Und wir haben beide ausgehalten, bis an ihr Thor, da ihr die Magd
leise aufmachte, und auf ihr Fragen vom Vater und den Kleinen ver-

22 49] 45 a 49–80. oldalak között hibás a számozás, a továbbiakban jelöl-
lenül javítva P

sicherte, daß alles wohl sei und noch schlief. Und da verließ ich sie mit dem Versichern: sie selbigen Tages noch zu sehen, und hab mein Versprechen gehalten, und seit der Zeit können Sonne, Mond und Sterne geruhig ihre Wirthschaft treiben, ich weiß weder daß Tag
5 noch daß Nacht ist, und die ganze Welt verlieret sich um mich her. [50]

am 21. Junii.

Ich lebe so glückliche Tage, wie sie Gott seinen Heiligen ausspart, und mit mir mag werden was will; so darf ich nicht sagen, daß ich die Freuden, die reinsten Freuden des Lebens nicht genossen habe.
10 Du kennst mein Wahlheim. Dort bin ich völlig etablirt. Von dort hab ich nur eine halbe Stunde zu Lotten, dort fühl ich mich selbst und alles Glück, das dem Menschen gegeben ist.

Hätte ich gedacht, als ich mir Wahlheim zum Zwekke meiner Spaziergänge wählte, daß es so nahe am Himmel läge! Wie oft hab'
15 ich das Jagdhaus, das nun alle meine Wünsche einschließt, auf meinen weiten Wandrungen bald vom Berge, bald in der Ebne über den Fluß gesehen.

Lieber Wilhelm! ich habe allerlei nachgedacht, über die Begier
im Menschen sich auszubreiten, neue Entdeckungen zu machen,
20 herumzuschweifen; und dann wieder über den innern Trieb, sich der Einschränkung willig zu ergeben, und in dem Gleise der Gewohnheit so hinzufahren, und sich weder um rechts noch links zu bekümmern.

Es ist wunderbar, wie ich hierher kam und vom Hügel in das
25 schöne Thal schaute, wie es mich rings umher anzog. Dort das Wäldchen! Ach könntest du dich in seine Schatten mischen! Dort die Spitze des Bergs! Ach könntest du von da die weite Gegend überschauen! Die in einander gekettete Hügel und vertrauliche Thäler. O könnte ich mich in ihnen verlieren! – Ich eilte hin! und kehrte
30 zurück, und hatte nicht gefunden was ich hoffte. O es ist mit der Ferne wie mit der Zukunft! Ein grosses dämmerndes Ganze ruht vor unsere Seele, unsere Empfindung schwimmt sich darinne, wie unser Auge, und wir sehnen uns, ach! unser ganzes Wesen hinzugeben, uns mit all der Wonne eines einzigen großen herrlichen Gefühls ausfüllen zu lassen. – Und ach, wenn wir hinzueilen, wenn das
35 [52]

alusznak. Ekkor azon biztatással válék el tőle, hogy még ma latni fogom őtet, 's meg is tartottam fogadásom, 's ez olta a' nap és a' hold, 's a' csillagok tőlem folytathatják ballogásokat, én nem tudom sem [48] hogy éjjel sem hogy nappal van, az egész világ eltűnt körültem.

Junius 21^{kén} 5

Oly boldog napokat élek, a' milyeneket az Isten Szentjeinek is ritkán osztogat, 's velem történhetik ezután akár mi, legalább nem mondhatom, hogy az élet legtisztább örömeit nem kostoltam. Ismered az én Walheimom. Ott egészen etablirozva vagyok. S onnan csak egy fél ora Lottehoz, ott érzem magamot egészen 's minden boldogságot, a' mi az embernek adatott. 10

Gondoltam 's midőn Walheimot sétálásom határjává választottam, hogy ez oly közel fekszik az éghez! Hányszor nem láttam a' vadászházat, mely most minden kíváratom magába zárja, hányszor [49] nem láttam vándorlásimban majd a' hegyről, majd a' sikon a' vizen tul. 15

Kedves Wilhem! sokat összevagdoltam magamban, hogy miként van az emberben az az ohajtozás kiterjeszkedni, újabb felfedezéseket csinálni, 's szélyel csapongani! 's miként van a' belső sugallat is, magát a' határok közzé szorultságnak önként alája adni. 'S a' mindennapi szokás kerék vágásába így ballogdogálni tovább, 's sem jobbra sem balra nem ügyelni!! 20

Különös az, hogy mikor elsőbbszer ide jöttem, 's a' halomról a' szép völgybe letekintettem, miként vonzott itt körül minden magához! Amott az erdőcske! s ezt ohajtám akkor: ah ha annak árnyékaiba rejthetnéd magadot! Amott a halomtető! ah ha onnan a' messze vidéket által nézhetnéd, 's által az egybe lánczolt hegyeket, 's a' barátságos völgyeket!! O ha ott tévedezhetnél közöttök! – S [50] oda siettem – visszatértem, s nem találtam meg a' mit reméllék. – O a' távollal is úgy vagyunk, mint a' jövődövel! Egy nagy derengő 25
Egész leveg lelkünk előtt, érzelmünk elsűlyedez benne mint szemünk, 's vágyunk, 's ah miként vágyunk egész lételünket oda adni, csak hogy magunkot egy nagy 's dicső érzésnek minden gyönyörűségével bétölthetnők! – s ha osztán oda sietünk, ha az ott valót 30

Dort nun Hier wird, ist alles vor wie nach, und wir sehen in unserer Armuth, in unserer Eingeschränktheit, und unsere Seele lechzt nach entschlüpftem Labsale.

Und so sehnt sich der unruhigste Vagabund zuletzt wieder nach
5 seinem Vaterlande, und findet in seiner Hütte, an der Brust seiner Gattin, in dem Kreise seiner Kinder und der Geschäfte zu ihrer Erhaltung, all die Wonne, die er in der weiten öden Welt vergebens suchte.

Wenn ich des Morgens mit Sonnenaufgange hinausgehe nach
10 meinem Wahlheim, und dort im Wirthsgarten mir meine Zukkererbsen selbst pflücke, mich hinsetze, und sie abfädme und dazwischen lese in meinem Homer. Wenn ich denn in der kleinen Küche mir einen Topf wähle, mir Butter aussteche, meine Schoten an's Feuer stelle, zudecke und mich dazu setze, sie manchmal umzuschütteln. Da fühl ich so lebhaft, wie die herrlichen übermüthigen
15 Freier der Penelope Ochsen und Schweine schlachten, zerlegen und braten. Es ist nichts, das mich so mit einer stillen, wahren Empfindung ausfüllte, als die Züge patriarchalischen Lebens, die ich, Gott sei Dank, ohne Affektation in meine Lebensart verweben kann. [53]

Wie wohl ist mir's, daß mein Herz die simple harmlose Wonne des Menschen fühlen kann, der ein Krauthaupt auf seinen Tisch bringt, das er selbst gezogen, und nun nicht den Kohl allein, sondern
20 all die guten Tage, den schönen Morgen, da er ihn pflanzte, die lieblichen Abende, da er ihn begoß, und da er an dem fortschreitenden Wachsthume seine Freude hatte, alle in einem Augenblicke wieder
25 mit geniest.

am 29. Junii.

Vorgestern kam der Medikus hier aus der Stadt hinaus zum Amtmanne und fand mich auf der Erde unter Lottens Kindern, wie einige auf mich herumkrabbelten, andere mich nekten und wie ich sie
30 küzzelte, und ein grosses Geschrei mit ihnen verführte. Der Doktor, der eine sehr dogmatische Dratpuppe ist, und im Diskurs seine [54]

30 mich] mir

12-15 Wenn ... umzuschütteln] *kihagyás*

elérjük, még sincs kioltva a' kíváнат, 's megint ohajtozunk vissza szegénységünkbe 's határok közzé szorultságunkba, 's lelkünk az elsiklott enyhület után eped. –

[51] 'S így ohajtoz végre visza honnyába a nyugatlan Koborló is 's kunyhojába Hitvesse melyén, gyermekei körébe, 's foglalatosságai közt mind azt a' gyönyörűséget feltalálja, a' mit a' mesze puszta világba hiába keresé. 5

Ha olykor nap feljötével ki menyek Walheimomba, 's ott a Fogados kertjébe borsom magam szedem, leülök, kifejtem, 's közbe olvasok Homeromból, ekkor oly elevenen érzem, hogy ütik le, felbonczolják 's sűtik az őkret a' Penelope dicső-bűszke Imádoi. Semmi nem tölt bé engem oly csendes 's való részvétellel, mint a' patriarchális élet vonásai, melyet Istennek hála affectatio nélkül életem modjába belésszővhetek. 10

Milyen boldog vagyok, hogy szívem azon embernek egyszerű 's unalmatlan őrmét érezheti, ki egy általa termesztett káposzta főt viszen asztalára, 's nem csak magán a' káposztán örül, hanem mind azon jó napokat, 's szép reggeleket, mikor azt űltette, 's azon szép estvéket, mikor azt öntözgette, 's nődögelésén gyönyörködött, mind ezt abba a pillantatba ismét visza éli. 15 20

[52] Tegnap előtt kijött a' városi orvos a' Lotte Atyjához, 's engem a' földön a' gyermekek közt azon helyhezetbe talált, a' mint némelyik rám csípeszkedett, a' más ingerkedett hogy csiklandottam, 's nagy lármát csináltam velek. – A' Doctor Ur ki egy dogmaticus drot buba, 's a' beszéd közt manchettjeit ránczolgatja 's tépegeti, okos ember 25

Manschetten in Falten legt, und den Kräusel bis zum Nabel heraus-
zupft, fand dieses unter der Würde eines gescheuten Menschen, das
merkt' ich an seiner Nase. Ich lies mich aber in nichts stören, lies
ihn sehr vernünftige Sachen abhandeln, und baute den Kindern ihre
5 Kartenhäuser wieder, die sie zerschlagen hatten. Auch gieng er dar-
auf in der Stadt herum und beklagte: des Amtmanns Kinder wären
schon ungezogen genug, der Werther verdürbe sie nun völlig.

Ja, lieber Wilhelm, meinem Herzen sind die Kinder am nächsten
auf der Erde. Wenn ich so zusehe und in dem kleinen Dinge die
10 Keime aller Tugenden, aller Kräfte sehe, die sie einmal so nöthig
brauchen werden, wenn ich in dem Eigensinne, alle die künftige
Standhaftigkeit und Festigkeit des Charakters, in dem Muthwillen,
allen künftigen guten Humor und die Leichtigkeit, über alle die Ge-
fahren der Welt hinzuschlüpfen, erblicke, alles so un verdorben, so
15 ganz! Immer, immer wiederhol ich die goldnen Worte des Lehrers
der Menschen: wenn ihr nicht werdet wie eines von diesen! Und
nun, mein Bester, sie, die unsers gleichen sind, die wir als unse-
re Muster ansehen sollten; behandeln wir als Unterthanen. Sie sol-
len keinen Willen haben! – Haben wir denn keinen? Und wo liegt
20 das Vorrecht? – Weil wir älter sind und gescheuter? – Guter Gott
von Deinem Himmel, alte Kinder siehst Du, und iunge Kinder und
nichts weiter, und an welchen Du mehr Freude hast, das hat Dein
Sohn schon lange verkündigt. Aber sie glauben an ihn und hören
ihn nicht, das ist auch was alt's, und bilden ihre Kinder nach sich
25 und – Adieu, Wilhelm, ich mag darüber nicht weiter radotiren.

[55]

am 1. Julii.

[56]

Was Lotte einem Kranken sein muß, fühl ich an meinem eignen ar-
men Herzen, das übler dran ist als manches, das auf dem Siechbette
verschmachtet. Sie wird einige Tage in der Stadt bei einer recht-
30 schaffenen Frau zubringen, die sich nach der Aussage der Aerzte
ihrem Ende naht, und in diesen lezten Augenblicken will sie Lotten
um sich haben. Ich war vorige Woche mit ihr den Pfarrer von St... zu
besuchen, ein Oertgen, das eine Stunde seitwärts im Gebürge liegt.

28–29 das ... verschmachtet] *kihagyás*

méltóságához nem illőnek találta cselekedetem, vettem eztet észre orráról. De ezzel kicsit gondoltam, vele okos discursusokról tractáltam, 's a' gyermekek ledőjtött kártya házát ismét felépítém. Azután azzal járt, 's panaszkodt a városba: hogy a' Lotte Atyja gyermekei már is elég neveletlenek, 's Werther egészen elrontja.

5

- [53] Igen is kedves Wilhelm! egész világon a' gyermekek vannak legközelebb szívemhez. Ha megtekintem a kicsineket, 's benne minden virtusok csiráját, minden erőket látok, melyekre egykor szükségek lesznek, 's ha a' makacsságba a' jövő karakter álthatatosságát, 's megrendíthetetlenségét, ha a' pajkosságba a' magát minden veszélyen feljűl tevő egykori jó humort 's könnyűséget nézem, 's mind ezeket még meg nem romolva 's oly épen! mindég-mindég ismételem az Emberek Tanitoja amaz arany szavait: Légyetek olyanok mint ezek közül egyik! 's ha osztán mégis velek, kik hozzánk hasonlok, kiket mint példányunkot kellene tekintenünk, mint alatt valokkal úgy bánunk? 's nekik ne lehessen szabad akarajuk? 's hát – nekünk nincs e? 's hol az elsőség jussa? – Mivel idősebbek 's okosabbak vagyunk? – Boldog Isten! te egedből csak vén gyermekeket 's ifjú gyermekeket látsz 's egyebet nem; – 's melyikekbe van több örömed, szent Fiad régen kijelentette. De ők csak hisznek szent Fiadba 's nem halják őtet: az már valami régiség, ezt mondják, 's magok szerint mivelik gyermekeiket. Isten hozzád Wilhelm, nem akarok erről tractálni.

Julius 1^{őjén}

Mi lehet Lotte egy betegnek, azt érzem tulajdon szegény szivemen. Nehány napokat a városba fog eltölteni egy becsületes Asszonynál, ki, az orvosok álitása szerint, végéhez közelitt, 's ezen utolsó pillanatiban Lottet maga mellett akarja látni.

- [54] A' mult héten a' St--i Papnál voltam vele látogatást tenni, mely helység a hegytől oldalra csak egy orányira van. Mint egy négy ora tájba értünk ide; Lotte magával hozta vala második testvérét

29 A' mult] CA-ban nincs új bekezdés (112.32)

Wir kamen gegen viere dahin, Lotte hatte ihre zweite Schwester mitgenommen. Als wir in den, von zwei hohen Nußbäumen überschatteten, Pfarrhof traten, saß der gute alte Mann auf einer Bank vor der Hausthüre, und da er Lotten sah, ward er wie neu belebt, vergaß seinen Knotenstok, und wagte sich auf, ihr entgegen. Sie lief hin zu ihm, nöthigte ihn sich niederzusezen, indem sie sich zu ihm setzte, brachte viel Grüsse von ihrem Vater, herzte seinen gartigen schmutzigen iüngsten Buben, das Quakelchen seines Alters. [57] Du hättest sie sehen sollen, wie sie den Alten beschäftigte, wie sie ihre Stimme erhub, um seinen halb tauben Ohren vernehmlich zu werden, wie sie ihm erzählte von iungen robusten Leuten, die unvermuthet gestorben wären, von der Vortreflichkeit des Karlsbades, und wie sie seinen Entschluß lobte, künftigen Sommer hinzugehen, und wie sie fand, daß er viel besser aussähe, viel munterer sei als das leztemal, da sie ihn gesehn. Ich hatte indeß der Frau Pfarrern meine Höflichkeit gemacht, der Alte wurde ganz munter, und da ich nicht umhin konnte, die schönen Nußbäume zu loben, die uns so lieblich beschatteten, fieng er an, uns, wiewohl mit einiger Beschwerlichkeit, die Geschichte davon zu geben. Den alten sagte er, wissen wir nicht, wer den gepflanzt hat, einige sagen dieser, andere iener Pfarrer. Der iüngere aber dorthinten ist so alt als meine Frau, im Oktober funfzig Jahre. Ihr Vater pflanzte ihn des Morgens, als sie gegen Abend gebohren wurde. Er war mein Vorfahr im Amte, [58] und wie lieb ihm der Baum war, ist nicht zu sagen, mir ist er's gewiß nicht weniger, meine Frau sas drunter auf einem Balken und strikte, als ich vor sieben und zwanzig Jahren als ein armer Student zum erstenmal hier in Hof kam. Lotte fragte nach seiner Tochter, es hieß, sie sei mit Herrn Schmidt auf der Wiese hinaus zu den Arbeitern, und der Alte fuhr in seiner Erzählung fort, wie sein Vorfahr ihn lieb gewonnen und die Tochter dazu, und wie er erst sein Vikar und dann sein Nachfolger geworden. Die Geschichte war nicht lange zu Ende, als die Jungfer Pfarrern mit dem sogenannten Herrn Schmidt durch den Garten herkam, sie bewillkommte Lotten mit herzlicher

16 Höflichkeit] Höflichkeiten

14–15 und ... leztemal] *kihagyás*

- is. A' mint a' két diofától beárnyekolt papi udvarba érkezünk, ott
 ült az áldott jo Öreg egy padon az ajtó előtt, 's hogy Lottét meglátta
 mintha megújult volna, felejtette gyámbotját, 's eleibe próbált in-
 dulni. Lotte hozzája szaladt, kérte hogy üljön le 's ő is melléje üle,
 's elmondta Atyja köszöntéseit; – láttad volna hogy szorgalmatos- 5
 kodik az öreg körül, hangját miként emelte, hogy a' már nehezen
 hallo Öreg megércse szavát, miként beszélt véletlenül megholt ifju 's
 ép emberekről, dicsérte a' Karlsbadi fürödőt, 's helybe hagyta szán-
 dékát, hogy a' jövő nyarat ott igyekszni tölteni. Én azomba a' Tisz-
 teletes Asszonynak tettem complimentem, az Öreg egészen meg- 10
 vidult, 's mivel nem álhattam meg az oly kedves arnyeku diofákat
 dicsérni, elkezdte nekünk ezeknek historiáját beszélni. Nem tudjuk
 [56] úgy mond, ki ültette őket, egyik ez, 's másik amaz Papot mondja.
 Hanem az ifjabbik amott annyi idős mint Feleségem. Octoberben
 ötven esztendő. Az ő Atyja ültette volt azon reggel, midőn estve 15
 osztán leánya megszületett. Elöttem az ő Atyja szolgáltatta itt az Is-
 teni tiszteletet, 's kimondhatlan kedves Fa volt előtte, 's nekem még
 kedvesebb; az alatt ült Feleségem egy padon 's kötött, mikor én az
 előtt huszonhét esztendővel mint szegény Tanulo legelőbször ide
 beléptem. 20
- Lotte Leánya után kérdezőskedett, 's azt monda hogy Schmidt
 Urral a' rétre ment a' Dolgosokhoz; az Öreg tovább folytatta beszé-
 dé, hogy miként kedvelte meg ötet elébb Napája, 's azután a' Le-
 ánya, 's hogy volt elsőbben csak Vikariussa 's azután helyébe lé-
 [57] pett. A' történetnek még soká nem lessz vala vége, ha a' Pap Leány 25
 Asszony az úgy nevezett Schmidt urral a' kerten eléjőve, közbe nem
 jött volna; – Forro szivességgel fogadta a' két leány egymást, 's ne-
 kem is megtetsze a' sugár termetű barna Pap Leányka. Szeretője
 mert ennek mutatá magát Schmidt Ur, egy fáin de csendes ember,
 nem akart beszédünkbe elegyedni, bárha Lotte szüntelen beléhozni 30
 akarta is. 'S ez nekem annál visszasabbnak tetszet, mivel a' mint
 arcza vonásiból itélni lehete, inkább makacssága 's roszt humorja
 tartoztatta el tőlünk; mint esze szűk terjedése. Később még inkább

3 felejtette] felejtettette P 7 miként beszélt] mik beszélt C 21 Lotte]
 CA-ban nincs új bekezdés (114.27)

Wärme, und ich muß sagen, sie gefiel mir nicht übel, eine rasche,
 wohlgewachsene Brünette, die einen die Kurzeit über auf dem Lan-
 de wohl unterhalten hätte. Ihr Liebhaber, denn als solchen stellte
 sich Herr Schmidt gleich dar, ein feiner, doch stiller Mensch, der
 5 sich nicht in unsere Gespräche mischen wollte, ob ihn gleich Lotte [59]
 immer hereinzog, und was mich am meisten betrübte, war, daß ich
 an seinen Gesichtszügen zu bemerken schien, es sei mehr Eigen-
 sinn und übler Humor als Eingeschränktheit des Verstandes, der
 ihn sich mitzuthellen hinderte. In der Folge ward dieß nur leider zu
 10 deutlich, denn als Friedrike beim Spazierengehn mit Lotten und ver-
 schiedentlich auch mit mir gieng, wurde des Herrn Angesicht, das
 ohne das einer bräunlichen Farbe war, so sichtlich verdunkelt, daß
 es Zeit war, daß Lotte mich beim Armel zupfte, und mir das Artig-
 thun mit Friederiken abrieth. Nun verdrießt mich nichts mehr, als
 15 wenn die Menschen einander plagen, am meisten, wenn iunge Leu-
 te in der Blüthe des Lebens, da sie am offensten für alle Freuden sein
 könnten, einander die paar gute Tage mit Frazzen verderben, und
 nur erst zu spät das Unerseßliche ihrer Verschwendung einsehen.
 Mir wurmte das, und ich konnte nicht umhin, da wir gegen Abend
 20 in den Pfarrhof zurückkehrten, und an Einem Tische gebroctes Brod [60]
 in Milch assen, und der Diskurs auf Freude und Leid in der Welt
 roulirte, den Faden zu ergreifen, und recht herzlich gegen die üble
 Laune zu reden. Wir Menschen beklagen uns oft, fieng ich an, daß
 der guten Tage so wenig sind, und der schlimmen so viel, und wie
 25 mich dünkt, meist mit Unrecht. Wenn wir immer ein offenes Herz
 hätten, das Gute zu geniessen, das uns Gott für ieden Tag bereitet,
 wir würden alsdenn auch Kraft genug haben, das Uebel zu tragen,
 wenn es kommt. – Wir haben aber unser Gemüth nicht in unserer
 Gewalt, versetzte die Pfarrern, wie viel hängt vom Körper ab! wenn
 30 man nicht wohl ist, ist's einem überall nicht recht. – Ich gestund ihr
 das ein. Wir wollens also, fuhr ich fort, als eine Krankheit ansehen,
 und fragen, ob dafür kein Mittel ist! – Das läßt sich hören, sagte
 Lotte, ich glaube wenigstens, daß viel von uns abhängt, ich weis es
 an mir, wenn mich etwas nekt, und mich verdrüßlich machen will,

- kitetsző lett ez, mert a' mint setálás közbe Friderika Lotteval, 's néha velem is jött, az Uracskának külömben is barnás ábrázatja oly kitetszőleg elborult, hogy Lotte nem tehetette, hogy tudtomra ne adja, hadnék félbe a' Friderikával valo nyájaskodással – – Nem bszont engem inkább semmi, mintha az emberek egymást gyötrik, 's 5
[58] kivált ifju emberek az életnek virulásába, mikor legnyiltabbnak kelene mindeneknek lenni, 's egy másnak a' pár jo orájokot is elrontják bohóságokkal, 's osztán későre látják által a' vesztesség kipotolhatatlanságát! Ez annyira szurdalt engemet, hogy midőn osztán estvére vissza tértünk a' papi házhoz 's a' beszéd a' téj vacsora mellett az élet örömeire 's fájdalmaira fordult, nem álhattam meg, hogy a' rosz laune ellen teljes szível ki ne keljek. Mi emberek, így kezdém, gyakorta panaszkodunk, hogy a jo napok oly kevesek, 's a' rosszak sokak, pedig úgy tetszik, méltatlan zugodásunk. Ha mindég nyilva volna szívünk érezni a' jot, melyet az Isten minden napra ad, akkor elég erőnk lenne a' rosszat is eltűrni, ha ránk jön. – De szívünk 10
[59] nincs hatalmunkba feleli a Papné, 's e mellett mennyi nem függ még a' testől is! ha az ember nincs jól minden rosszul menyen. – Ezt helybe hagytam én is; tekintsük tehát folytatám tovább, úgy mint betegségét, 's lássuk valyon nincsen e eszköz ellene? Haljuk, monda Lotte: Én legalább azt hiszem, hogy sok függ tőlünk, mert engem ha valami üldözni kezd, 's boszankodová akar lenni, felszököm 's a' kertbe fel s alá eldanolok egy pár contra tánczot, 's mindennek vége. – Épen ez a' mit mondani akarék, felelék erre, a' rosz launéval úgy van a' dolog mint a' restséggel, természetünk vonszodik 20
hozzá 's hacsak egyszer van elég erőnk magunkot tul tenni rajta, dolgunk foly 's a' munkásságba gyönyörűséget találunk. Friderika nagyon figyelmes lett: az ifju Ur pedig azt az ellenvetést tévé erre, hogy az ember nem lehet mindég ura magának, 's annál kevésbé parancsolhat érzéseinek. – Itt egy kedvetlen érzésről van szo, mon- 25
dék, melytől minden örömet megmenekedni kíván, 's senki nem ismeri addig erejét, mig meg nem próbálja. Kétség kívül, hogy a' ki beteg, minden orvosokat őszve kérdez, a' legnagyobb resignatiokot 30
[60] 's keserűbb orvosságokat sem kerüli el, csak hogy kívánt egéssé-

5 inkább] már C 13 kevesek] kevés C 19 tekintsük] tekincsük C

spring ich auf und sing ein paar Kontretänze den Garten auf und ab, gleich ist's weg. – Das wär's was ich sagen wollte, versezt' ich, es ist mit der üblen Laun völlig wie mit der Trägheit, denn es ist eine Art von Trägheit, unsere Natur hängt sehr dahin, und doch, wenn wir nur einmal die Kraft haben uns zu ermannen, geht uns die Arbeit frisch von der Hand, und wir finden in der Thätigkeit ein wahres Vergnügen. Friederike war sehr aufmerksam, und der junge Mensch wandte mir ein, daß man nicht Herr über sich selbst sei, und am wenigsten über seine Empfindungen gebieten könne. Es ist hier die Frage von einer unangenehmen Empfindung, versezt ich, die doch jedermann gern los ist, und niemand weiß, wie weit seine Kräfte gehn, bis er sie versucht hat. Gewiß, einer der krank ist, wird bei allen Aerzten herumfragen, und die größten Resignationen, die bittersten Arzneien, wird er nicht abweisen um seine gewünschte Gesundheit zu erhalten. Ich bemerkte, daß der ehrliche Alte sein Gehör anstrengte, um an unserm Diskurs Theil zu nehmen, ich erhob die Stimme, indem ich die Rede gegen ihn wandte. Man predigt gegen so viele Laster, sagt ich, ich habe noch nie gehört, daß man gegen die üble Laune vom Predigtstuhle gearbeitet hätte* – Das müßten die Stadtpfarrer thun, sagt er, die Bauern haben keinen bösen Humor, doch könnt's auch nichts schaden zuweilen, es wäre eine Lektion für seine Frau wenigstens, und den Herrn Amtmann. Die Gesellschaft lachte und er herzlich mit, bis er in einen Husten verfiel, der unsern Diskurs eine Zeitlang unterbrach, darauf denn der junge Mensch wieder das Wort nahm: Sie nannten den bösen Humor ein Laster, mich däucht, das ist übertrieben. – Mit nichts gab ich zur Antwort, wenn das, womit man sich selbst und seinen Nächsten schadet, den Namen verdient. Ist es nicht genug, daß wir einander nicht glücklich machen können, müssen wir auch noch einander das Vergnügen rauben, das jedes Herz sich noch manchmal

* Wir haben nun von Lavatern eine treffliche Predigt hierher, unter denen über das Buch Jonas.

2 wär's] war's

19 hätte] *a lábjegyzet kihagyva*

gét vissza nyerhesse. Vettem észre miként feszíti hallását a' tisztes Öreg, hogy beszédünkbe részt vehessen, hangom emeltem erre; 's beszédem feléje intéztem.

- Annyi féle vétkekeről 's hibákról predikálnak, folytatám beszédem, 's még soha nem hallottam hogy valaki a' rosz laune ellen a chatedrából szollott volna. Ezt a városi Papoknak kell tenni, monda az Öreg; mert a' parasztoknak nincs rossz humorjok, pedig néha nem ártana legalább leczke lenne a Tiszteletes Asszonynak 's a' Tiszteknek. A' társaság nevetett, 's az Öreg köhögése egy ideig megszakasztá beszédünk, végre az ifju Ur ismét így kezd szollani: az Ur a rosz humort vétkeknek nevezte, nekem ugy tetszik hogy ez nagyitva van. – Legkevesebbel sem felelék, ha az a' mivel magunknak 's felebarátunknak ártunk, megérdemli azon nevet. Nem elég e hogy egymást boldoggá nem tehetjük, 's azt az örömet is el kelle ragadnunk egymástól melyet minden sziv megszerezhet néha magának; Nevezzen az Ur egy rosz launeju embert, ki eltudja azt mások előtt rejtteni, 's egyedül elhordozhatja a' nélkül, hogy mások örömeit meg ne zavarná? 's a' mellett nem mindég győtrő belső kedvetlenséggel van e őszve kötve, mely tulajdon érdemetlenségünket hányja szemünkre? magunk magunknak nem tetszünk, 's a' mellett mindég egy bizonyos irigység járul hozzája; melyre boho hiuságoktól ingereltetünk; látunk boldog embereket, kiket nem mű teszünk boldoggá, 's ez a' leggyőtrőbb! Lotte nevetett látván hevem melyel szollok, 's a' Friederika szemeibe lábbogo köny késztetett tovább folytatni. Jaj annak, mondám ki egy szíven hatalmat vett, 's erejét arra fordítja hogy annak egyszerű örömeit eltiporja, melyek belőle csirázhatnának. A' világnak akár mely ajándéka 's szívéssége sem potolhatja ki egyetlen pillantat magunkba valo gyönyörűségét, melyet tirannusunk irigy kedvetlensége megepésített.
- [61]
- [62]

4 Annyi] *CA-ban nincs új bekezdés* (118.17)

selbst gewähren kann. Und nennen sie mir den Menschen, der übler Laune ist, und so brav dabei sie zu verbergen, sie allein zu tragen, ohne die Freuden um sich her zu zerstören; oder ist sie nicht vielmehr ein innerer Unmuth über unsre eigne Unwürdigkeit, ein Misfallen an uns selbst, das immer mit einem Neide verknüpft ist, der durch eine thörichte Eitelkeit aufgehezt wird: wir sehen glückliche Menschen, die wir nicht glücklich machen, und das ist unerträglich! Lotte lächelte mich an, da sie die Bewegung sah mit der ich redete, und eine Trähne in Friederikens Auge spornte mich, fortzufahren.

10 Weh denen, sagt ich, die sich der Gewalt bedienen, die sie über ein Herz haben, um ihm die einfachen Freuden zu rauben, die aus ihm selbst hervorkeimen. Alle Geschenke, alle Gefälligkeiten der Welt ersezzen nicht einen Augenblick Vergnügen an sich selbst, den uns eine neidische Unbehaglichkeit unsers Tyrannen vergällt hat.

15 Mein ganzes Herz war voll in diesem Augenblicke, die Erinnerung so manches Vergangenen drängte sich an meine Seele, und die Tränen kamen mir in die Augen. [64]

Wer sich das nur täglich sagte, rief ich aus: du vermagst nichts auf deine Freunde, als ihnen ihre Freude zu lassen und ihr Glük zu vermehren, indem du es mit ihnen genießest. Vermagst du, wenn ihre innre Seele von einer ängstigenden Leidenschaft gequält, vom Kummer zerrüttet ist, ihnen einen Tropfen Linderung zu geben?

Und wenn die letzte bangste Krankheit dann über das Geschöpf herfällt, das du in blühenden Tagen untergraben hast, und sie nun da liegt in dem erbärmlichen Ermatten, und das Aug' gefühllos gen Himmel sieht, und der Todesschweis auf ihrer Stirne abwechselt, und du vor dem Bette stehst wie ein Verdammter, in dem innigsten Gefühl, daß du nichts vermagst mit all deinem Vermögen, und die Angst dich inwendig krampft, daß du alles hingeben möchtest, um dem untergehenden Geschöpf einen Tropfen Stärkung, einen Funken Muth einflößen zu können. [65]

Die Erinnerung einer solchen Scene, da ich gegenwärtig war, fiel mit ganzer Gewalt bei diesen Worten über mich. Ich nahm das Schnupftuch vor die Augen, und verlies die Gesellschaft, und nur

Szívem egészen teli volt e pillanatatba, némely multak emléke
lelkembe tolult, 's könnyek boriták el szemem.

Bár minden ezt mondaná magának naponként, folytatám tovább:
te barátidnak nem tehetsz egyebet, mintha örömeiket meg nem za-
varod; 's boldogságokat neveled azzal, ha együtt kostolod velek. Te-
heted e azt, ha lelke kinzo indulatoktól gyötretik, a' bánattól eltépve
van, adhatsz e egy csep enyhületet.

[63] 'S ha osztán a' végső megdőbbentő nyavalya eléri aztot, kit te
tirannusi launeddal virulo napjaiban eltemettél, – 's ott vonaglik
előtted lankadt bágyodtságában, szeme érzéketlenül az egen csügg,
's a' halál verejték homlokán csepeg, 's te ágya előtt állasz mint
egy elkárhoztatott, annak érzésével, hogy te minden tehetségeddel
sem tehetsz semmit, 's a' kín gyötör, hogy mindened örömmel oda
adnád, csak hogy a' hanyatloba egy csep erőt, 's az eleveniségnek
egy szikráját önthetnéd. –

Egy ily scenának emléke, melyen jelen voltam ezen szokra egész
erejével meglepett. Keszkenőm szememre tettem 's elhagytam a'
társaságot. Miként beszélt osztán az uton Lotte a' mindenben valo

16 jelen] jelem P

Lottens Stimme, die mir rief: wir wollen fort, brachte mich zu mir selbst. Und wie sie mich auf dem Wege schalt, über den zu warmen Antheil an allem! und daß ich darüber zu Grunde gehen würde! Daß ich mich schonen sollte! O der Engel! Um deinetwillen muß ich leben!

am 6. Juli.

Sie ist immer um ihre sterbende Freundinn, und ist immer dieselbe, immer das gegenwärtige holde Geschöpf, das, wo sie hinsieht, Schmerzen lindert und Glückliche macht. Sie gieng gestern Abend mit Mariannen und dem kleinen Malgen spazieren, ich wußte es und traf sie an, und wir gingen zusammen. Nach einem Wege von anderthalb Stunden kamen wir gegen die Stadt zurück, an den Brunnen, der mir so werth ist, und nun tausendmal werther ward, als Lotte sich auf's Mäuerger setzte. Ich sah umher, ach! und die Zeit, da mein Herz so allein war, lebte wieder vor mir auf. Lieber Brunn, sagt ich, seither hab ich nicht mehr an deiner Kühle geruht, habe in eilemdem Vorübergehn dich manchmal nicht angesehen. Ich blikte hinab und sah, daß Malgen mit einem Glase Wasser sehr beschäftigt heraufstieg. Ich sahe Lotten an und fühlte alles, was ich an ihr habe. Indem so kommt Malgen mit einem Glase, Marianne wollt es ihr abnehmen, nein! rufte das Kind mit dem süßten Ausdrucke: nein, Lottgen, du sollst zuerst trinken! Ich ward über die Wahrheit, die Güte, womit sie das ausrief, so entzückt, daß ich meine Empfindung mit nichts ausdrücken konnte, als ich nahm das Kind von der Erde und küßte es lebhaft, das sogleich zu schreien und zu weinen anfieng. Sie haben übel gethan, sagte Lotte! Ich war betroffen. Komm Malgen, fuhr sie fort, indem sie es an der Hand nahm und die Stufen hinabführte; da wasche dich aus der frischen Quelle geschwind, geschwind, da thut's nichts. Wie ich so da stund und zusah, mit welcher Emsigkeit das Kleine mit seinen nassen Händgen die Bakken rieb, mit welchem Glauben, daß durch die Wunderquelle alle Verunreinigung abgespült, und die Schmach abgethan würde, einen hässlichen Bart zu kriegen. Wie Lotte sagte, es ist genug, und

1-2 die ... selbst] *kihagyás* 11 und ... zusammen] *kihagyás* 16 sagt ich] *kihagyás* 122.33-124.2 Wie ... Wenig] *kihagyás*

meleg részvétemről! 's hogy ez még szerencsétlenné tehet 's kímél-
jem magam! O, Angyal! éretted élnem kell.

Julius 6^{kán}

[64] Ő még mindég haldoklo barátnéja mellett van 's mindég az most is,
az a' szelid édes teremtmény ki a' hová tekint fájdalma-
kot enyhített, 's boldogokat tészén. Tegnap estve Mariannéval 's a' kicsin Malta-
val setálni ment, én tudtam ezt előre 's találkoztam vele. Más fél
orai utunk után a' város felé a' kut mellett jöttünk vissza, mely előt-
tem oly kedves, 's most ezerszer kedvesebb lett, mivel Lotte is a' fa-
lacskán ült. Körül tekintettem most, 's ah, azon idő, mikor még
oly egyedül vala szívem, ismét feléledt lelkembe! Kedves kut, mi-
olta boldog vagyok, nem pihentem még hiveségedbe, 's néha si-
ető elmenetelemmel nem tekintettem reád, bocsáss meg! Lenézek
a' grádicson, 's látám hogy Malta egy pohár vízzel lépeget fel. Lot-
tera tekinték 's érzém egészen, mi ő nekem. A mint Malta feljött
a pohárral, Marianne el akarta tőle venni. Nem! Kiálta a' gyermek
a' legédesebb szívésséggel: Lotte igyék elébb. Annyira elragadott ez
[65] a' lelkes szívésség melyel ezt szollá, hogy érzésem semmivel ki nem
fejezhettem, hanem a' gyermeket felőleltem a' földről, 's őszve cso-
koltam mig kiáltani 's sirni kezdett. Miért tette azt? monda Lotte.
Én megdöbbsentem. Jöjj Malta monda a' gyermeknek, kezénél fogta
's levezette a' lépcsőken; mosd meg hamar magad a' friss vízbe, 's
semmi bajod nem leszen. A mint ott állék, s néztem mely szorgalom-
mal dörzsöli a' gyermek vizes kezecskéivel állait, azt hivén, hogy
a' varázs víz által, minden mucsok lemosodik 's nem nő osztán rut
szakállá, mondom néked Wilhelm, hogy több tisztelettel egy keresz-
telést sem néztem mint ezt, 's minekutánna Lotte feljött, örömmel
leborultam volna, mint egy Propheta előtt, ki egy nemzet bűneit le-
imátkozza.

das Kind doch immer eifrig fort wusch, als wenn Viel mehr thäte als Wenig. Ich sage dir, Wilhelm, ich habe mit mehr Respekt nie einer Taufhandlung beigewohnt, und als Lotte herauf kam, hätte ich mich gern vor ihr niedergeworfen wie vor einem Propheten, der die
5 Schulden einer Nation weggeweihet hat.

Des Abends konnt ich nicht umhin, in der Freude meines Herzens den Vorfall einem Manne zu erzählen, dem ich Menschensinn zu- [68]
traute, weil er Verstand hat. Aber wie kam ich an. Er sagte, das wäre sehr übel von Lotten gewesen, man solle die Kinder nichts weis machen, dergleichen gäbe zu unzähllichen Irrthümern und Aberglauben
10 Anlaß, man müßte die Kinder frühzeitig davor bewahren. Nun fiel mir ein, daß der Mann vor acht Tagen hatte taufen lassen, drum ließ ich's vorbei gehn, und blieb in meinem Herzen der Wahrheit getreu: wir sollen es mit den Kindern machen, wie Gott mit uns,
15 der uns am glücklichsten macht, wenn er uns im freundlichen Wahne so hintaumeln läßt.

am 8. Juli.

Was man ein Kind ist! Was man nach so einem Blikke geizt! Was man ein Kind ist! Wir waren nach Wahlheim gegangen, die Frauenzimmer fuhren hinaus, und während unsrer Spaziergänge glaubt
20 ich in Lottens schwarzen Augen – Ich bin ein Thor, verzeih mir's, Du solltest sie sehn, diese Augen. Daß ich kurz bin, denn die Augen fallen mir zu vom Schlaf. Siehe die Frauenzimmer steigen ein, da stunden um die Kutsche der iunge W... Selstadt und Audran, und
25 ich. Da ward aus dem Schlage geplaudert mit den Kerlgens, die freilich leicht und lüftig genug waren. Ich suchte Lottens Augen! Ach sie gingen von einem zum andern! Aber auf mich! Mich! Mich! der ganz allein auf sie resignirt dastund, fielen sie nicht! Mein Herz sagte ihr tausend Adieu! Und sie sah mich nicht! Die Kutsche fuhr vorbei und eine Trähne stund mir im Auge. Ich sah ihr nach! Und sah
30 Lottens Kopfpuz sich zum Schlage heraus lehnen, und sie wandte sich um zu sehn. Ach! Nach mir? – Lieber! In dieser Ungewißheit schweb ich! Das ist mein Trost. Vielleicht hat sie sich nach mir umgesehen. Vielleicht – Gute Nacht! O was ich ein Kind bin! [70]

Estve nem álhattam meg hogy örömembe el ne beszéljem a' történetet egy embernek, kibe emberi érzést hittem lenni, mivel esze van.
 [66] De hogy jártam! Azt monda hogy ez igen rosszul volt téve Lottetol, a' gyermekeket nem kell rászedni; az ilyenek számtalan tévedésre 's babonára szolgáltatnak okot, a' gyermekeket korán meg kell az
 5 ilyenekről őrizni. Ekkor juta eszembe, hogy ő ez előtt nyolcz nappal kereszteltetett, menni hagytam, 's szívembe hiv maradék az igazsághoz: hogy a' gyermekekkel, ugy kell bánnunk, mint a' Mennyei Atya bánik velünk, ki akkor teszen minket a' legboldogabbá, ha édes csalódásunkba szédelegni hágy.
 10

Julius 8^{kán}

Be gyermek az ember! miként ezsdekel egy pillantás után: be gyermek az ember! Walheimba valánk, az Asszonyok is kiszekereztek
 [67] volt, 's sétálásunk alatt szüntelen azt véltém hogy a' Lotte szeméből – O, be esztelen vagyok, engedj meg! de láttad volna csak, láttad volna fekete szemeit! Rövideden irok, mert szemeim béésnek
 15 az álomtól. Végre a' Leányok felülének, 's a' szekér körül álottunk, az ifju Selstadt, Andrau és én. A' más' két Finakkal őszve fecsegtek mindent, de hozzám nem szoltak. Én a Lotte szemeit kerestem! Ah azok váltva egyikről a' másra reppentek. De reám! reám! ki egész
 20 érette resignálva állék ott, reám nem pillantott! Szívem ezer Isten hozzádot monda néki, 's még is reám nem pillantott. A' Szekér elindult, 's egy könny lábbogott szemeimbe. Utánnak neztem, 's látám a' Lotte kalap tollait a' kapun kilengeni, 's megfordult vissza nézni. Ah, talám érettem! – barátom ezen bizonytalanságba lebegek, ennyi
 25 minden vigasztalásom, hogy talám erettem nézett vissza! talám – Jó éjszakát! O be gyermek vagyok!

am 10. Juli.

Die alberne Figur, die ich mache, wenn in Gesellschaft von ihr gesprochen wird, solltest Du sehen. Wenn man mich nun gar fragt, wie sie mir gefällt? – Gefällt! das Wort haß ich in Tod. Was muß
5 das für ein Kerl sein, dem Lotte gefällt, dem sie nicht alle Sinnen, alle Empfindungen ausfüllt. Gefällt! Neulich fragte mich einer, wie mir Ossian gefiele!

am 11. Julii

Frau M... ist sehr schlecht, ich bete für ihr Leben, weil ich mit Lot-
10 ten dulde. Ich seh sie selten bei meiner Freundin, und heut hat sie mir einen wunderbaren Vorfall erzählt. Der alte M.. ist ein geiziger rangiger Hund, der seine Frau im Leben was rechts geplagt und eingeschränkt hat. Doch hat sich die Frau immer durchzuhelfen ge-
15 hatte, ließ sie ihren Mann kommen, Lotte war im Zimmer, und redte ihn also an: Ich muß Dir eine Sache gestehn, die nach meinem Tode Verwirrung und Verdruß machen könnte. Ich habe bisher die Haushaltung geführt, so ordentlich und sparsam als möglich, allein du wirst mir verzeihen, daß ich dich diese dreißig Jahre hintergangen
20 habe. Du bestimmtest im Anfange unserer Heirath ein geringes für die Bestreitung der Küche und anderer häuslichen Ausgaben. Als unsere Haushaltung stärker wurde, unser Gewerbe grösser, warst du nicht zu bewegen, mein Wochengeld nach dem Verhältnisse zu vermehren, kurz du weißt, daß du in den Zeiten, da sie am größten war, verlangtest, ich solle mit sieben Gulden die Woche auskommen. Die
25 hab ich denn ohne Widerrede genommen und mir den Ueberschuß wöchentlich aus der Loosung geholt, da niemand vermuthete, daß die Frau die Kasse bestehlen würde. Ich habe nichts verschwendet, und wäre auch, ohne es zu bekennen, getrost der Ewigkeit entgegen
30 gegangen, wenn nicht diejenige, die nach mir das Wesen zu führen hat, sich nicht zu helfen wissen würde, und du doch immer drauf bestehen könntest, deine erste Frau sei damit ausgekommen.

[71]

[72]

4 gefällt?] gefällt 7 gefiele!] gefiele.

27–28 da ... würde] *kihagyás*

Julius 10^{kén}

Látnád csak milyen balgata figurát csinálak, mikor társaságba rolla szo esik. 'S ha még meg is kérdezik, hogy tetszik ő nékem? – Tetszik? e szot halálba gyűlölöm. Micsoda Kőlőncz lehet az, kinek Lotte nem tetszik, kinek minden érzékeit, minden érzelmét egészen bé nem tölti. Tetszik? Minap azt kérdé valaki tőlem, hogy tetszik Os-
sián!

Julius 11^{kén}

- [69] M.. Asszony igen rosszul van, imádkozom életéért mivel Lotteval együtt szenvedek. Ma egy különös történetet beszélte el felőle. Az öreg M... egy alacson zsobrák ember, ki életébe Feleségét a' mint csak lehetett gyötörte 's kinozta. De ezen mindég tudott az Asszony segilleni. Kevés nappal az előtt, hogy az Orvos kimondta végső óráját, hívatta Ferjét 's Lotte előtt így szolott hozzája: Egy dolgot kell néked megvallanom, mely külömben halálom után zavart, 's bosszúságot szerezhetne. Én eddig a' ház tartást vittem, oly pontosan 's takarékoszággal, a' mint csak lehetett, de megengedsz hogy ezen harmincz esztendőök alatt mindég csaltalak. Te házasságunk elején a' konyhatartásra, 's más házi kiadásokra igen csekély summát rendeltél. Azután is hogy háztartásunk nevededett, keresetünk nagyobbodott, nem lehete téged arra venni, hogy héti pénzem a' környűállás szerént neveld; rövideden, emlekezhetel arra, hogy mikor legnagyobb volt is háztartásunk, azt kívántad, hogy egy héten hét forinttal kijőjjelek. Ezt ellenmondás nélkül elvettem, 's a' többbit a' Casából potoltam. Pazérlo nem voltam, 's ezen vallomásom nélkül is nyugodva mennék az örökkévalóság eleibe, csak hogy annak a' ki utánnam viendi a' házi gondokat, mivel az magán nem tudna segíteni, te mindég azt mondanád, hogy első Feleséged kijött ennyivel.
- [70]

14 hozzája] hozzája C

Ich redete mit Lotten über die unglaubliche Verblendung des Menschensinns, daß einer nicht argwohnen soll, dahinter müsse was anders stecken, wenn eins mit sieben Gulden hinreicht, wo man den Aufwand vielleicht um zweimal so viel sieht. Aber ich hab
5 selbst Leute gekannt, die des Propheten ewiges Oelkrüglein ohne Verwunderung in ihrem Hause statuirt hätten.

am 13. Juli. [73]

Nein, ich betrüge mich nicht! Ich lese in ihren schwarzen Augen wahre Theilnehmung an mir, und meinem Schicksaale. Ja ich fühle,
10 und darin darf ich meinem Herzen trauen, daß sie – O darf ich, kann ich den Himmel in diesen Worten aussprechen? – daß sie mich liebt!

Mich liebt! Und wie werth ich mir selbst werde! Wie ich – Dir darf ich's wohl sagen, Du hast Sinn für so etwas – wie ich mich selbst anbetete, seitdem sie mich liebt.

15 Und ob das Vermessenheit ist oder Gefühl des wahren Verhältnisses: Ich kenne den Menschen nicht, von dem ich etwas in Lottens Herzen fürchtete. Und doch – wenn sie von ihrem Bräutigam spricht mit all der Wärme, all der Liebe, da ist mir's wie einem, der all seiner Ehren und Würden entsetzt, und dem der Degen abgenommen wird.
20

am 15. Juli. [74]

Ach wie mir das durch alle Adern läuft, wenn mein Finger unversehns den ihrigen berührt, wenn unsre Füße sich unter dem Tische begegnen. Ich ziehe zurück wie vom Feuer, und eine geheime
25 Kraft zieht mich wieder vorwärts, mir wirds so schwindlich vor allen Sinnen. O und alle ihre Unschuld, ihre unbefangene Seele fühlt nicht, wie sehr mich die Vertraulichkeiten peinigen. Wenn sie gar im Gespräch ihre Hand auf die meinige legt, und im Interesse der Unterredung näher zu mir rückt, daß der himmlische Athem ihres

11 liebt!] liebt. 12–14 Mich ... liebt] *az első kiadásban nem szerepelt a bekezdés, az 1775-ös ZA-ban kerül be a szövegahagyományba* 21 am 15. Juli] am 16 Juli 26 und alle ihre] und ihre 27 die Vertraulichkeiten] die kleinen Vertraulichkeiten

12–13 Wie ... etwas] *kihagyás*

Beszéltem Lotteval az emberi ész hihetetlen megtévedéseiről, hogy némely nem gyanítja, hogy annak okának kell lenni, ha hét Forintal kijőhet, 's még is a' költést két annyinak látja. De én magam is láttam olyan embereket, kik a' Propheta örökös olajas korsoját is csudálkozás nélkül elnézték volna házokba.

5

Julius 13^{kán}

[71] Nem, ez nem csalódás! Fekete szemeibe 'sorsom' s irántam valo igaz részvételét olvasom. Igen is érzem, 's hiszek is szivemnek, hogy ő – ah az ég előtt kimerhetem e ily szokkal mondani? – hogy ő szeret engemet!

10

Engem szeret! O azolta nagyobbra becsülem magamot! S azolta imádom magam, miolta engem szeret.

S valyon vakmerősége vagy érzése a' valo egybe kötésnek: Nem ismerek senkit, a' kitől Lotte szívét félthetném. 'S még is, – midőn Mátkájáról oly melegséggel 's oly szerelemmel beszéll, ugy vagyok mint a' kit minden hivatalától 's méltóságától megfosztottak, 's kardját elvették.

15

Julius 15^{kén}

[72] Ah mint lángol végig minden eremen, ha ujom történetből az óvét megéri, 's ha lábaink az asztal alatt egybe találkoznak. Mint a' tűztől ugy rándítom vissza, 's még is egy titkos erő vonsz megint, megint feléje, akkor minden érzékim szédelegnek. O 's még is, minden ártatlansága, 's nyílt lelke mellett sem érzé, hogy gyötör engem nyájasságaival. Sőt néha ha a' beszéd alatt még kezét is az enyimre teszi, 's a' dolog érdekseje szerint közelebb is ül, ugy hogy szájának égi lehellete ajakimra leng, – azt gondolom el kell súlyednem,

20

25

5 csudálkozás] csudálkodás C 7 irántam] irástam C 11 becsülem] becsülöm C

Mundes meine Lippen reichen kann. – Ich glaube zu versinken wie vom Wetter gerührt. Und Wilhelm, wenn ich mich jemals unterstehe, diesen Himmel, dieses Vertrauen – Du verstehst mich. Nein, mein Herz ist so verderbt nicht! Schwach! schwach genug! Und ist das nicht Verderben?

Sie ist mir heilig. Alle Begier schweigt in ihrer Gegenwart. Ich weis nimmer wie mir ist, wenn ich bei ihr bin, es ist als wenn die Seele sich mir in allen Nerven umkehrte. Sie hat eine Melodie, die sie auf dem Klavier spielt mit der Kraft eines Engels, so simpel und so geistvoll, es ist ihr Liebling, und mich stellt es von aller Pein, Verwirrung und Grillen her, wenn sie nur die erste Note davon greift. [75]

Kein Wort von der Zauberkraft der alten Musik ist mir unwahrscheinlich, wie mich der einfache Gesang angreift. Und wie sie ihn anzubringen weis, oft zur Zeit, wo ich mir eine Kugel vor'n Kopf schiessen möchte. Und all die Irrung und Finsterniß meiner Seele zerstreut sich, und ich athme wieder freier.

am 18. Juli.

Wilhelm, was ist unserm Herzen die Welt ohne Liebe! Was eine Zauberlaterne ist, ohne Licht! Kaum bringst Du das Lämpgen hinein, so scheinen Dir die buntesten Bilder an Deine weiße Wand! Und wenn's nichts wäre als das, als vorübergehende Phantomen, so machts doch immer unser Glück, wenn wir wie frische Bubens davor stehen und uns über die Wundererscheinungen entzücken. Heut konnt ich nicht zu Lotten, eine unvermeidliche Gesellschaft hielt mich ab. Was war zu thun. Ich schikte meinen Buben hinaus, nur um einen Menschen um mich zu haben, der ihr heute nahe gekommen wäre. Mit welcher Ungedult ich den Buben erwartete, mit welcher Freude ich ihn wieder sah. Ich hätt' ihn gern beim Kopf genommen und geküßt, wenn ich mich nicht geschämt hätte. [76]

Man erzählt von dem Bononischen Stein, daß er, wenn man ihn in die Sonne legt, ihre Strahlen anzieht und eine Weile bei Nacht leuchtet. So war mir's mit dem Jungen. Das Gefühl, daß ihre Augen auf seinem Gesicht', seinen Bakken, seinen Rokknöpfen und dem Kragen am Sürtout geruht hatten, machte mir das all so heilig, so werth, ich hätt in dem Augenblicke den Jungen nicht vor tausend

mint a' kit a' menykö ért. – O Wilhelm, ha valaha merészleném ezt az eget, ezt a' meghitséget – Értesz engem. Nem, szívem nem oly romlott! Gyenge! elég gyenge, 's nem romlottság e ez?

[73] Szent ő előtttem. Minden kíváratom elnémul az ő jelenlétében. Soha nem tudom mi lel, mikor nála vagyok, mintha lelkem minden ereimbe vissza fordult volna. Egy éneket játszik ő a' Klaviron, egy Angyal varázs erejével, ez néki kedves éneke; oly egyszerűen s oly lelkesen, hogy minden gyötrelmemből, zavartságom 's bánatomból vissza hoz ha csak az első sort elkezdi. 5

Nem lehetetlen többé előtttem a' régiek Muzsikájának varázs ereje, ha ez egyszerű ének is így megragadhat. S miként tudja ezt alkalmaztatni néha olykor kezdi dallani, mikor kész volnék magam föbe lőni, 's erre minden tévedése, 's homálja lelkemnek elolszik, 's ismét szabadobban lélekzelek. 10

[74] Wilhelm, mi szívünknek a' világ szerelem nélkül? a mi egy varázs lámpás világosság nélkül! Alig világítod meg a' lámpáskát, 's a' leg-tarkább képek levegnek fejr falodon! 'S ha nem is egyebek ezek el-reppenő phantomoknál, még is boldoggá tesznek minket, a' mig mi mint a' kis gyermekek előttők álunk, 's csudás életűnéseiket bámuljuk, 's örömrünk találjuk benne. Ma egy kikerülhetetlen társaság miatt nem mehettem Lottehoz. De még is, csak bár hogy egy embert lássak magam körül, a' ki ma hozzája közel volt, elküldöttem Legényemet. Mely nyugtalansággal vártam, 's mint örültem vissza jövetelén! Őszve öleltem, 's meg csokoltam volna ha ne szégyeljem. 15 20 25

Beszélik a Bononiai kőről, hogy ha ezt a' napra kiteszik ugy magába vonja a' sugárokat, hogy ejtzaka is egy ideig világít. Ilyennek képzeltem én most Legényemet; az az érzés hogy a' Lotte szemei az ő ábrázatján, kaputja gombjain, 's gallérán sugároltak, azokat mind oly becsesekké, oly szenté tették előtttem, hogy abba a' pillanatba nem adtam volna Legényemet ezer tallérért, – oly jól esett vele 30

Thaler gegeben. Es war mir so wohl in seiner Gegenwart – Bewahre [77]
Dich Gott, daß Du darüber nicht lachst. Wilhelm, sind das Phantomen, wenn es uns wohl wird?

den 19. Juli.

- 5 Ich werde sie sehen: ruf ich Morgens aus, wenn ich mich ermuntere, und mit aller Heiterkeit der schönen Sonne entgegen blicke. Ich werde sie sehen! Und da hab ich für den ganzen Tag keinen Wunsch weiter. Alles, alles verschlingt sich in dieser Aussicht.

den 20. Juli.

- 10 Eure Idee will noch nicht die meinige werden, daß ich mit dem Gesandten nach *** gehen soll. Ich liebe die Subordination nicht sehr, und wir wissen alle, daß der Mann noch dazu ein widriger Mensch ist. Meine Mutter möchte mich gern in Aktivität haben, sagst Du, das hat mich zu lachen gemacht, bin ich ietzt nicht auch aktiv? und [78]
15 ist's im Grund nicht einerlei: ob ich Erbsen zähle, oder Linsen? Alles in der Welt läuft doch auf eine Lumperei hinaus, und ein Kerl, der um anderer willen, ohne daß es seine eigene Leidenschaft ist, sich um Geld, oder Ehre, oder sonst was abarbeitet, ist immer ein Thor.

am 24. Juli.

- 20 Da Dir so viel daran gelegen ist, daß ich mein Zeichnen nicht vernachlässige, möchte ich lieber die ganze Sache übergehn, als Dir sagen: daß zeither wenig gethan wird.

- Noch nie war ich glücklicher, noch nie meine Empfindung an der Natur, bis auf's Steingen, auf's Gräsgen herunter, voller und inniger, und doch – ich weis nicht, wie ich mich ausdrücken soll, meine vorstellende Kraft ist so schwach, alles schwimmt, schwankt vor
25 meiner Seele, daß ich keinen Umriß pakken kann; aber ich bilde mir ein, wenn ich Thon hätte oder Wachs, so wollte ich's wohl herausbilden, ich werde auch Thon nehmen, wenn's länger währt, und [79]
30 kneten, und sollten's Kuchen werden.

Lottens Portrait habe ich dreimal angefangen, und habe mich dreimal prostituiert, das mich um so mehr verdriest, weil ich vor ei-

29–30 ich ... werden] *kihagyás*

lennem. – Isten őrizzen Téged hogy ezen ne vess. Wilhelm, phantomok e ezek ha boldoggá téznek?

Julius 19^{kén}

- [75] Ma látni fogom őtet: ezt kiáltom reggel ha felébredek, 's egész vídamsággal a szép nap eleibe tekintek. Látni fogom őtet! 'S az egész napon nincs több kíváncsom. Mindent, mindent magába nyél e ki látás! 5

Julius 20^{kán}

Jovallásod nem fogadhatom el, hogy a' Követtel ***be mennek. Én nem igen szeretem a' subordinatit 's a' mellett a' Követ is csudálatoscska ember, arra hogy együtt kijöhessünk. Anyám engem munkásságba kívánna látni, azt mondod, el kell erre nevetnem magam, de hát nem vagyok é én most is elég munkás? 's úgy szolván, nem mind egy e: hogy ha borsot vagy lencsét szemelek? Ugy is e világba minden törekedésnek a' vége csak lirumlári, 's a' legnagyobb bolond az, a' ki a' nélkül hogy vonszodása lenne a' dologhoz, pénzért vagy hiu dicsőségért magát másoknak feláldozza. – 10 15

- [76] Julius 24^{kén}

Mivel oly igen rajta vagy: hogy rajzolásom ne hagyjam félbe, szeretném az egész dologrol halgatni, mivel azt kell mondanom: hogy egy idő oltá semmit sem csináltam. 20

Boldogobb soha sem voltam, a' természet érzése bennem alá a' fűszálig 's kövecskéig telyesebb 's melegebb nem volt egyszer is mint most, 's még is – nem tudom hogy fejezzem ki magam: előterjesztő erőm úgy elgyengült, 's minden úgy leveg 's reng lelkem előtt, hogy csak egy rajzolat gondolatját sem kezdek el. Talám agyaggal 's viasszal többre mennék. 25

Lotte Portaitját már háromszor kezdettem el 's mind annyiszor prostituáltam magam vele, 's ez annál inkább bosszont, mivel ez

23 kövecskéig] követskéig C

niger Zeit sehr glücklich im Treffen war, darauf hab ich denn ihren Schattenriß gemacht, und damit soll mir gnügen.

am 26. Juli.

- Ich habe mir schon so manchmal vorgenommen, sie nicht so oft zu
5 sehen. Ja wer das halten könnte! Alle Tage unterlieg ich der Ver-
suchung, und verspreche mir heilig: Morgen willst du einmal weg
bleiben, und wenn der Morgen kommt, find' ich doch wieder eine
unwiderstehliche Ursache, und eh ich mich's versehe, bin ich bey
ihr. Entweder sie hat des Abends gesagt: Sie kommen doch Morgen? [80]
10 – Wer könnte da wegbleiben? Oder der Tag ist gar zu schön, ich ge-
he nach Wahlheim, und wenn ich so da bin – ist's nur noch eine
halbe Stunde zu ihr! Ich bin zu nahe in der Atmosphäre, Zuk! so bin
ich dort. Meine Großmutter hatte ein Mährgen vom Magnetenberg.
15 Die Schiffe die zu nahe kamen, wurden auf einmal alles Eisenwerks
beraubt, die Nägel flogen dem Berge zu, und die armen Elenden
scheiterten zwischen den über einander stürzenden Brettern.

am 30. Juli.

- Albert ist angekommen, und ich werde gehen, und wenn er der bes-
te, der edelste Mensch wäre, unter den ich mich in allem Betracht
20 zu stellen bereit wäre, so wär's unerträglich, ihn vor meinem An-
gesichte im Besitze so vieler Vollkommenheiten zu sehen. Besiz! –
Genug Wilhelm, der Bräutigam ist da. Ein braver lieber Kerl, dem [81]
man gut sein muß. Glücklicherweise war ich nicht bei'm Empfange!
Das hätte mir das Herz zerrissen. Auch ist er so ehrlich und hat Lot-
ten in meiner Gegenwart noch nicht einmal geküßt. Das lohn ihm
25 Gott! Um des Respekts willen, den er vor dem Mädgen hat, muß ich
ihn lieben. Er will mir wohl, und ich vermuthe, das ist Lottens Werk,
mehr als seiner eigenen Empfindung, denn darinn sind die Weiber
fein, und haben recht. Wenn sie zwei Kerls in gutem Vernehmen
30 mit einander halten können, ist der Vortheil immer ihre, so selten
es auch angeht.

- [77] előtt az eltalálásba szerencsés voltam; akkor vettem volt le árnyék képét 's már csak azzal kell maradnom.

Julius 26^{kán}

- Sokszor tettem fel magamba, hogy annyiszor ne mennek hozzája, de ki álhatná meg azt! Mindennap megkisért ezen gondolat, 's akkor szentül megígérem magamnak: holnap már csak ugyan nem mégy el. 'S ha a' holnap eljő megint egy ellent álhatatlan okot talállok, 's míg észre veszem magam nála vagyok. Vagy ő ezt mondja estvéneként: holnap eljő ugy e bár? – 's ilyenkor ki maradhatna el! Vagy igen szép idő van 's Walheimba megyek sétálni, 's ha osztán egyszer ott vagyok – onnan még csak egy fél ora hozzája, 's míg észre venném magam, nála termek! Nagy Anyámnak egy meséje volt a' magnes-hegyről, ugy beszélte, hogy: amely hajok ehez közel mentek, egyszerre minden vas néműt kiragadott belőlek, a' szegek a' hegyhez ragadtak, 's a' szegény boldogtalanok fuldokoltak a' lebegő deszkák között.
- [78]

Julius 30^{kán}

- Albert megérkezett, látni fogom, 's ha ő az a derék 's nemes lelkű ember, kinek én az elsőseget minden tekintetben megengedni kész vagyok, ugy lehetetlen lesz ötet ennyi tökéletességek birtokában elnéznem. Birtok! – Elég az Wilhelm, hogy a' Mátka itt vagyon, egy jeles, kedves fiu, kit lehetetlen nem szeretni. Szerencsémre, az elfogadáson nem voltam jelen, talám szívem megrepedt volna! Csak azért is megérdemlené becsülésem hogy Lottet előttem egyszer sem csokolta meg. Az Isten áldja meg érette! Elég jo indulattal van hozzája melyet ugy gyanitok, hogy inkább a' Lotte munkája; mint önnézése sugallása, mert az ilyenekbe nagyon jártasok 's fáinok az Asszonyok 's jól teszik. Ha két ficzkot, egymással jól ki jöve megtarthatnak magoknak, övék a' haszon, ámbár ritkán megyen is az eféle.
- [79]

10 Walheimba] Walheimba P 10–11 osztán egyszer] egyszer osztán C

Indeß kann ich Alberten meine Achtung nicht versagen, seine gelassene Aussenseite, sticht gegen die Unruhe meines Charakters sehr lebhaft ab, die sich nicht verbergen läßt, er hat viel Gefühl und weis, was er an Lotten hat. Er scheint wenig üble Laune zu haben, und Du weist, das ist die Sünde, die ich ärger hasse am Menschen als andere.

Er hält mich für einen Menschen von Sinn, und meine Anhänglichkeit an Lotten, meine warme Freude, die ich an all ihren Handlungen habe, vermehrt seinen Triumph, und er liebt sie nur desto mehr. Ob er sie nicht manchmal heimlich mit kleiner Eifersüchtelei peinigt, das laß ich dahin gestellt sein, wenigstens an seinem Platze würde ich nicht ganz sicher vor dem Teufel bleiben. [82]

Dem sei nun wie ihm wolle, meine Freude bei Lotten zu sein, ist hin! Soll ich das Thorheit nennen oder Verblendung? – Was braucht's Nahmen! Erzählt die Sache an sich! – Ich wuste alles, was ich ietzt weis, eh Albert kam, ich wuste, daß ich keine Prätension an sie zu machen hatte, machte auch keine – Heist das, in so fern es möglich ist, bei so viel Liebenswürdigkeit nicht zu begehren – Und ietzt macht der Frazze grosse Augen, da der andere nun wirklich kommt, und ihm das Mädchen wegnimmt.

Ich beisse die Zähne auf einander und spotte über mein Elend, und spotte derer doppelt und dreifach, die sagen könnten, ich sollte mich resigniren, und weil's nun einmal nicht anders sein könnte. – Schafft mir die Kerls vom Hals! – Ich laufe in den Wäldern herum, und wenn ich zu Lotten komme, und Albert so bei ihr sitzt im Gärtgen unter der Laube, und ich nicht weiter kann, so bin ich ausgelassen närrisch, und fange viel Possen, viel verwirrtes Zeug an. Um Gottes willen, sagte mir Lotte heute, ich bitte Sie! keine Scene wie die von gestern Abend! Sie sind fürchterlich, wenn Sie so lustig sind. Unter uns, ich passe die Zeit ab, wenn er zu thun hat, wutsch! bin ich draus, und da ist mir's immer wohl, wenn ich sie allein finde. [83]

6 als andere] als alle andere 16 Prätension] Prätensionen 18 Liebenswürdigkeit] Liebenswürdigkeiten 21 spotte] spottete

18–20 Und ... wegnimmt] *kihagyás* 29 Sie ... sind] *kihagyás*

Csak ugyan Albertól nem vonhatom meg becsülésem, csendes
 külsője az én nyugtalan karakterem mellett nagyon kitetsző; sok ér-
 zése van 's tudja mit bir Lottéba. Ugy látszék nem launés ember, 's
 tudod hogy ezen vétket inkább gyűlölöm az emberekbe, mint min-
 den másokat. Albert engem lelkes embernek tart, 's Lottehoz valo
 vonszodásom, 's tettein valo meleg örömem neveli triumphusát, s
 még jobban szereti. Hogy ha néha titkos kicsin féltékenységek is
 [80] nem győtrik e? arról nem felelek, legalább én az ő helyén nem len-
 nék egészen bátor az őrdőgtől.

Legyen már a' hogy van, de az én örömem Lotteval lenni, már
 oda van! Esztelenségnek nevezzem é ezt vagy elvakulásnak? – Mire
 a' nevezgetés? A' dolog maga magát mutatja! Tudtam ugyan mind
 azt, a' mit most tudok, míg még Albert el nem jött, tudtam, hogy
 nem csinálhatok hozzá prætensiokat, 's nem is csináltam – mely
 annyit tenne, hogy a' mi szeretetre méltó ne kívánja az ember.

Csikorgatom fogaim, 's mérgelődöm nyomoruságomon 's boszon-
 kodom kétszer, 's háromszoroson azokra kik azt mondhatják, hogy
 resignáljak mivel már más képen nem lehet. – Vigye az őrdög kik
 azt mondhatják! – Sokszor őszve nyargalom az erdőket, 's ha Lot-
 tehoz jövök 's Albertet melette találom a kertbe, 's látom hogy az
 [81] én határim csak addig terjed, akkor csapongo bohó vagyok, 's min-
 denféle tréfát őszve zavarok. Az Istenért monda Lotte ma, kérem ne
 csinályon többé oly scenat, mint az estve! Köztünk légyen monda,
 így tréfálom el az időt mikor Albertel van, de ha egyedül találom,
 akkor másként megyen dolgom.

5 Albert] *CA-ban új bekezdés* (136.7) 9 egészen bátor] bátor egészen C
 18 resignáljak] resignályak C

am 8. Aug.

Ich bitte Dich, lieber Wilhelm! Es war gewiß nicht auf Dich ge-
redt, wenn ich schrieb: schaff mir die Kerls vom Hals, die sagen, ich
sollte mich resignieren. Ich dachte warlich nicht dran, daß Du von
5 ähnlicher Meinung sein könntest. Und im Grunde hast Du recht!
Nur eins, mein Bester, in der Welt ist's sehr selten mit dem Entwe-
der Oder gethan, es giebt so viel Schattirungen der Empfindungen
und Handlungsweisen, als Abfälle zwischen einer Habichts- und
Stumpfnase.

10 Du wirst mir also nicht übel nehmen, wenn ich Dir dein ganzes
Argument einräume, und mich doch zwischen dem Entweder Oder
durchzustehlen suche.

Entweder, sagst Du, hast du Hofnung auf Lotten, oder du hast kei-
ne. Gut! Im ersten Falle such sie durchzutreiben, suche die Erfüllung
15 deiner Wünsche zu umfassen, im andern Falle ermanne dich und su-
che einer elenden Empfindung los zu werden, die all deine Kräfte
verzehren muß. Bester, das ist wohl gesagt, und – bald gesagt.

Und kannst du von dem Unglücklichen, dessen Leben unter einer
schleichenden Krankheit unaufhaltsam allmählich abstirbt, kannst
20 Du von ihm verlangen, er solle durch einen Dolchstos der Quaal auf
einmal ein Ende machen? Und raubt das Uebel, das ihm die Kräfte
wegzehrt, ihm nicht auch zugleich den Muth, sich davon zu befrei-
en?

Zwar könntest du mir mit einem verwandten Gleichnisse ant-
worten: Wer liesse sich nicht lieber den Arm abnehmen, als daß er
25 durch Zaudern und Zagen sein Leben aufs Spiel setzte – Ich weis
nicht – und wir wollen uns nicht in Gleichnissen herumbeissen.
Genug – Ja, Wilhelm, ich habe manchmal so einen Augenblick auf-
springenden, abschüttelnden Muths, und da, wenn ich nur wüste
30 wohin, ich gienge wohl.

am 10. Aug. [86]

Ich könnte das beste glücklichste Leben führen, wenn ich nicht ein
Thor wäre. So schöne Umstände vereinigen sich nicht leicht zusam-

Augustus 8^{kán}

Kérlek kedves Wilhelm ne vedd magadra elébbi levelemben írt szavaim: Vigye őrdög kik azt mondhatják, hogy resignáljak. Hidd el nem számláltam arra, hogy te is ily vélekedéssel légy, csak ugyan néked még is igazod van! Csak hogy a' világba igen ritkán lehet valamire menni, azzal a: vagy így vagy úgy, annyi árnyékozatai vannak, az érzelmeknek, 's tetteknek a' mennyi különbség van egy olyv orr 's egy buta orr között.

Nem veszed tehát rossz neven, ha egész argumentumod helybe hagyom ugyan, de a *vagy* és *vagy* között keresztül síklani igyekezem.

Vagy van reményed Lottehoz, vagy nincs, ezt mondod Te. Jo! az első esetben törekedj magadévá tenni, igyekezd vágyásid teljesedését elérni; a' más esetben pedig bátorodj neki, 's menekedj meg egy elkeserítő érzeménytől, mely végre minden ereid felemészti. Kedves Wilhelm, jól van mondván – de szinte későn.

'S kívánhatnád e, te egy oly Boldogtalantól, kinek élete egy lap-pango betegség által napról napra menthetetlenül elemésztdődik, kívánhatnád e tőle, hogy egy dőféssel vessen véget egyszerre kinyakának? valyon az a' kin, mely ereit is elemészttette, nem fosztotta e meg egyszersmind azon bátorságtól, hogy magát a kínból megszabadíthassa?

Felelhetnél ugyan te is erre egy ehhez rokon hasonlatossággal: ki nem vágatná le örömeztőbb egyik karját, mint sem remegés és félelem közt koczkára tegye ki életét – de hagyjuk, ne rágadjunk hasonlatosságokon. Igen is Wilhelm, van néha némely pillanatban oly fellövellő, 's lerázni kívánó bátorságom, hogy mennék jó szível csak tudnám hová.

Augusztus 10^{kén}

Életem a' legboldogabb 's gyönyörűbb lehetne ha bolond nem volnék. Ily szép környülmények nem könnyen találkoznak egybe vala-

3 resignáljak] resignályak C 7 van] vagyon C 23 Felelhetnél] Félelhetnél P

men, eines Menschen Herz zu ergötzen, als die sind, in denen ich mich ietzt befinde. Ach so gewiß ist's, daß unser Herz allein sein Glück macht! Ein Glied der lebenswürdigen Familie auszumachen, von dem Alten geliebt zu werden wie ein Sohn, von den Kleinen
5 wie ein Vater und von Lotten – und nun der ehrliche Albert, der durch keine launische Unart mein Glück stört, der mich mit herzlicher Freundschaft umfaßt, dem ich nach Lotten das liebste auf der Welt bin – Wilhelm, es ist eine Freude uns zu hören, wenn wir spazieren gehen und uns einander von Lotten unterhalten, es ist in
10 der Welt nichts lächerlicher erfunden worden als dieses Verhältniß, und doch kommen mir drüber die Thränen oft in die Augen.

Wenn er mir so von ihrer rechtschaffenen Mutter erzählt, wie die auf ihrem Todtbette Lotten ihr Haus und ihre Kinder übergeben, und ihm Lotten anbefohlen habe, wie seit der Zeit ein ganz anderer Geist Lotten belebt, wie sie in Sorge für ihre Wirthschaft und
15 im Ernste eine wahre Mutter geworden, wie kein Augenblick ihrer Zeit ohne thätige Liebe, ohne Arbeit verstrichen, und wie dennoch all ihre Munterkeit, all ihr Leichtsinn sie nicht verlassen habe. Ich gehe so neben ihm hin, und pflücke Blumen am Wege, füge sie sehr sorgfältig in einen Straus und – werfe sie in den vorüberfließenden Stroh, und sehe ihnen nach wie sie leise hinunterwallen. Ich weiß
20 nicht, ob ich Dir geschrieben habe, daß Albert hier bleiben, ein Amt mit einem artigen Auskommen vom Hofe erhalten wird, wo er sehr beliebt ist. In Ordnung und Emsigkeit in Geschäften hab ich wenig seines gleichen gesehen.

[87]

am 12. August

[88]

Gewiß Albert ist der beste Mensch unter dem Himmel, ich habe gestern eine wunderbare Scene mit ihm gehabt. Ich kam zu ihm, um Abschied zu nehmen, denn mich wandelte die Lust an, in's Gebürg zu reiten, von daher ich Dir auch ietzt schreibe, und wie ich in
30 der Stube auf und ab gehe, fallen mir seine Pistolen in die Augen. Borg mir die Pistolen, sagt ich, zu meiner Reise. Meintwegen, sagt er, wenn du dir die Mühe geben willst sie zu laden, bei mir hängen

6–7 der ... umfaßt] *kihagyás*

kinek szívét gyönyörködtetni, mint a' melyekbe én most vagyok. – Ah csak ugyan bizonyos az, hogy egyedül csak szívünk térsen boldoggá! A legkedvesebb familiának egy tagját teszem, az Őreg szeret mint fiát, a' kicsinek mint Atyjokat 's Lotte is – 's a' becsületes Albert, ki semmi launes illetlenséggel nem zavarja boldogságom, 's a' kit Lotte után a' világon leginkább szeretek. – Wilhelm, öröm minket halgatni, ha Albertel sétálni menyünk, 's Lotterol beszélve mulatjuk egymást; a' világon nevetségesebb őszve szövődés nincs mint a' miénk 's még is erre gyakran könybe borul szemem.

Ha a' Lotte jo szívű Annyáról beszéll, miként adta által leányának a' házat 's gyermekeket halálos ágyába, 's néki Lottet ajánlotta – 's hogy Lottet azolta egészen más lélek eleveniti, mint lett azolta a' Gazd' Asszonyi szorgalmak közt egészen valo Anya, miként nem mul el az olta egy pillantatja is meleg szerelem 's munka nélkül, 's mégis ezek miatt vigsga, 's derűltsege el nem hagyta. Így andalogva melette virágokat szedek, bokrétába fűzőm – 's a' melettünk lefolyo patakba vetem, 's utánna nézek mig csendesesen lehőmpölyög. Nem tudom, megírtam volt e néked, hogy Albert itt fog maradni, egy jövedelmes hivatalt vállal az Udvarnál, hol igen kedveltetik. A foglalatosságokba valo rendre, s szorgalomra, kevés hozzá hasonlot láttam.

Augustus 12^{kén}

Valoban, Albert a' legjobb ember az ég alatt; tegnap egy különös scenam volt vele. Hozzája megyek elbucsuzni – mert kedvem jött vala kilovagolni a' szomszéd hegyekre, a' honnan most irok néked – a' mint szobájába fel 's alá járok, szemembe ötlenek pistolyai. Kérem tőle, hogy adja által pistolyait nékem az utra. Ha tetszik, úgy mond, 's nem restelled megtölteni, nálam úgy is csak pro forma hevernek: miolta egy történet előre vigyázásra tanított, keveset csinálók az-

sie nur *pro forma*. Ich nahm eine herunter, und er fuhr fort: Seit
 mir meine Vorsicht einen so unartigen Streich gespielt hat, mag ich
 mit dem Zeuge nichts mehr zu thun haben. Ich war neugierig, die
 Geschichte zu wissen. Ich hielte mich, erzählte er, wohl ein Vier-
 5 teliahr auf dem Lande bei einem Freunde auf, hatte ein paar Ter-
 zerolen ohngeladen und schlief ruhig. Einmal an einem regnigten
 Nachmittage, da ich so müßig sizze, weis ich nicht wie mir einfällt:
 wir könnten überfallen werden, wir könnten die Terzerols nöthig [89]
 haben, und könnten – Du weist ja, wie das ist. Ich gab sie dem Be-
 10 dienten, sie zu puzzen, und zu laden, und der dahlt mit den Mädgen,
 will sie erschrocken, und Gott weis wie, das Gewehr geht los, da der
 Ladstok noch drinn steckt und schießt den Ladstok einem Mädgen
 zur Maus herein, an der rechten Hand, und zerschlägt ihr den Dau-
 15 men. Da hatt' ich das Lamentiren, und den Barbierer zu bezahlen
 oben drein, und seit der Zeit laß ich all das Gewehr ungeladen. Lie-
 ber Schaz, was ist Vorsicht! die Gefahr läßt sich nicht auslernen!
 Zwar – Nun weißt Du, daß ich den Menschen sehr lieb habe bis auf
 seine Zwar. Denn versteht sich's nicht von selbst, daß ieder allge-
 meine Saz Ausnahmen leidet. Aber so rechtfertig ist der Mensch,
 20 wenn er glaubt, etwas übereiltes, allgemeines, halbwahres gesagt
 zu haben; so hört er Dir nicht auf zu limitiren, modificiren, und ab
 und zu zu thun, bis zuletzt gar nichts mehr an der Sache ist. Und bei
 diesem Anlasse kam er sehr tief in Text, und ich hörte endlich gar [90]
 nichts weiter auf ihn, verfiel in Grillen, und mit einer auffahrenden
 25 Gebährde druckt ich mir die Mündung der Pistole übers rechte Aug
 an die Stirn. Pfui, sagte Albert, indem er mir die Pistole herabzog,
 was soll das! – Sie ist nicht geladen, sagt ich. – Und auch so! Was
 soll's? versezt er ungeduldig. Ich kann mir nicht vorstellen, wie ein
 Mensch so thöricht sein kann, sich zu erschiessen; der blosser Ge-
 30 danke erregt mir Widerwillen.

Daß ihr Menschen, rief ich aus, um von einer Sache zu reden,
 gleich sprechen müßt: Das ist thörig, das ist klug, das ist gut, das
 ist bö! Und was will das all heissen? Habt ihr deswegen die innern
 Verhältnisse einer Handlung erforscht? Wißt ihr mit Bestimmtheit

17–18 Zwar ... Zwar] *kihagyás* 21–22 und ... ist] *kihagyás*

után az egész pistolyozásból. Kiváncsi valék a' történetet hallani. Egy barátomnál falun laktam egykor szinte egy fertály esztendeig, ily folytatja szavát, ott volt egy pár pistoly is velem töltetlen. Egyszer egy esős délután, a' mint unatkozva ott ülek, nem tudom mi-
 ként jut eszembe: hogy megtámadhatnának 's a' pistolyokra szük-
 ségünk lenne, és hogy – tudod miket gondol olyankor az ember. Oda
 adom a' Szolgának hogy tisztítsa ki 's töltsen meg; ez kötekedni kezd
 a' szolgálóval, ijesztgeti a' fegyverrel, 's Isten tudja hogy, a' pistoly
 elsül, még a' töltő vesző benne volt, 's úgy lövi a' töltő veszőt a' le-
 [87] ány jobb kezébe, hogy a' hüvelyke mindjárt elszakad. Bezzeg volt lá-
 mentálás, 's a' mellett a' Borbélyt is ki kellett fizetnem, azután minden
 fegyvert töltetlen hagyok. De barátom, mondtam én erre, mire még
 is az előre vigyázás? a veszedelmet soha ki nem lehet tanulni. Vagy-
 nak, úgy mond ő, még is minden közönséges principiumak kivételei,
 's a' milyen kész az ember magát menteni, ha azt hiszi hogy valami
 közönségest s elsiettetet mondott, épen úgy nem szűn meg modifi-
 cálni, 's limitálni tovább is. 'S erre igen mélyen a' textusba ereszke-
 dett, hogy végre nem is halgattam rá, 's elandalodtam; azomba egy
 felriadással a' pistolyt homlokomnak szegzem. Pfúj! így szoll erre
 Albert, 's elragadta a' pistolyt homlokomtól, mire valo az? – Nincs
 [88] megtöltve, mondtam. Ha nincs is, de mire valo az? nyughatatlanul
 feelve. Nem képzelem miként lehet oly bohó valaki, hogy magát
 meglőjje, a' csupa gondolat is utálatos előttem.

O hogy ti emberek, felkiálték, ha ugyan azon dologról van a' szo,
 mindég ugyan azon kitételekkel éltek, 's készek vagytok után han-
 gozni hogy: már a' bohóság! már az okosság! ez jo! az rossz! – 'S
 mit téznek mind ezen kitételek? Megvizsgáltatok e már azzal, egy

5 megtámadhatnának] megtámadhatnának P 18 elandalodtam] elanda-
 lottam C

die Ursachen zu entwickeln, warum sie geschah, warum sie geschehen mußte? Hättet ihr das, ihr würdet nicht so eilfertig mit euren Urtheilen sein.

5 Du wirst mir zugeben, sagte Albert, daß gewisse Handlungen lasterhaft bleiben, sie mögen aus einem Beweggrund geschehen, aus welchem sie wollen. [91]

10 Ich zuckte die Achseln und gabs ihm zu. Doch, mein Lieber, fuhr ich fort, finden sich auch hier einige Ausnahmen. Es ist wahr, der Diebstahl ist ein Laster, aber der Mensch, der, um sich und die Seinen vom schmäligen Hungertode zu erretten, auf Raub ausgeht, verdient der Mitleiden oder Strafe? Wer hebt den ersten Stein auf gegen den Ehemann, der im gerechten Zorne sein untreues Weib und ihren nichtswürdigen Verführer aufopfert? Gegen das Mädchen, das in einer wonnevollen Stunde, sich in den unaufhaltsamen Freuden der Liebe verliert? Unsere Gesezze selbst, diese kaltblütigen Pedanten, lassen sich rühren, und halten ihre Strafe zurück.

20 Das ist ganz was anders, versetzte Albert, weil ein Mensch, den seine Leidenschaften hinreißen, alle Besinnungskraft verliert, und als ein Trunkener, als ein Wahnsinniger angesehen wird. – Ach ihr vernünftigen Leute! rief ich lächelnd aus. Leidenschaft! Trunkenheit! Wahnsinn! Ihr steht so gelassen, so ohne Theilnehmung da, ihr sittlichen Menschen, scheltet den Trinker, verabscheuet den Unsinnigen, geht vorbei wie der Priester, und dankt Gott wie der Pharisäer, daß er euch nicht gemacht hat, wie einen von diesen. Ich bin 25 mehr als einmal trunken gewesen, und meine Leidenschaften waren nie weit vom Wahnsinne, und beides reut mich nicht, denn ich habe in meinem Maasse begreifen lernen: Wie man alle ausserordentliche Menschen, die etwas Grosses, etwas Unmögliches scheinen, des würkten, von jeher für Trunkene und Wahnsinnige ausschreien müßte. 30

Aber auch im gemeinen Leben ist's unerträglich, einem Kerl bei halbweg einer freien, edlen, unerwarteten That nachrufen zu hören: Der Mensch ist trunken, der ist närrisch. Schämt euch, ihr Nüchter-

cselekedet belső egybeköttetéseit? Ki tudjátok e meghatározottsággal az okait fejteni, miért történt így, 's miért kellett így történni? Ha azt tudnátok, nem lennétek oly sietve készek ítéleteitekkel.

[89] De csak megengeded, monda Albert, hogy bizonyos tettek, vétkeseknek maradnak, akár mely indító okból származtak légyen is. 5

Vállat voníték 's ráhagytam. De barátom, folytatám tovább, itt is vannak kivételek. Való, hogy a lopás vétek, de valyon azon ember ki, hogy magát, 's az ővét az elemésztő éhség halálától megmentse, 's lopni menyen, büntetést érdemel-e vagy szánást? Ki emeli fel az első követ azon Férj ellen, ki igazságos haragjában hivségtelen Feleségét, 's alacson Csábítóját feládozza? S ki kárhoztatja azon Leánykát, ki a' gyönyörűségnek szédítő óráiban magát a' szerelem tartoztathatlan örömeibe eltéveszti? sőt még törvényeink is, ezek a' fagyos vérű Pedantok, megindulnak s vissza vonják a' büntetést. 10

[90] Az megint egészen más felele Albert, mivel az oly ember, kit indulati ragadoznak, minden eszméletit elveszti, 's úgy nézitek, mint részeg, 's eszement. – O ti okos emberek! felszólék nevetve; indulat! részegség! eszelősség! S ti erkölcsös emberek, oly hidegen, 's oly részvétel nélkül nézitek 's szidjátok az ittas, megvetitek az eszelőst, 's elmentek melette mint egy Pap, 's hálálkodtok az Istennek mint a Phariseus, hogy titeket nem tett olyaná, mint ezeket, Én gyakran voltam ittas, 's indulatim soha nem voltak messze az örűtségtől, de egyiket sem bánom, mert mértékletességembe megtanultam osztán azt: hogy a világnak minden rendkívül való embereket, kik valami nagyot, 's lehetlennék látszat vittek ki eleitől fogva bodultaknak, 's részegesnek kellett kikiáltania. 15 20 25

De kiálthatatlan a' közönséges életbe, hogy minden szabad, nemes 's váratlant cselekvőnek ezt kiáltják utánna: ez az ember részeg, amaz boho. Szégyeljétek meg magatokat ti jozanok, ti oko-

11 Csábítóját] tsábítóját C 13 törvényeink] törvényünk C 29 magatokat] maga<..> C

nen. Schämt euch, ihr Weisen. Das sind nun wieder von deinen Gril- [93]
len, sagte Albert. Du überspannst alles, und hast wenigstens hier
gewiß Unrecht, daß du den Selbstmord, wovon wir iezo reden, mit
grossen Handlungen vergleichst, da man es doch für nichts anders
5 als eine Schwäche halten kann, denn freilich ist es leichter zu ster-
ben, als ein qualvolles Leben standhaft zu ertragen.

Ich war im Begriffe abzubrechen, denn kein Argument in der
Welt bringt mich so aus der Fassung, als wenn einer mit einem un-
bedeutenden Gemeinspruche angezogen kommt, da ich aus ganzem
10 Herzen rede. Doch faßt ich mich, weil ich's schon öfter gehört und
mich öfter darüber geärgert hatte, und versetzte ihm mit einiger Leb-
haftigkeit: Du nennst das Schwäche! ich bitte dich, laß dich vom
Anscheine nicht verführen. Ein Volk, das unter dem unerträglichen
Joche eines Tyrannen seufzt, darfst du das schwach heissen, wenn
15 es endlich aufgährt und seine Ketten zerreißt. Ein Mensch, der über [94]
dem Schrekken, daß Feuer sein Haus ergriffen hat, alle Kräfte zu-
sammengespannt fühlt, und mit Leichtigkeit Lasten wegträgt, die er
bei ruhigem Sinne kaum bewegen kann; einer, der in der Wuth der
Beleidigung es mit Sechsen aufnimmt, und sie überwältigt, sind die
20 schwach zu nennen? Und mein Guter, wenn Anstrengung Stärke
ist, warum soll die Ueberspannung das Gegentheil sein? Albert sah
mich an und sagte: nimm mirs nicht übel, die Beispiele, die du da
giebst, scheinen hierher gar nicht zu gehören. Es mag sein, sagt ich,
man hat mir schon öfter vorgeworfen, daß meine Kombinationsart
25 manchmal an's Radotage gränze! Laßt uns denn sehen, ob wir auf
eine andere Weise uns vorstellen können, wie es dem Menschen zu
Muthe sein mag, der sich entschließt, die sonst so angenehme Bür-
de des Lebens abzuwerfen, denn nur in so fern wir mit empfinden,
haben wir Ehre von einer Sache zu reden.

30 Die menschliche Natur, fuhr ich fort, hat ihre Gränzen, sie kann [95]
Freude, Leid, Schmerzen, bis auf einen gewissen Grad ertragen, und
geht zu Grunde, sobald der überstiegen ist.

Hier ist also nicht die Frage, ob einer schwach oder stark ist, son-
dern ob er das Maas seines Leidens ausdauren kann; es mag nun

- [91] sok! Ezek ismét a te ábrándozásid közzül valok, monda Albert. Te mindent igen nagyítasz, s legalább ebbe bizonyosan nincs igazod, hogy az önn-gyilkosságot, melyről most beszélünk, nagy tettekkel hasonlítod egybe, holott azt gyengeségnél egyébnek nem lehet tar-
tani, mert az igaz hogy könnyebb meghalni, mint egy gyötrelmes
életet álhatatosan kitűrni. 5
- Abba akarám hagyni, mert a' világon semmi argumentum nem boszont inkább, mint mikor én telyes szivemből beszéllek, 's valaki egy kopott közmondással rukkol elé. De magamba tértem, mivel az
ilyent már sokszor halva mindég boszongkodtam rajta, 's egy kevésse
hévvel felelek neki: Te azt gyengeségnek nevezed? Kérlek ne hagyd
magad a' külszíntől megcsalatni. Azon nemzetet, mely egy Tiran-
nus vas járma alatt nyög gyengének nevezed é, ha végre fellázzad,
s lánczait lerázza? S hát azon embert is, ki megrettenésébe, hogy
a' házába a' tűz belékapott minden ereit feszülve érzi, 's könnyű-
séggel oly terheket elemel, melyeket csendes eszmélettel alig moz-
díthatott volna meg; 's aztot is, a' ki megsértődése dühében hattal ki
kél, 's meggyőzi gyengéknek kell e nevezni? Albert reám tekintett
's így szolla: ne vedd rossz neven ha azt mondom, hogy az élého-
zott példák éppen nem látszanak ide tartozni. Meglehet, mondám,
külömben is gyakran vetették szememre, hogy combinatioim néha,
az értetlenséggel határozodnak. Probáljuk tehát, ha egy más oldal-
ról képzelhetjük e magunknak, micsoda állapotba lehet egy olyan
ember, ki meghatározza az élet külömben oly kedves terheit lerázni,
mert csak a' menyiben együtt érezhetünk valamely dolgot, annyi-
ban tudunk illendően szólani felőlle. 20 25
- [92] 10 15
- [93] 20 25

Az emberi természetnek, folytatám tovább határai vannak, örömet, kínt, fájdalmat, csak egy bizonyos pontig hordozhat el, 's oda
lészen ha a' határ általhágodik.

Itt tehát nem az a' kérdés, hogy ha valaki gyenge é, vagy erőss ha-
nem ha valyon szenvedése mértékét kiálhatja e; 's eztet akár erköl- 30

moralisch oder physikalisch sein, und ich finde es eben so wunderbar, zu sagen, der Mensch ist feig, der sich das Leben nimmt, als es ungehörig wäre, den einen Feigen zu nennen, der an einem bösar-
tigen Fieber stirbt.

5 Paradox! sehr paradox! rief Albert aus. – Nicht so sehr, als du denkst, versetzt ich. Du giebst mir zu: wir nennen das eine Krank-
heit zum Tode, wodurch die Natur so angegriffen wird, daß theils ihre Kräfte verzehrt, theils so ausser Wirkung gesetzt werden, daß
10 sie sich nicht wieder aufzuhelfen, durch keine glückliche Revolution, den gewöhnlichen Umlauf des Lebens wieder herzustellen fähig ist.

Nun, mein Lieber, laß uns das auf den Geist anwenden. Sieh den [96]
Menschen an in seiner Eingeschränktheit, wie Eindrücke auf ihn wirken, Ideen sich bei ihm fest sezen, bis endlich eine wachsen-
de Leidenschaft ihn aller ruhigen Sinneskraft beraubt, und ihn zu
15 Grunde richtet.

Vergebens, daß der gelaßne vernünftige Mensch den Zustand des Unglücklichen übersieht, vergebens, daß er ihm zuredet, eben als wie ein Gesunder, der am Bette des Kranken steht, ihm von seinen Kräf-
ten nicht das geringste einflößen kann.

20 Alberten war das zu allgemein gesprochen, ich erinnerte ihn an ein Mädgen, das man vor weniger Zeit im Wasser todt gefunden, und wiederholt ihm ihre Geschichte. Ein gutes Geschöpf, das in dem engen Kreise häuslicher Beschäftigungen, wöchentlicher be-
stimmter Arbeit so herangewachsen war, das weiter keine Aussicht
25 von Vergnügen kannte, als etwa Sonntags in einem nach und nach zusammengeschafften Puzze mit ihres gleichen um die Stadt spa-
zieren zu gehen, vielleicht alle hohe Feste einmal zu tanzen, und übrigens mit aller Lebhaftigkeit des herzlichsten Antheils manche
[97]
30 Stunde über den Anlaß eines Gezänkes, einer üblen Nachrede, mit einer Nachbarin zu verplaudern; deren feurige Natur fühlt nun end-
lich innigere Bedürfnisse, die durch die Schmeicheleien der Männer vermehrt werden, all ihre vorige Freuden werden ihr nach und nach unschmackhaft, bis sie endlich einen Menschen antrifft, zu dem ein

22 gutes Geschöpf] gutes, junges Geschöpf

csi akár physikai értelemben vegyük, éppen oly különösnek találom, ha valaki azt mondja, hogy azon ember gyáva, a' ki magát megöli, mint balgatagság volna azt gyávának nevezni, a' ki egy veszedelmes hideglelésbe hal meg.

[94] Paradoxum! nagyon paradoxum! kiálta Albert. – Nem oly igen, mint gondold felelék. Azt megengeded úgy e: hogy mű azon be- 5
tegséget nevezzük halálosnak, mely által a' természet részint munkasságától megfosztatik, úgy hogy többé magán nem segíhet, sem valamely szerencsés revolutio által az élet előbbi folyásába vissza térni nem képes. 10

Már most barátom, alkalmazzassuk ezt a' lélekre. Nézd meg az embert az ő határok közé szorultságába, miként tojulnak reá a bényomatok, hogy vesznek erőt az ideák rajta, míg végre egy nevedő indulat egészen megfosztja eszméletétől, 's letiporja őtet.

Hiába látja által a' csendes okos ember a' szegény boldogtalan állapotját, hiába biztatja őtet, mert éppen úgy nem segíhet rajta, mint mikor az egészséges a' beteges ágyánál áll, 's erejéből legkevesebbet sem adhat által. 15

[95] Albertnek ez átalýába volt mondva emlékeztetém őtet egy Leányra, kit az előtt kevéssel, a' vízbe fulva találtak meg, 's ismét- 20
lém történetét. Egy jámbor Leányka ki házi foglalatosságai körébe 's héti meghatározott munkája közt nőtt fel, ki a' gyönyörűségre más kilátást nem ismert, mint hogy néha vasárnapokon egy apronként öszveszerzett öltözetbe a' vele hasonlokkal a város körül sétálni, 's talám minden nagyobb innepeken egyszer tánczolni menjen; 's 25
azon kívül hogy szíves részvétellel némely czivodásokrol, 's a' rossz hirről, egy szomszédjával néha nevéssen; – kinek lángoló természetben felgerjed végre a' belső vonszodás, melyet a' férfiak hizelkedései nevelnek; minden előbbi örömei lassanként izetlenek lesznek, míg végre egy férfira talál, kihez egy ismeretlen érzés ellentáthatatlanul ragadja, a' kibe veti minden reményjét, maga körül a' világot 30
elfelejti. Semmit nem hall, nem lát, semmit nem érez csak őtet az

17 beteges] bateges C 17 ágyánál] agyánál P 20 kit] ki C 31 reményjét] reménnyét C

unbekanntes Gefühl sie unwiderstehlich hinreißt, auf den sie nun
all ihre Hoffnungen wirst, die Welt rings um sich vergißt, nichts
hört, nichts sieht, nichts fühlt als ihn, den Einzigen, sich nur sehnt
nach ihm, dem Einzigen. Durch die leere Vergnügen einer unbe-
ständigen Eitelkeit nicht verdorben, zieht ihr Verlangen grad nach
5 dem Zwekke: Sie will die Seinige werden, sie will in ewiger Verbin-
dung all das Glück antreffen, das ihr mangelt, die Vereinigung aller
Freuden genießen, nach denen sie sich sehnte. Wiederholtes Ver-
sprechen, das ihr die Gewißheit aller Hoffnungen versiegelt, kühne
10 Liebkosungen, die ihre Begierden vermehren, umfassen ganz ihre
Seele, sie schwebt in einem dumpfen Bewußtsein, in einem Vorge-
fühl aller Freuden, sie ist bis auf den höchsten Grad gespannt, wo sie
endlich ihre Arme ausstreckt, all ihre Wünsche zu umfassen – und
ihr Geliebter verläßt Sie – Erstarrt; ohne Sinne steht sie vor einem
15 Abgrunde, und alles ist Finsterniß um sie her, keine Aussicht, kein
Trost, keine Ahndung, denn der hat sie verlassen, in dem sie allein
ihr Dasein fühlte. Sie sieht nicht die weite Welt, die vor ihr liegt,
nicht die Vielen, die ihr den Verlust ersetzen könnten, sie fühlt sich
allein, verlassen von aller Welt, – und blind, in die Enge gepreßt von
20 der entsetzlichen Noth ihres Herzens stürzt sie sich hinunter, um
in einem rings umfängenden Tode all ihre Quaaen zu ersticken. –
Sieh, Albert, das ist die Geschichte so manches Menschen, und sag,
ist das nicht der Fall der Krankheit? Die Natur findet keinen Aus-
weg aus dem Labirinthe der verworrenen und widersprechenden
25 Kräfte, und der Mensch muß sterben.

Wehe dem, der zusehen und sagen könnte: Die Thörinn! hätte
sie gewartet, hätte sie die Zeit wirken lassen, es würde sich die
Verzweiflung schon gelegt, es würde sich ein anderer sie zu trösten
schon vorgefunden haben.

30 Das ist eben, als wenn einer sagte: der Thor! stirbt am Fieber!
hätte er gewartet, bis sich seine Kräfte erholt, seine Säfte verbessert,
der Tumult seines Blutes gelegt hätten, alles wäre gut gegangen,
und er lebte bis auf den heutigen Tag!

Egyetlent, 's csak utánna vágy, az Egyetlen után. Meg nem romolva
lévén a' lengő hiuságnak üres gyönyörűségei által, vágyása egye-
nesen vonja a' czélhoz: a' Leányka kedvessée akar lenni, az örő-
kös egybe köttetésbe mind azt a' boldogságot fel akarja lelni, mely-
nek eddig híjjával volt, költeni akar, minden örömet, melyek után 5
ohajtozott. Kedvesének ísmételt ígéretei melyek minden reményei
bizonyosságát megpecsételik, a' mérész enyelgések, melyek kivá-
natit nevelik, körül fogják az ő Lelkét, egy tompa eszméletbe lebeg,
minden örömének elő érzésébe a' legfelsőbb pontig feszül, a' hol
végre kiterjeszti karjait, minden ohajtásait által ölelni – S Kedvesse 10
[97] oda hagyja ötet 's ő lerogyik; érzés nélkül egy mély örvény előtt
leli magát, körülötte minden setét, nincs vigasztalása, semmi kilá-
tása, egy reménye sincs, mert az elhagyá ötet, a' kibe egyedül érezé
lételét. Nem látja az előtte fekvő tágas világot, nem látja a' számtala-
nokot, kik veszteségét kipotolhatnak, magánosan az egész világtól 15
elhagyatva érzi magát – 's vakulva, szívének borzaszto ürességé-
től öszvenyomva alá bukik, hogy a' körülölelő halálba gyötrelmeit
beléfojtsa. – Ládd Albert, ez a' históriája a' sok embernek, s mond
meg már most nem betegség é ez? A' természet nem talál kimene-
telt az öszvebonyolodott, s egymást dúló erők labyrinthusából, 's az 20
embernek meg kell halni.

Jaj annak, a' ki erre ezt mondhatná: az esztelen Leány! miért nem
várt míg az idő jobra fordult, elcsüggedése enyhült volna, 's talál-
kozott volna egy más, ki ötet vigasztalja. Az ilyennek tanácsa épen 25
[98] olyan, mintha valaki ezt mondaná: a' bolond, miért holt meg hi-
degelésbe! ha várt volna míg ereje helyre áll, a' nedvességek meg-
tisztulnak, 's vére lázzadása lecsilapodik, jobra fordult volna, 's mái
napig is élhetne.

4 mind azt a' boldogságot] mind azt a' boldogságot <mind azt a' boldogsá-
got> C 9 örömének] örömének P 24 Az ilyennek] CA-ban új bekezdés
(150.30)

Albert, dem die Vergleichung noch nicht anschaulich war, wandte noch einiges ein, und unter andern: ich habe nur von einem einfältigen Mädchen gesprochen, wie denn aber ein Mensch von Verstande, der nicht so eingeschränkt sei, der mehr Verhältnisse über-
 5 sähe, zu entschuldigen sein möchte, könne er nicht begreifen. Mein Freund, rief ich aus, der Mensch ist Mensch, und das Bisgen Verstand das einer haben mag, kommt wenig oder nicht in Anschlag, wenn Leidenschaft wüthet, und die Grenzen der Menschheit einen drängen. Vielmehr – ein andermal davon sagt ich, und grif nach
 10 meinem Hute. O mir war das Herz so voll – und wir giengen auseinander, ohne einander verstanden zu haben. Wie denn auf dieser Welt keiner leicht den andern versteht. [100]

am 15. Aug.

Es ist doch gewiß, daß in der Welt den Menschen nichts nothwendig macht als die Liebe. Ich fühl's an Lotten, daß sie mich ungern verlöhre, und die Kinder haben keine andere Idee, als daß ich immer morgen wiederkommen würde. Heut war ich hinausgegangen, Lottens Klavier zu stimmen, ich konnte zwar nicht dazu kommen, denn die Kleinen verfolgten mich um ein Märchen, und Lotte sagte
 20 denn selbst, ich sollte ihnen den Willen thun. Ich schnitt ihnen das Abendbrod, das sie nun so gerne von mir als von Lotten annehmen und erzählte ihnen das Hauptstückgen von der Prinzeßinn, die von Händen bedient wird. Ich lerne viel dabei, das versichr' ich Dich, und ich bin erstaunt, was es auf sie für Eindrücke macht. Weil ich
 25 manchmal einen Inzidenzpunkt erfinden muß, den ich bei'm zweitenmal vergesse, sagen sie gleich, das vorigemal wär's anders gewesen, so daß ich mich ietzt übe, sie unveränderlich in einem singenden Sylbenfall an einem Schnürgen weg zu rezitiren. Ich habe daraus gelernt wie ein Autor, durch eine zweite veränderte Auflage
 30 seiner Geschichte, und wenn sie noch so poetisch besser geworden wäre, nothwendig seinem Buche schaden muß. Der erste Eindruck findet uns willig, und der Mensch ist so gemacht, daß man ihm das [101]

18 zwar] zwar 21 nun so] nun fast so

Albert ki a' hasonlítást nem láthatta egészen által, kívánt még tovább is akadékoskodni, 's a' többek közt így szollott: hogy én csak egy együgyű Leánykáról szolottam, de egy eszes, 's okos embert, ki több egybeköttetéseket is által láthat, miképen lehessen menteni, azt meg nem foghatja. Barátom mondék tovább, az ember csak ember, s az a' kicsin értelmecske, melyel egyik vagy a' másik birhat, jöhet is nem is fontolora, ha az indulatok kűszködnek, s ha valakit [99] a' végső határai az emberiségnek kitolni akarnak. Inkább – mászor erről, mondám, 's kalapom után nyultam. O az én szívem oly teli volt, 's a' nélkül válánk el, hogy megértettük volna egymást, a' mint ezen a világon nem könnyen értjük meg egymást. – 10

Augustus 15^{kén}

Csak ugyan valo az, hogy a' világon az embert csak a' szeretet térszi szükségessé. Érzem hogy Lotte nem örömet válna meg tőlem, 's a' gyermekeknek nincs más képzeletjek, csak az, hogy én holnap ismét eljövök. Ma is kimentem volna hozzájuk, hogy a' Lotte Klávirját [100] feligazítsam, de annyira nem mehettem hogy hozzá fogjak úgy megleptek a' kisdedek, hogy nekik mesét mondjak, 's Lotte is kért, hogy telyesítsem kívánságokat. Leszeltem ozsonnájokat, melyet most tőlem oly örömet elfogadnak, mint Lottetól, azután mondtam egy mesét. Sokat tanulok ezzel, hidd meg, 's bámulok minő bényomatot teszen reájok. Mivel néha incidens punctumokat kell feltalálnom, melyet másodszor elfelejtek, mindjárt észreveszik, 's megmondják hogy előbszer nem úgy volt, úgy hogy most gyakorlom magam változtatás nélkül taktusra mint egy sinoron recitálni. Megtanultam ebből, menyit árt magának az Iró munkájának második megváltoztatott kiadásával, ha mingyárt ez tőkéletesebb is. Az első bényomat nyilván találja szívünk, s az ember úgy van teremtvé hogy vele a' legreműletesebbet is el lehet hitetni, s ez egyszerre meg is fogonszik, [101] 's jaj annak ki ezt megint kivakarni, 's törölni akarja. 30

1 egészen által] által egészen C 16 volna] vala C 24 előbszer] előbször C

abenteuerlichste überreden kann, das haftet aber auch gleich so fest,
und wehe dem, der es wieder auskrazzen und austilgen will.

am 18. Aug. [102]

Mußte denn das so sein? daß das, was des Menschen Glückseligkeit
5 macht, wieder die Quelle seines Elendes würde.

Das volle warme Gefühl meines Herzens an der lebendigen Natur,
das mich mit so viel Wonne überströmte, das rings umher die
Welt mir zu einem Paradiese schuf, wird mir ietzt zu einem uner-
träglichen Peiniger, zu einem quälenden Geiste, der mich auf allen

10 Wegen verfolgt. Wenn ich sonst vom Fels über den Fluß bis zu jenen
Hügeln das fruchtbare Thal überschaute, und alles um mich her kei-
men und quellen sah, wenn ich jene Berge, vom Fuße bis zum Gipfel,
mit hohen, dichten Bäumen bekleidet, all jene Thäler in ihren man-
nigfaltigen Krümmungen von den lieblichsten Wäldern beschattet

15 sah, und der sanfte Fluß zwischen den lispelnden Rohren dahin glei-
tet, und die lieben Wolken abspiegelte, die der sanfte Abendwind
am Himmel herüber wiegte, wenn ich denn die Vögel um mich, den
Wald beleben hörte, und die Millionen Mükkenschwärme im letzten

rothen Strahle der Sonne muthig tanzten, und ihr letzter zukkender [103]

20 Blick den summenden Käfer aus seinem Grase befreite und das Ge-
webere um mich her, mich auf den Boden aufmerksam machte und
das Moos, das meinem harten Felsen seine Nahrung abzwingt, und
das Geniste, das den dürren Sandhügel hinunter wächst, mir alles
das innere glühende, heilige Leben der Natur eröffnete, wie umfaßt

25 ich das all mit warmen Herzen, verlohrt mich in der unendlichen
Fülle, und die herrlichen Gestalten der unendlichen Welt bewegten
sich alle lebend in meiner Seele. Ungeheure Berge umgaben mich,
Abgründe lagen vor mir, und Wetterbäche stürzten herunter, die
Flüsse strömten unter mir, und Wald und Gebürg erklang. Und ich
30 sah sie würken und schaffen in einander in den Tiefen der Erde, all
die Kräfte unergründlich. Und nun über der Erde und unter dem
Himmel wimmeln die Geschlechter der Geschöpfe all, und alles, al-

12 zum] auf 15-16 gleitet] gleitete

23-24 mir ... eröffnete] *kihagyás*

Miért kelle annak ugy lenni? hogy az a' mi az ember boldogságát teszi, osztán szenvedései forrásává légyen?

A' lelkesült természetnek az a' teli meleg érzése szivemben, mely annyi gyönyörűséggel elárasztta, 's körültem a' világot paradicsom-
 má teremte, most terhes kinzommá győtrő lelekké lészen, 's min- 5
 denütt üldöz. Ha máskor a' szikláról a' vizen által ama halmokig
 [102] a' termékeny völgyet végig tekintettem, 's mindent körültem csi-
 rázni, 's éledni láttam; – ha ama hegyeket az aljoktól tetejéig ma-
 gos sötét fákkal bénőve, s ama csavargo völgyeket a' kellemes er- 10
 dőcskéktől bérnyekozva láttam; – s néztem a' kedves csermely
 a' susogo nádak közt miként hőmpölyög, 's a' csendes estvéli szel-
 lőtől erre ringatott felhőzeteket vissza tükrözi; 's a' midőn az erdőt
 a' madaraktol zengeni hallám, 's a' millio szunyog rajok a' napnak
 végső bitor sugárával kényekre tánczoltak, s utolsó enyésző sugára 15
 a' dongo bogarakot a' fűből zibongani kiszabadítá, 's ekkor engem
 a' föld füves szővedékire figyelmessé tett, 's a' mohra, mely a' kő-
 szirttol csikorja ki táplálatját, 's az iszalagra, mely a' sovány homo-
 [103] kot bénövi; miként öleltem körül mind ezeket meleg szivel, s elsü-
 lyedve ennek érzetében a' végetlen világnak dicső képei dagadoz- 20
 tak örök élettél lelkemben. Rengeteg bércek emelkedtek körültem,
 mélységek nyíltak fel előttem, zápor patakok omlottak alá, a' folyok
 hőmpölyögtek alattam, 's az erdő, 's a' mező megrendült. 'S láttam
 a' föld mélyébe a' megfeythetetlen erők miként teremtenek, 's egy-
 mását hogy éltetik! 'S láttam a' földön és az ég alatt minden terem- 25
 mények nemét nyüzsgeni, 's mind ezeknek ezer féle alakjait! lát-
 tam az emberek hogy vonják meg magokat házatskáikba, 's miként
 telepednek meg, 's képzeletjekbe az egész széles világon uralkod-
 nak! Szegény boho ki mindent oly csekélynek tekintesz, mivel te
 oly kicsin vagy? A' pusztának járatlan sivatagjaitol fogva, hol még 30

5 elárasztta] elárasztta C 8 tekintettem, 's] tekintettem, 's's P 14 zen-
 geni] rengeni C 18 iszalagra] isz<.>lagra 19 öleltem] öleleltem P 22
 fel] meg C

les bevölkert mit tausendfachen Gestalten, und die Menschen dann [104]
sich in Häuslein zusammen sichern, und sich annisten, und herr-
schen in ihrem Sinne über die weite Welt! Armer Thor, der du alles
so gering achtest, weil du so klein bist. Vom unzugänglichen Ge-
bürge über die Einöde, die kein Fuß betrat, bis ans Ende des unbe-
5 kannten Ozeans, weht der Geist des Ewigschaffenden und freut sich
iedes Staubs, der ihn vernimmt und lebt. Ach damals, wie oft hab
ich mich mit Fittigen eines Kranichs, der über mich hinflog, zu dem
Ufer des ungemessenen Meeres gesehnt, aus dem schäumenden Be-
10 cher des Unendlichen, iene schwellende Lebenswonne zu trinken,
und nur einen Augenblick in der eingeschränkten Kraft meines Bu-
sens einen Tropfen der Seligkeit des Wesens zu fühlen, das alles in
sich und durch sich hervorbringt.

Bruder, nur die Erinnerung iener Stunden macht mir wohl, selbst
15 diese Anstrengung, iene unsäglichen Gefühle zurück zu rufen, wie-
der auszusprechen, hebt meine Seele über sich selbst, und läßt mir
dann das Bange des Zustandes doppelt empfinden, der mich ietzt
umgiebt. [105]

Es hat sich vor meiner Seele wie ein Vorhang weggezogen, und
20 der Schauplatz des unendlichen Lebens verwandelt sich vor mir in
den Abgrund des ewigoffnen Grabes. Kannst du sagen: Das ist! da
alles vorübergeht, da alles mit der Wetterschnelle vorüberrollt, so
selten die ganze Kraft seines Daseins ausdauert, ach in den Strom
fortgerissen, untergetaucht und an Felsen zerschmettert wird. Da ist
25 kein Augenblick, der nicht Dich verzehrte und die Deinigen um Dich
her, kein Augenblick, da Du nicht ein Zerstöhrer bist, sein muß.
Der harmloseste Spaziergang kostet tausend tausend armen Würm-
gen das Leben, es zerrüttet ein Fustritt die mühseligen Gebäude der
Ameisen, und stampft eine kleine Welt in ein schmähhliches Grab.
30 Ha! nicht die grosse seltne Noth der Welt, diese Fluthen, die eu-
re Dörfer wegschöpfen, diese Erdbeben, die eure Städte verschlingen,
rühren mich. Mir untergräbt das Herz die verzehrende Kraft, die im
All der Natur verborgen liegt, die nichts gebildet hat, das nicht sei-

[106]

[104] nincs emberi nyom, az Ocean ismeretlen széléig, mindenütt leveg
 az örökké Teremtőnek lelke, 's egyaránt gondoskodik minden por-
 szemre. Ah hányszor nem vágytam akkor a' felettem elrepült Da-
 runak szárnyain a' mérhetetlen tenger partjához repülni, hogy ott
 a' Véghetetlennek habzó poharából a' dagasztó élet örömből igyam, 5
 's hogy szivemben csak egy pillantatig érezzem azon nagy Minden-
 hatonak egyetlen csep boldogságot, ki mindent magától, s magából
 teremt elé.

[105] Barátom csak azon órák emléke élesztget még, sőt erőlködésem is
 azon kimondhatatlan érzelmeket visszahozhatni, 's ismét kibeszélni, 10
 magán felyül emeli lelkem, – s azután mostani helyhezetem súlyát
 kétszeresen érezteti.

Mintha egy kárpit rándult volna el Lelkem elől, 's mintha a' vé-
 getlen élet játék színe az örökké tárva álló sir örvényjére változna
 által. Elmondhatom e: hogy Ez az! itt megy minden keresztül, vil- 15
 lám szárnyakon itt reppen el minden? ah de oly ritkának álya ki
 ereje, elragadja a' folyam, lemerül 's sziklába öszvezuzodik. Nincs itt
 egy pillantat is mely ne pusztította téged 's kőrülted a' tiéidet, egy
 pillantat sincs, hogy magad Ronto Pusztito ne légy, 's annak ne kel-
 jen lenned. A legártatlanobb sétálásod ezer 's meg ezer bogárcák, 's 20
 [106] férgek életébe kerül, lábadnak egy lépése letiporja a' hangyák mun-
 kás építményeiket, s egy kis világot sirhalommá zuzsz öszve. Ha!
 Nem a' világnak ez a' megfoghatatlan elrendeltése, a' mi engem el-
 némitt, nem a' faluitokat elseprő vizözönök, nem a' várossaitokat
 elnyelő föld indulások, a' mik engem megilletnek, hanem az a' pusztito 25
 erő faggatja szivemet, mely a' természet mindenségébe elrejtve
 semmit nem teremthet ujjat a' nélkül, hogy érette szomszédját, 's

2 örökké] örokké P 5 Véghetetlennek] véghetetlennek C 23–24 el-
 némitt] elnemitt C

nen Nachbar, nicht sich selbst zerstörte. Und so taumel' ich beängstet! Himmel und Erde und alle die webenden Kräfte um mich her! Ich sehe nichts, als ein ewig verschlingendes, ewig wiederkäuendes Ungeheur...

- 5 am 21. Aug.
Umsonst strecke ich meine Arme nach ihr aus, Morgens wenn ich von schweren Träumen aufdämmre, vergebens such' ich sie Nachts in meinem Bette, wenn mich ein glücklicher unschuldiger Traum getäuscht hat, als saß ich neben ihr auf der Wiese, und hielte ihre Hand
10 und deckte sie mit tausend Küssen. Ach wenn ich denn noch halb im Taumel des Schlags nach ihr tappe, und drüber mich ermuntere – Ein Strom von Tränen bricht aus meinem gepreßten Herzen, und ich weine trostlos einer finstern Zukunft entgegen. [107]

- am 22. Aug.
15 Es ist ein Unglück, Wilhelm! all meine thätigen Kräfte sind zu einer unruhigen Lässigkeit verstimmt, ich kann nicht müssig sein und wieder kann ich nichts thun. Ich habe keine Vorstellungskraft, kein Gefühl an der Natur und die Bücher speien mich alle an. Wenn wir uns selbst fehlen, fehlt uns doch alles. Ich schwöre Dir, manchmal
20 wünscht' ich ein Tagelöhner zu sein, um nur des Morgens bei'm Erwachen eine Aussicht auf den künftigen Tag, einen Drang, eine Hoffnung zu haben. Oft beneid' ich Alberten, den ich über die Ohren in Akten begraben sehe, und bilde mir ein: mir wär's wohl, wenn ich an seiner Stelle wäre! Schon etlichemal ist mir's so aufgefahren, ich
25 wollte Dir schreiben und dem Minister, und um die Stelle bei der Gesandtschaft anhalten, die, wie Du versicherst, mir nicht versagt werden würde. Ich glaube es selbst, der Minister liebt mich seit lange, hatte lange mir angelegen, ich sollte mich amploiren, und eine Stunde ist mir's auch wohl drum zu thun; hernach, wenn ich so
30 wieder dran gedenke, und mir die Fabel vom Pferde einfällt, das [108]

[107] magát fel ne dúlja. Ez az a' mi engem tűnődve faggat! 'S az ég 's a' föld rengenek körültem! Nem látok semmit egyebet egy örökké elnyelő, s' örökké megint újra rágo szörnyetegnél.

Augustus 21^{kén}

[108] Hiába terjesztem utánna karjaim, reggel ha kinos álmaimból felszer- 5
kenek – hiába ohajtom éjjel ötlet ágyomban ölelhetni, egy boldog
ártatlan álom ha azzal csalt, mintha a' réten melette ülnék, kezét tar-
tanám, s ezer csokokkal boritanám el. Ah, s ha még félig álmas szé-
delgésemben utánna tapogatodzam, 's erre feleszmélek. – Könnyek
[108] árja omlik elfojlodott szivemből 's vigasztalhatatlanul sirok a' sötét 10
Jövendő eleibe.

Augusztus 22^{kén}

[109] Wilhelm, még az is hozzá járul boldogtalanságomhoz, hogy egykori 15
munkás erőim egy bizonyos nyughatatlan bádjadságra lankadtak le,
nem lehetek foglalatosság nélkül, 's még sem tudok semmit csinálni.
Nincsen többé képzelő tehetségem, kiholt belőlem a' természet iránt
[109] minden érzés, 's utálok a' könyveket is. Csak való az: hogy ha ma-
gunk, hijjával vagyunk, hijjával vagyunk osztán mindennek a' vi-
lágban. – Hidd el Wilhelm, hogy sokszor ohajtanék egy Napszámos
helyébe lenni, hogy reggel felébredésemmel legalább egy kilátásom 20
légyen a' felviradt napra, vagy okom légyen valamit remélni. –
Sokszor irigylem Albertet, kit füléig merülve az Akták közt látok, 's
elképelem: jó lenne ha helyébe lennék! Már egy néhányszor jött
gondolatam, Néked 's a' Ministernek írni, 's tőle megkérni a Kö-
vetségnél való helyet, melyet a' mint tőled tudom, nem is tagadna 25
[110] meg, de ha akkor eszembe jut a' Lórol ama Mese mely szabadságá-
val meg nem elégedve megnyergeltetni 's kantároztatni hagyja ma-
gát, – nem tudom mi tévős legyek. Barátom, valyon ez az állapotom

1 dúlja] dulja C 2 örökké] örokké P 3 örökké] örokké P 9 ta-
pogatodzam] tapogadodzam C 15 nélkül] in marg. C 27 elégedve]
elégedvén C

seiner Freiheit ungeduldig, sich Sattel und Zeug auflegen läßt, und zu Schanden geritten wird. Ich weis nicht, was ich soll – Und mein Lieber! Ist nicht vielleicht das Sehnen in mir nach Veränderung des Zustandes, eine innre unbehagliche Ungedult, die mich überall hin verfolgen wird?

am 28. Aug. [109]

Es ist wahr, wenn meine Krankheit zu heilen wäre, so würden diese Menschen es thun. Heut ist mein Geburtstag, und in aller Frühe empfang ich ein Päckgen von Alberten. Mir fällt bei'm Eröffnen sogleich eine der blasrothen Schleifen in die Augen, die Lotte vorhatte, als ich sie kennen lernte, und um die ich sie seither etlichemal gebeten hatte. Es waren zwei Büchelgen in Duodez dabei, der kleine Wetsteinische Homer, ein Büchelgen, nach dem ich so oft verlangt, um mich auf dem Spaziergange mit dem Ernestischen nicht zu schleppen. Sieh! so kommen sie meinen Wünschen zuvor, so suchen sie all die kleinen Gefälligkeiten der Freundschaft auf, die tausendmal werther sind als iene blendende Geschenke, wodurch uns die Eitelkeit des Gebers erniedrigt. Ich küsse diese Schleife tausendmal, und mit iedem Athemzuge schlürf ich die Erinnerung iener Seligkeiten ein, mit denen mich iene wenige, glückliche, unwiederbringliche Tage überfüllten. Wilhelm es ist so, und ich murre nicht, die Blüthen des Lebens sind nur Erscheinungen! wie viele gehen vorüber, ohne eine Spur hinter sich zu lassen, wie wenige sezzten Frucht an, und wie wenige dieser Früchte werden reif. Und doch sind deren noch genug da, und doch – O mein Bruder! können wir gereifte Früchte vernachlässigen, verachten, ungenossen verwelken und verfaulen lassen?

Lebe wohl! Es ist ein herrlicher Sommer, ich sizze oft auf den Obstbäumen in Lottens Baumstük mit dem Obstbrecher der langen Stange, und hole die Birn aus dem Gipfel. Sie steht unten und nimmt sie ab, wenn ich sie ihr hinunter lasse.

megváltoztatására való vágyásom nem egy belső lecsillapíthatatlan nyughatatlanság é, mely engem mindenütt üldözni fog?

Augustus 28^{kán}

- [111] Hogy ha betegségem gyógyítható volna, mindent elkövetne érettem
Lotte és Albert. Ma születésem napja van, 's még korán kapék egy 5
pakétot Albertől. Felnyitásával mindjárt szemembe tűn az a' halo-
vány piros pántlika, melyel Lotte körül volt ővedzve mikor meg-
ismertem, 's ezt az olta tőle néhányszor kérém. Még két Duodetz
könyvetske volt benne, a' kicsi Wetstein Homerja, mely után rég
vágytam, hogy sétálásaimba ne hurczoljam az Ernestiét. Ládd! így 10
jőnek ők eleibe kívánataimnak, így keresik ki a' barátságunk min-
den apro kedveskedéseit! 's ezek ezerszer becsesebbek előttem mint
azon vakito ajándékok, melyel az adónak hiusága alcsonitt minket.
- [112] Ezerszer csokolom a' piros pántlikát, 's minden lélekzettel izlelem
azon boldogságok emlékét, melyeket ama néha boldog visszahozhat- 15
lan napok éreztetének velem. Wilhelm; ugy van 's nem zugodom
ellene: az élet virulmányjai csak tűnő jelenetek! hány nem tűnik el
ezek közül, a' nélkül hogy csak nyomát is hagyta volna, be kevés
hoz gyűmölcsöt, 's gyűmölcsbe ritkának érhetik. De még is, nem
elég van e, de – o barátom, hát a' megért gyűmölcsöket számba se 20
vegyük e? kostolatlanul elfonyjadni 's rothadni hagyjuk e?

- [113] Ély boldogul! Szép és áldott nyár van, gyakran felmászok Lot-
tééknál a' gyűmölcs fákra, 's a' Szedővel a' fák tetejéről leveszem
a' Körtvélyt. Lotte alatt áll 's veszi ha leeresztem.

am 30. Aug.

Unglücklicher! Bist du nicht ein Thor? Betrügst du dich nicht selbst?
Was soll all diese tobende endlose Leidenschaft? Ich habe kein Ge-
bet mehr, als an sie, meiner Einbildungskraft erscheint keine ande- [111]
5 re Gestalt als die ihrige, und alles in der Welt um mich her, sehe
ich nur im Verhältnisse mit ihr. Und das macht mir dann so man-
che glückliche Stunde – Bis ich mich wieder von ihr losreißen muß,
ach Wilhelm, wozu mich mein Herz oft drängt! – Wenn ich so bei
ihr gesessen bin, zwei, drei Stunden, und mich an der Gestalt, an
10 dem Betragen, an dem himmlischen Ausdruck ihrer Worte geweidet
habe, und so nach und nach alle meine Sinnen aufgespannt wer-
den, mir's düster vor den Augen wird, ich kaum was noch höre,
und mich's an die Gurgel fast, wie ein Meuchelmörder, dann mein
Herz in wilden Schlägen den bedrängten Sinnen Luft zu machen
15 sucht und ihre Verwirrung vermehrt. Wilhelm, ich weis oft nicht,
ob ich auf der Welt bin! Und wenn nicht manchmal die Wehmuth
das Uebergewicht nimmt, und Lotte mir den elenden Trost erlaubt,
auf ihrer Hand meine Beklemmung auszuweinen, so muß ich fort:
Muß hinaus! Und schweife dann weit im Felde umher. Einen gähen [112]
20 Berg zu klettern, ist dann meine Freude, durch einen unwegsamen
Wald einen Pfad durchzuarbeiten, durch die Hekken die mich ver-
lezen, durch die Dornen die mich zerreißen! Da wird mir's etwas
besser! Etwas! Und wenn ich für Müdigkeit und Durst manchmal
unterwegs liegen bleibe, manchmal in der tiefen Nacht, wenn der
25 hohe Vollmond über mir steht, im einsamen Walde auf einem krum-
gewachsenen Baum mich setze, um meinen verwundeten Solen nur
einige Linderung zu verschaffen, und dann in einer ermattenden
Ruhe in dem Dämmerseine hinschlummre! O Wilhelm! Die ein-
samen Wohnung einer Zelle, das härte Gewand und der Stachelgür-
30 tel, wären Labsale, nach denen meine Seele schmachtet. Adieu. Ich
seh all dieses Elends kein Ende als das Grab.

am 3. Sept. [113]

Ich muß fort! ich danke Dir, Wilhelm, daß Du meinen wankenden
Entschluß bestimmt hast. Schon vierzehn Tage geh ich mit den Ge-

34 den] dem

- Boldogtalan! Nem vagy é te esztelen! nem család é magad magadot? Mire ez a' lázzogo végetlen szenvedelem? Már imádságom is csak hozza van, képzelődésemnek nem jelen meg más kép, csak az övé, 's mindent a' világon körülöttem csak a' vele valo egybe-
 köttetésbe látok. Az ilyenek csinálnak néha egy egy boldog órát –
 [114] még ismét el kell rántanom magam tőle, ah Wilhelm, melyre szívem annyiszor kénszeritt! – Ha két három órát vele vagyok, 's képen, mozdulatin, 's szavának mennyei kifejezésein gyönyörködtem magam, míg lassanként minden érzékim felfeszülnek, szemeim körül homály borul, 's alig hallok még valamit, – akkor torkon ragad az érzés mint egy Gyilkost, 's szívem vad dobogásában elfojlott érzékimnek levegőt akar adni, 's még nagyobbra neveli a zavarodást. – Wilhelm néha azt sem tudom, ha a' világon vagyok é! 's ha osztán elfojlásomon erőt nem tudok venni, 's Lotte karjain ki
 [115] nem sirhatom magam – ekkor mennem kell; ki kell mennem! Akkor osztán tébolygok künn a' mezőken. Szeretek felmászni a' meredek hegyekre, az erdők sűrűjén keresztül vergődni, a' sértegető bokrokon 's a' marczangolo töviseken által! 's ez mintha enyhítene valamit! valamit! 's ha osztán a' bádjadság 's szomjuság miatt uton
 20 utfélen leterülőlk, 's a' magos hold felettem leng, vagy a' magános erdőbe egy görbén nőtt fára leülök, hogy őszveszurdalt talpamnak bár egy csep enyhülést adjak, 's ekkor ellankadt nyugalomba elszenvederem! O Wilhelm! egy pusztá Czella a' szőr kóntós, 's a' szuros őv enyhület volna nékem, a' mely után lelkem eped. Adieu! Ennyi
 [116] győtrelimimnek csak a' sir lészen vége. 25

Szept. 3.

El kell mennem! köszönöm Wilhelm, hogy ingadozo feltételembe megerősítettél. Már tizennégy nap olta járok azon gondolattal, hogy

danken um, sie zu verlassen. Ich muß. Sie ist wieder in der Stadt bei einer Freundin. Und Albert – und – ich muß fort.

am 10. Sept.

Das war eine Nacht! Wilhelm, nun übersteh ich alles. Ich werde sie nicht wiedersehn. O daß ich nicht an Deinen Hals fliegen, Dir mit tausend Tränen und Entzückungen ausdrücken kann, mein Bester, all die Empfindungen, die mein Herz bestürmen. Hier siz' ich und schnappe nach Luft, suche mich zu beruhigen, und erwarte den Morgen, und mit Sonnenaufgang sind die Pferde bestellt.

Ach sie schläft ruhig und denkt nicht, daß sie mich nie wieder sehen wird. Ich habe mich losgerissen, bin stark genug gewesen, in einem Gespräche von zwei Stunden mein Vorhaben nicht zu verrathen. Und Gott, welch ein Gespräch!

[114]

Albert hatte mir versprochen, gleich nach dem Nachtessen mit Lotten im Garten zu sein. Ich stand auf der Terasse unter den hohen Kastanienbäumen, und sahe der Sonne nach, die mir nun zum letztenmale über dem lieblichen Thale, über dem sanften Flusse untergieng. So oft hatte ich hier gestanden mit ihr, und eben dem herrlichen Schauspiele zugesehen und nun – Ich gieng in der Allee auf und ab, die mir so lieb war, ein geheimer sympathetischer Zug hatte mich hier so oft gehalten, eh ich noch Lotten kannte, und wie freuten wir uns, als im Anfange unserer Bekanntschaft wir die wechselseitige Neigung zu dem Plätzgen entdeckten! das wahrhaftig eins der romantischsten ist, die ich von der Kunst habe hervorgebracht gesehen.

Erst hast Du zwischen den Kastanienbäumen die weite Aussicht – Ach ich erinnere mich, ich habe Dir, denk ich, schon viel geschrieben davon, wie hohe Buchenwände einen endlich einschliessen und durch ein daran stoßendes Bosket die Alee immer düsterer wird, bis zuletzt alles sich in ein geschlossenes Plätzgen endigt, das alle Schauer der Einsamkeit umschweben. Ich fühl es noch wie heimlich mir's

[115]

ötet elhagyjam. Mennem kell. Lotte megint a' városba van egy barátjánál, 's Albert – el kell mennem – o el kell mennem!

Szept. 10.

- [117] Ez vala egy éjszaka Wilhelm! már a' többit kiálhatom. Többé ötet nem fogom látni. O hogy nyakodba nem repülhetek, 's néked ezer könnyek 's ragadtatások között ki nem beszélhetem, minden szívet tépő érzelmeim. 5

Itt ülök 's nyugtatom magam, 's várom a' reggelt, napfeljötekor készen állnak a' lovak. Ah ő csendesen szendereg, 's nem véli, 's nem véli hogy engem soha többé nem lát. Elég erős valék két orai beszélgetés alatt el nem árulni célom. S Istenem mely beszélgetés vala ez! 10

- [118] Albert megígérte vala nékem, hogy vacsora után Lotteval a' kertbe leszen. En a Terasson a' magos gesztenye fák alatt andalogtam, 's a' napot néztem, mely tul az édest csergedőző folyon, 's a' csendes völgyek közt, itt nékem utoljára haladott le. Hányszor nem állék itt vele 's épen e dicső jelenetet nézve, 's most – fel 's alá járák az előttem oly kedves Alléeba, egy titkos vonso Sympathia oly sokszor megálitott itt, mig még Lottét nem ismertem, 's minő volt örömnünk, midőn ismeretségünk kezdetében a' helyhez vonsozott egybe- 15
találkozó érzelmünk egymásnak felfedők? ez a' hely valóba egyike a' legromanosabbaknak, melyet a' mesterségtől eddig láttam. 20

- [119] A Gesztenye fák közt mindjárt feltűnik a' mesze kilátás. – Ugy emlékezem, erről már sokszor is irtam néked, miként zárodnak mind őszebb a' Bikkfák, 's egy melette fekvő Boskettol az alleé mind sötétebb leszen, mig végre a' hely egészen bezárodik, melyet a' magány borzadózási lengnek körül. Emlékezem még mely titkos sejtés lepett meg, mikor legelsőbb ide egy álló délkor beléptem. borongva 25

3 Szept. 10.] *hiányzó dátum* P 8 Itt] *CA-ban nincs új bekezdés* (164.7)
9 Ah] *CA-ban új bekezdés* (164.10) 17 nézve] *in marg.* C 18 Alléeba]
Alleba C 25 alleé] alle C 27 borzadózási] borzódási C

ward, als ich zum erstenmal an einem hohen Mittage hinein trat, ich ahndete ganz leise, was das noch für ein Schauplaz werden sollte von Seligkeit und Schmerz.

Ich hatte mich etwa eine halbe Stunde in denen schmach tenden
5 süßen Gedanken des Abscheidens, des Wiedersehns geweidet, als ich sie die Terasse heraufsteigen hörte, ich lief ihnen entgegen, mit einem Schauer faßt ich ihre Hand und küste sie. Wir waren eben herauf getreten, als der Mond hinter dem büschigen Hügel aufgieng, wir redeten mancherlei und kamen unvermerkt dem düstern
10 Kabinette näher. Lotte tratt hinein und setzte sich, Albert neben sie, ich auch, doch, meine Unruhe lies mich nicht lange sizzen, ich stand auf, trat vor sie, gieng auf und ab, setzte mich wieder, es war ein ängstlicher Zustand. Sie machte uns aufmerksam auf die schöne Würkung des Mondenlichts, das am Ende der Buchenwände die
15 ganze Terasse vor uns erleuchtete, ein herrlicher Anblik, der um so viel frappanter war, weil uns rings eine tiefe Dämmerung einschloß. Wir waren still, und sie fieng nach einer Weile an: Niemals geh ich im Mondenlichte spazieren, niemals, daß mir nicht der Gedanke an meine Verstorbenen begegnete, daß nicht das Gefühl von Tod, von
20 Zukunft über mich käme. Wir werden sein, fuhr sie mit der Stimme des herrlichsten Gefühls fort, aber Werther, sollen wir uns wieder finden? und wieder erkennen? Was ahnden Sie, was sagen Sie?

Lotte, sagt ich, indem ich ihr die Hand reichte und mir die Augen voll Trähnen wurden, wir werden uns wieder sehn! Hier und dort
25 wieder sehen! – Ich konnte nicht weiter reden – Wilhelm, mußte sie mich das fragen? da ich diesen ängstlichen Abschied im Herzen hatte.

Und ob die lieben Abgeschiednen von uns wissen, fuhr sie fort, ob sie fühlen, wenn's uns wohl geht, daß wir mit warmer Liebe
30 uns ihrer erinnern? O die Gestalt meiner Mutter schwebt immer um mich, wenn ich so am stillen Abend, unter ihren Kindern, unter meinen Kindern sizze, und sie um mich versammelt sind, wie sie um sie versammlet waren. Wenn ich so mit einer sehnenden Träh-

29 wenn's] wann's

sejditém előre, mely helye lészen, ez egykor a' boldogságoknak, 's győtrelmeknek. –

- [120] Mint egy fél óráig andalgék így az elválás, 's vízszontlátás kinos
édes gondolatiban, midőn hallám őket fellépdelni a' Terasson, ele- 5
jekbe siettem, borzodással ragadtam 's csokoltam meg a' Lotte ke-
zét. Épen felértünk volt, midőn a' hold a' halom bokrai közül fel-
lengé; egy 's másrol beszélénk míg egyszerre a' sötét kabinéthoz
jutánk. Lotte belépett, 's leült, Albert meléje 's én is; de nyugtalan-
ságom nem soká hagyta úlnóm, felálottam, elejebe léptem, fel 's alá
jártam 's ismét leültem; – győtrő vala állapotom! Lotte figyelme- 10
tessé tevé minket a' hold világ szépségére, mely a' Bikkfák végén
[121] az egész Terasst felvilágosította, – dicső tekintet vala, mely annál
feltűnőbb volt, mivel minket mély alkonylás fogott körül. Csende-
sek valánk, végre Lotte így szollamla meg: soha nem setálok a' hold
világánál a' nélkül, hogy a' megholtak emléke meg ne lepjen, hogy 15
a halál 's jövődő érzete fel ne éredjen bennem. Lenni fogunk, így
folytatá tovább a' legdicsőbb érzés hangjával – de Werther, megta-
láljuk e ismét egymást? 'S egymásra ismerünk e? Mit képzél, mit
gondol?

Lotte! ismét meglátjuk egymást! mondám neki, könnyes szem- 20
mel nyujtva kezemet hozzája, – Itt, 's ott vízszont látjuk egymást! –
Többet nem szolhaték... Wilhelm – avagy kelle e ezt kérdenie? 's
épen most, midőn szívemet az elvállás győtreleme faggatá.

- [122] 'S valyon a' kedves megboldogultak tudnak érolunk, így folytatá
tovább, érzik e be jól esik nekünk, ha forro szeretettel rolok emléke- 25
zünk? O, az Anyám árnyéka mindég körültem lebeg, ha a' csendes
estvéken az ő gyermekei, 's az én gyermekeim között ülök, 's ők
ugy vannak körültem gyűlve, mint körülte valának, – 's ha akkor
szememben az ohajtás könnyével az égre tekinttek, 's azt kívánom,

4 fellépdelni] fellépdeldelni C 8–9 nyugtalanságom] nyughatanságom
C 23 elválás] elválás C 25 érzik] ézzik C

nen gen Himmel sehe, und wünsche: daß sie herein schauen könnte einen Augenblick, wie ich mein Wort halte, das ich ihr in der Stunde des Todes gab: die Mutter ihrer Kinder zu sein. Hundertmal ruf ich aus: Verzeih mir's, Theuerste, wenn ich ihnen nicht bin, was du ihnen warst. Ach! thu ich doch alles was ich kann, sind sie doch gekleidet, genährt, ach und was mehr ist als das alles, gepflegt und geliebet. Könntest du unsere Eintracht sehn, liebe Heilige! du würdest mit dem heissesten Danke den Gott verherrlichen, den du mit den letzten bittersten Tränen um die Wohlfahrt deiner Kinder batst. [118]

10 Sie sagte das! O Wilhelm! wer kann wiederholen was sie sagte, wie kann der kalte todte Buchstabe diese himmlische Blüthe des Geistes darstellen. Albert fiel ihr sanft in die Rede: es greift sie zu stark an, liebe Lotte, ich weis, Ihre Seele hängt sehr nach diesen Ideen, aber ich bitte Sie – O Albert, sagte sie, ich weis, du vergißt nicht die

15 Abende, da wir zusammen saßen an dem kleinen runden Tischgen, wenn der Papa verreißt war, und wir die Kleinen schlafen geschickt hatten. Du hattest oft ein gutes Buch, und kamst so selten dazu, etwas zu lesen. War der Umgang dieser herrlichen Seele nicht mehr als alles! die schöne, sanfte, muntere und immer thätige Frau! Gott

20 kennt meine Tränen, mit denen ich mich oft in meinem Bette vor ihn hinwarf: er möchte mich ihr gleich machen.

Lotte! rief ich aus, indem ich mich vor sie hinwarf, ihre Hände nahm und mit tausend Tränen nezte. Lotte, der Segen Gottes ruht über Dir, und der Geist Deiner Mutter! – Wenn Sie sie gekannt hätten! sagte sie, indem sie mir die Hand drückte, – sie war werth, von ihnen gekannt zu sein. – Ich glaubte zu vergehen, nie war ein größeres, stolzeres Wort über mich ausgesprochen worden, und sie fuhr fort: und diese Frau mußte in der Blüthe ihrer Jahre dahin, da ihr jüngster Sohn nicht sechs Monathe alt war. Ihre Krankheit dauerte

30 nicht lange, sie war ruhig resignirt, nur ihre Kinder thaten ihr weh, besonders das kleine. Wie es gegen das Ende gieng, und sie zu mir sagte: Bring mir sie herauf, und wie ich sie herein führte, die Kleinen die nicht wußten, und die Aeltesten die ohne Sinne waren, wie

[119]

- [123] hogy bár csak egy pillantatig látná, miként megtartottam halála órá-
 ján adott szavam: hogy gyermekeinek Anyja leszek. – 's ezerszer
 felsohajtok: bocsáss meg legkedvesebbem ha az nem lehetek nekik
 a' mi te valál. Ah, teszem is a' mit tehetek, 's nintsenek ruházva,
 táplálva, 's a' mi több apolgatva 's szeretettve? Látnád csak egye- 5
 ségünk, kedves Szent! a' legmelegebb hálával dicsőitenéd az Istent,
 kit utolsó keserű könnyeiddel gyermekeid jolléteért kérés.
 Ezeket szollá ő, Wilhelm! de ki ismételhethé a' mint mondá, hogy
 festhetné le a' holt hideg betű a' léleknek ezen égi virulmányját?
 Albert szeliden szollott beszédébe; 's kéré hogy kimélné magát, mi- 10
 vel Lelke nagyon csak ezen egy idéa után ragadja, 's árthatna ma-
 gának – O Albert folytatá tovább, tudom emlékezel azon estvékre,
 midőn ketten a' kis kerek asztal mellett ültünk, ha Anyám valahová
 elutazott volt, 's a' gyermekeket alunni küldtük. Olykor egy egy jo
 könyvünk volt, 's még is oly ritkán vehetélek rá hogy olvass. Nem 15
 vala e, e dicső lélekkel, Anyánkal valo társalkodás mindennél több!
 a' kedves, szelid, mindég vidám 's munkás Asszonyal! Te tudod Is-
 tenem az én könnyeimet melyekkel gyakran ágyomban hozzád so-
 hajtottam: hogy bár hozzá hasonlová tennél.

- [124] Lotte! felkiálték én, eleibe borulva 's kezét ezer könnyekkel áz- 20
 tatva; Lotte! az Isten áldása 's Anyád lelke leveg feletted! – O ha
 ismerte volna őtet Werther, felele ő kezemet gyengéden megszorít-
 ván – méltó volt, hogy Maga ismerte volna. – Hitttem hogy első-
 lyedek, soha magosabb 's büszkébb szo nem volt nékem mondva, –
 's ő folytatá tovább; 's ezen Asszonynak virulo évében oda kelle 25
 lenni, midőn kisebb csecsemője csak hat holnapu volt. Betegsége
 nem tartott soká, csendesesen resignált csak gyermekeit fájlalta, ki-
 vált a' kisebbbet. A mint közelgett vég orájához, így szolla hozzám:
 [125] hozd ide gyermekeim, béhoztam őket, a' kisebbek semmit nem tud- 30
 tak, a' korosobbak érzék nélkül áloztak ágya körül, kezét felemelte,
 's áldást könyörgött reájok, mindeniket megcsokolta, 's elküldötte,

8 Ezeket] CA-ban nincs új bekezdés (168.10) 10 szollott] szolla C 11
 idéa] idea C 21 lelke leveg] <...> leveg C 25 évében] évébe C 26
 volt] volna C

sie um's Bett standen, und wie sie die Hände aufhub und über sie betete, und sie küßte nach einander und sie wegschickte, und zu mir sagte: Sei ihre Mutter! Ich gab ihr die Hand drauf! Du versprichst viel, meine Tochter, sagte sie, das Herz einer Mutter und das Aug' einer Mutter! Ich hab oft an deinen dankbaren Tränen gesehen, daß
5 du fühlst was das sei. Hab es für deine Geschwister, und für deinen Vater, die Treue, den Gehorsam einer Frau. Du wirst ihn trösten. Sie fragte nach ihm, er war ausgegangen, um uns den unerträglichen Kummer zu verbergen, den er fühlte, der Mann war ganz zerrissen.

10 Albert, du warst im Zimmer! Sie hörte jemand gehen, und fragte, und forderte Dich zu ihr. Und wie sie Dich ansah und mich, mit dem getrösteten ruhigen Blicke, daß wir glücklich sein, zusammen glücklich sein würden. Albert fiel ihr um den Hals und küßte sie, und rief: wir sind's! wir werden's sein. Der ruhige Albert war ganz aus
15 seiner Fassung, und ich wußte nichts von mir selber.

Werther, fing sie an, und diese Frau sollte dahin sein! Gott, wenn ich manchmal so denke, wie man das Liebste seines Lebens so wegtragen läßt, und niemand als die Kinder das so scharf fühlt, die sich noch lange beklagten: die schwarzen Männer hätten die Mamma
20 weggetragen.

Sie stund auf, und ich ward erweckt und erschüttert, blieb sitzen und hielt ihre Hand. Wir wollen fort, sagte sie, es wird Zeit. Sie wollte ihre Hand zurück ziehen und ich hielt sie fester! Wir werden uns wiedersehn, rief ich, wir werden uns finden, unter allen Gestalten werden wir uns erkennen. Ich gehe, fuhr ich fort, ich gehe willig, und doch, wenn ich sagen sollte auf ewig, ich würd' es nicht aushalten. Leb wohl, Lotte! Leb wohl, Albert! Wir sehen uns wieder. – Morgen denk ich, versetzte sie scherzend, ich fühlte das Morgen! Ach sie wußte nicht als sie ihre Hand aus der meinigen zog –
30 sie giengen die Allee hinaus, ich stand, sah ihnen nach im Mondscheine und warf mich an die Erde und weinte mich aus, und sprang auf, lief auf die Terasse hervor und sah noch dort drunten im Schatzen der hohen Lindenbäume ihr weisses Kleid nach der Gartenthüre schimmern, ich streckte meine Arme hinaus, und es verschwand.

's hozzám így szolt: Légy Anyjok! – kezem adtam rea! Sokat ígérsz Leányom? gyakran láttam hálás könnyeidbe, hogy érzed mint teszen az Anyai sziv, 's Anyai szem! Légy testvéreidhez, 's Anyádhoz Hitvesi hivséggel, 's engedelemmel. Vigasztald őtet. Atyám után kérdezett, de ő ki ment volt hogy elhordozhatlan bánatját fedje előttünk. 5

[126] Albert te a' szobába valál! magához hívott, 's reád és reám tekintett, vigasztalt és nyugodt volt pillantatja, hogy mű boldogunk, együtt boldogok leszünk. Albert nyakába borult Lottenak, megcsokolta 's felkiáltott: azok vagyunk! 's azok leszünk. A csendes Albert egészen magán kívül vala, 's én sem tudtam magamról semmit. 10

Werther! így folytatá tovább, 's ez az Asszony nincs többé! Istennem, ha néha rágondolok, miként kell elnézni az embernek, hogy élete legkedvesebbjétől elszakasztatik! senki nem sajnálta oly mélyen, mint a' gyermekek, kik még most is olykor így panaszkodnak: a' fekete emberek elvitték mamát. 15

[127] Lotte felálott, 's én is magamhoz tértem, de ülve maradék 's kezét tartottam. Ideje már mennünk így szolla, 's kezét el akarta vonni, de én még szoritottam! Megint látni fogjuk egymást, így szollék, megtaláljuk egymást, 's minden forma alatt, rá ismerünk egymásra. Menyek mondám, önként menyek, 's ha azt kellene mondanom örökre, ki nem állanám; Isten veled, Lotte! Albert Isten veled! – Meglátjuk egymást viszont! – Gondolom még holnap, monda Lotte trefálva, – én érzettem a' Holnapot! – Ah, nem tudá, midőn kezét az enyimből kifejté – Felmentek az Alleén, én maradtam, utánnok néztem a' hold világánál, a' földre borultam 's kisírtam magam; 's ismét felszökém, felszaladtam a' Terassera, 's látám még a' magos hársfák árnyékában fejeér köntössét a' kert ajtó felé csillámlani, utána nyultak karjaim, s eltűnt. 20 25

18 akarta vonni] akarta <még> vonni C

Leiden des iungen Werthers.

[123]

Zweiter Theil.

Du beweinst, du liebst ihn, liebe Seele
Retttest sein Gedächtnis von der Schmach;
Sieh, dir winkt sein Geist aus seiner Höle,
Sei ein Mann, und folge mir nicht nach.

5

3–6 Du ... nach] *Az első kiadásban (1774) nem szerepelt a bevezető mottó.*

Az ifju Werther Gyötrelmei.

Második Rész

Szánsz? könnyezsz kedves ifju, engemet,
Véded gyalázattal emlékemet.
Int lelkem méjségéből Tégedet,
Légy férfi! o, ne kövesd léptemet!

5

am 20. Oktob. 1771. [125]

Gestern sind wir hier angelangt. Der Gesandte ist unpaß, und wird sich also einige Tage einhalten, wenn er nur nicht so unhold wäre, wär alles gut. Ich merke, ich merke, das Schicksal hat mir harte Prüfungen zgedacht. Doch gutes Muths! ein leichter Sinn trägt alles! Ein leichter Sinn! das macht mich zu lachen, wie das Wort in meine Feder kommt. O ein Bißgen leichteres Blut würde mich zum glücklichsten Menschen unter der Sonne machen. Was! Da wo andre, mit ihrem Bisgen Kraft und Talent, vor mir in behaglicher Selbstgefälligkeit herum schwadroniren, verzweiff' ich an meiner Kraft, an meinen Gaben. Guter Gott! der du mir das alles schenkest, warum hieltest du nicht die Hälfte zurück und gabst mir Selbstvertrauen und Genügsamkeit!

Gedult! Gedult! Es wird besser werden. Denn ich sage Dir, Lieber, Du hast Recht. Seit ich unter dem Volke alle Tage herumgetrieben werde, und sehe was sie thun und wie sie's treiben, steh ich viel besser mit mir selbst. Gewiß, weil wir doch einmal so gemacht sind, daß wir alles mit uns, und uns mit allem vergleichen; so liegt Glück oder Elend in den Gegenständen, womit wir uns zusammenhalten, und da ist nichts gefährlicher als die Einsamkeit. Unsere Einbildungskraft, durch ihre Natur gedrunken sich zu erheben, durch die phantastische Bilder der Dichtkunst genährt, bildet sich eine Reihe Wesen hinauf, wo wir das unterste sind, und alles ausser uns herrlicher erscheint, ieder andre vollkommner ist. Und das geht ganz natürlich zu: Wir fühlen so oft, daß uns manches mangelt, und eben was uns fehlt scheint uns oft ein andrer zu besizzen, dem wir denn auch alles dazu geben, was wir haben, und noch eine gewisse idealische Behaglichkeit dazu. Und so ist der Glückliche vollkommen fertig, das Geschöpf unserer selbst. [126] [127]

3 125] a 124. *oldal üres* 2 unpaß] unpaß 15 Volke alle] Volke so alle

20^{ik} 8^{ber} 1771.

- Tegnap megérkezénk ide. A' Követ roszul van, itt tehát egy néhány nap megálopodunk; csak hogy oly különös ne volna, minden jól menne. Látom, 's tapasztalom, hogy a' sors sulyos próbákat gondolt ki számomra. De hagyjuk a' panaszt, a' vidám elme mindenben győz! Vidám elme? elnevetem magam hogy e szo pennámra jön. O csak egy kevésbé hidegebb vér a' világon legboldogobbá tenne. A' midőn mások parányi erőcskéjekkel, 's talentumokkal gőgös-kődő magoknak tettzéssel elhejjáznak előttem, akkor én erőm 's tehetségembe kétségessé csüggedezek. Nagy Isten! ki mind ezeket ajándékozod nekem, miért nem tartottad meg felét, 's adál vala több magamba bizást, 's meglelégedést. Túrj, túrj! jobbra fordul dolgo-d. Igazad van barátom: miolta az emberek közt forgok, 's látom mit mivelnek, 's miként mivelnek, sokba meg vagyok békélve magammal. Valoban mivel úgy van emberi természetünk alkotva, hogy mindent magunkal, 's magunkot mindennel őszve mérjük, boldogságunk vagy inségünk azon tárgyoktól függ; melyekkel magunkot őszve mérjük – 's erre nincs veszedelmesebb a' maganosságnál. Képszélődésünk természeténél fogva vonszodik magát felemelni; a' póézis phantaziás képeitől tápláltatva, egy sor valóságot képzel magának felfelé, kik közt mi a' legalsok vagyunk, 's magunkon kívül mindenik dicsőbben 's tőkéletesebben mutatkozik nekünk. S ez egészen természetes: mert oly gyakran érezzük, hogy ez 's amaz hijjával vagyunk 's épen a' mi nekünk hibazik, úgy tetszik hogy egy más birja azt, 's a' kinek még azt is oda tulajdonítjuk, a' mi nekünk van, 's ehez még egy bizonyos idealis jollételt. 'S így készül meg, a' tőkéletes boldog, a' mi magunk teremtmenje.

1 Második Rész] *betoldás T* 4 különös] különös *P* 13 Túrj] *CA-ban új bekezdés* (174.14) 15 mivelnek] mivelik *C* 17 mindennel] *in marg. T* 17–18 mérjük, boldogságunk] mérjük, <'s erre nincs veszedelmesebb a' maganosságnál> boldogságunk *C* 23 dicsőbben] dicsőbben <dicsőbben> *C*

Dagegen wenn wir mit all unserer Schwachheit und Mühseligkeit nur grade fortarbeiten, so finden wir gar oft, daß wir mit all unserm Schlendern und Laviren es weiter bringen als andre mit ihren Segeln und Rudern – und – das ist doch ein wahres Gefühl seiner selbst,
5 wenn man andern gleich oder gar vorläuft.

am 10. Nov.

Ich fange an mich in so ferne ganz leidlich hier zu befinden. Das beste ist, daß es zu thun genug giebt, und dann die vielerlei Menschen, die allerlei neue Gestalten, machen mir ein buntes Schauspiel vor
10 meiner Seele. Ich habe den Grafen C.. kennen lernen, einen Mann, den ich ieden Tag mehr verehren muß. Einen weiten großen Kopf, und der deswegen nicht kalt ist, weil er viel übersieht: aus dessen Umgange so viel Empfindung für Freundschaft und Liebe hervorleuchtet. Er nahm Theil an mir, als einen Geschäftsauftrag an ihn
15 ausrichtete, und er bei den ersten Worten merkte, daß wir uns verstanden, daß er mit mir reden konnte wie nicht mit iedem. Auch kann ich sein offnes Betragen gegen mich nicht genug rühmen. So eine wahre warme Freude ist nicht in der Welt, als eine große Seele zu sehen, die sich gegen einen öffnet. [128]

am 24. Dec.

Der Gesandte macht mir viel Verdruß, ich hab es voraus gesehen. Es ist der pünktlichste Narre, den's nur geben kann. Schritt vor Schritt und umständlich wie eine Baase. Ein Mensch der nie selbst mit sich zufrieden ist, und dem's da her niemand zu Danke machen kann.
25 Ich arbeite gern leicht weg, und wie's steht so steht's, da ist er im Stande, mir einen Aufsatz zurückzugeben und zu sagen: er ist gut, aber sehen Sie ihn durch, man findt immer ein besser Wort, eine reinere Partikel. Da möchte ich des Teufels werden. Kein und, kein Bindwörtgen – – Sonst darf aussen bleiben, und von allen Inversionen die mir manchmal entfahren, ist er ein Todtfeind. Wenn man
30 seinen Period nicht nach der hergebrachten Melodie heraborgelt; [129]

14 als einen] als ich einen 18 warme] grosse

[132] Ellenben ha minden gyarloságink, 's bajoskodásaink mellett is csak egyenesen elébb tolakodunk, igen gyakran úgy találjuk, hogy csuszklásunk, 's lavirozásunkal tovább visszük mint mások evezések 's kormányozásokkal – és – 's az a való érzésünk önn magunkrol, ha másokkal egyenlők vagy rajtok elől is lehetünk.

5

Novemb. 10^{kén}

[133] Szinte tűrhetőleg kezdem itt már magamat érezni. Az a' legjobb, hogy baj elég van, 's azon kívül a' sokféle emberek, a' külömbféle ábrázatok, lelkem előtt egy tarka játékot csinálnak. Groff C-vel megismerkedtem, kit naponként mind inkább becsülök. Nagy és széles értelmű ember, ki a' mellett hogy mélyen béláto nem hideg, 's társaságát a' barátság, 's szeretet iránt való érzés kedvessé tesz. Midőn a' minap egy hivatalos dolgot vele igazítottam, részvétellel fogadott, 's első szavaimbol sejté hogy egymást megértjük, 's velem úgy szolhat, a' hogy nem akárkivel. Nem dicsekedhetem eléggé irántam mutatott nyíltságával. Oly való 's meleg öröm nincs a' világon, mint nyílva látni a' magas lelket valaki iránt.

10

15

24^{ik} Dec.

[134] Előre elláttam volt, hogy a' Kővettel meggyúl a' bajom. Ő egyik a' lehető legpontosabb Bohok közzül. Oly ember, ki soha nincs magával megelégedve, 's a' kinek énnél fogva más is a' köszönetig semmit nem csinálhat. Én csak amugy szoktam dolgozni, 's a' mint van úgy van, 's ő képes egy hitvány conceptust is visszaadni nékem 's ezt mondani: jól van ugyan, de nézze által még, mindég talál az ember egy jobb szot, 's tisztább particulát. Ekkor szinte megemészt a' méreg. Egy *És egy az Ő* is ki nem maradhat, 's ha valamely Inversio jön néha pennámra, annak halálos ellensége. Ha periodussai nincsenek a' szokás szerénti melodiaként elorgonálva, egy szot sem ért belőlle. Igazi inség ily emberrel vesződni. –

20

25

9 csinálnak] <j> csinálnak C 26 Inversio] inversio C 28 melodiaként] melodieként C

so versteht er gar nichts drinne. Das ist ein Leiden, mit so einem Menschen zu thun zu haben.

Das Vertrauen des Grafen von C.. ist noch das einzige, was mich schadlos hält. Er sagte mir lezthin ganz aufrichtig: wie unzufrieden er über die Langsamkeit und Bedenklichkeit meines Gesandten sei. Die Leute erschweren sich's und andern. Doch, sagt er, man muß sich darein resigniren, wie ein Reisender, der über einen Berg muß. Freilich! wär der Berg nicht da, wäre der Weg viel bequemer und kürzer, er ist nun aber da! und es soll drüber! –

Mein Alter spürt auch wohl den Vorzug, den mir der Graf vor ihm giebt, und das ärgert ihn, und er ergreift iede Gelegenheit, übels gegen mich vom Grafen zu reden, ich halte, wie natürlich, Widerpart, und dadurch wird die Sache nur schlimmer. Gestern gar bracht er mich auf, denn ich war mit gemeint: Zu so Weltgeschäften wäre der Graf ganz gut, er hätte viel Leichtigkeit zu arbeiten, und führte eine gute Feder, doch an gründlicher Gelehrsamkeit mangelt es ihm, wie all den Bellettristen. Darüber hätt ich ihn gern ausgeprügelt, denn weiter ist mit den Kerls nicht zu raisonniren, da das aber nun nicht angieng, so focht ich mit ziemlicher Heftigkeit, und sagt ihm, der Graf sei ein Mann, vor dem man Achtung haben müßte, wegen seines Charakters sowohl, als seiner Kenntnisse; ich habe, sagt ich, niemand gekannt, dem es so geglückt wäre, seinen Geist zu erweitern, ihn über unzählige Gegenstände zu verbreiten, und doch die Thätigkeit für's gemeine Leben zu behalten. Das waren dem Gehirn spanische Dörfer, und ich empfahl mich, um nicht über ein weiteres Deraisonnement noch mehr Galle zu schlukken. [130]

Und daran seid ihr all Schuld, die ihr mich in das Joch geschwazt, und mir so viel von Aktivität vorgesungen habt. Aktivität! Wenn nicht der mehr thut, der Kartoffeln steckt, und in die Stadt reitet, sein Korn zu verkaufen, als ich, so will ich zehn Jahre noch mich auf der Galeere abarbeiten, auf der ich nun angeschmiedet bin.

Und das glänzende Elend die Langeweile unter dem garstigen Volke, das sich hier neben einander sieht. Die Rangsucht unter ih-

- Veszteségem csupán a' Groff C. barátsága enyhíti. A' minap egyenesen kimondá nékem hogy mely nyughatatlanságba hozták ötét a' Követ lassúsága 's fontolgtásai. Az ily emberek terhekre vannak magoknak, 's másnak is. De az ilyenre még is resignálni kell az embernek, mint egy Utasnak, ki egy hegyen kéntelen által hágni. Valo ugyan, hogy ha a hegy nem volna, az ut könnyebb, 's rövidebb lenne, de mivel ott van kéntelen tul menni rajta. 5
- Öregemet az is bántja, hogy a' Groff nékem felette elsőséget ád, 's nem is mulat el egy alkalmatosságot is a' Groffrol előttem rosszul szolani, én pedig ekkor természetesen hogy ellene mondok, 's a dolgozzal ezzel még rosszabb lesz. Tegnap kivált egészen felboszantott: hivatalbeli dolgokra, így szol, elég ügyessége volna a' Groffnak, 's könnyű pennája van, de mint minden Belletristáknak, neki sincs Fundamentomos tanulása. Ezért nem szántam volna megbotozni, mert mit kötekedjék az ember ily tuskokkal? de mivel ezt nem tehettem, meglehetősen hevességgel odabeszéltem neki, 's kimondám, hogy a' Groff becsülésre méltó ember nem csak karakterére, hanem ismereteire nézve is, 's hogy én senkit nem esmérek ki ily szerencsével mivelte ki magát, 's annyi tárgyakra terjesztette ki ismertetét, 's még is a' közönséges élet bajai folytatásához így megtartotta munkásságát. Ezek az ő agyának Spanyol kastélyak valának, 's ezzel ajánlám magam, nehogy további kábaságaival több epét nyeljek. 'S ennek mind tíz vagytok okai, kik belé prédikálátok engem a' járomba, addig fecsegétek a' munkásságról. Munkasság! ha az többet nem munkál a' ki krumplit ültet, 's a' városba lovagol gabonáját eladni, mint én, hát még tíz esztendeig elsinlődöm a' gályán melyre most lánczolva vagytok. 10 15 20 25

'S ez a' fényes nyomorúság az unalom, ily egymás szemibe néző nép közt! 'S az a' rangkórság köztők, miként fülelnek, 's lesnek el

5 Utasnak] utasnak C 21–22 ezzel] ezell P 23 'S ennek] CA-ban új bekezdés (178.27) 29 rangkórság] rangkorság C

- nen, wie sie nur wachen und aufpassen, einander ein Schrittgen abzugewinnen, die elendesten erbärmlichsten Leidenschaften, ganz ohne Rökgen! Da ist ein Weib, zum Exempel, die iederman von ihrem Adel und ihrem Lande unterhält, daß nun jeder Fremde denken
 5 muß: das ist eine Närrin, die sich auf das Bisgen Adel und auf den Ruf ihres Landes Wunderstreiche einbildet – Aber es ist noch viel
 ärger, eben das Weib ist hier aus der Nachbarschaft eine Amtschreibers Tochter. – Sieh, ich kann das Menschengeschlecht nicht begreifen, das so wenig Sinn hat, um sich so platt zu prostituiren. [132]
- 10 Zwar ich merke täglich mehr, mein Lieber, wie thöricht man ist andre nach sich zu berechnen. Und weil ich so viel mit mir selbst zu thun habe, und dieses Herz und Sinn so stürmisch ist, ach ich lasse gern die andern ihres Pfads gehen, wenn sie mich nur auch könnten gehn lassen.
- 15 Was mich am meisten nekt, sind die fatalen bürgerlichen Verhältnisse. Zwar weis ich so gut als einer, wie nöthig der Unterschied der Stände ist, wie viel Vortheile er mir selbst verschafft, nur soll er mir nicht eben grad im Wege stehn, wo ich noch ein wenig Freude, einen Schimmer von Glük auf dieser Erden geniessen könnte. Ich
 20 lernte neulich auf dem Spaziergange ein Fräulein von B.. kennen, ein liebenswürdiges Geschöpf, das sehr viel Natur mitten in dem steifen Leben erhalten hat. Wir gefielen uns in unserm Gespräche, und da wir schieden, bat ich sie um Erlaubniß, sie bei sich sehen zu dürfen. Sie gestattete mir das mit so viel Freimüthigkeit, daß ich
 25 den schiklichen Augenblick kaum erwarten konnte, zu ihr zu gehen. Sie ist nicht von hier, und wohnt bei einer Tante im Hause. Die Physiognomie der alten Schachtel gefiel mir nicht. Ich bezeugte ihr viel Aufmerksamkeit, mein Gespräch war meist an sie gewandt, und in minder als einer halben Stunde hatt' ich so ziemlich weg, was mir
 30 das Fräulein nachher selbst gestund: daß die liebe Tante in ihrem Alter, und den Mangel an allem, vom anständigen Vermögen an bis auf den Geist, keine Stütze hat, als die Reihe ihrer Vorfahren, keinen Schirm, als den Stand, in dem sie sich verpallisadirt, und kein Ergözen, als von ihrem Stokwerk herab über die bürgerlichen Häupter [133]

31 den] dem 31 an¹] von

2–3 die ... Rökgen] *kihagyás*

egymás előtt egy lépéskét! Amott példának okáért egy Asszony, ki mindennek nemességéről, 's honnyárol fecseg, hogy kéntelen az idegen bolondnak hinni ötet ki nemességéről, 's honnya híréről ily csudákat képzel. – 'S a' mi még boszontobb épen az az Asszony itt a' Szomszéd helységbe egy tisztí Scribának a' leánya. Meg nem foghatom hogy lehet ezen embereknek ily kevés érzések magokat alacsonul prostitualni. 5

[138] Inkább tapasztalom ugyan naponként, mely bohok az emberek, hogy másokat magokon alól tekintenek, 's mivel nékem annyi bajom van magammal, 's szívem, 's elmém oly lázzogok, örömetst hagynék mindent a magok pályáján menni, csak nékem hagynának békét. 10

Leginkább ingerelnek ezek a' fatalis polgári nexusok. Tudom ugyan mint akárki, mely szükséges a' karok külömbsege, 's mennyi elsőséget ad ez nekem is, csak hogy ne állana épen utamba, a' hol még egy parányi örömmel, s a' boldogságnak egy sugárával kívánék élni. Sétálásomba a' minap egy B. Kis Asszonnyal ismerkedtem meg; kedves teremtés, 's sok természet maradt meg benne a' feszes élet közt is. Beszelgetésünk közbe megtetszettünk egymásnak 's elválásunkor kikértem meglátogathatását, 's ezt oly nyájassággal engedte meg, hogy alig vártam az alkalmas pillantatot hozzá mehetni. Nem ide valo, 's egy Nénjénél lakik. A' vén Szipirnyo physiognomiája nem igen tetszet nékem, csak ugyan sok figyelmet mutattam iránta, 's beszélgetésem inkább hozzá volt intézve, 's egy félórányi idő alatt által is láttam hol áll a' dolog, a' mint azután a kis asszonyka is megvallá: hogy a' kedves Nenikének szinte illendő Vagyon 's kevés lelki tehetségi Szükségében, nincs egyéb gyámola, csak Eleinek hosszú genalogiája, rangja, melybe bésánczolya magát, 's csak abba gyönyörködik hogy contignatiojából a' polgári fejeken végig nézzen. Iffjabb korába szép lehetett, 's ekkor egy néhány szegény ifjat [140] fejességével győtrött, 's korosultabb napjaiba egy idős Katona Tisztnek engedelmeskedni dicsőségének tartotta, ki eltöltvén vele a' réz 25 30

10 szívem, 's elmém] 's – *in marg.* C 20 meglátogathatását] meglátogathatását C 28 rangja] raggja C 29–30 nézzen] nézhessen C

weg zu sehen. In ihrer Jugend soll sie schön gewesen sein, und ihr
Leben so weggegauckelt, erst mit ihrem Eigensinne manchen armen
Jungen gequält, und in reifern Jahren sich unter den Gehorsam ei-
nes alten Offiziers geduckt haben, der gegen diesen Preis und einen
5 leidlichen Unterhalt das ehrne Jahrhundert mit ihr zubrachte, und
starb, und nun sieht sie im eisernen sich allein, und würde nicht
angesehen, wär ihre Nichte nicht so liebenswürdig. [134]

den 8. Jan. 1772.

Was das für Menschen sind, deren ganze Seele auf dem Ceremoni-
el ruht, deren Dichten und Trachten Jahre lang dahin geht, wie sie
10 um einen Stuhl weiter hinauf bei Tische sich einschieben wollen.
Und nicht, daß die Kerls sonst keine Angelegenheit hätten, nein,
vielmehr häufen sich die Arbeiten, eben weil man über die kleinen
Verdrüßlichkeiten, von Beförderung der wichtigen Sachen abgehal-
15 ten wird. Vorige Woche gab's bei der Schlittenfahrt Händel, und der
ganze Spas wurde verdorben. [135]

Die Thoren, die nicht sehen, daß es eigentlich auf den Plaz gar
nicht ankommt, und daß der, der den ersten hat, so selten die erste
Rolle spielt! Wie mancher König wird durch seinen Minister, wie
20 mancher Minister durch seinen Sekretär regiert. Und wer ist dann
der Erste? der, dünkt mich, der die andern übersieht, und so viel
Gewalt oder List hat, ihre Kräfte und Leidenschaften zu Ausführung
seiner Plane anzuspinnen.

am 20. Jan.

25 Ich muß Ihnen schreiben, liebe Lotte, hier in der Stube einer gerin-
gen Bauernherberge, in die ich mich vor einem schweren Wetter
geflüchtet habe. So lange ich in dem traurigen Neste D.. unter dem
fremden, meinem Herzen ganz fremden Volke, herumziehe, hab' ich
keinen Augenblick gehabt, keinen, an dem mein Herz mich geheis-
30 sen hätte Ihnen zu schreiben. Und ietzt in dieser Hütte, in dieser Ein- [136]

15–16 Vorige ... verdorben] *kihagyás*

századot megholt, 's most a' vas századba egyedül látja magát, senki reá sem tekintene, ha kedves Huga nem volna.

8^{ik} Jan. 1772.

[141] Micsoda emberek ezek, kiknek egész lelkek a' ceremonizálás, kiknek eszek, 's minden igyekezetek, egész esztendőn által csak oda megy ki, hogy az asztalnál miként billenthessék magokat elébb egy székkal, nem azért mintha dolgok nem volna, nem, sőt még halmozák magoknak a' bajt, épen mivel a'probb czivodásaik miatt a' fontosabb dolgok igazításától elfogodnak.

Altal nem látják a' bohok, hogy tulajdonképpen a' helytől semmi nem függ, 's a' kié az első hely ritkán játsza meg az első rollot! Hány Királyt nem vezet Ministere, 's hány Ministert nem Titoknokja? Melyik tehát az első? úgy gondolom az, ki a' többieket által nézi, 's annyi ereje vagy ravaszsága van, hogy az ő hatalmokat, 's indulatokat planumai kivitelére használni tudja.

20^k Januar.

[142] Teli szívem, 's irnom kell Magának kedves Lotte, itt egy paraszt kunyhoba, hová a' nehéz idő elől vontam magam. Miolta ezen szomorú fészek városba, ez idegen, szívem előtt egészen idegen nép között bolyongok, egy pillantatom sem volt, egy sem, melybe sugalta volna szívem Lottemnek írni. 'S most e kunyhoba, ezen magánosságba mikor a' havas fergeteg úvöltve csapkodja ablakom, itt

4–5 kiknek] kik C 9 igazításától] igazításáról C 10 helytől] helyről C
17 Magának] magának C

17 Teli szívem, 's] *betoldás*

samkeit, in dieser Einschränkung, da Schnee und Schlössen wider mein Fenstergen wüthen, hier waren Sie mein erster Gedanke. Wie ich herein trat, überfiel mich Ihre Gestalt, Ihr Andenken. O Lotte! so heilig, so warm! Guter Gott! der erste glückliche Augenblick wieder.

5 Wenn Sie mich sehen meine Beste, in dem Schwall von Zerstreuung! Wie ausgetrocknet meine Sinnen werden, nicht Einen Augenblick der Fülle des Herzens, nicht Eine selige thränenreiche Stunde. Nichts! Nichts! Ich stehe wie vor einem Raritätenkasten, und sehe die Männchen und Gölgen vor mir herumrücken, und frage mich
10 oft, ob's nicht optischer Betrug ist. Ich spiele mit, vielmehr, ich werde gespielt wie eine Marionette, und fasse manchmal meinen Nachbar an der hölzernen Hand und schaudere zurück.

Ein einzig weiblich Geschöpf hab ich hier gefunden. Eine Fräulein von B.. Sie gleicht Ihnen, liebe Lotte, wenn man Ihnen gleichen kann. Ei! werden Sie sagen: der Mensch legt sich auf niedliche Komplimente! Ganz unwahr ist's nicht. Seit einiger Zeit bin ich sehr artig, weil ich doch nicht anders sein kann, habe viel Witz, und die Frauenzimmer sagen: es wüste niemand so sein zu loben als ich (und zu lügen, sezen Sie hinzu, denn ohne das geht's nicht ab, verstehen Sie!) Ich wollte von Fräulein B.. reden! Sie hat viel Seele, die
15 voll aus ihren blauen Augen hervorblickt, ihr Stand ist ihr zur Last, der keinen der Wünsche ihres Herzens befriedigt. Sie sehnt sich aus dem Getümmel, und wir verphantasiren manche Stunde in ländlichen Szenen von ungemischter Glückseligkeit, ach! und von Ihnen!
20 Wie oft muß sie Ihnen huldigen. Muß nicht, thut's freiwillig, hört so gern von Ihnen, liebt Sie –

O säs ich zu Ihren Füßen in dem lieben vertraulichen Zimmergen, und unsere kleinen Lieben wälzten sich miteinander um mich herum, und wenn sie Ihnen zu laut würden, wollt ich sie mit einem
30 schauerlichen Märchen um mich zur Ruhe versammeln. Die Sonne geht herrlich unter über der schneeglänzenden Gegend, der Sturm ist hinüber gezogen. Und ich – muß mich wieder in meinen Käfig sperren. Adieu! Ist Albert bei Ihnen? Und wie? – Gott verzeih mir diese Frage!

10–11 ich ... Marionette] *kihagyás* 25–26 Wie ... Sie] *kihagyás*

Lotte első gondolatom volt. A' mint beléptem a' Maga képe 's emléke leptek meg, 's oly szentül 's oly forron! megint az első boldog pillantat!

Ha látna engem most szívemnek eltompulásában! mint kiszáradtak érzekim, 's csak egy pillantatja sincs a' szív kiömlésének, egy sincs a' boldog könnyezés orájának! Nincs egy is, egy sincs! Mintha egy varázs láda előtt állanék, 's látnám az embereket körültem elbillegni, 's gyakran kérdelem magamtól, ha nem optikai csalódás e ez? 's én is együtt játszom velek, gyakran megfogom szomszédom fakezét 's visszarezzenek.

[143]

Csak egyetlen Asszonyt találtam itt. Egy B.. Kis Asszonyt. Ez hasonlít magához kedves Lotte, ha lehet valakinek hasonlítani. Így e? mondani fogja Maga: ez az én Wertherem csinos complementírozó lett! 's van is igaz benne, mert egy idő óta nagyon furcsa lettem, mivel másként nem lehet, 's elmés is vagyok, hogy az Asszonyok azt mondják, senki oly fáinul nem tud dicsérni mint én (s hazudni sem ezt fogja maga mondani, mert e nélkül nem is mehet). De B.. Kis Asszonyról eltértem, benne sok lélek van, mely már kék szemeiből kiragyog, állapotja terhére van, mely szívének egy kívánságát sem tölti bé. Ő is vágy ki a' zsibongásból 's olykor néhány órát elphantasirozunk, a' falusi scenak zavaratlan boldogságáról, 's ah Magáról is kedves Lotte!

[144]

O ha maga mellett ülhetnék a' kedves barátságos szobácskába, 's ha a' kedves kicsinek körülöm tolongva zajognának, 's mikor igen lármások lennének Magának, egy borzasztó végével magam körül gyűjteném nyugalomra! Pompáson huny le a' Nap a' hova fénylő vidéken; a' fergeteg megszűnt; 's nekem – ismét vissza kell zárkoznom kaliczkámba. Adieu! Magánál van e Albert? 's miként? – Istenem bocsásd meg e kérdésem –!

25 Magának] magának C

am 17. Febr.

Ich fürchte, mein Gesandter und ich, halten's nicht lange mehr zusammen aus. Der Mensch ist ganz und gar unerträglich. Seine Art zu arbeiten und Geschäfte zu treiben ist so lächerlich, daß ich mich
5 nicht enthalten kann, ihm zu widersprechen, und oft eine Sache nach meinem Kopfe und Art zu machen, das ihm denn, wie natürlich, niemals recht ist. Darüber hat er mich neulich bei Hofe verklagt, und der Minister gab mir einen zwar sanften Verweis, aber es
10 war doch ein Verweis, und ich stand im Begriffe, meinen Abschied zu begehren, als ich einen Privatbrief* von ihm erhielt, einen Brief, vor dem ich mich niedergekniet, und den hohen, edlen, weisen Sinn angetet habe, wie er meine allzugrosse Empfindlichkeit zurechte weißt, wie er meine überspannte Ideen von Würksamkeit, von Einfluß auf andre, von Durchdringen in Geschäften als jugendlichen
15 guten Muth zwar ehrt, sie nicht auszurotten, nur zu mildern und dahin zu leiten sucht, wo sie ihr wahres Spiel haben, ihre kräftige Wirkung thun können. Auch bin ich auf acht Tage gestärkt, und in mir selbst einig geworden. Die Ruhe der Seele ist ein herrlich Ding, und die Freude an sich selbst, lieber Freund, wenn nur das Ding
20 nicht eben so zerbrechlich wäre, als es schön und kostbar ist. [139] [140]

am 20. Febr.

Gott segn' Euch, meine Lieben, geb Euch all die guten Tage, die er mir abzieht.

Ich danke Dir Albert, daß Du mich betrogen hast, ich wartete auf
25 Nachricht, wann Eu'r Hochzeittag sein würde, und hatte mir vorgenommen, feierlichst an demselben Lottens Schattenriß von der Wand zu nehmen, und sie unter andere Papiere zu begraben. Nun seid ihr ein Paar, und ihr Bild ist noch hier! Nun so soll's bleiben! Und warum nicht? Ich weis, ich bin ia auch bei euch, bin Dir un-

* Man hat aus Ehrfurcht für diesen treflichen Mann gedachten Brief, und einen andern, dessen weiter hinten erwähnt wird, dieser Sammlung entzogen, weil man nicht glaubte, solche Kühnheit durch den wärmsten Dank des Publikums entschuldigen zu können.

10 Privatbrief] *a lábjegyzet kihagyva*

[145]

17^k Febr.

Félek hogy a' Követtel nem sokáig jövők ki. Egészen szenvedhetetlen kezd előttem lenni. Dolgozása modja 's hivatalja folytatása oly nevetséges, hogy nem képes ellene nem szolnom, 's olykor némely dolgot a' magam általlátása szerint ne dolgoznom, mely természetesen hogy néki soha sincs jól. – Ezért a' minap bé is vádolt az Udvarnál, 's a' Minister szemre hányást teve, 's bár mely kimélve, de csak szemre hányás volt; feltevém mingyárt hogy elbocsáttatásom kérjem, azomba veszek egy privat levelet a' Ministertől, oly levelet mely előtt letérdeltem, 's a' magoss, nemes, bölcs elmét imádtam. Atyai intésekkel kívánja benne igen nagy érzékenykedésem megmutatni, feszített ideaimat a' hatosságról, 's a' másokra befoljáról, 's a' bajokon való általhatást becsüli ugyan mint ifjui szép mérészséget, 's azokat nem kiirtani igyekszik 's csak arra hajlítani, hol helyek van 's béhatást csinálhatnak. Egész nyolcz napig meg is erősíte ez 's magammal megbékéltetett. – Szép dolog barátom a' lélek nyugalma 's a' magán való öröm, csak hogy oly mulando ne volna, a' milyen szép és drága.

[146]

20^k Febr.

Száljon az ég áldása reátok Kedvesim, 's potolja a tiétekhez mind azon boldog napokat melyeket tőlem elvon.

[147]

Köszönöm Albert hogy megcsalál, vartam tudosisodat hogy mikor lessz menyegzőtők napja; feltettem volt hogy azon napon innelpelve a' Lotte árnyék képét levegyem a' falról, 's papirosaim közé temessem. Ti már egyek vagytok; 's az ő képe még is itt függ! Függjön tehát ezután is! 'S miért is ne! Hiszem, én is veletek vagyok, 's helyt foglalok Téged nem sértve a' Lotte szívébe. Második hely

3 hivatalja] hivatalya C 4 nem] *in marg.* T 13 általhatást] álhatást C 24 képét] *in marg.* T 27 Téged] téged C

beschadet in Lottens Herzen. Habe, ia ich habe den zweiten Platz
drinne, und will und muß ihn behalten. O ich würde rasend werden,
wenn sie vergessen könnte – Albert in dem Gedanken liegt eine Hölle.
Albert! Leb wohl. Leb wohl, Engel des Himmels, leb wohl,
5 Lotte!

[141]

den 15. Merz.

Ich hab einen Verdruß gehabt, der mich von hier wegtreiben wird,
ich knirsche mit den Zähnen! Teufel! Er ist nicht zu ersezzen, und
ihr seid doch allein schuld daran, die ihr mich sporntet und triebt
10 und quältet, mich in einen Posten zu begeben, der nicht nach meinem
Sinne war. Nun hab ich's nun habt ihr's. Und daß Du nicht
wieder sagst, meine überspannten Ideen verdürben alles; so hast
Du hier, lieber Herr, eine Erzählung, plan und nett, wie ein Chroni-
kenschreiber das aufzeichnen würde.

15 Der Graf von C.. liebt mich, distinguirt mich, das ist bekannt, das
hab ich Dir schon hundertmal gesagt. Nun war ich bei ihm zu Ti-
sche gestern, eben an dem Tage, da Abends die noble Gesellschaft
von Herren und Frauen bei ihm zusammenkommt, an die ich nicht
gedacht hab, auch mir nie aufgefallen ist, daß wir Subalternen nicht
20 hinein gehören. Gut. Ich speise beim Grafen und nach Tische gehn
wir im grossen Saale auf und ab, ich rede mit ihm, mit dem Obrist B.
der dazu kommt, und so rückt die Stunde der Gesellschaft heran. Ich
denke, Gott weis, an nichts. Da tritt herein die übergnädige Dame
von S.. mit Dero Herrn Gemahl und wohl ausgebrüteten Gänselein
25 Tochter mit der flachen Brust und niedlichem Schnürleib, machen
en passant ihre hergebrachten hochadlichen Augen und Naslöcher,
und wie mir die Nation von Herzen zuwider ist, wollt ich eben mich
empfehlen, und wartete nur, bis der Graf vom garstigen Gewäsche
frei wäre, als eben meine Fräulein B.. herein trat, da mir denn das
30 Herz immer ein bisgen aufgeht, wenn ich sie sehe, blieb ich eben,
stellte mich hinter ihren Stuhl, und bemerkte erst nach einiger Zeit,
daß sie mit weniger Offenheit als sonst, mit einiger Verlegenheit mit
mir redete. Das fiel mir auf. Ist sie auch wie all das Volk, dacht ich,

[142]

[143]

18 nicht] nie

enyim szívébe, 's azt meg is akarom tartani. Megtébolyodnám ha ő elfelejthetne – Albert e gondolatba pokol van. Albert Isten veled! Ely boldogul Te is Lotte, égnek anyyala!

15e Mart.

- [148] Oly megsértésem történe meljet kiálanom lehetetlen; felforrok csak 5
gondolására is! Viszapotolni ezt nékem semmi nem foghatja, 's
mind ennek ti vagytok okai, kik addig sarkalátok, üzétek, 's győ-
törtetek, míg kentelen valék ezen eszem, 's szívem ellen való hi-
vatalba lépni. Megesett már most tanácsolástok nékem, 's nektek 10
is. S hogy megint megmondhasd, hogy feszes ideaim tevesztnek el,
haljad e történetet oly simán s tisztán, a' mint egy Kronika Irotol
várhatnád:
- Hogy Groff C.. szeret 's megkülömböztet engem, irtam már er-
ről néked. Tegnap nála vagyok ebéden, estvére nobel társaság volt
hozzája hiva, melyről én nem sokat gondolkoztam, 's eszembe sem 15
jutott, hogy mi Subalternusok nem tartozunk ide. Asztal után ki-
menyünk a' nagy Szalába setálni, közbe jön Oberster B.. is, beszél-
getünk együtt, azonba közelget a' társaság gyűlése orája. Nékem,
tudja Isten, semmi nem jut eszembe. Ez alatt belép S.. Dáma Asszony
ő Nagysága, nagy Meltoságu férjével, 's kibegyezett lapos mejjú si- 20
norozott dereku, 's pipe forma Leány Kis Asszonyával, 's amugy
félválrol méltoztnak réám pillantani nagy méltoságu szemeikkel, 's
mivel az ilyen nemzetséget egészen szívemből gyűlölöm épen bu-
csut akartam venni, s csak arra vártam hogy a' Groff licslocs fecse-
gésektől menekedjék, épen akkor belép az én B.. Kis Asszonyom is, 25
's minthogy lelkem midőn ötet láthatom mindég emelkedék, mara-
dék még egy kevéssé, 's széke mege megálottam, csak későre ve-
szem észre, hogy most nem oly nyíltsággal mint máskor 's habozva
szoll hozzám. Ez különösnek tetszet előttem. 'S ha te is olyan vagy, 30
gondolám magamba, mind a' többi pereputy, vigyen az ördög té-
ged is! Sértve érzettem magam, 's hagyni akartam őket, de mivel

5 megsértésem] megsértésém C 9 Megesett már most] <'s> <...> már most C

hohl sie der Teufel! und war angestochen und wollte gehn, und doch
 blieb ich, weil ich intriguiert war, das Ding näher zu beleuchten. Ue-
 ber dem füllt sich die Gesellschaft. Der Baron F.. mit der ganzen Gar-
 derobe von den Krönungszeiten Franz des Ersten her, der Hofrath
 5 R.. hier aber *in qualitate* Herr von R.. genannt mit seiner tauben Frau
 u. den übel fournirten J. nicht zu vergessen, bei dessen Kleidung,
 Reste des altfränkischen mit dem neu'st aufgebrauchten kontrastiren
 u. das kommt all und ich rede mit einigen meiner Bekanntschaft,
 die alle sehr lakonisch sind, ich dachte – und gab nur auf meine
 10 B.. acht. Ich merkte nicht, daß die Weiber am Ende des Saals sich
 in die Ohren pisperten, daß es auf die Männer zirkulirte, daß Frau
 von S.. mit dem Grafen redte (das alles hat mir Fräulein B.. nachher
 erzählt) bis endlich der Graf auf mich losging und mich in ein Fens-
 ter nahm. Sie wissen sagt er, unsere wunderbaren Verhältnisse, die
 15 Gesellschaft ist unzufrieden, merk ich, Sie hier zu sehen, ich wollte
 nicht um alles – Ihro Excellenz, fiel ich ein, ich bitte tausendmal um
 Verzeihung, ich hätte eher dran denken sollen, und ich weis, Sie ver-
 zeihen mir diese Inkonsequenz, ich wollte schon vorhin mich emp-
 fehlen, ein böser Genius hat mich zurückgehalten, sezt ich lächelnd
 20 hinzu, indem ich mich neigte. Der Graf drückte meine Hände mit ei-
 ner Empfindung, die alles sagte. Ich machte der vornehmen Gesell-
 schaft mein Kompliment, gieng und sezte mich in ein Kabriolet und
 fuhr nach M.. dort vom Hügel die Sonne untergehen zu sehen, und
 dabei in meinem Homer den herrlichen Gesang zu lesen, wie Ulyß
 25 von dem treflichen Schweinhirten bewirthet wird. Das war all gut.

[144]

Des Abends komm ich zurück zu Tische. Es waren noch wenige in
 der Gaststube, die würfelten auf einer Ekke, hatten das Tischtuch
 zurück geschlagen. Da kommt der ehrliche A.. hinein, legt seinen
 Hut nieder, indem er mich ansieht, tritt zu mir und sagt leise: Du
 30 hast Verdruß gehabt? Ich? sagt ich – der Graf hat dich aus der Ge-
 sellschaft gewiesen – Hol sie der Teufel, sagt ich, mir war's lieb, daß
 ich in die freie Luft kam – Gut, sagt er, daß du's auf die leichte Ach-
 sel nimmst. Nur verdriest mich's. Es ist schon überall herum. – Da

[145]

tudni akartam ennek okát még maradék egy kevésbé. Ez alatt gyűl
a' társaság. Megjelen Báro F.. első Ferencz koronázásakori Garde-
robjával, Tanácsos R.. süket Feleségével, megjelen J. Ur is időtlenül
fournirozva köntös dolgából, kinek öltözetébe a' régi frankoniai az
uj modival contrassirozott &c. &c. &c. Szollok egy néhányal Isme- 5
röim közül, kik mind igen lakonisok most; de csak ugyan egész fi-
gyelmem B.. Kis Asszonyra volt függesztve. Nem veszem észre hogy
az Asszonyok a' Szála végén egy más fülébe suttognak, mely osztán
a' ferfiakra is elciculált, sem azt, hogy S.. ő Nagysága a' Groffal be-
szélt (mind ezt azután B.. Kisasszony beszélt el nekem) mig végre 10
a' Groff hozzám jön 's az ablakhoz von. Tudja az Ur, így szoll, a' mi
különös tonusunkat, a' társaság a' mint látom, nincs meglegedve
hogy az Urat maga közt látja, én a' világért sem akarnám.. Kegyel-
mes Uram, szavát szakasztám, ezerszer engedelmet instálok hogy
ez inconsequentiát tettem, ezt elébb meg kellett volna fontolnom, 15
's rég bucsut is akartam venni, de nem tudom micsoda gonosz Ge-
nius, mondtam nevetve, megtartoztatott. 'S azomba megindultam.
A' Groff megszorította kezem oly érzéssel, mely nekem mindent
mondott. A nemzeti társaságnak egy complimentet tevék, kijöttem
's egy Kabriolba vetve magam kiszekereztem M.. felé, nézni a ha- 20
lomrol a' nap lehunyat, azomba olvastam Homérnak dicső énekét,
midőn a' derék sertés pásztor megvendégli Ulisest. 'S egészen jól
érzettem magam. Estvére visszajövek az asztalhoz. Még néhányon
koczkáztak a' vendég szobának egy szegletébe. Hozzám jó a' becsü-
letes A... letéski kalapját, megnéz, 's így szol lassan: Kedvetlenség 25
ért ma. Engem? mondtam – A' Groff kiigazitott a' társaságból. Vigye
az ördög társaságát, mondtam, még örömemre volt hogy a' szabad le-
vegőre jöhettem. Örövendek tehát, ezt mondja hogy még is könnyen
veszed. Ekkor kezde osztán boszantani a' történet. Mintha kést ver-
tek volna szívembe, gondolám ezt már minden tudja, 's a' kik az
asztalhoz jöttek 's rám tekintettek, azt véltem, hogy mind azért néz-
nek! 's rossz vérem kezdett lenni. 30

6 közül] közzül C 9 elciculált] circulált C 16 nem] *in marg.* T 23
Estvére] *CA-ban új bekezdés* (190.26)

fieng mir das Ding erst an zu wurmen. Alle die zu Tische kamen und mich ansahen, dacht ich die sehen dich darum an! Das fieng an mir böses Blut zu sezzen.

- Und da man nun heute gar wo ich hintrete mich bedauert, da ich höre, daß meine Neider nun triumphiren und sagen: Da sähe man's, wo's mit den Uebermüthigen hinausgieng, die sich ihres bisgen Kopfs überhüben und glaubten, sich darum über alle Verhältnisse hinaussezzen zu dürfen, und was des Hundegeschwäzzes mehr ist. Da möchte man sich ein Messer in's Herz bohren. Denn man rede von Selbstständigkeit was man will, den will ich sehn, der dulden kann, daß Schurken über ihn reden, wenn sie eine Prise über ihn haben. Wenn ihr Geschwäz leer ist, ach! da kann man sie leicht lassen. [146]

am 16. Merz.

- Es hezt mich alles! Heut tref ich die Fräulein B. in der Alee. Ich konnte mich nicht enthalten sie anzureden, und ihr, sobald wir etwas entfernt von der Gesellschaft waren meine Empfindlichkeit über ihr neuliches Betragen zu zeigen. O Werther, sagte sie mit einem innigem Tone, konnten Sie meine Verwirrung so auslegen, da Sie mein Herz kennen. Was ich gelitten habe um Ihrentwillen, von dem Augenblikke an, da ich in den Saal trat. Ich sah' alles voraus, hundertmal saß mir's auf der Zunge, es Ihnen zu sagen, ich wußte, daß die von S. und T. mit ihren Männern eher aufbrechen würden, als in Ihrer Gesellschaft zu bleiben, ich wußte, daß der Graf es nicht mit Ihnen verderben darf, und iezo der Lärm – Wie Fräulein? sagt' ich, und verbarg meinen Schrekken, denn alles, was Adelin mir ehgestern gesagt hatte, lief mir wie siedend Wasser durch die Adern in diesem Augenblikke. – Was hat mich's schon gekostet! sagte das süsse Geschöpf, indem ihr die Trähnen in den Augen stunden. Ich war nicht Herr mehr von mir selbst, war im Begriff, mich ihr zu Füßen zu werfen. Erklären Sie Sich, ruft ich: Die Trähnen liefen ihr die Wangen herunter, ich war ausser mir. Sie troknete sie ab, ohne sie verbergen zu wollen. Meine Tante kennen Sie, fieng sie an; sie war [147]

19 innigem] innigen

[153] 'S hát már ma akár merre lépek, minden sajnálkozik rajtam, 's hallom irigyeim ezt mondják tapsolva: lássa az ember, mint jár a' fel-fuvalkodott, ki parányi eszetskéjével elbizakodva, azt hívé hogy már ezzel minden határon feljül teheti magát, 's több e féle ebcsiholásokat kell kiállanom. Ilyenkor kést szeretne az ember szívébe verni. 5 Mert mondjon akár ki mit az álhatatosságról, szeretném látni, ki tűrheti békével, mikor ilyen tacsok csevegnek rolla. Ha üress a' rágalom, oh akkor könnyen lehet szenvedni.

16^k Mart.

Ugy tetszik mintha minden ellenem esküdt volna. Találom ma B.. 10 Kis Asszonyt az Alléen. Nem tehettem hogy meg ne szolitsam, 's mihelyt a társaságtól távol voltunk, hogy utobbi magaviseletéért érzékenységem ne mutassam. O Verther, monda szíves hangal, 's így magyarázhatta é zavarodásom, ha szívem ismeri? Mit nem szenvedtem az Urért azon pillantat olta hogy a' Szálába béléptem! Előre 15 elláttam mindent, százszor is jött nyelvem Magának megmondani, hogy S.. és T.. Férjekkel együtt inkább megpukkannának, mint sem az Urral egy társaságba legyenek, tudtam hogy a' Groff az Urért – s még is ez a' lárma. – Hogyánn Kis Asszony? mondám elrejtve meghőkkenésem, mert mind az a' mit tegnap előtt Adelin mon- 20 dott erről, mint egy lángcsapása úgy futott végig ereimen e pillantatba. – Mimbe nem került! monda a' kedves teremtés, azomba hogy könnyel lábbogtak szemei. Nem valék tovább hatalmamba, lábaihoz kívántam volna borulni. Fejcse ki magát kiálték: 's könnyek gördültek le arczán. Letörölte anélkül hogy rejteni akarta volna. Ismeri az 25 Ur már Nénémet, ő is ott volt, 's mely szemekkel nézte. Verther tegnap az éjjel kiálottam, 's ma korán ismét mely predikacziot kellett hallanom az Urral valo társalkodásomról! 's halgatnom kellett mint

20 Adelin] Adeli C

gegenwärtig, und hat, o mit was für Augen hat sie das angesehen. Werther, ich habe gestern Nacht ausgestanden, und heute früh eine Predigt über meinen Umgang mit Ihnen, und ich habe müssen zuhören Sie herabsetzen, erniedrigen, und konnte und durfte Sie nur
5 halb vertheidigen.

Jedes Wort, das sie sprach, gieng mir wie Schwerder durch's Herz. Sie fühlte nicht, welche Barmherzigkeit es gewesen wäre, mir das alles zu verschweigen, und nun fügte sie noch all dazu, was weiter würde geträtscht werden, was die schlechten Kerls alle darüber triumphiren würden. Wie man nunmehr meinen Uebermuth und Geringschätzung andrer, das sie mir schon lange vorwerfen, gestraft, erniedrigt ausschreien würde. Das alles, Wilhelm, von ihr zu hören, mit der Stimme der wahrsten Theilnehmung. Ich war zerstört, und bin noch wüthend in mir. Ich wollte, daß sich einer unterstünde
10 mir's vorzuwerfen, daß ich ihm den Degen durch den Leib stossen könnte! Wenn ich Blut sähe, würde mir's besser werden. Ach ich hab hundertmal ein Messer ergriffen, um diesem gedrängten Herzen Luft zu machen. Man erzählt von einer edlen Art Pferde, die, wenn sie schröcklich erhitzt und aufgeiaßt sind, sich selbst aus Instinkt eine Ader aufbeissen, um sich zum Athem zu helfen. So ist mir's oft, ich möchte mir eine Ader öffnen, die mir die ewige Freiheit schaffte.

[148]

am 24. Merz.

[149]

Ich habe meine Dimiſſion bei Hofe verlangt, und werde sie, hoff ich, erhalten, und ihr werdet mir verzeihen, daß ich nicht erst Permiſſion dazu bei euch geholt habe. Ich mußte nun einmal fort, und was ihr zu sagen hattet, um mir das Bleiben einzureden weis ich all, und also – Bring das meiner Mutter in einem Säftgen bei, ich kann mir selbst nicht helfen, also mag sie sich's gefallen lassen, wenn ich ihr
25 auch nicht helfen kann. Freilich muß es ihr weh thun. Den schönen Lauf, den ihr Sohn grad zum Geheimderath und Gesandten ansetzte, so auf einmal Halte zu sehen, und rückwärts mit dem Thiergen in Stall. Macht nun draus was ihr wollt und kombinirt die mögliche Fälle, unter denen ich hätte bleiben können und sollen. Genug ich

29–30 also ... kann] *kihagyás*

gyalázza 's alacsonitja az Urat, 's csak féligre is alig vala szabad men-
tenem.

Minden szava, mint egy kard szivembe dőfött. Nem érzé a' kedves
Léány, hogy könyörület lesz vala rajtam ha ezeket elhalgatta volna
előttem, 's még elmondá azt is mit fognak még utánnam terécselni 5
's azok a' czudar Czenkek hogy triumphálnak rajtam, 's hogy ki-
ábálják már is megaláztatott gőgösségem, 's másokat megvetésem,
melyet már rég szememre vetettek. Mind ezt hallani tőle Wilhelm,
a' legszivesebb részvétel hangjával! Zavarodva voltam, 's még most
[156] is forrok belé. Kivánnám hogy bár egy mérészelné szemembe mon- 10
dani, hogy kardom keresztül dőfném testén! Ha vért látnék meg-
enyhülne szivem. Ah ezerszer ragadtam kést hogy e szorongo sziv-
nek levegőt nyissak! Azt beszéllik a' lovaknak egy nemes fájjáról,
hogy ha nagyon felhevülve 's elfárasztva vannak, csupa ösztönből
eret harapnak magokon hogy lélekzetet vehessenek. Így szeretném 15
megnyitni erem, hogy örökös szabadságom megadná.

24^k Mart.

[157] Elbocsáttatásom kértem az Udvarnál, s bizom meg is nyerem, meg-
bocsátotok nékem, hogy elébb hozzátok nem folyamodtam taná-
csért. Elébb később nékem mennem kellett, tudom előre mi mondani 20
valotok lehet itt maradásom rábeszélésére, de már ez így lett – ki-
mélve szolj errol Anyámnak, én nem segíthetek magamon is. Gon-
dolom fájni fog ez neki. A' szép pályán melyen fia egyenesen a' Ta-
nácsosságra, 's még Követségre is célzott, egyszerre elakadni, 's
vissza a' paripával az istáloba! Már csináljátok a' mint tetszik, com- 25
bináljátok a' lehetséges eseteket melyek szerint maradhattam, 's
maradnom kellett volna; elég hogy én megyek. 'S hogy tudhassátok
hová, itt van Herczeg – – ki ízlést talál társaságomba 's szándékom

gehe. Und damit ihr wißt wo ich hinkomme, so ist hier der Fürst *
der viel Geschmack an meiner Gesellschaft findet, der hat mich ge-
beten, da er von meiner Absicht hörte, mit ihm auf seine Güter zu
gehen, und den schönen Frühling da zuzubringen. Ich soll ganz mir
5 selbst gelassen sein, hat er mir versprochen, und da wir uns zusam-
men bis auf einen gewissen Punkt verstehn, so will ich's denn auf
gut Glück wagen, und mit ihm gehn.

[150]

am 19. April.

Zur Nachricht.

10 Danke für Deine beiden Briefe. Ich antwortete nicht, weil ich die-
sen Brief liegen ließ, bis mein Abschied von Hofe da wäre, weil ich
fürchtete, meine Mutter möchte sich an den Minister wenden und
mir mein Vorhaben erschweren. Nun aber ist's geschehen, mein Ab-
schied ist da. Ich mag euch nicht sagen, wie ungern man mir ihn
15 gegeben hat, und was mir der Minister schreibt, ihr würdet in neue
Lamentationen ausbrechen. Der Erbprinz hat mir zum Abschiede
fünf und zwanzig Dukaten geschickt, mit einem Wort, das mich bis
zu Tränen gerührt hat. Also braucht die Mutter mir das Geld nicht
zu schicken, um das ich neulich schrieb.

[151]

am 5. Mai.

20 Morgen geh ich von hier ab, und weil mein Geburtsort nur sechs
Meilen vom Wege liegt, so will ich den auch wieder sehen, will mich
der alten glücklichverträumten Tage erinnern. Zu eben dem Thore
will ich hineingehn, aus dem meine Mutter mit mir herausfuhr, als
25 sie nach dem Tode meines Vaters den lieben vertraulichen Ort ver-
ließ, um sich in ihre Stadt einzusperren. Adieu, Wilhelm, Du sollst
von meinem Zuge hören.

am 9. Mai.

30 Ich habe die Wallfahrt nach meiner Heimath mit aller Andacht eines
Pilgrims vollendet, und manche unerwartete Gefühle haben mich
ergriffen. An der grossen Linde, die eine Viertelstunde vor der Stadt

[152]

26 ihre Stadt] ihre unerträgliche Stadt

- [158] megtudva, hívott mennék vele Jozzágaiba a' szép tavaszt ott tölteni. Megigérte hogy egészen tetszésemre lészek hagyatva, 's mivel egy bizonyos pontig egészen értjük egymást, szerencsét próbálok, 's menyek.

Utol irás.

5

19^k Apr.

- Vedd köszönetem két leveleidért. Nem válaszoltam azokra, mig elbocsáttatásom az Udvartol meg nem érkezik, mivel feltem hogy Anyám a' Ministerhez folyamodik, s szándekomba akadályoz. Szabadságom itt van már. Nem mondom el néktek mely bajjal nyerhettem meg, s a' Minister miket irt, erre újra győtrődnének. A Korona Herczeg bucsuzásomra huszon öt aranyat küldött, oly izenetel, melyre könnyem kicsordult. Az Anyám tehát ne küldje a' pénzt melyért a' minap irtam volt.
- [159] 10

5^{ik} Máji

15

- Holnap indulok innen, 's mivel születésem helye csak hat órára esik utamtól, oda is eltérek, hogy a boldogul leálmodott hajdoni kedves napokra még egyszer vissza szenderedjem. Azon kapun menyek bé, melyen Atyám halála után utolszor kijöttem, 's a' barátságos kedves helyet elhagyók, 's a' városba zárkozáánk. Adieu Wilhelm. Tudositni foglak utamrol.
- [160] 20

Majus 9^{kén}

A mely buzgosággal a' Szarándok szent Bucsuját járja, azzal tettem meg honnyomba utamot, 's a' hajdon kornak sok erzesei virradtak fel újra bennem. A nagy hársfánál mely csak fertály ora S... város-

25

1 ott] in marg. T 18 bé] in marg. C 20 elhagyók] elhagyok C

nach S.. zu steht, ließ ich halten, stieg aus und hieß den Postilli-
 on fortfahren, um zu Fusse iede Erinnerung ganz neu, lebhaft nach
 meinem Herzen zu kosten. Da stand ich nun unter der Linde, die
 ehedessen als Knabe das Ziel und die Gränze meiner Spaziergänge
 5 gewesen. Wie anders! Damals sehnt ich mich in glücklicher Unwis-
 senheit hinaus in die unbekannte Welt, wo ich für mein Herz alle
 die Nahrung, all den Genuß hoffte, dessen Ermangeln ich so oft in
 meinem Busen fühlte. Jezt kam ich zurück aus der weiten Welt –
 O mein Freund, mit wie viel fehlgeschlagenen Hofnungen, mit wie
 10 viel zerstörten Planen! – Ich sah das Gebürge vor mir liegen, das so
 tausendmal der Gegenstand meiner Wünsche gewesen. Stunden-
 lang konnt ich hier sizzen, und mich hinüber sehnen, mit inniger
 Seele mich in denen Wäldern, denen Thälern verliehren, die sich
 meinen Augen so freundlich dämmernd darstellten – und wenn ich
 15 denn um die bestimmte Zeit wieder zurück mußte, mit welchem Wi-
 derwillen verlies ich nicht den lieben Plaz: Ich kam der Stadt näher,
 alle alte bekannte Gartenhäusgen wurden von mir begrüßt, die neu-
 en waren mir zuwider, so auch alle Veränderungen, die man sonst
 vorgenommen hatte. Ich trat zum Thor hinein, und fand mich doch
 20 gleich und ganz wieder. Lieber, ich mag nicht in's Detail gehen, so
 reizend als es mir war, so einförmig würd' es in der Erzählung wer-
 den. Ich hatte beschlossen auf dem Markte zu wohnen, gleich neben
 unserm alten Hause. Im Hingehen bemerkt ich, daß die Schulstube,
 wo ein ehrlich altes Weib unsere Kindheit zusammengepfertcht hat-
 25 te, in einen Kram verwandelt war. Ich erinnerte mich der Unruhe,
 der Trähnen, der Dumpfheit des Sinnes, der Herzensangst, die ich in
 dem Loche ausgestanden hatte – Ich that keinen Schritt, der nicht
 merkwürdig war. Ein Pilger im heiligen Lande trifft nicht so viel
 Stäten religiöser Erinnerung, und seine Seele ist schwerlich so voll
 30 heiliger Bewegung. – Noch eins für tausend. Ich gieng den Fluß
 hinab, bis an einen gewissen Hof, das war sonst auch mein Weg,
 und die Plätzgen, da wir Knaben uns übten, die meisten Sprünge der
 flachen Steine im Wasser hervorzubringen. Ich erinnre mich so leb-
 haft, wenn ich manchmal stand, und dem Wasser nachsah, mit wie

[153]

[154]

15 um] nun

- hoz megálék, kiszálottam a' szekérből 's a' Postilliont előre küldöttem, hogy gyalog minden emléket egészen ujan 's elevenen érezzen szivem. Megálék a' hársfa alatt, mely hajdon mind gyermeknek sétálásom czélja 's határa volt. Mely másként most minden! Akkor, boldog nem tudásomba kivágytam a' messze világba, hol szivem mind azt az enyhületet 's örömet fellelni remélte, melynek hijját annyszor érzé kebelem. – 'S már most jövők vissza a' messze világból – O barátom, de hány eltépett reménnyel, hány őszve omlott planummal! – Láttam megint a' halmot előttem, mely annyi ezerszer vágyásim határa volt. Orákig eltudtam itt ülni, 's meleg lélekkel hányszor nem vágytam által amaz erdőkbe 's völgyekbe tévedezni, melyek szemeimnek oly barátságosan derengtek. 'S ha kiszabott időmkor ismét visza kellett térnem, mely békételenül vallék meg e kedves helytől! – – Közelíték a' városhoz, 's minden régi ismeretes kertecskéket idvezeltem, az ujak ellenemre voltak, 's minden azután tett változtatás. Béléptem a' kapun, 's most is megtaláltom egészen magam. Barátom, nem ereszkedhetem hosszas leírásába, bár mely ingerlő is vala minden előttem, oly egy formának érzem elbeszélésébe. Feltettem volt, hogy a' piaczon száljak meg, mindjárt a' mű régi házunk mellett. Jártomba észrevevém azt is, hogy a' mi régi iskola szobánk, most egy kis boltá változott. Emlékezem még a' nyughatatlanságra, a' könnyekre, elmém tompaságára, 's szivem aggodásaira, melyeket e lyukba kiálottam. Egy lépést sem teheték, hogy ujjabb emlékezet ne lepjen meg. Egy Szarándok a' szent földön nem talál vallásos emlékeinek oly sok helyére, 's szive nem lehet telibb ennyi szent érzeményeknél – – Még csak egyet halj: leballogtam a' víz mentén egy bizonyos udvarig, mely hajdoni ősvenyem volt, emlékezém mint gyermekek miként vetélkedénk melyik tud a' víz színén lapos kővekkal jobban szőni. Jut eszembe miként álottam olykor meg a' parton, 's andalodva néztem a' víz lefolytát, mely érzéssel kísértem szemeimmel, 's mely rémületesnek képzeltem a' vidékeket, melyeken keresztül foly ez, mind addig a' hol osztán képzeletem elmerült, 's még is tovább, mind tovább képzeltem, míg végre magam egy láthatatlan távolnak nézésébe eltévesztettem. 'S ládd barát-

wunderbaren Ahnungen ich das verfolgte, wie abenteuerlich ich mir die Gegenden vorstellte, wo es nun hinflösse, und wie ich da so bald Grenzen meiner Vorstellungskraft fand, und doch mußte das weiter gehn, immer weiter, bis ich mich ganz in dem Anschauen einer unsichtbaren Ferne verlor. Siehe mein Lieber, das ist doch eben
5 das Gefühl der herrlichen Altväter! Wenn Ulyß von dem ungemessenen Meere, und von der unendlichen Erde spricht, ist das nicht wahrer, menschlicher, inniger, als wenn iezo ieder Schulknabe sich wunder weise dünkt, wenn er nachsagen kann, daß sie rund sei?

10 Nun bin ich hier auf dem fürstlichen Jagdschlosse. Es läßt sich noch ganz wohl mit dem Herrn leben, er ist ganz wahr, und einfach. Was mir noch manchmal leid thut, ist, daß er oft über Sachen redt, die er nur gehört und gelesen hat, und zwar aus eben dem Gesichtspunkte, wie sie ihm der andre darstellen mochte.

[155]

15 Auch schätzt er meinen Verstand und Talente mehr als dieß Herz, das doch mein einziger Stolz ist, das ganz allein die Quelle von allem ist, aller Kraft, aller Seligkeit und alles Elends. Ach was ich weis, kann ieder wissen. – Mein Herz hab ich allein.

am 25. Mai.

20 Ich hatte etwas im Kopfe, davon ich euch nichts sagen wollte, bis es ausgeführt wäre, iezt da nichts draus wird, ist's eben so gut. Ich wollte in Krieg! Das hat mir lang am Herzen gelegen. Vornehmlich darum bin ich dem Fürsten hieher gefolgt, der General in *** schen Diensten ist. Auf einem Spaziergange entdeckte ich ihm mein Vorhaben, er widerrieth mir's, und es müßte bei mir mehr Leidenschaft
25 als Grille gewesen sein, wenn ich seinen Gründen nicht hätte Gehör geben wollen.

[156]

am 11. Juni.

30 Sag was du willst, ich kann nicht länger bleiben. Was soll ich hier? Die Zeit wird mir lang. Der Fürst hält mich wie seines Gleichen gut, und doch bin ich nicht in meiner Lage. Und dann, wir haben im

9 sei] sey

13–14 und ... mochte] *kihagyás*

tom, épen ilyen volt a' dicső régiek érzése is; ha Ulisses a' mérhetetlen tengerekről, a' végtelen földről szoll, nem valobb, emberibb, 's melegebb érzést ébreszt e, mint ha most minden iskolai Kőlőncz csuda bölcsnek tartja magát, ha utánna dadoghatja, hogy bizony ke- 5
rek a' föld? Itt vagyok most a' Herczegi Vadász kastélyba. Még jól találom magam a' Herczeggel, ő egészen természet és egyenesség. Csak az esik olykor nehezen nékem, hogy néha oly dolgokrol beszél, melyekről csak olvasott vagy hallotta.

[165] 'S szívemet nem is becsúli úgy, mint eszem 's talentumom, pedig 10
nékem ez egyetlen büszkeségem, mely egyedül forrása mindennek, erőnek, boldogságnak, 's győtrelemnek. – O a' mit én tudok, tudhatja más is – csak szívem egyedül az enyim.

25 Máj.

[166] Valamit tettem volt fel magamba, de nem akartam addig néktek 15
szolni rolla, míg teljesedve nem lesz, de mivel már füstbe ment így is jól van. Háboruba akartam menni Wilhelm, rég feküdt ez szíven! Kíváltkép azért kísértem ide a' Herczeget, ő General az ...i Regimentnél. Egy sétáláskor felfedtem előtte szándékom nem jovalta, 's ha okaira nem hajlottam volna, passiomnak kellett volna lenni, 's 20
nem csak fellobbano hevemnek.

Junius 11^{kén}

Mondj akár mit, én tovább itt nem maradhatok. Mit csináljak itt? Időm unalmasul. A Herczeg elég jó ugyan hozzám, 's úgy bán velem mint magához hasonlóval, de én még sem vagyok helyheze-

5 Itt] *CA-ban új bekezdés* (200.10) 17 kísértem ide] kísértem <...> ide C
19 ha] *in marg. T*

Grunde nichts gemeines miteinander. Er ist ein Mann von Verstand, aber von ganz gemeinem Verstande, sein Umgang unterhält mich nicht mehr, als wenn ich ein wohlgeschriebenes Buch lese. Noch acht Tage bleib ich, und dann zieh ich wieder in der Irre herum. Das beste, was ich hier gethan habe, ist mein Zeichnen. Und der Fürst fühlt in der Kunst, und würde noch stärker fühlen, wenn er nicht durch das garstige, wissenschaftliche Wesen, und durch die gewöhnliche Terminologie eingeschränkt wäre. Manchmal knirsche ich mit den Zähnen, wenn ich ihn mit warmer Imagination so an Natur und Kunst herumführe und er's auf einmal recht gut zu machen denkt, wenn er mit einem gestempelten Kunstworte drein tölpelt. [157]

am 18. Juli.

Wo ich hin will? Das laß Dir im Vertrauen eröffnen. Vierzehn Tage muß ich doch noch hier bleiben, und dann hab ich mir weis gemacht, daß ich die Bergwerke im ** sehen besuchen wollte, ist aber im Grunde nichts dran, ich will nur Lotten wieder näher, das ist alles. Und ich lache über mein eigen Herz – und thu' ihm seinen Willen.

am 29. Juli.

Nein es ist gut! Es ist alles gut! Ich ihr Mann! O Gott, der du mich machtest, wenn du mir diese Seligkeit bereitet hättest, mein ganzes Leben sollte ein anhaltendes Gebet sein. Ich will nicht rechten, und verzeih mir diese Tränen, verzeih mir meine vergebliche Wünsche. – Sie meine Frau! Wenn ich das liebste Geschöpf unter der Sonne in meine Arme geschlossen hätte – Es geht mir ein Schauer durch den ganzen Körper, Wilhelm, wenn Albert sie um den schlanken Leib faßt. [158]

Und, darf ich's sagen? Warum nicht, Wilhelm, sie wäre mit mir glücklicher geworden als mit ihm! O er ist nicht der Mensch, die Wünsche dieses Herzens alle zu füllen. Ein gewisser Mangel an Fühlbarkeit, ein Mangel – nimm's wie Du willst, daß sein Herz nicht

12 Juli] Juni

- [167] tembe. S osztán a' föbbekbe nem is értjük egy mást. Ő értelmes ember, de a' közönséges értelműek közül valo, társalkodása nem mulattat többé, csak ha egy jo könyvet olvasok. Még nyolcz napot maradok, 's akkor osztán megint bujdosásnak indulok. Itt létembe az a' jo volt, hogy rajzolgattam. A Herczeg is érez a' Mivésztségbe, 's még erősebb lenne benne, ha az ugy nevezett tudományossága, 's mindennapi terminologiai határok közzé nem szoritanák szívét, sokszor elmérgelődöm miatta, ha mikor ötlet meleg képzelődéssel a' természet, 's mivésztség körül hordozom 's ő ekkor azt gondolja: [168] hogy mindent jonak hágy helybe, ha egy mindennapi mester szoval belékottyan. 5 10

Julius 18^{kán}

Hogy hová menyek innen? ez csak magunk közt légyen mondva. Tizennégy napot még itt kell maradnom, 's akkor azt hittem el magammal, hogy az ...i bányákat akarom meglátogatni, de igazat szolva, semmi sincs belőlle, csak Lottehoz akarok közelebb lenni – 's ez minden. Nevetek tulajdon szivemen – 's megteszem akaratját. – 15

- [169] Julius 29^{kén}

Jol van így is, így is jol van már! Ha én az ő Férje – o Istenem ha nekem készítetted volna ezt a' boldogságot, életem örökké tarto könnyőrgéssel folyt volna le. Nem zugalodom ellened Világnak Atyja, bocsásd meg e könnyeket, 's ezen hiu ohajtást! Ha ő az én Hitvesem! – ha én a' legkedvesebb teremtményét az égnek karjaim közé kocsolhattam volna. – Wilhelm, borzodás futja el testem, ha elképzelem miként öleli Albert az ő karcsu derekát. 20 25

- [170] 'S ki merjem é mondani? Miért ne? Wilhelm, – boldogabb lett volna ő velem mint Albertel! Ő nem az az ember, ki a' Lotte szive ohajtását bétölthesse. Bizonyos hijjánossága az érzésnek – oly hijja – értsd a' mint akard, az ő szíve nem symphathizál ott – valamely

1 osztán a' föbbekbe] osztán föbbekbe C 5 Herczeg] Herzeg P 9 gondolja] gondolya C 22 én] *in marg.* T

sympathetisch schlägt bei – Oh! – bei der Stelle eines lieben Buchs,
wo mein Herz und Lottens in Einem zusammentreffen. In hundert
andern Vorfällen, wenn's kommt, daß unsre Empfindungen über eine
Handlung eines dritten laut werden. Lieber Wilhelm! – Zwar er
5 liebt sie von ganzer Seele, und so eine Liebe was verdient die nicht – [159]
Ein unerträglicher Mensch hat mich unterbrochen. Meine Tränen
sind getrocknet. Ich bin zerstreut. Adieu Lieber!

am 4. Aug.

Es geht mir nicht allein so. Alle Menschen werden in ihren Hoffnungen
getäuscht, in ihren Erwartungen betrogen. Ich besuchte mein
10 gutes Weib unter der Linde. Der älteste Bub lief mir entgegen, sein
Freudengeschrei führte die Mutter herbei, die sehr niedergeschlagen
aussah. Ihr erstes Wort war: Guter Herr! ach mein Hanns ist
mir gestorben, es war der iüngste ihrer Knaben, ich war stille, und
15 mein Mann, sagte sie, ist aus der Schweiz zurück, und hat nichts mit-
gebracht, und ohne gute Leute hätte er sich heraus betteln müssen.
Er hatte das Fieber kriegt unterwegs. Ich konnte ihr nichts sagen,
und schenkte dem Kleinen was; sie bat mich einige Aepfel anzunehmen, [160]
das ich that und den Ort des traurigen Andenkens verließ.

am 24. Dec.

20 Wie man eine Hand umwendet, ist's anders mit mir. Manchmal will
so ein freudiger Blick des Lebens wieder aufdämmern! ach nur für
einen Augenblick! Wenn ich mich so in Träumen verliere, kann ich
mich des Gedankens nicht erwehren; Wie, wenn Albert stürbe! Du
25 würdest! ia sie würde – und dann lauf ich dem Hirngespinnste nach,
bis es mich an Abgründe führt, vor denen ich zurückbebe.

Wenn ich so dem Thore hinaus gehe, den Weg den ich zum erstenmal fuhr, Lotten zum Tanze zu holen, wie war das all so anders!
Alles, alles ist vorüber gegangen! Kein Wink der vorigen Welt, kein
30 Pulsschlag meines damaligen Gefühls. Mir ist's, wie's einem Geiste

7 Lieber!] Lieber. 20 24. Dec.] 21. Aug.

14 ich war stille] *kihagyás* 20 am 24. Dec.] *az egész levél kihagyva*

jo könyvnek szép helyénél, hol az én szivem a' Lottejevel egybe találkoztott. 'S száz más esetekbe is – ő ott hideg 's a mi érzésink kifakadtak. Szereti ugyan Albert ötet egész lelkéből, 's ily szerelem mit nem érdemel – Egy unalmas ember hozzám jöve 's félbe szakasztott. Könnyeim elszáradtak. Zavarva vagyok. Adieu Wilhelm!

5

Augustus 4^{kén}

[171] Nem csak velem játszik így a' sors! Minden ember megcsalodik remenyjébe, 's kívánati nem telnek bé. Felkerestem jo Asszonyomot a' hársfáknál. Az idősebb fiu előmbe szaladt, 's öröme felkiáltására kijött az Anyja is, de egészen levert arczával. Első szava is e vala: Kedves jo Ur, megholt az én Jánoskám, ez a' legkisebb gyermeke volt, 's Férjem is vissza jött a' Schweitzbol, s semmit sem hozott, 's a' jo emberek nélkül koldulással kellett volna vissza utaznia. Hideglelést kapott az utba. Elnémultam panaszára, 's a' fiunak valami aján-dékot adtam; kért hogy vennek almát, vettem 's eltávoztam a' szomorú emlékezet helyéről.

10

15

4 Egy] *CA-ban új bekezdés* (204.6)

sein müßte, der in das versengte verstädte Schloß zurückkehrte, das [161]
er als blühender Fürst einst gebaut, und mit allen Gaben der Herr-
lichkeit ausgestattet, sterbend seinem geliebten Sohne hoffnungs-
voll hinterlassen.

5 am 3. Sept.
Ich begreife manchmal nicht, wie sie ein anderer lieb haben kann,
lieb haben darf, da ich sie so ganz allein, so innig, so voll liebe, nichts
anders kenne, noch weis, noch habe, als sie.

am 6. Sept.
10 Es hat schwer gehalten, bis ich mich entschloß, meinen blauen ein-
fachen Frak, in dem ich mit Lotten zum erstenmal tanzte, abzulegen,
er ward aber zuletzt gar unscheinbar. Auch hab ich mir einen ma-
chen lassen, ganz wie den vorigen, Kragen und Aufschlag und auch
wieder so gelbe West und Hosen dazu.
15 Ganz will's es doch nicht thun. Ich weis nicht – Ich denke, mit [162]
der Zeit soll mir der auch lieber werden.

am 15. Sept.
Man möchte sich dem Teufel ergeben, Wilhelm, über all die Hunde,
die Gott auf Erden duldet, ohne Sinn und Gefühl an dem wenigen,
20 was drauf noch was werth ist. Du kennst die Nußbäume, unter de-
nen ich bei dem ehrlichen Pfarren zu St.. mit Lotten gegessen, die
herrlichen Nußbäume, die mich, Gott weis, immer mit dem größten
Seelenvergnügen füllten. Wie vertraulich sie den Pfarrhof machten,
wie kühl und wie herrlich die Aeste waren. Und die Erinnerung bis
25 zu den guten Kerls von Pfarrers, die sie von so viel Jahren pflanz-
ten. Der Schulmeister hat uns den einen Namen oft genannt, den er
von seinem Grosvater gehört hatte, und so ein braver Mann soll er
gewesen sein, und sein Andenken war mir immer heilig, unter den [163]
Bäumen. Ich sage Dir, dem Schulmeister standen die Tränen in
30 den Augen, da wir gestern davon redeten, daß sie abgehauen wor-

[172]

September 3^{kán}

Sokszor meg nem foghatom, miként szerethet ő mást rajtam kívül, miként? holott én oly csupán csak ötet egyedül, oly melegen, s oly szivemből szeretem, hogy egyebet nem ismerek, nem tudok, csak csupán ötet.

5

September 6^{kán}

[173]

Bajoson vehettem rá magamat, hogy letegyem már megviselt azon egyszerű kék frakkomat, melybe Lotteval előszer tánczoltam csináltattam egy mást, épen mint az első, galléra, hajtokája olyan volt, sárga lájbit is, 's nadrágot hozza.

10

Meg sem akar ez egészen olyan lenni. Nem tudom talám idővel kedvesebb lesz ez is.

September 15^{kén}

[174]

Wilhelm halálba boszonkodom, hogy az Isten miként szenved meg földje színén oly embereket is, ki azon keveset is, a' mi ezen a' világon még kedves, érzés és ész nélkül eltapodják előttünk. Emlékezel e a' Diófákra, melyek alatt a' St...i Papnál Lotteval ültem egykor, melyeknek emléke lelkem mindég egy kedves érzéssel töltötte el? Mely barátságossá tévék ezek a' Papi Udvar, mely hives, 's mely kedves vala árnyéka! 'S még azon Papok emléke is, kik ezeket sok évek előtt ültették volt! Egyiknek nevét gyakran emlegette az Iskola-Mester, melyet még nagy Atyjától hallott volt, derék embernek kellett lenni, 's szent volt előttem neve a' fák alatt. Mondhatom néked, hogy az Iskola Mester szeme könnyel tölt meg, midőn tegnap elbeszélők, miként vágattak le! Levágattak! Tébolynodnám meg bár osztán, ha azt az ebet keresztül döfhetném, a' ki a' legelső vá-

15

20

25

25 elbeszélők] elbeszéllek C

den – Abgehauen! Ich möchte rasend werden, ich könnte den Hund ermorden, der den ersten Hieb dran that. Ich, der ich könnte mich vertrauen, wenn so ein paar Bäume in meinem Hofe stünden, und einer davon stürbe vor Alter ab, ich muß so zusehn. Lieber Schaz,
 5 eins ist doch dabei! Was Menschengefühl ist! Das ganze Dorf murr, und ich hoffe, die Frau Pfarrern soll's an Butter und Eiern und übrigem Zutrauen spüren, was für eine Wunde sie ihrem Orte gegeben hat. Denn sie ist's, die Frau des neuen Pfarrers, unser Alter ist auch gestorben, ein hageres, kränkliches Thier, das sehr Ursach hat
 10 an der Welt keinen Antheil zu nehmen, denn niemand nimmt Antheil an ihr. Eine Frazze, die sich abgiebt gelehrt zu sein, sich in die Untersuchung des Kanons melirt, gar viel an der neumodischen moralisch-kritischen Reformation des Christenthums arbeitet, und über Lavaters Schwärmereien die Achseln zukt, eine ganz zerrüttete
 15 te Gesundheit hat, und auf Gottes Erdboden deswegen keine Freude. So ein Ding war's auch allein, um meine Nußbäume abzuhausen. Siehst Du, ich komme nicht zu mir! Stelle Dir vor, die abfallenden Blätter machen ihr den Hof unrein und dumpfig, die Bäume nehmen ihr des Tageslicht, und wenn die Nüsse reif sind, so werfen
 20 die Knaben mit Steinen darnach, und das fällt ihr auf die Nerven, und das stört sie in ihren tiefen Ueberlegungen, wenn sie Kennikot, Semler und Michaelis, gegeneinander abwiegt. Da ich die Leute im Dorfe, besonders die Alten, so unzufrieden sah, sagt' ich: warum habt ihr's gelitten? – Wenn der Schulz will, hier zu Lande, sagten
 25 sie, was kann man machen. Aber eins ist recht geschehn, der Schulz und der Pfarrer, der doch auch von seiner Frauen Grillen, die ihm so die Suppen nicht fett machen, etwas haben wollte, dachten's mit einander zu theilen, da erfuhr's die Kammer und sagte: hier herein! und verkaufte die Bäume an den Meistbiethenden. Sie liegen!
 30 O wenn ich Fürst wäre! Ich wollte die Pfarrern, den Schulzen und die Kammer – Fürst! – Ja wenn ich Fürst wäre, was kümmerten mich die Bäume in meinem Lande.

[164]

[165]

17 Siehst ... mir] *kihagyás* 25–29 Aber ... Meistbiethenden] *kihagyás*

- [175] gást tette. Elbusulnám magam, ha ily egy pár fa állana Udvaromon,
's valamelyik az aggság miatt kiasszna. Az egész falu zug érette, 's
remélem a' Tiszteletes Asszony vaja 's tojása megérzi mely sebet
adott a' Helységnek. Az öreg Pap már megholt, 's ez a' Dio fák kivá-
gatoja az uj Pap Felesége, egy sovány, beteges állat, kinek igen nagy 5
okai vannak hogy lemondjon a' világról, mert a' világ is lemondott
rolla. Ez egy tudákoscodo Szipirtyo, ki a' Kánon vizsgálataiba szeret
ereszkedni, 's sokat bajlodik a' kereszténységnek uj modi erkölcsi-
kritikai Reformativjával; a' Lavater abrándozásaira csak vállat vo-
nitt, egészen rongált egységű, 's e miatt a' föld kerekségén semmi 10
[176] öröme sincs. Egy ilyennek kelle tehát levágnatni az én Dio fáimot!
Csak képzeld, azt prætendalta, hogy a' lehullott levelek elcsunyit-
ják, 's gőzössé tészik az udvart, ágai elveszik a' nap világát, 's ha a
Dio megéri a' gyermekek kövel hajgálnak utánna, 's a' kő az inaira
esik, 's háborgatja mély fontolgtásába, midőn Kennikotot, S emlert, 15
's Michäelist forgatja. Mivel a' falusiakat, 's kivált az Őregeket ezért
békételenkedni láttam, kérdem tőlők: miért szenvedték meg, hogy
levágassa? Ha a' Falus Biro akarja, mondának, mit tehet itt falun az
ember! Le vannak már vágva! O ha én Fejedelem volnék! a' Papot
's Falus Birot – – ha Fejedelem volnék? – Igen is ha a' volnék, mi 20
gondom lenne akkor a' fákra?

15 fontolgtásába] fontolgtásába C 16 Michäelist] Michaelist C

am 10. Oktob.

Wenn ich nur ihre schwarzen Augen sehe, ist mir's schon wohl!
Sieh, und was mich verdrüßt, ist, daß Albert nicht so beglückt zu
sein scheint, als er – hoffte – als ich – zu sein glaubte – wenn – Ich
5 mache nicht gern Gedankenstriche, aber hier kann ich mich nicht
anders ausdrücken – und mich dünkt deutlich genug.

am 12. Oktober.

Ossian hat in meinem Herzen den Homer verdrängt. Welch eine
Welt, in die der Herrliche mich führt. Zu wandern über die Haide, [166]
10 umsaugt vom Sturmwinde, der in dampfenden Nebeln, die Geis-
ter der Väter im dämmernden Lichte des Mondes hinführt. Zu hö-
ren vom Gebürge her, im Gebrülle des Waldstroms, halb verweh-
tes Aechzen der Geister aus ihren Hölen, und die Wehklagen des
zu Tode geiammerten Mädgens, um die vier moosbedeckten, grasbe-
15 wachsnen Steine des Edelgefallnen ihres Geliebten. Wenn ich ihn
denn finde, den wandelnden grauen Barden, der auf der weiten Hai-
de die Fustapfen seiner Väter sucht und ach! ihre Grabsteine findet.
Und dann iammernd nach dem lieben Sterne des Abends hinblickt,
der sich in's rollende Meer verbirgt, und die Zeiten der Vergangen-
20 heit in des Helden Seele lebendig werden, da noch der freundliche
Stral den Gefahren der Tapfern leuchtete, und der Mond ihr be-
kränzt, siegrückkehrendes Schiff beschien. Wenn ich so den tie-
fen Kummer auf seiner Stirne lese, so den letzten verlaßnen Herrli-
chen in aller Ermattung dem Grabe zu wanken sehe, wie er immer [167]
25 neue schmerzlichglühende Freuden in der kraftlosen Gegenwart der
Schatten seiner Abgeschiedenen einsaugt, und nach der kalten Erde
dem hohen wehenden Grase niedersieht, und ausruft: Der Wande-
rer wird kommen, kommen! der mich kannte in meiner Schönheit
und fragen: wo ist der Säng, Fingals treflicher Sohn? Sein Fustritt
30 geht über mein Grab hin, und er fragt vergebens nach mir auf der
Erde. O Freund! ich möchte gleich einem edlen Waffenträger das
Schwerd ziehn und meinen Fürsten von der zückenden Quaal des

[177]

10^k Octobr.

Ha csak fekete szemeit láthatom, már jól esik az is! 's Gondolod e mi gyötör leginkább? csak az, hogy Albert nem látszik oly boldognak lenni – a' mint – remélte; a' mint én – – gondoltam – – ha – – – Nem őrmest csinállok strichákat, de itt nem magyarázhatom ki másként magam – 's úgy hiszem – elég világos.

5

Octobr 12^{kén}

[178]

Ossián elfoglalta szivembe a' Homér helyét. Mely világba ragad engem e dicső Énekes? Tévedezni vele a' pusztán, körül zugva a' fergetegtől, mely torlodo kődben, az Atyák lelkeit a' hold estvelygő fényénél eléhozza. Hallani a' halmokon a' hegy patak omlása közt, a' lelkeknek barlangjokból felig elzengett sohajtásokat, 's a' magát halálra jajgatott Leányka keservit, dicsően elesett Kedvességének moh fedte 's fű bénította kővénél látni! 'S ha ötlet osztán az andalgo ősz Bardust megtalálom ki a' távol pusztán Atyjainak ősvenyét keresi, 's ah, sir köveikre talál! 's akkor osztán keseregve az estvének kedves csillagára tekint, mely a' zajgo tengerbe merül, 's a' hajdon kor ideje megint feléled a' Hősnek lelkében, mikor még ennek nyájas világa az Erőseknek tündöklött a' veszedelemkor, 's a' hold koszoruzott, 's győzelemmel térő hajoján fénylett. Midőn homlokán a' mély bánatot, 's az utolsó elhagyatott Vitézt bágyadva a' sírhoz tántorogni látom, miként futja el lelkét mindig ujj kesergő öröm, 's a' hideg földre a' magosan lengő fűszálra letekint 's így kiált fel: Eljön holnap a' Vándor! eljön! ki ma engem ékességembe latott 's kérdeni fogja: hol van az Éneklő. Fionghalnak deli fia? Lépesei síromon mennek el, 's ő híjába kérdez utánnam e földön. O barátom ohajtanám hogy mint egy nemes szívű Fegyver hordozo kardot vonhatnék, 's Uramot a' lassan haldokló élet vonagló kinjaiból egyszerre megmenthetném, 's a' megszabadított fél Isten után küldhetném lelkem. –

10

15

20

25

30

5–6 magyarázhatom] magyarázhatam C 21 Vitézt] vitézt C 27 Fegyver] fegyver C

langsam absterbenden Lebens auf Einmal befreien, und dem befreiten Halbgott meine Seele nachsenden.

am 16. Oktober.

Ach diese Lücke! Diese entsetzliche Lücke, die ich hier in meinem
5 Busen fühle! ich denke oft! – Wenn du sie nur einmal, nur einmal
an dieses Herz drücken könntest. All diese Lücke würde ausgefüllt
sein.

am 19. Oktober. [168]

Ja es wird mir gewiß, Lieber: gewiß und immer gewisser, daß an
10 dem Dasein eines Geschöpfes so wenig gelegen ist, ganz wenig. Es
kam eine Freundin zu Lotten, und ich gieng herein ins Nebenzim-
mer, ein Buch zu nehmen, und konnte nicht lesen, und dann nahm
ich eine Feder zu schreiben. Ich hörte sie leise reden, sie erzählten
15 einander insofern unbedeutende Sachen, Stadtneuigkeiten: wie die-
se heurathet, wie jene krank, sehr krank ist. Sie hat einen trocknen
Husten, die Knochen stehn ihr zum Gesichte heraus, und kriegt
Ohnmachten, ich gebe keinen Kreuzer für ihr Leben, sagte die eine.
Der N. N. ist auch so übel dran, sagte Lotte. Er ist schon geschwol-
len, sagte die andre. Und meine lebhaftige Einbildungskraft versetzte
20 mich an's Bette dieser Armen, ich sah sie, mit welchem Widerwil-
len sie dem Leben den Rücken wandten, wie sie – Wilhelm, und
meine Weibgens redeten davon, wie man eben davon redt – daß ein
Fremder stirbt – Und wenn ich mich umsehe, und seh' das Zimmer
an, und rings um mich Lottens Kleider, hier ihre Ohrringe auf dem
25 Tischgen, und Alberts Skripturen und diese Meubels, denen ich nun
so befreundet bin, so gar diesem Tintefaß; und denke: Sieh, was du
nun diesem Hause bist! Alles in allem. Deine Freunde ehren dich!
Du machst oft ihre Freude, und deinem Herzen scheint's, als wenn
es ohne sie nicht sein könnte, und doch – wenn du nun giengst?
30 wenn du aus diesem Kreise schiedest, würden sie? wie lange wür-
den sie die Lücke fühlen, die dein Verlust in ihr Schicksal reißt? wie

[169]

[180]

October 16^{kán}

Ah, ez az üresség! ez a' kínzó üresség, melyet szívembe érzék! Sokszor gondolom – bár egyszer csak, csak egyszer ölelhetnéd szivedhez – mind e szörnyű Üresség bételene.

October 19^{kén}

5

[181]

Igen is kedves Barátom, úgy látom 's naponként bizonyosabb lesznek benne, hogy egy ember élete kevés fontolást csinál, igen keveset. Minap Lottehoz jön egy Barátnéja, én béterek az oldal szobába, 's könyvet veszek, de nem olvashattam, azután egy pennát vettem irkálni. Hallám őket lassan beszélgetni, holmi keveset jelentő dolgokról, városi ujságokról beszéltek: példának okáért, hogy ez 's ez megyen férjhez, 's milyen beteg a' másik, igen beteg. Már száraz köhögése van, a' csontjai is kiállnak ábrázatján, gyakran elájul, nem adnék egy krajczárt életéért, azt mondja a' másik. N. N. sem sokáig viszi monda Lotte. Már meg is dagadt mond a' másik. – 'S engem képzelődésem ez alatt azon szegény sinlődők ágához teve, láttam mely elcsüggedve forditnak hátat az életnek, miként – 's o, Wilhelm, az én Asszonykáim erről oly hangal szoltak, mint mikor arról beszélünk – hogy ez 's amaz Idegen meghal. – 'S ha már így körül tekintek a' szobába, 's látom körültem a' Lotte köntösseit, itt az asztalon fülbe valóját, az Albert írásait, ezen mobiliákat, sőt még ezen kalamárist, melyekkel mind oly megbarátságosodva vagyok, 's osztán ha elgondolom: Lásd mi vagy te most ezen háznál! Minden mindenbe! Barátid becsülnek téged, sokszor örömet csinálsz nekik, úgy tetszik szivednek mintha nélkül el nem lehetnének, 's még is – ha tőlök megváltsz? ha' közülök kiszakadsz, fogják é? 's meddig fogják érezni a' hijánosságot, melyet vesztéséged sorsokból kiszakaszt? meddig? – O ily mulando az ember, hogy még ott is,

10

15

20

25

[182]

9 veszek] *in marg.* T 12–13 köhögése] kohögése P 18 szoltak] szol-
lak T

lang? – O so vergänglich ist der Mensch, daß er auch da, wo er seines Daseins eigentliche Gewißheit hat, da, wo er den einzigen wahren Eindruck seiner Gegenwart macht, in dem Andenken in der Seele seiner Lieben, daß er auch da verlöschen, verschwinden muß,
5 und daß – so bald!

am 27. Oktober. [170]

Ich möchte mir oft die Brust zerreißen und das Gehirn einstoßen, daß man einander so wenig sein kann. Ach die Liebe und Freude und Wärme und Wonne, die ich nicht hinzu bringe, wird mir der
10 andre nicht geben, und mit einem ganzen Herzen voll Seligkeit, werd ich den andern nicht beglücken der kalt und kraftlos vor mir steht.

am 30. Oktober.

Wenn ich nicht schon hundertmal auf dem Punkte gestanden bin, ihr um den Hals zu fallen. Weiß der große Gott, wie einem das thut, so viel Liebenswürdigkeit vor sich herumkreuzen zu sehn und nicht zugreifen zu dürfen. Und das Zugreifen ist doch der natürlichste Trieb der Menschheit. Greifen die Kinder nicht nach allem, was ihnen in Sinn fällt? Und ich?

am 3. November. [171]

Weis Gott, ich lege mich so oft zu Bette mit dem Wunsch, ia manchmal mit der Hofnung, nicht wieder zu erwachen, und Morgens schlag ich die Augen auf, sehe die Sonne wieder, und bin elend. O daß ich launisch sein könnte, könnte die Schuld auf's Wetter, auf
25 einen dritten, auf eine fehlgeschlagene Unternehmung schieben; so würde die unerträgliche Last des Unwillens doch nur halb auf mir ruhen. Weh mir, ich fühle zu wahr, daß an mir allein alle Schuld liegt, – nicht Schuld! Genug daß in mir die Quelle alles Elendes verborgen ist, wie es ehemals die Quelle aller Seligkeiten war. Bin ich
30 nicht noch eben derselbe, der ehemals in aller Fülle der Empfindung

hol lételének önn bizonyosságába van, hol ő jelenlétével az egyetlen legszivesebb bényomást csinálja kedveseinek lelkében, még onnan is kitórlódik, elenyész – még pedig oly hamar!

October 27^{kén}

- [183] Sokszor ohajtanám melyemet kiszakasztani 's agyamat béútni, hogy 5
miért lehet egyik ember oly hideg a másikhöz. Ha én szeretetet, örö-
met, 's melegséget nem viszek magammal, nem ad nékem senki.
Hijába van egy boldogságokkal teli szívem, én senkit sem boldogit-
hatok vele, ha ők előtttem hidegen 's erő nélkül állanak! – –

30^k Octobr. 10

- [184] Százszor is voltam már azon pontnál, hogy Lottenak nyakába borul- 10
jak. Tudja a' nagy Isten mi érzése lehet az olyannak, ki ennyi szere-
tetre méltot lát maga körül, 's még sem akar hozzá nyulni. Pedig ez
[184] a' legtermészetesebb ösztön az emberbe; nem kapkodnak a' minden 15
után a' gyermekek, valami elejekbe őtől? 'S én? –

November 3^{kán}

- Tudja az Isten, mely sokszor fekszem le azon ohajtással, 's néha azon 20
reményjel, hogy többé fel ne ébredjek; 's reggel megint felnyilnak
szemeim látom ismét a' napot, 's megint nyomorult vagyok. O bár
launés lehetnék, hogy az időre, egy más harmadikra, vagy valamely 20
feltételemnek füstbe menésére tolhatnám az okát; így az elhordoz-
hatlan kedvetlenség súlya legalább csak félig nyomna. De jaj nékem,
igen valon érzem hogy csupán én vagyok mindennek az oka, – nem
[185] oka! Elég, hogy minden győtrelem forrása bennem van elrejtve, 25
mint hajdon minden boldogságok forrása volt. Nem az vagyok e
én most is, ki hajdon minden érzelmek csoportja közt lebegtem, ki-

2 csinálja] csinálja C 6 egyik] az C 6 oly hideg] *in marg.* T 6
szeretetet] szere<...> C 23 valon] valam C

herumschwebte, dem auf iedem Tritte ein Paradies folgte, der ein Herz hatte, eine ganze Welt liebevoll zu umfassen. Und das Herz ist iezo todt, aus ihm fließen keine Entzückungen mehr, meine Augen sind trokken, und meine Sinnen, die nicht mehr von erquickenden Trähnen gelabt werden, ziehen ängstlich meine Stirne zusammen. Ich leide viel, denn ich habe verlohren was meines Lebens einzige Wonne war, die heilige belebende Kraft, mit der ich Welten um mich schuf. Sie ist dahin! – Wenn ich zu meinem Fenster hinaus an den fernen Hügel sehe, wie die Morgensonne über ihn her den Nebel durchbricht und den stillen Wiesengrund bescheint, und der sanfte Fluß zwischen seinen entblättern Weiden zu mir herschlängelt, o wenn da diese herrliche Natur so starr vor mir steht wie ein lakirt Bildgen, und all die Wonne keinen Tropfen Seligkeit aus meinem Herzen herauf in das Gehirn pumpen kann, und der ganze Kerl vor Gottes Angesicht steht wie ein versiegter Brunn, wie ein verletzter Eimer! – Ich habe mich so oft auf den Boden geworfen und Gott um Trähnen gebeten, wie ein Akkermann um Regen, wenn der Himmel ehern über ihm ist, und um ihn die Erde verdürstet.

[172]

Aber, ach ich fühls! Gott giebt Regen und Sonnenschein nicht unserm ungestümen Bitten, und iene Zeiten, deren Andenken mich quält, warum waren sie so selig? als weil ich mit Geduld seinen Geist erwartete, und die Wonne, die er über mich ausgoß mit ganzem, innigdankbarem Herzen aufnahm.

[173]

am 8. Nov.

Sie hat mir meine Exzesse vorgeworfen! Ach mit so viel Liebenswürdigkeit! Meine Exzesse, daß ich mich manchmal von einem Glas Wein verleiten lasse, eine Bouteille zu trinken. Thun Sie's nicht! sagte sie, denken Sie an Lotten! – Denken! sagt ich, brauchen Sie mir das zu heissen? Ich denke! – Ich denke nicht! Sie sind immer vor meiner Seelen. Heut saß ich an dem Flekke, wo Sie neulich aus der Kutsche stiegen – Sie redte was anders, um mich nicht tiefer in den Text kommen zu lassen. Besten, ich bin dahin! Sie kann mit mir machen was sie will.

21–23 als ... aufnahm] *kihagyás*

nek minden léptén paradicsom virult 's kinek szive oly gazdag volt, hogy az egész világot szeretettel ölelte körül? 's az a' sziv kiholt most, nem ömlednek belőle többé öröm elragadtatások, szemeim kiszáradtak, 's érzékeim nem ujjulva többé enyhitő könnyektől, aggodva vonják össze homlokom. Sokat kell szenvednem, mert kiholt
 5 belőlem a' mi életem egyetlen gyönyörűsége vala, az a' szent isteni erő, melyel világokat teremték magam körül. O az oda van már! – Ha most ablakomon kitekintek ama távol halmokra, miként foszlatják el felette a' reggel sugárai a' vastag ködöt, miként fénylik bé
 [186] a' csendes rétekre, 's a' szelid patak miként csavarog felém az el- 10 hullott levelű fűzek közt! – O, 's ez a' dicső természet oly mereven áll előttem mint egy lakirozott kép, 's ennek minden gyönyörűsége sem képes a' boldogságnak csak egy szikráját felfacsarhatni szívemből agyamba! 'S a' tőke ember ott áll az Isten színe előtt, mint egy kiszáradt kut, mint egy meghájladt veder! – Hányszor nem rogytam 15 a' földre 's az Istenhez könnyekért imádkoztam, mint a' Szántóvető essőért, ha az ég felette elvasul, 's körülte a' föld repedez.

O, de érzem, hogy az Isten az essőt 's napfényt nem nyughatatlan kérésünkre adja, 's amaz idők, melyeknek emléke gyötör, miért valának oly boldogok?

20

[187]

November 8^{kán}

Lotte szememre hányja csapongásomat! ah, s mennyi kedvességgel! Azon excessusom, hogy néha egy pohár bor helyet, buteliaig menyek. Ne tegye azt Werther, így szolla, gondoljon Lottera! – Gondoljak! mondám, 's kell e ezt kívánnia? – Én nem gondolok! Lotte 25 mindig lelkem előtt van. Ma ott ültem, hol minap a' szekérből kiszáltak – Elfordította a' beszédet, hogy ne jöhessek mélyebben a' textusba. – Barátom én oda vagyok, ő azt teheti velem, a' mit akar.

Ich danke Dir, Wilhelm, für Deinen herzlichen Antheil, für Deinen wohlmeinenden Rath, und bitte Dich, ruhig zu sein. Laß mich ausdulden, ich habe bei all meiner Mühseligkeit noch Kraft genug durchzusezzen. Ich ehre die Religion, das weist Du, ich fühle, daß sie manchem Ermatteten Stab, manchem Verschmachtenden Erquickung ist. Nur – kann sie denn, muß sie denn das einem ieden sein? Wenn Du die große Welt ansiehst; so siehst du Tausende, denen sie's nicht war, Tausende, denen sie's nicht sein wird, gepredigt oder ungepredigt, und muß sie mir's denn sein? Sagt nicht selbst der Sohn Gottes: daß die um ihn sein würden, die ihm der Vater gegeben hat. Wenn ich ihm nun nicht gegeben bin! Wenn mich der Vater für sich behalten will, wie mir mein Herz sagt! Ich bitte Dich, lege das nicht falsch aus, sieh nicht etwa Spott in diesen unschuldigen Worten, es ist meine ganze Seele, die ich dir vorlege. Sonst wollt ich lieber, ich hätte geschwiegen, wie ich denn über all das, wovon iedermann so wenig weis als ich, nicht gern ein Wort verliehre. Was ist's anders als Menschenschicksal, sein Maas auszuleiden, seinen Becher auszutrinken. – Und ward der Kelch dem Gott vom Himmel auf seiner Menschenlippe zu bitter, warum soll ich groß thun und mich stellen, als schmeckte er mir süsse. Und warum sollte ich mich schämen, in dem schrecklichen Augenblicke, da mein ganzes Wesen zwischen Sein und Nichtsein zittert, da die Vergangenheit wie ein Blitz über dem finstern Abgrunde der Zukunft leuchtet, und alles um mich her versinkt, und mit mir die Welt untergeht. – Ist es da nicht die Stimme der ganz in sich gedrängten, sich selbst ermangelnden, und unaufhaltsam hinabstürzenden Kreatur, in den innern Tiefen ihrer vergebens aufarbeitenden Kräfte zu knirschen: mein Gott! mein Gott! warum hast du mich verlassen? Und sollt ich mich des Ausdrucks schämen, sollte mir's vor dem Augenblicke bange sein, da ihm der nicht entgieng, der die Himmel zusammenrollt wie ein Tuch.

12 mich der] mich nun der

9–10 gepredigt oder ungepredigt] *kihagyás*

- [188] Köszönöm Wilhelm szíves részvételed, 's jomot ohajto tanácsod, kérlek légy nyugodt irántam. – Hagyj el, hogy túrjem ki magam, még ennyi győtrődéseim sem fosztottak meg egészen minden erőmtől. Én tisztelem a' Vallást tudod azt; érzem hogy ez némely elcsüggedteknek gyámol, némely elepedtnek enyhület. Csak hogy az e, 's 5 lehet e hogy mindennek az legyen? – Ha a' nagy világot megtekinted, ezereket találsz, kiknek nem volt gyámol a' Vallás, ezereket a' kiknek nem leszen; 's kell e tehát hogy nékem az legyen? Nem maga mondja e az Isten fia: hogy azok vele leszenek, a' kiket az Atya neki adott. 'S hát ha én nem adattam néki! 'S ha engemet a' mint 10 szívem is sugalja, az Atya meg akar magának tartani! Kérlek ne érts balul, ne magyarázz ezen szokból gunyolodást, én teli szívemből szolok hozzád. Külömben jobb lett volna elhalgatnom, a' mint hogy az oly dolgokrol keveset is szoktam beszélni, melyről más is 15 csak annyit tud mint én. Nem emberi sors e, hogy minden kiszenvedje a' maga mértékét, 's kiigya poharát. – 'S ha a' kehely az égi Istennek emberi ajakain keserű volt, miért kérkedjem 's tettessem magam, mintha nékem édes volna! 'S miért pirulnék azon rettentő pillanatba, midőn egész valóságom a' létel es nem létel között remeg, 's mikor a' mulandóság mint egy villám keresztül lángol a' sötét jövőndő örvénye felett, 's minden körültem lesúlyed, 's a' világ velem leroppan? – Nem az egészen magába nyomott, magát eltévesztett, 's tartozhatlanul alárohano teremtmény hangja e ez, melyel 20
- [190] hijába vergődő ereinek belső mélységéből csikorogva így ordít fel: Istenem! Istenem, mire hagyál el engem!! – 'S szegyeljem e én ezen szavakat, tűnődjem e azon pillantatért, melyet az is kiállott, ki az eget őszvetűri mint egy posztot. 25

am 21. Nov.

Sie sieht nicht, sie fühlt nicht, daß sie einen Gift bereitet, der mich und sie zu Grunde richten wird. Und ich mit aller Wollust schlürfte den Becher aus, den sie mir zu meinem Verderben reicht. Was soll
5 der gütige Blick, mit dem sie mich oft – oft? nein nicht oft, aber doch manchmal ansieht, die Gefälligkeit, womit sie einen unwillkürlichen Ausdruck meines Gefühls aufnimmt, das Mitleiden mit meiner Duldung, das sich auf ihrer Stirne zeichnet.

Gestern als ich wegging, reichte sie mir die Hand und sagte:
10 Adieu, lieber Werther! Lieber Werther! Es war das erstemal, daß sie mich Lieber hies, und mir giengs durch Mark und Bein. Ich hab mir's hundertmal wiederholt und gestern Nacht da ich in's Bette gehen wollte, und mit mir selbst allerlei schwazte, sag' ich so auf einmal: gute Nacht, lieber Werther! Und mußte hernach selbst über
15 mich lachen.

[177]

am 24. Nov.

Sie fühlt, was ich dulde. Heut ist mir ihr Blick tief durch's Herz gedrungen. Ich fand sie allein. Ich sagte nichts und sie sah mich an. Und ich sah nicht mehr in ihr die liebliche Schönheit, nicht mehr
20 das Leuchten des trefflichen Geistes, das war all vor meinen Augen verschwunden. Ein weit herrlicherer Blick wirkte auf mich, voll Ausdruck des innigsten Antheils des süßten Mitleidens. Warum durft' ich mich nicht ihr zu Füßen werfen! warum durft ich nicht an ihrem Halse mit tausend Küssen antworten! – Sie nahm ihre Zuflucht
25 zum Klaviere und hauchte mit süßer leiser Stimme harmonische Laute zu ihrem Spiele. Nie hab ich ihre Lippen so reizend gesehen, es war, als wenn sie sich lechzend öffneten, iene süsse Töne in sich zu schlürfen, die aus dem Instrumente hervorquollen, und nur der heimliche Widerschall aus dem süßen Munde zurückklänge. – Ja
30 wenn ich Dir das so sagen könnte! Ich widerstund nicht länger, neigte mich und schwur: Nie will ich's wagen, einen Kuß euch einzudrücken, Lippen! auf denen die Geister des Himmels schweben – Und doch – ich will – Ha siehst Du, das steht wie eine Scheidewand

[178]

3 aller] voller

November 21^{kén}

[191] Nem látja, nem érzi, hogy oly mérget készített nékem, mely engem és
ötet is elemészt. 'S én egész gyönyörűséggel hőrbőlöm ki a' poharat,
melyet vesztemre nyujt. – De hát mire az a kegyes pillantat, melyel
engem oly gyakran – gyakran? – nem gyakran, – de meg is né- 5
ha megtekint? Mire az a' nyájasság melyel érzéseim kifejezését fo-
gadja, az, a' szánakodás szenvedésemen, mely homlokán rajzolódik.

Tegnap mikor eljöttem kezét nyujtá 's ezt mondá: Adieu, ked-
ves Werther! Kedves Werther! Ez az első vala, hogy engem ked-
vesnek nevezett, mely egész testem elfutá. Ezerszer ismételem ezt 10
magamba, 's tegnap estve, mikor le akarék fekünni, 's egy 's mást
fecsegetem magamba, egyszerre csak ezt mondom magamnak: Jo ej-
szakát, kedves Werther! 'S azután én is nevettem magamon.

[192] 24^k Novem. 15
Érzi ő mint kell nékem szenvednem. Ma egy pillantatja mélyen bé-
hatott szivembe. Hozzájok mentem, csak egyedül volt. Nem szol-
tam 's ő rám tekintett, 's én nem a' kedves szépséget láttam többé
benne, nem a' szép lélek sugárzását, mind ez el vala szemeim elől
tűnve. Ennél egy sokkal dicsőbb pillantat hatot reám, a' legszivesebb
részvétel, 's mély szánás kinyomása: Miért nem omolhattam lába- 20
ihoz, miért nem felelhettem erre nyakába borulva ezer csokokkal!
– Klávirjánál kereste menedékét, 's játékába édes zengzettel gyen-
géd hangokat lehelt. Soha nem láttam ily bájlonak ajkait, mintha
[193] epedve nyiltak volna meg, a' mennyei hangokat magokba szívni, 25
melyek a' Klavirbol úgy omladoztak, mintha az égi viszhang csak
az édes szájból hangzana vissza. – O ha ezt néked úgy elbeszélhet-
ném! Nem álhattam ki soká, leborultam 's ezt esküvém: ajakok soha
nem fogok arra menni, hogy reátok csokom nyomjom, melyeken az
égnek lelkei lebegnek. 'S még is, ohajtanám – Ha! ládd e, mint egy
közfal, úgy áll ez lelkem előtt – ezt a' boldogságot – 's osztán lesű- 30
lyedni, hogy a' bűnért lakolyak – bűnért?

11 's³] in marg. T 16 volt] in marg. T

vor meiner Seele – diese Seligkeit – und dann untergegangen, die Sünde abzubüssen – Sünde?

am 30. Nov.

Ich soll, ich soll nicht zu mir selbst kommen, wo ich hintrete, begegnet mir eine Erscheinung, die mich aus aller Fassung bringt. Heut! O Schicksal! O Menschheit!

Ich gehe an dem Wasser hin in der Mittagsstunde, ich hatte keine Lust zu essen. Alles war so öde, ein naßkalter Abendwind blies vom Berge, und die grauen Regenwolken zogen das Thal hinein. Von [179]

ferne seh ich einen Menschen in einem grünen schlechten Rokk, der zwischen den Felsen herumkrabbelte und Kräuter zu suchen schien. Als ich näher zu ihm kam und er sich auf das Geräusch, das ich machte, herumdrehte, sah ich eine gar interessante Physiognomie, darinn eine stille Trauer den Hauptzug machte, die aber

sonst nichts als einen graden guten Sinn ausdrückte, seine schwarzen Haare waren mit Nadeln in zwei Rollen gesteckt, und die übrigen in einen starken Zopf geflochten, der ihm den Rücken herunter hieng. Da mir seine Kleidung einen Menschen von geringem Stande zu bezeichnen schien, glaubt' ich, er würde es nicht übel

nehmen, wenn ich auf seine Beschäftigung aufmerksam wäre, und daher fragt' ich ihn, was er suchte? Ich suche, antwortete er mit einem tiefen Seufzer, Blumen – und finde keine. – Das ist auch die Jahrszeit nicht, sagt' ich lächelnd. – Es giebt so viel Blumen, sagt er, indem er zu mir herunter kam. In meinem Garten sind Rosen [180]

und Je länger ie lieber zweierlei Sorten, eine hat mir mein Vater gegeben, sie wachsen wie's Unkraut, ich suche schon zwei Tage darnach, und kann sie nicht finden. Da haußen sind auch immer Blumen, gelbe und blaue und rothe, und das Tausendgüldenkraut hat ein schön Blümen. Keines kann ich finden. Ich merkte was unheimliches, und drum fragte ich durch einen Umweg: Was will Er denn mit den Blumen? Ein wunderbares zuckendes Lächeln verzog sein Gesicht. Wenn er mich nicht verrathen will, sagt er, indem er

1 dann] da

November 30^{kán}

[194] Nem lehet nem térhetek magamhoz, akár merre lépjek, mindenütt szívet faggató tárgyak tűnnek előmbe. Ma is! O végezet! O emberiség!

Nem volt kedvem enni 's kitérek ma dél tájba a' víz felé. Minden oly pusztá vala körülöttem, nedves hideg szél csapott le a' hegyekről, 's fekete esső felhők borongtak a' völgy felett. Meszére töltem egy embert látok meg zöld viseltes Kaputba, ki a' sziklák közt mászkált, 's úgy tetszett mintha fűveket keresgélne. A mint közelitek hozzája 's a' zörrenésre megfordul, egy igen interessans physiognomiát láték, melyen csendes szomorgás tette a' fő vonást, de 5
külömben egyenes elmét mutatott; fekete fűrtjei elől tőkkel valának két csukorba szurva, 's többi kemény czopfba fonva hátán lecsüggött. 10

[195] Mivel köntösse also rendű embert látszot mutatni, azt hívém, nem veszi rossz neven ha foglalatosságára figyelmes leszek, 's megkérdelem tőle, mit keres? – Én, felele mélyen sohajtva, virágot keresek – 's egyet sem találok. – Nem is most az ideje felelék nevetve. – Annyi virág van, monda hozzám közelítve, az én kertembe vannak rozsák, s pedig két féle neműek, egyiket az Atyám adta, úgy nő mint 15
a' burján, 's már két napja hogy keresem de nem találok sohol. Otthonn is vannak virágok, sárga, kék, 's veres, 's a' centoriának szép nyílása van; itt egyiket sem találhatom. Gyanítám valamennyire baját, 's kerülőleg kérdelem tőle: de mit akar a' virágokkal? Erre egy csudálatos rekedező kacagásra vonult ábrázatja, 's újat szájára téve 20
[196] így szollott: Ha el nem árul, megmondom, én Kedvesemnek egy bokrétát ígértem. Már a' szép, mondám. O felele ő néki még sok más portékái is vannak. 'S gazdag. 'S még is szívesen veszi a' bokrétát? kérdelem. O néki drágaságai 's egy koronája is van, így folytatá tovább. De hát hogy hívják? – Csak a' General Statusok megfizetné- 25
30

15 Mivel] *CA-ban nincs új bekezdés* (222.18) 23 van] vagyon C 25
kacagásra] kacagásra C

den Finger auf den Mund drückte, ich habe meinem Schatze einen Straus versprochen. Das ist brav, sagt ich. O sagte er, sie hat viel andre Sachen, sie ist reich. Und doch hat sie Seinen Straus lieb, versetzt ich. O! fuhr er fort, sie hat Juwelen und eine Krone. Wie heißt sie denn? – Wenn mich die Generalstaaten bezahlen wollten! versetzte er, ich wäre ein anderer Mensch! Ja es war einmal eine Zeit, da mir's so wohl war. Jezt ist's aus mit mir, ich bin nun – Ein nasser Blick zum Himmel drückte alles aus. Er war also glücklich? fragt ich. Ach ich wollt, ich wäre wieder so! sagt' er, da war mir's so wohl, so lustig, so leicht wie ein Fisch im Wasser! Heinrich! rufte eine alte Frau, die den Weg herkam. Heinrich, wo stikst Du. Wir haben Dich überall gesucht. Komm zum Essen. Ist das Euer Sohn? fragt ich zu ihr tretend. Wohl! mein armer Sohn, versetzte sie. Gott hat mir ein schweres Kreuz aufgelegt. Wie lang ist er so? fragt ich. So stille, sagte sie, ist er nun ein halb Jahr. Gott sei Dank, daß es nur so weit ist. Vorher war er ein ganz Jahr rasend, da hat er an Ketten im Tollhause gelegen. Jezt thut er niemand nichts, nur hat er immer mit Königen und Kaisern zu thun. Es war ein so guter stiller Mensch, der mich ernähren half, seine schöne Hand schrieb, und auf einmal wird er tiefsinnig, fällt in ein hizzig Fieber, daraus in Raserei, und nun ist er, wie sie ihn sehen. Wenn ich Ihm erzählen sollt, Herr – Ich unterbrach ihren Strom von Erzählungen mit der Frage: was denn das für eine Zeit wäre, von der er so rühmte, daß er so glücklich, so wohl darinn gewesen wäre. Der thörige Mensch, rief sie mit mitleidigem Lächeln, da meint er die Zeit, da er von sich war, das rühmt er immer! Das ist die Zeit, da er im Tollhause war, wo er nichts von sich wußte – Das fiel mir auf wie ein Donnerschlag, ich drückt' ihr ein Stük Geld in die Hand und verließ sie eilend. [181]

Da du glücklich warst! rief ich aus, schnell vor mich hin nach der Stadt zu gehend. Da dir's wohl war wie einem Fisch im Wasser! – Gott im Himmel! Hast du das zum Schicksal der Menschen gemacht, daß sie nicht glücklich sind, als eh sie zu ihrem Verstand kommen, und wenn sie ihn wieder verliehren! Elender und auch wie beneid [182]

nek nékem, így felele, más ember volnék én! Volt egy idő, 's akkor oly jól voltam. De már vége nékem, most – egy könnyes pillantatot vetett az égre, 's mindent értettem. Boldog volt tehát ked? kér-
 [197] dém. Bár megint úgy lehetnék! akkor oly jól, oly vígan, 's könnyen 5
 voltam mint a' hal a' vízbe! – Henrik! kiálta egy öreg Asszony, az uton felénk jöve. Henrik hol kovályogsz? mindenütt keresünk jójj enni. Az Asszony fia e ez? kérdém hozzá lépve. Igen is az én szegény fiam, felele, az Isten nehéz keresztet mért reám. Miolta van így? Ily csendesesen csak fél esztendeje, hálá Istennek hogy ennyire van, ez előtt egy egész esztendeig volt megtébolyodva, 's lánczon 10
 űlt a Bolondok házába. Most senkinek nem árt, csak hogy mindég Királyokkal, Császárokkal van baja. Oly jó 's csendes ember volt elébb, táplált engem szép írásával, egyszerre csak szomorgo lesz, forro hidegbe esik, abból tébolyodásba, 's most úgy van, a' mint az Ur látja; O ha az Urnak elbeszélhetném – Hosszas beszédét félbe 15
 [198] szakasztottam azon kérdésemmel, hogy mely időbe volt mikor magát oly boldognak hitte lenni. A' boho! felele szánakodo mosolygással, akkor gondolya, mikor magán kívül, 's a' Bolondok házába volt zárva. – Mint egy villám sujtás, úgy leptek meg ezen szavak, egynehány pénz nyomék markába, 's sietve oda hagytam őket. 20

Mikor te boldog voltál! felkiálték, sebess lépésekkel menve a' város felé, mikor te oly jól voltál, mint egy hal a' vízbe! Mennynek Istene! ezt tévéd e tehát az emberek sorsául, hogy csak addig legyenek boldogok, míg eszekhez nem térnek, 's hát ha ismét megfosztatnak attól? Szegény nyomorult, mint irigylem még is a' te ká- 25

2-3 pillantatot] pillantatott C 11 Bolondok] bolondok C 225.25-227.1 kábultságod] kabultságod C

ich deinen Trübsinn, die Verwirrung deiner Sinne, in der du verschmachtest! Du gehst hoffnungsvoll aus, deiner Königin Blumen zu pflücken – im Winter – und trauest, da du keine findest, und begreifst nicht, warum du keine finden kannst. Und ich – und ich
5 gehe ohne Hoffnung ohne Zweck heraus, und kehr wieder heim wie ich gekommen bin. – Du wähnst, welcher Mensch du sein würdest, wenn die Generalstaaten dich bezahlten. Seliges Geschöpf, das den Mangel seiner Glückseligkeit einer irdischen Hinderniß zuschreiben kann. – Du fühlst nicht! Du fühlst nicht! daß in deinem zerstörten
10 Herzen, in deinem zerrütteten Gehirne dein Elend liegt, wovon alle Könige der Erde dir nicht helfen können.

Müsse der trostlos umkommen, der eines Kranken spottet, der nach der entferntesten Quelle reist die seine Krankheit vermehren, sein Ausleben schmerzhafter machen wird, der sich über das bedrängte Herz erhebt, das, um seine Gewissensbisse los zu werden und die Leiden seiner Seele abzuthun, seine Pilgrimschaft nach dem heiligen Grabe thut! Jeder Fußtritt der seine Solen auf ungebahntem Wege durchschneidet, ist ein Lindrungstropfen der geängsteten Seele, und mit ieder ausgedauerten Tagreise legt sich das Herz
20 um viel Bedrängniß leichter nieder. – Und dürft ihr das Wahn nennen – Ihr Wortkrämer auf eurem Polstern – Wahn! – O Gott! du siehst meine Tränen – Mußtest du, der du den Menschen arm genug erschufst, ihm auch Brüder zugeben, die ihm das bisgen Armuth, das bisgen Vertrauen noch raubten, das er auf dich hat, auf
25 dich, du Allliebender, denn das Vertrauen zu einer heilenden Wurzel, zu den Tränen des Weinstoks, was ist's, als Vertrauen zu dir, daß du in alles, was uns umgiebt, Heil und Lindrungskraft gelegt hast, der wir so stündlich bedürfen. – Vater, den ich nicht kenne! Vater, der einst meine ganze Seele füllte, und nun sein Angesicht
30 von mir gewendet hat! Rufe mich zu dir! Schweige nicht länger! Dein Schweigen wird diese durstende Seele nicht aufhalten – Und würde ein Mensch, ein Vater zürnen können, dem sein unvermuthetrückkehrender Sohn um den Hals fiele und rief: Ich bin wieder

29 einst] sonst

14–15 sein ... werden] *kihagyás*

- [199] bultságod, 's érzékeidnek zavarját, melybe elepedsz! Te reménnyel
telve mégy ki Királynédnak viragot szedni, – télbe – s busulsz hogy
egyet sem találsz, 's nem foghatod meg, miért nem találsz. És én –
's én remény és cél nélkül menyek ki, 's ismét úgy térek vissza
a' mint kiindultam. – Képzeled mely boldog lennél ha a' General 5
Statusok megfizetnének néked. Boldog teremtmény ki boldogságod
hijját földi akadályoknak tulajdonithatod! – Te nem érzed! nem ér-
zed te, hogy eltépett szivedbe, rongált agyadba van inséged kutfeje,
melyen a' föld minden Királyai sem segélhetnek.
- [200] Vigasztalás nélkül haljon az oly betegnek kicsufoloja, ki messze 10
forrásokhoz utaz egészségét helyrehozni, ki hogy lelke aggodásit le-
rázza, a' szent koporsohoz Vándorlást fogad! Minden lépés, mely
talpát a' járatlan utakon őszve hasítja, enyhítő csepp az aggodo
léleknek, 's minden napnak kiállott útja után könnyebbül a' sziv
győtreleme. – 'S tévelygésnek nevezhetni e ezt – ti szórágok, té- 15
velygés e ez? – Világnak Istene! ki könnyeim látod – te ki az em-
bert elég nyomorultnak teremtéd, még társakot is kelle emelleje ad-
nod, kik azon kevés szegénységtől, azon kevés bizodalomtól is, meg-
fosszák, a' mely benned van, benned Te mindeneket szerető Atya,
mert egy gyógyító gyökérbe, a' szállótőnek csepjeibe való bizako 20
dás, mi egyéb benned bizásnál, a' hozzád ragaszkodásnál, ki min-
denbe kőrüllöttünk enyhületet 's vigasztalást adtál, melyre minden
órán szükségünk van. – Atyám kit én nem ismerek! Atyám ki egy-
kor egész lelkem betöltéd, 's most arczádot elfordítod tőlem! Hivj
megint magadhoz Atyám, 's ne halgass tovább! Halgatásod nem 25
álja ki tovább az elepedt lélek. – 'S haragudhatna e egy ember, egy
Atya, kinek véletlenül viszatért fia nyakába borulva ezt zokogná:
imé megint itt vagyok Atyám! Ne haragudj hogy vándorlásom fél-
beszakasztom, melyet akaratod szerint tovább kell vala folytatnom.
A' Világ mindenütt egyforma, fáradság, 's munka, jutalom 's öröm; 30
de mire nékem ezek? Nékem csak ott van jól, a' hol te vagy, csak

da, mein Vater. Zürne nicht, daß ich die Wanderschaft abbreche, die ich nach deinem Willen länger aushalten sollte. Die Welt ist überall einerlei, auf Müh und Arbeit, Lohn und Freude; aber was soll mir das? mir ist nur wohl, wo du bist, und vor deinem Angesichte
5 will ich leiden und geniessen – Und du, lieber himmlischer Vater, solltest ihn von dir weisen?

am 1. Dec.

Wilhelm! der Mensch, von dem ich Dir schrieb, der glückliche Unglückliche, war Schreiber bei Lottens Vater, und eine unglückliche
10 Leidenschaft zu ihr, die er nährte, verbarg, entdeckte, und aus dem Dienst, geschickt wurde, hat ihn rasend gemacht. Fühle, Kerl, bei diesen trocknen Worten, mit welchem Unsinne mich die Geschichte ergriffen hat, da mir sie Albert eben so gelassen erzählte, als Du's
[186] vielleicht liesest.

am 4. Dec.

Ich bitte Dich – siehst Du, mit mir ist's aus – Ich trag das all nicht länger. Heut saß ich bei ihr – saß, sie spielte auf ihrem Klavier, manchfaltige Melodien und all den Ausdruck! all! – all! – Was willst Du? – Ihr Schwestergen putzte ihre Puppe auf meinem Knie. Mir
20 kamen die Tränen in die Augen. Ich neigte mich und ihr Trauring fiel mir in's Gesicht – Meine Tränen flossen – Und auf einmal fiel sie in die alte himmelsüsse Melodie ein, so auf einmal, und mir durch die Seele gehn ein Trostgefühl und eine Erinnerung all' des Vergangenen, all' der Zeiten, da ich das Lied gehört, all der düstern
25 Zwischenräume des Verdrusses, der fehlgeschlagenen Hoffnungen, und dann – Ich gieng in der Stube auf und nieder, mein Herz erstikte unter all dem. Um Gottes Willen, sagt ich mit einem heftigen Ausbruch hin gegen sie fahrend, um Gottes Willen hören Sie auf. Sie hielt, und sah mich starr an. Werther, sagt sie mit einem Lächeln, das mir durch die Seele gieng, Werther, Sie sind sehr krank, Ihre Lieblingsgerichte widerstehen Ihnen. Gehn sie! Ich bitte Sie, beruhigen Sie Sich. Ich riß mich von ihr weg, und – Gott! du siehst
30 mein Elend, und wirst es enden.

[187]

24 da ... gehört] *kihagyás*

- [202] veled akarok szenvedni, 's örülni – s te kedves mennyei Atya, elűz-
néd é őtet szined elől?

December 1^{jén}

Wilhelm, azon ember, kiről elébb írek a' boldog boldogtalan Scriba
volt a' Lotte Atyjánál; szerencsétlen indulatja miatt, melyel Lotte-
hoz vonzódott, 's a' melyet táplált, titkolt, 's végre felfedezett, elbo-
csáttatott szolgáltatásból, 's megtévelylődött. Erezd e szíraz szokba,
mely borzadással ragadott meg e történet, melyet nékem Albert
épen azon hidegséggel beszélt el, a' melyel te ezt talám olvasni fo-
god. –

5
10

- [203] 4^{dik} Decembr.

Kérlek téged, hagyj el engem – ládd, nékem már vége! Nem fogom
soká vinni. Ma melette ültem, játszott Klávirján néhányféle melodi-
ákat, 's minden hang! minden! – De mit akarok? Kis Huga bubá-
ját térdemen csinosgatta; könnyek lepték el szemem. Feleje hajol-
tam, 's Mátka gyűrűje szemembe ötlött – könnyeim kicsordultak. 'S
egyszerre elkezd a' hajdoni égi édes éneket, 's lelkemen egy eny-
hitő érzés, 's azon elmúlt idők emléke, 's mind azon borongo köz
idők kedvetlenségek, 's eltépett remények lángoltak keresztül. Fel 's
alá jártam a' szobába, szívem elfojlott. Az Istenért, kiálték sebess
kifakadással, az Istenért hagyja félbe. Megállott 's merőn rám te-
kintett. Werther! monda egy lelkemet általjáro mosolygással. Wer-
ther Maga nagyon rosszul van, a' mit egykor kedvelt most gyötri.
Menjen, kérem menjen, 's nyugodja ki magát. Elszakasztám magam
tőle. – Istenem te látod inségem, 's befogod végezni.

15
20
25

6 táplált] taplált P 17 égi] édi C 23 Maga] maga C

am 6 December

Wie mich die Gestalt verfolgt. Wachend und träumend füllt sie meine ganze Seele. Hier, wenn ich die Augen schliesse, hier in meiner Stirne, wo die innere Sehkraft sich vereinigt, stehen ihre schwarzen Augen. Hier! Ich kann Dir's nicht ausdrücken. Mach' ich meine Augen zu, so sind sie da, wie ein Meer, wie ein Abgrund ruhen sie vor mir, in mir, füllen die Sinnen meiner Stirne.

Was ist der Mensch? der gepriesene Halbgott! Ermangeln ihm nicht da eben die Kräfte, wo er sie am nöthigsten braucht? Und wenn er in Freude sich aufschwingt, oder im Leiden versinkt, wird er nicht in beiden eben da aufgehalten, eben da wieder zu dem stumpfen kalten Bewusstsein zurückgebracht, da er sich in der Fülle des Unendlichen zu verlihren sehnte. [188]

am 8 Dec.

Lieber Wilhelm, ich bin in einem Zustande, in dem iene Unglücklichen müssen gewesen sein, von denen man glaubte, sie würden von einem bösen Geiste umhergetrieben. Manchmal ergreift mich's, es ist nicht Angst, nicht Begier! es ist ein innres unbekanntes Toben, das meine Brust zu zerreißen droht, das mir die Gurgel zupreßt! Wehe! Wehe! Und dann schweif ich umher in den furchtbaren nächtlichen Szenen dieser menschenfeindlichen Jahrszeit.

Gestern Nacht muß ich hinaus. Ich hatte noch Abends gehört, der Fluß sei übergetreten und die Bäche all, und von Wahlheim herunter all' mein liebes Thal überschwemmt. Nachts nach Eilf rannt' ich hinaus. Ein fürchterliches Schauspiel. Vom Fels herunter die wühlenden Fluthen in dem Mondlichte wirbeln zu sehn, über Acker und Wiesen und Hekken und alles, und das weite Thal hinauf und hinab, eine stürmende See im Sausen des Windes. Und wenn denn der Mond wieder hervortrat, und über der schwarzen Wolke ruhte, und vor mir hinaus die Fluth in fürchterlich herrlichen Wiederschein rollte und klang, da überfiel mich ein Schauer, und wieder ein Sehnen! Ach! Mit ofenen Armen stand ich gegen den Abgrund, [189]

December 6^{kán}

Mindenütt csak az ő képe üldöz, ébren és álmamba ez tölti bé egész
lelkem. Ha szemeim béhunyom, itt homlokomba, hol a' belső látás
ereji egyesülnek, itt ragyognak fekete szemei. – Itt! o nem tudom
kimondani. Ha befogom szemeim, már ott álnak, mint egy tenger, 5
[205] mint egy örvény, előttem és bennem mindenütt bétöltlenek.

Mi az ember! a' magasztalt fél Isten! Nem épen ott hagyják el ötet
erei, hol leginkább szüksége van reájok? és ha midőn az öröm fel-
ragadja, vagy a' fájdalom elsúlyesztí, mind a' két esetben nem épen
ott talál e akadályra, nem épen ott buk e vissza a' tompa hideg esz- 10
méletre, hol a' Végtelennel egyé lenni vágya?

December 8^{kán}

Kedves Wilhelm, oly állapotba vagyok, melybe azon boldogtalanok
lehetek, kikről azt hitték, hogy gonosz lelkektől kísértetnek. Néha
megragad engem nem aggodás 's nem kívánság, hanem egy ismer- 15
[206] retlen belső szaggatás, mely melyemet tépi, 's torkom fojtogatja! 's
ilyenkor, jaj! ez ellenséges esztendő szakába az éjjel remítő setétsé-
gébe künn száguldozok.

A' mult éjjel is ez történt velem. Még estve hallám hogy a' viz
kiáradt, 's Walheimtól fogva az egész völgyet elborította. Ejtszaka 20
tizenegy után kiszaladtam. Iszonyu tekintet! Látni a' hold világánál
a' szikláról lezubogo habokat, 's a' szél és völgy, fel és le egy daga-
dozo tenger: S midőn a' hold megint elébukkana, 's világa a' setét
felhőken pihent, 's előtte a hab borzaszto dicső vissza sugárzással
zajga 's hangza, ekkor engem egy borzodás lepe meg, 's megint egy 25
[206] vágyás! – Ah nyílt karókkal allék az örvény felé 's alá sohajtottam!
alá! – s elandalodtam a' gyönyörűségbe minden kínjaim minden
inségem oda belézubogni, 's elharsogni mint a' hab. Oh, csak egy
lépést kell vala tenned! 's vége lesz vala minden kinjaidnak! – De

11 Végtelennel] végtelennel C 16 fojtogatja] fojtogalja C 17 remítő]
remitett C 19 estve] esve C 21 Iszonyu] iszonyu C

und athmete hinab! hinab, und verlohr mich in der Wonne, all meine Qualen, all meine Leiden da hinab zu stürmen, dahin zu brausen wie die Wellen. Oh! Und den Fuß vom Boden zu heben! Vermochtest du nicht und alle Qualen zu enden! – Meine Uhr ist noch nicht
5 ausgelaufen! – ich fühl's! O Wilhelm, wie gern hätt' ich all mein Menschsein drum gegeben, mit ienem Sturmwinde die Wolken zu zerreißen, die Fluthen zu fassen. Ha! Und wird nicht vielleicht dem Eingekerkerten einmal diese Wonne zu Theil! –

[190]

Und wie ich wehmüthig hinabsah auf ein Plätzgen, wo ich mit
10 Lotten unter einer Weide geruht, auf einem heissen Spaziergange, das war auch überschwemmt, und kaum daß ich die Weide erkannte! Wilhelm. Und ihre Wiesen, dacht ich, und all die Gegend um ihr Jagdhaus, wie iezt vom reissenden Strome, verstört unsere Lauben, dacht ich. Und der Vergangenheit Sonnenstrahl blikte herein – Wie
15 einem Gefangenen ein Traum von Heerden, Wiesen und Ehrenämtern. Ich stand! Ich schelte mich nicht, denn ich habe Muth zu sterben – Ich hätte – Nun siz' ich hier wie ein altes Weib, das ihr Holz an Zäunen stoppelt, und ihr Brodt an den Thüren, um ihr hinsterbendes freudloses Dasein noch einen Augenblik zu verlängern und
20 zu erleichtern.

am 17. Dec.

[191]

Was ist das, mein Lieber? Ich erschrecke vor mir selbst! Ist nicht meine Liebe zu ihr die heiligste, reinste, brüderlichste Liebe? Hab' ich jemals einen strafbaren Wunsch in meiner Seele gefühlt – ich
25 will nicht betheuren – und nun – Träume! O wie wahr fühlten die Menschen, die so widersprechende Wirkungen fremden Mächten zuschrieben. Diese Nacht! Ich zittre es zu sagen, hielt ich sie in meinen Armen, fest an meinen Busen gedrückt und dekete ihren liebe-lispelnden Mund mit unendlichen Küssen. Mein Auge schwamm in
30 der Trunkenheit des ihren. Gott! bin ich strafbar, daß ich auch iezt noch eine Seligkeit fühle, mir diese glühende Freuden mit voller Innigkeit zurück zu rufen, Lotte! Lotte! – Und mit mir ists aus! Meine Sinnen verwirren sich. Schon acht Tage hab' ich keine Besinnungs-

12 dacht] *kihagyás* 14 dacht ich] *kihagyás*

érzem még nem jött el az én orám! – O Wilhelm mely örömet ad-
 tam volna érette egész emberi lételem, csak hogy mint ama ferge-
 teg a' felhőket szagathassam, 's a' habokat harsogtathassam. Hah!
 's a' tömlőczbe sinlődőnek talám még e gyönyörűség sem adatik
 meg! – 'S a' mint bus andalgással alá tekintek azon helyecskére, 5
 hol Lotteval egy nyári meleg sétálás után egy fűz alatt pihentem, ez
 is el vala áradva, 's a' fűzet alig ismerém meg! 's az ők rétjeik is, s
 az egész környék vadász házok körül, hogy vagyon most előntve!
 's a' mult időnek emléke, elvillámlla előttem, mint egy fogolynak
 [208] a' rétekről, nyájakrol, 's dicsőségről valo álma. Ott álottam! s nem 10
 vádолоm magam, mert van erőm meghalni – csak egy – Most már itt
 ülok mint egy vén Asszony, ki tűzi fáját a' kertek alatt, 's minden-
 napi kenyerét az ajtok előtt torlossza, hogy már vonaglo örömtelen
 életét még egy pillantatig nyujtsa 's könnyebbitse!

December 17^{kén} 15

[209] Mi lelt engem barátom, magamtól irtozom már? Szeretetem iránta 15
 nem a legtisztább, szentebb 's rokonibb szerelem e? Fért e lelkem-
 hez valaha csak egy vétkes kívánat is – nem akarom erősíteni – 's
 most – álmak! – O mely valon érzettek az oly emberek, kik vala-
 mely egymásnak ellent mondo esetet felsőbb Hatalmaknak tulajdo- 20
 nitottak. Az éjjel! Reszketek kimondani, karjaim közé, melyemhez
 tapadva öleltem őtet, 's szerelmet lihegő ajakát ezer csokjaimmal
 borítottam el. Szemem rengett az ővének részegűltségében. Istenem
 vétkezem e, hogy még most is boldogságot érzek, hogy ezen forró
 örömekeket szives melegséggel kiáltom vissza. Lotte! Lotte! – S én oda 25
 vagyok! nékem már vége! Érzékeim zavarodnak. Már nyolczad nap
 olta nincs eszméletem! szemeim könnybe borongnak. – Sohól sem

5 'S a' mint] CA-ban új bekezdés (232.9) 19 álmak] álmok C

kraft, meine Augen sind voll Tränen. Ich bin nirgends wohl, und überall wohl. Ich wünsche nichts, verlange nichts. Mir wärs besser ich ginge.

Der Herausgeber an den Leser.

[192]

5 Die ausführliche Geschichte der letzten merkwürdigen Tage unsers
Freundes zu liefern, seh ich mich genöthigt, seine Briefe durch Erzählung zu unterbrechen, wozu ich den Stoff aus dem Munde Lot-
tens, Albertens, seines Bedientens, und anderer Zeugen gesammelt
habe.

10 Werthers Leidenschaft hatte den Frieden zwischen Alberten und
seiner Frau allmählig untergraben, dieser liebte sie mit der ruhi-
gen Treue eines rechtschaffnen Mannes, und der freundliche Um-
gang mit ihr subordinirte sich nach und nach seinen Geschäften.
15 Zwar wollte er sich nicht den Unterschied gestehn, der die gegen-
wärtige Zeit den Bräutigamstagen so ungleich machte; doch fühlte
er innerlich einen gewissen Widerwillen gegen Werthers Aufmerk-
samkeiten für Lotten, die ihm zugleich ein Eingriff in seine Rechte und ein stiller Vorwurf zu sein scheinen mußten. Dadurch ward
20 der üble Humor vermehrt, den ihm seine überhäuften, gehinderten,
schlecht belohnten Geschäfte manchmal gaben, und da denn Wer-
thers Lage auch ihn zum traurigen Gesellschafter machte, indem
die Beängstigung seines Herzens die übrige Kräfte seines Geistes,
seine Lebhaftigkeit, seinen Scharffsinn aufgezehrt hatte; so konnt'
25 es nicht fehlen, daß Lotte zuletzt selbst mit angesteckt wurde, und
in eine Art von Schwermuth verfiel, in der Albert eine wachsende
Leidenschaft für ihren Liebhaber, und Werther einen tiefen Verdruß
über das veränderte Betragen ihres Mannes zu entdecken glaubte.
Das Mistrauen, womit die beiden Freunde einander ansahen, machte ihnen ihre wechselseitige Gegenwart höchst beschwerlich. Al-
30 bert mied das Zimmer seiner Frau, wenn Werther bei ihr war, und
dieser, der es merkte, ergriff nach einigen fruchtlosen Versuchen,

[193]

17 ihm] ihn

234.31–236.1 nach ... lassen] *kihagyás*

lelem helyem, 's mindenütt lelem – Nem kívánok semmit – nem ohajtok semmit – – Jobb volna nékem – ha mennék. –

[210]

A Kiadó az Olvasóhoz

Barátunk utolsó nevezetesebb napjainak környülállásos megismer-
tése véget szükségesnek látom levelezéseit elbeszéléssel szakasz- 5
tani meg, melyre a' tudositások Lotte, Albert, s Cselédje elbeszélé-
séből, 's más Tanukébol gyűjtettek.

[211]

A' Werther indulatja Lotte iránt, naponként, mindinkább hábor-
gatta az Albert 's Felesége közt valo csendességet; Albert egy becsű- 10
letes Férj csendes hívségével szerette Lottet, 's a' vele valo nyájas
társalkodást naponként akadályozták hivatalbeli bajai. Nem akarta
ugyan a' külömbséget megismerni, mely mostani állapotját Mátkai
napjaihoz oly hasonlatlanná teszi; de még is egy bizonyos kedvet-
lenséget érzett Werthernek Lotte iránti figyelme miatt, mely előtte 15
egyszersmind jussaiba valo avatkozásnak láttatott lenni, 's egy bi-
zonyos belső szemrehányást érzett. Ez által rossz humora még ne-
velődött, melyet néha csoportos, akadályozott, 's rosszul jutalma-
zott hivatala külömben is szerezgetett. Mivel Werther is mostani
helyhezete komor társalkodóvá tevő, mint hogy szive aggodásai lel- 20
kének minden erejét, 's derűtségét elemészttették, természetesen,
hogy Lotte is egy bizonyos bús andalgásba kezdett merülgetni,
melyből Albert Werther iránt valo nevedő indulatját, Werther pe-
dig Férje megváltozott magaviselete miatt valo kedvetlenségét ma-
gyarázta. A' Gyanu melyel a' két barát egymást nézék, együtt létele-
ket nagyon elnehezíté. Albert kerülte Felesége szobáját ha Werther 25
nála volt, melyet vévén észre Werther, kileste az oly orákat, me-
lyekbe Férjét hivatalai tartoztatták. Ebből uj békételenségek szár-
moztak, sziveik ingerlődtek egymás ellen; mig osztán végre Albert
meglehetős hideg szavakkal oda is mondá Feleségének: hogy leg-

5 levelezéseit] levelezéseit P 10 nyájas] nyajos C 19–20 lelkének]
lélkének C 24 Gyanu] gyanu C 24 nézék] nézik C 27 békételensé-
gek] békételenségek P 28 osztán végre] végre osztán C

ganz von ihr zu lassen, die Gelegenheit, sie in solchen Stunden zu sehen, da ihr Mann von seinen Geschäften gehalten wurde. Daraus entstand neue Unzufriedenheit, die Gemüther verhezten sich immer mehr gegen einander, bis zuletzt Albert seiner Frau mit ziemlich troknen Worten sagte: sie möchte, wenigstens um der Leute willen, dem Umgange mit Werthern eine andre Wendung geben, und seine allzuöftern Besuche abschneiden. [194]

Ohngefähr um diese Zeit hatte sich der Entschluß, diese Welt zu verlassen, in der Seele des armen Jungen näher bestimmt. Es war von iher seine Lieblingsidee gewesen, mit der er sich, besonders seit der Rückkehr zu Lotten, immer getragen.

Doch sollte es keine übereilte, keine rasche That sein, er wollte mit der besten Ueberzeugung, mit der möglichsten ruhigen Entschlossenheit diesen Schritt thun.

Seine Zweifel, sein Streit mit sich selbst, blikken aus einem Zettelgen hervor, das wahrscheinlich ein angefangener Brief an Wilhelmen ist, und ohne Datum, unter seinen Papieren gefunden worden. [195]

Ihre Gegenwart, ihr Schiksal, ihr Theilnehmen an dem meinigen, preßt noch die lezten Trähnen aus meinem versengten Gehirn.

Den Vorhang aufzuheben und dahinter zu treten, das ist's all! Und warum das Zaudern und Zagen? – Weil man nicht weis, wie's dahinten aussieht? – und man nicht zurückkehrt? – Und daß das nun die Eigenschaft unsers Geistes ist, da Verwirrung und Finsterniß zu ahnden, wovon wir nichts Bestimmtes wissen.

Den Verdruß, den er bei der Gesandtschaft gehabt, konnte er nicht vergessen. Er erwähnte dessen selten, doch wenn es auch auf die entfernteste Weise geschah, so konnte man fühlen, daß er seine Ehre unwiederbringlich dadurch gekränkt hielt, und daß ihm dieser Vorfall eine Abneigung gegen alle Geschäfte und politische Wirkksamkeit gegeben hatte. Daher überließ er sich ganz der wunderbaren Empfind- und Denkart, die wir aus seinen Briefen kennen, [196]

alább a' világra nézve adjon más fordulást a' Wertherrel valo társalkodásának, s oly gyakor látogatásait szakassza félbe.

[213] Mint egy ezen tájban gyökerezett meg mélyebben a' szegény ifju lelkében azon feltétel, hogy az életnek véget vessen. Ez mindég kedves idéaja volt, melyel kivált Lottéhoz vissza terte után szüntelen foglalatoskodott. 5

De nem akarta hogy elsietett, heveskedő tett legyen, a' helyesebb meggyőződéssel a' lehető csendes neki bátródással akarta e lépést tenni.

Kétségei, magával vivása, kitetszenek egy czédulácskájából, mely hihetőleg egy Wilhelmhez elkezdett levél volt, 's datum nélkül pappirossai közt találtatott. 10

[214] Az ő jelenléte, sorsa 's részvétele kifacsarja még ez utolsó könnyeket elaszott agyamból.

Az előfüggőt fellebbenteni 's tul lépni, ebből áll minden! 'S miért hát ez a' remegés, 's ez a' késelem? – Csak hogy nem tudjuk miként megy ott hátul a' dolog? – 'S onnan vissza nem térünk? – S talám csak hogy tulajdonsága lelkünknek, ott homályt 's zavart sejdíteni, a' miről bizonyos nem vagyunk. 15

A' Követségnél ötet érdekelt boszuságot még nem felejhette el. Ritkán emlekezett rolla, s ha olykor az kerülőleg megtörtént és tapasztalni lehetett, hogy ez által becsületét nagyon megsértve lenni tartá, 's hogy ezen esettel gyűlöletessé lett előtte minden hivatal, 's politikai foglalatosság. Ezért tévesztette magát azon csudálatos érzés, 's gondolkodás modjára melyet leveleiből ismerünk, 's azon hártatlan szenvedelemre, mely végre minden ereit feldúlá. Az előtte 20

[215] 25

2 gyakor] gyakran C 5 idéaja] ideaja C 10 Kétségei] Kétségei C 14 elaszott] eloszott C

und einer endlosen Leidenschaft, worüber noch endlich alles, was
thätige Kraft an ihm war, verlöschen mußte. Das ewige Einerlei
eines traurigen Umgangs mit dem liebenswürdigen und geliebten
Geschöpfe, dessen Ruhe er störte, das stürmende Abarbeiten sei-
5 ner Kräfte, ohne Zweck und Aussicht, drängten ihn endlich zu der
schröklichen That.

am 20. Dec.

Ich danke Deiner Liebe, Wilhelm, daß Du das Wort so aufgefan-
gen hast. Ja Du hast recht: Mir wäre besser, ich gienge. Der Vor-
10 schlag, den Du zu einer Rückkehr zu Euch thust, gefällt mir nicht
ganz, wenigstens möchte ich noch gern einen Umweg machen, be-
sonders da wir anhaltenden Frost und gute Wege zu hoffen haben. [197]
Auch ist mir's sehr lieb, daß Du kommen willst, mich abzuholen,
verzieh nur noch vierzehn Tage, und erwarte noch einen Brief von
15 mir mit dem weitem. Es ist nöthig, daß nichts gepflückt werde, eh
es reif ist. Und vierzehn Tage auf oder ab thun viel. Meiner Mutter
sollst Du sagen: daß sie für ihren Sohn beten soll und daß ich sie um
Vergebung bitte, wegen all des Verdrusses, den ich ihr gemacht ha-
be. Das war nun mein Schicksal, die zu betrüben, denen ich Freude
20 schuldig war. Leb wohl, mein Theuerster. Allen Segen des Himmels
über Dich! Leb wohl!

An eben dem Tage, es war der Sonntag vor Weihnachten, kam er
Abends zu Lotten, und fand sie allein. Sie beschäftigte sich, eini-
ge Spielwerke in Ordnung zu bringen, die sie ihren kleinen Ge-
25 schwistern zum Christgeschenke zurecht gemacht hatte. Er redete
von dem Vergnügen, das die Kleinen haben würden, und von den
Zeiten, da einen die unerwartete Oefnung der Thüre, und die Er-
scheinung eines aufgezputzten Baums mit Wachslichern, Zucker-
werk und Aepfeln, in paradisische Entzückung setzte. Sie sollen,
30 sagte Lotte, indem sie ihre Verlegenheit unter ein liebes Lächeln
verbarg, Sie sollen auch bescheert kriegen, wenn Sie recht geschickt

[198]

legkedvesebb, 's szeretettebb Asszonyal valo örökös egyforma szomorú társalkodása, kinek nyugalmát felzavarta, 's ereinek cél, és kinézés nélkül való küzdődő eldolgozása, végre az iszonyu tetre ragadák.

December 20^{kán} 5

- [216] Köszönöm szereteted Wilhelm, hogy ily részvétellel vagy irántam. Igen is igazod van, jobb volna nékem hogy távozzak. Jovallásod hogy hozzátok visszatérjek, nem egészen tetszik nékem, szeretnék még egy fordulást tenni, mivel tartos fagy van, jó utat rémellünk. Köszönöm azt is hogy utánam akarsz jöni, magaddal vinni engem; 10
de halaszd még csak tizennégy napig, 's várd el még egy levelem a' továbbirol. El kell várnunk mindennek a' Megérését, 's azután szakasszuk le. Anyámnak mond meg: hogy fiáért imádkozzék, 's bocsásson meg mind azon kedvetlenségekért, melyeket néki okoztam. Sorsom így vala, hogy azokat busítsam meg, kiknek örömmel tartozám. Éljen boldogul, kedvesem! Száljon rád minden áldása az Égnek! Isten hozzád! 15

- [217] Ugyan ezen nap Karácson előtti Vasárnap estvéjén Lottehoz ment, 's egyedül találta. Lotte holmi gyermek játékok rendbe hozásával foglalatzkodott, melyeket kicsin Testvéreinek Karácson estvéji ajándéknak szánt vala. Arrol beszélgetének, ha majd az ajtó véletlenül megnyílik, a' viasz gyertyának, fákknak, édességeknek 's almáknak megtekintése, mely paradicsomi örömbé teszi a' gyermekeket. Maga is Werther, mondá Lotte, zavaradását egy kedves mosolyodással rejtve el – Maga is ajándékot fog kapni, egy viasz pálczácskát 's még egyebeket is ha ügyes lessz. 'S mit nevez ügyesnek? felszollala Werther, hogy legyenek, mint lehessek az? Csütörtökön estve, monda 20 25

2 és] *in marg.* T 10 jöni] jön<.> C 12 Megérését] megérését C 16
Élj] Ély C 22 gyertyának] gyertyá<.> C 25 pálczácskát] pálcz<.> C

sind, ein Wachsstöckgen und noch was. Und was heissen Sie geschickt sein? rief er aus, wie soll ich sein, wie kann ich sein, beste Lotte? Donnerstag Abend, sagte sie, ist Weihnachtsabend, da kommen die Kinder, mein Vater auch, da kriegt ieder das seinige, da kommen
 5 Sie auch – aber nicht eher. – Werther stuzte! – Ich bitte Sie, fuhr sie fort, es ist nun einmal so, ich bitte Sie um meiner Ruhe willen, es kann nicht, es kann nicht so bleiben! – Er wendete seine Augen von ihr, gieng in der Stube auf und ab, und murmelte das, es kann nicht so bleiben! zwischen den Zähnen. Lotte, die den schröklichen
 10 Zustand fühlte, worein ihn diese Worte versetzt hatten, suchte durch allerlei Fragen seine Gedanken abzulenken, aber vergebens: Nein, Lotte, rief er aus: ich werde Sie nicht wieder sehn! – Warum das? versetzte sie, Werther, Sie können, Sie müssen uns wieder sehen, nur mässigen Sie Sich. O! warum mußten Sie mit dieser Heftigkeit, dieser unbezwinglich haftenden Leidenschaft für alles, das Sie einmal
 15 anfassen, gebohren werden. Ich bitte Sie, fuhr sie fort, indem sie ihn bei der Hand nahm, mässigen Sie Sich, Ihr Geist, Ihre Wissenschaft, Ihre Talente, was bieten die Ihnen für mannigfaltige Ergözzungen dar! Sein Sie ein Mann, wenden Sie diese traurige Anhänglichkeit
 20 von einem Geschöpfe, das nichts thun kann, als Sie bedauern. – Er knirrte mit den Zähnen, und sah sie düster an. Sie hielt seine Hand: Nur einen Augenblick ruhigen Sinn, Werther, sagte sie. Fühlen Sie nicht, daß Sie Sich betrügen, Sich mit Willen zu Grunde richten? Warum denn mich! Werther! Just mich! das Eigenthum eines andern. Just das! Ich fürchte, es ist nur die Unmöglichkeit mich zu
 25 besizzen, die Ihnen diesen Wunsch so reizend macht. Er zog seine Hand aus der ihrigen, indem er sie mit einem starren unwilligen Blikke ansah. Weise! rief er, sehr weise! hat vielleicht Albert diese Anmerkung gemacht? Politisch! sehr politisch! – Es kann sie ieder
 30 machen, versetzte sie drauf. Und sollte denn in der weiten Welt kein Mädgen sein, das die Wünsche Ihres Herzens erfüllte? Gewinnen Sie's über Sich, suchen Sie darnach, und ich schwöre Ihnen, Sie wer-

[199]

[200]

29 Politisch! sehr politisch!] *kihagyás*

- [218] Lotte, Karácson estvéje lesszen, akkor eljön Atyám is a' gyermekek is, akkor minden ajándékot kap: jöjjön el akkor maga is –de elébb ne. – Werther megdőbbent! – Kérem Werther, így folytatá tovább, gondolja meg az Istenért, nyugalom szereteteért, így nem lehet, így nem maradhat tovább! Werther elfordítá rolla szemeit, fel 's alá járt a' szobába, 's e szokot: így nem maradhat; mondogatta magában. Lotte érzé a' rettenetes helyhezetet melybe e szok tevék őtet, 's mindenféle kérdezősködésekkel akarta arrol gondolatit elfordítani, de hiába: – nem Lotte, felkiáltva Werther, én nem fogom Magát többé látni! – 'S miért nem? kérde ő, megint meglathat, 's lásson
- [219] is, csak hogy mérsékelje magát; o miért kellett Magának ily heves-séggel, 's e határtalan tapodo indulattal születni! Kérem Werther, mérsékelje magát, azomba hogy kezénél fogta; lelke, tudományja, talentuma, mennyiféle örömet nem ajánlnak Magának. Légyen férfi, adjon más fordulást egy oly teremtményhez valo szomorú ragaszkodásának, ki egyebet nem tehet csak sajnálhatja – Csikorgatta fogait, 's borongva nézett reája. Lotte még tartá kezét, 's így folytatá: csak egy pillantatig csendes elmét Werther, nem érzi e, hogy megcsalja Magát, 's önként sietteti vesztét? Miért választ engem? Épen engem Werther, egy más tulajdonát. Félek hogy az engem bírás lehetetlensége teszi vágyásit oly ingerlőve. Werther elvonta kezeit 's kedvetlen mord pillantattal tekintette meg: Bölcsen, úgy mond, igen bölcsen tette talám Albert e jegyzést! Ezt más is így tenné, mondá Lotte, 's nem volna e egy Leány is más a' széles világon, ki vágyásit bétöltené? Győzzön magán Werther, keressen 's bizonyosan talál; mert megvallom, rég tűnődöm már a' Maga határok közzé szorultságán, melybe ez idő alatt magát számkivetette. Győzzön kedves Werther, egy utazás mindent megtehet, keressen 's találjon, egy méltó tárgyat szerelmének, 's térjen osztán vissza hozzánk, 's éljünk együtt való barátságba. –

2–3 de elébb ne] <...> de elébb ne C 8 kérdezősködésekkel] kérdezősködésekkel C 11 mérsékelje] mérsékelye C 13 mérsékelje] mérsékelye C 13 tudományja] tudománya C 16 sajnálhatja] sajnálhatja <Magát> C

den sie finden. Denn schon lange ängstet mich für Sie und uns die Einschränkung, in die Sie Sich diese Zeit her selbst gebannt haben. Gewinnen Sie's über Sich! Eine Reise wird Sie, muß Sie zerstreuen! Suchen Sie, finden Sie einen werthen Gegenstand all Ihrer Liebe, und kehren Sie zurück, und lassen Sie uns zusammen die Seligkeit einer wahren Freundschaft genießen.

Das könnte man, sagte er mit einem kalten Lachen, drucken lassen, und allen Hofmeistern empfehlen. Liebe Lotte, lassen Sie mir noch ein klein wenig Ruh, es wird alles werden. – Nur das, Werther! daß Sie nicht eher kommen als Weihnachtsabend! – Er wollte antworten, und Albert trat in die Stube. Man bot sich einen frostigen guten Abend, und gieng verlegen im Zimmer neben einander auf und nieder. Werther fieng einen unbedeutenden Diskurs an, der bald aus war, Albert desgleichen, der sodann seine Frau nach einigen Aufträgen fragte, und als er hörte, sie sein noch nicht ausgerichtet, ihr spizze Reden gab, die Werthern durch's Herz giengen. Er wollte gehn, er konnte nicht und zauderte bis Acht, da sich denn der Unmuth und Unwillen an einander immer vermehrte, bis der Tisch gedeckt wurde, und er Hut und Stok nahm, da ihm denn Albert ein unbedeutend Kompliment, ob er nicht mit ihnen verlieb nehmen wollte? mit auf den Weg gab. [201]

Er kam nach Hause, nahm seinem Burschen, der ihm leuchten wollte, das Licht aus der Hand, und gieng allein in sein Zimmer, weinte laut, redete aufgebracht mit sich selbst, gieng heftig die Stube auf und ab, und warf sich endlich in seinen Kleidern auf's Bette, wo ihn der Bediente fand, der es gegen Eilfe wagte hinein zu gehen, um zu fragen, ob er dem Herrn die Stiefel ausziehen sollte? das er denn zuließ und dem Diener verbot, des andern Morgens nicht in's Zimmer zu kommen, bis er ihm rufte. [202]

Montags früh, den ein und zwanzigsten December, schrieb er folgenden Brief an Lotten, den man nach seinem Tode versiegelt auf seinem Schreibtische gefunden und ihr überbracht hat, und den ich Absazweise hier einrücken will, so wie aus den Umständen erhellet, daß er ihn geschrieben habe.

20 verlieb] vorlieb

19–21 da ... gab] *kihagyás*

[221] Már ezt ki lehetne nyomtattatni, monda erre egy hideg nevetéssel, 's minden Tanitonak ajánlani. Kedves Lotte engedjen még csak egy kevés nyugalmat, 's osztán minden jól lesz. – Csak azt Werther, hogy elébb ne jöjjön Karácson estvéjénél! – Felelni akart 's Albert belépett a' szobába. Hideg jó estvét kívántak egy másnak, 's zavarodva járkáltak egymás mellett a' szobába. Werther egy mindennapi discursust kezdte melynek hamar vége lett; Albert hasonloképen, ki azonközben Feleségétől holmi rábizott dolgokrol kérdezősködött, 's midőn hallá hogy még nincsenek eligazítva, éles szokra kezdett ellene, melyek Werther szívét szaggatták. – Menni akart, de valami még is tartoztatta, 's késett egész nyolczig, azomba a' kedvetlenség 's nehezteles mindég csak nőtt mig az asztalt megterítették. Werther kalapját, 's pálczáját vette 's ment.

[222] Haza ért, 's Szolgájától ki neki vilagitani akart elvette a' gyertyát, 's egyedül ment szobájába; keservesen sirt, 's kifakadva beszélgett magába; hevesen járt fel 's alá a' szobába, végre öltözetébe ledült ágyára, így találta cselédje, ki tizenegy után bement, ha nem parancsolja e csizmáját levonatni? levetkezett, 's meghagyá a' Legénynek: hogy más nap reggel ne jöjjön addig a' szobába mig nem hívja.

Hétfőn korán huszonegyedik Decemberbe a következő levelet írta Lottéhoz, melyet halála után lepecsételve asztalán találtak, 's neki megadták, és a' melyet szakaszonként ide béírok, úgy a' mint a' környüállásokbol látszik hogy írta. –

22 találtak] találták C

Es ist beschlossen, Lotte, ich will sterben, und das schreib ich Dir
 ohne romantische Ueberspannung gelassen, an dem Morgen des Ta- [203]
 ges, an dem ich Dich zum letzten mal sehen werde. Wenn Du dieses
 liesest, meine Beste, dekt schon das kühle Grab die erstarrten Reste
 5 des Unruhigen, Unglücklichen, der für die letzten Augenblicke seines
 Lebens keine grössere Süßigkeit weis, als sich mit Dir zu unterhal-
 ten. Ich habe eine schreckliche Nacht gehabt, und ach eine wohl-
 thätige Nacht, sie ist's, die meinen wankenden Entschluß befestigt,
 bestimmt hat: ich will sterben. Wie ich mich gestern von Dir riß,
 10 in der fürchterlichen Empörung meiner Sinnen, wie sich all all das
 nach meinem Herzen drängte, und mein hoffnungsloses, freudloses
 Dasein neben Dir, in gräßlicher Kälte mich anpakte; ich erreichte
 kaum mein Zimmer, ich warf mich ausser mir auf meine Knie, und
 o Gott! du gewährtest mir das letzte Labsal der bittersten Tränen,
 15 und tausend Anschläge, tausend Aussichten wütheten durch meine
 Seele, und zuletzt stand er da, fest ganz der letzte einzige Gedanke:
 Ich will sterben! – Ich legte mich nieder, und Morgens, in all der [204]
 Ruh des Erwachens, steht er noch fest, noch ganz stark in meinem
 Herzen: Ich will sterben! – Es ist nicht Verzweiflung, es ist Gewiß-
 20 heit, daß ich ausgetragen habe, und daß ich mich opfre für Dich,
 ja Lotte, warum sollt ich's verschweigen: eins von uns dreien muß
 hinweg, und das will ich sein. O meine Beste, in diesem zerrissnen
 Herzen ist es wüthend herumgeschlichen, oft – Deinen Mann zu er-
 morden! – Dich! – mich! – So sei's denn! – Wenn du hinauf steigst
 25 auf den Berg, an einem schönen Sommerabende, dann erinnre Dich
 meiner, wie ich so oft das Thal herauf kam, und dann blicke nach
 dem Kirchhofe hinüber nach meinem Grabe, wie der Wind das ho-
 he Gras im Schein der sinkenden Sonne, hin und her wiegt. – Ich
 war ruhig, da ich anfang, und nun wein ich wie ein Kind, da mir all
 30 das so lebhaft um mich wird. –

Gegen zehn Uhr rufte Werther seinem Bedienten, und unter dem [205]
 Anziehen sagte er ihm: wie er in einigen Tagen verreisen würde,

- [223] El van határozva Lotte én meg akarok halni 's ezt romános feszülés nélkül csendesen irom néked, azon napnak reggelén melyen utolszor foglak látni. Mikor ezt olvasandod, Kedvesem, már a' hideg sir fedi a' boldogtalan, 's nyughatatlannak meghűlt tetemeit, ki élete utolsó pillanatjába azt tartotta legédesebb gyönyörűségnek, hogy veled foglalatoskodjék. Rettentő éjszakám volt, 's ah, joltévő ejszakám, mert ez erősítte meg ingadozó feltétembe, hogy meghaljak: – meghaljak. A midőn tegnap tőled elszakadtam érzékeim rettentő lázzadásában, minden érzés szívemre tolult, 's reménytelen, örömtelen lételem borzaszto hidegséggel éreztem meletted; alig értem szobámba 's magamon kívül lévén térdre estem, s o Istenem, te sem tagadád meg tőlem utolsó enyhületem, a' legkeserűbb könnyeket – ezer feltételek, ezer kinézések dúlták lelkemet, míg végre, míg végre előmbe állta az utolsó egyetlen gondolat: meghalok! – Lefeküdtem 's most reggel is a' felébredés egész nyugalmaival, megrendíthetetlenül, még egészen áll szívembe a' gondolat: meghalok! – Ez nem elcsüggedés, megfontolt feltétel, hogy éretted áldozzam fel magam, igen is Lotte, miért titkolnám el: hármunk közül egyiknek veszni kell, 's az én leszek. O Kedves, eltépett szívembe sokszor forrott dühödve e gondolat: – Férjedet megölni! – Téged! – engem! – Legyen tehát! – Midőn felmenendesz egy szép nyári estvén a' halomra, emlékezz onnan reám, hogy jöttem fel sokszor feléd a' völgyön, 's akkor tekints által siromhoz a' temetőbe 's nézd hogy ingatja a magas fűszálait a' szellő erre 's arra a' lehunyo nap fényében. – Csendes valék, midőn irni kezdek, 's most már sirok mint egy gyermek, mivel mind az oly elevenen kél fel lelkembe.

Tíz óra felé szolítá Cselédjét, 's az öltözés közbe monda neki: hogy mivel egy néhány napra el akar utazni, minden köntöst takarítson

4 tetemeit] tetemei T 5 pillanatjába] pillatjába P 13 kinézések] kinézések T 14 Lefeküdtem] Lef<..> C 27 öltözés] öltözés C

er solle daher die Kleider auskehren, und alles zum Einpakken zu-
rechte machen, auch gab er ihm Befehl, überall Kontis zu fordern,
einige ausgeliehene Bücher abzuholen, und einigen Armen, denen
er wöchentlich etwas zu geben gewohnt war, ihr Zugetheiltes auf
5 zwei Monathe voraus zu bezahlen.

Er ließ sich das Essen auf die Stube bringen, und nach Tische ritt
er hinaus zum Amtmanne, den er nicht zu Hause antraf. Er gieng
tiefsinnig im Garten auf und ab, und schien noch zuletzt alle Schwer-
muth der Erinnerung auf sich häufen zu wollen.

10 Die Kleinen liessen ihn nicht lange in Ruhe, sie verfolgten ihn,
sprangen an ihn hinauf, erzählten ihm: daß, wenn Morgen und wie-
der Morgen, und noch ein Tag wäre, daß sie die Christgeschenke
bei Lotten holten, und erzählten ihm Wunder, die sich ihre kleine
Einbildungskraft versprach. Morgen! rief er aus, und wieder Mor-
15 gen, und noch ein Tag! Und küßte sie alle herzlich, und wollte sie
verlassen, als ihm der Kleine noch was in's Ohr sagen wollte. Der
verrieth ihm, daß die grossen Brüder hätten schöne Neuiahrswün-
sche geschrieben, so gros! und einen für den Papa, für Albert und
Lotte einen, und auch einen für Herrn Werther. Die wollten sie des
20 Neujahrstags früh überreichen.

Das übermannte ihn, er schenkte iedem was, setzte sich zu Pfer-
de, ließ den Alten grüssen, und ritt mit Tränen in den Augen da-
von.

25 Gegen Fünfe kam er nach Hause, befahl der Magd, nach dem Feu-
er zu sehn, und es bis in die Nacht zu unterhalten. Dem Bedienten
hieß er Bücher und Wäsche unten in den Koffer pakken, und die
Kleider einnähen. Darauf schrieb er wahrscheinlich folgenden Ab-
saz seines lezten Briefes an Lotten.

30 Du erwartest mich nicht. Du glaubst, ich würde gehorchen, und erst
Weihnachtsabend Dich wieder sehn. O Lotte! Heut, oder nie mehr.
Weihnachtsabend hältst Du dieses Papier in Deiner Hand, zitterst
und benezt es mit Deinen lieben Tränen. Ich will, ich muß! O wie
wohl ist mir's, daß ich entschlossen bin.

[206]

[207]

13-14 und ... versprach] *kihagyás* 26-27 und ... einnähen] *kihagyás*

[226] ki 's a' pakolásra mindent készítsen el, a' Contokot kérje bé, kiadott könyveit hozza haza, s azon szegényeknek, kiknek hetenként valamit adni szokott vala, két holnapra valót előre fizessen ki.

Ebédjét szobájába hozatta. Asztal után kilovagolt a' Lotte Atyjához, kit nem talált honn. Andalogva járkált egy ideig a kertbe, 's úgy látszék hogy még egyszer utoljára az emlékezet minden busongását magára akarja halmozni. 5

A gyermekek nem soká hagyák nyugodni őtet, követték, reája szókdelték 's elbeszéllék: hogy ha holnap, 's megint holnap, 's még egy más nap eltelik, Karácson ajándékot kapnak Lottetól. Holnap! [227] felkiálta Werther, 's megint holnap, 's még egy más nap! Őszve csokolá őket 's menni akart, azomba a' kisebb még valamit akara fülébe sugni. Ez elárulá neki, hogy nagyobb testvérei uj esztendő köszöntést irtak, olyan nagyot hogy! egyet Papának, Lottenak, 's Albertnek mást, 's Werther Urnak is egyet, 's uj esztendő napján reggel akarják általadni. 10 15

Mélyen ellágyítá ez őtet, ada mindeniknek valamit, köszönteti az Őreget, 's könnyel lábbogo szemekkel ellovagolt.

Őt orakor haza ért; meghagyá hogy tűz legyen, 's egész éjjel éjjen. Cselédjének parancsolá, hogy könyveit, 's köntösseit elpakolja. [228] Hihetőképén ekkor irta levelének e szakaszotskáját. 20

Te nem vársz engem, azt hiszed engedek kérésednek, 's csak Karácson estvéjén menyek hozzád. O Lotte! ma vagy soha sem! Karácson estvéjén kezvedbe lessz e papiros, reszketsz 's eláztatod ezt kedves könnyeiddel. – Akarok 's meg is kell lenni! O milyen jól érzem magam, hogy meghatározva vagyok. 25

5 a kertbe] <k> kerbe C

Um halb sieben gieng er nach Albertens Hause, und fand Lotten allein, die über seinen Besuch sehr erschrocken war. Sie hatte ihrem Manne im Diskurs gesagt, daß Werther vor Weihnachtsabend nicht wiederkommen würde. Er ließ bald darauf sein Pferd satteln, nahm von ihr Abschied und sagte, er wolle zu einem Beamten in der Nachbarschaft reiten, mit dem er Geschäfte abzuthun habe, und so machte er sich truz der übeln Witterung fort. Lotte, die wohl wußte, daß er dieses Geschäft schon lange verschoben hatte, daß es ihn eine Nacht vom Hause halten würde, verstund die Pantomine nur allzu wohl und ward herzlich betrübt darüber. Sie saß in ihrer Einsamkeit, ihr Herz ward weich, sie sah das Vergangne, fühlte all ihren Werth, und ihre Liebe zu ihrem Manne, der nun statt des versprochenen Glücks anfieng das Elend ihres Lebens zu machen. Ihre Gedanken fielen auf Werther. Sie schalt ihn, und konnte ihn nicht hassen. Ein geheimer Zug hatte ihr ihn vom Anfange ihrer Bekanntschaft theuer gemacht, und nun, nach so viel Zeit, nach so manchen durchlebten Situationen, mußte sein Eindruck unauslöschlich in ihrem Herzen sein. Ihr gepreßtes Herz machte sich endlich in Tränen Luft und gieng in eine stille Melancholie über, in der sie sich ie länger ie tiefer verlorh. Aber wie schlug ihr Herz, als sie Werthern die Treppe herauf kommen und aussen nach ihr fragen hörte. Es war zu spät, sich verläugnen zu lassen, und sie konnte sich nur halb von ihrer Verwirrung ermannen, als er ins Zimmer trat. Sie haben nicht Wort gehalten! rief sie ihm entgegen. Ich habe nichts versprochen, war seine Antwort. So hätten Sie mir wenigstens meine Bitte gewähren sollen, sagte sie, es war Bitte um unsrer beider Ruhe willen. Indem sie das sprach, hatte sie bei sich überlegt, einige ihrer Freundinnen zu sich rufen zu lassen. Sie sollten Zeugen ihrer Unterredung mit Werthern sein, und Abends, weil er sie nach Hause führen mußte, ward sie ihn zur rechten Zeit los. Er hatte ihr einige Bücher zurück gebracht, sie fragte nach einigen andern, und suchte das Gespräch in Erwartung ihrer Freundinnen, allgemein zu erhalten, als das Mädchen zurück kam und ihr hinterbrachte, wie sie sich beide entschuldigen ließen, die eine habe unangenehmen Ver-

[208]

[209]

8–9 daß ... würde] *kihagyás* 29–30 und ... los] *kihagyás*

- [229] Hetedfélkor Alberthez ment, 's csak Lotte volt egyedül honn, ki látogatásán nagyon megrettene. Mert megmondta volt Férjének, hogy Werther nem fog Karácson estvéje előtt eljöni. Visza nyergelteté lovát, bucsut vett tőle, 's azt mondá hogy a' szomszéd helységbe egy Tiszthez akar menni, kivel baja van, 's a rut idő trutzára is ellovagla. Lotte jól tudta hogy e baját rég eligazította – igen jól érte a' pantomiemet 's szívéből busult rajta. Lotte egyedül maradt, szíve el vala lágyulva, a' multnak minden emlékei felkelének lelkébe, s érzé azoknak becsét, 's érzé Férje szerelmét is, mely az ígért boldogság helyett most élete gyötrelme kezd lenni. Gondolati Wertherre jövőnek, feddette őtet, de nem gyűlölhette. Ismeretségek kezdete
- [230] olta egy titkos vonzás kedvessé tette vala őtet előtte, 's annyi idő, 's annyi együtt élt helyhezetek után, emlékének kitörölhetlenül kellett szívébe maradni. Elfojlodott szíve végre könnyekbe öntötte ki magát, 's egy csendes bus andolgasba merült el, melybe minél tovább mélyebben sülyedt. De miként kezdett dobogni szíve, midőn Werthert a' grádicson feljöni 's kívülről utánna tudakozodni hallá! Késő vala már eltitkolni magát, 's még alig pihené ki dőbbenését 's Werther bélépe. Nem tartotta meg szavát! – kiálta eleibe. Én semmit sem ígértem, ez vala feleletje. Legalább hát kéréssem ne tagadta volna meg, az mindenikünk nyugalmaért való kérés volt! S midőn ezeket mondá, feltevé magába, hogy egy néhány barátnéit magához hívassa, kik legyenek tanuji, együtt beszélgetéseknek. Werther holmi könyveket hozott vala haza. Lotte mások után kérdezőskedett, 's így akará a' beszédet kitarítani, míg barátnéi érkeznek. Ez alatt a' Szolgáló megjött azon izenettel, hogy mind mentegetik magokat – egyiknek atyafi látogatója van, a' más nem akar ily rut időbe felöltözni, 's kimenni.

16 sülyedt] sülyedett <el> C 19 kiálta] <fel> kiálta C 24 vala] *in marg. T*

wandtenbesuch, und die andere möchte sich nicht anziehen, und in dem schmuzzigen Wetter nicht gerne ausgehn.

Darüber ward sie einige Minuten nachdenkend, bis das Gefühl ihrer Unschuld sich mit einigem Stolze empörte. Sie bot Albertens
5 Grillen Trutz, und die Reinheit ihres Herzens gab ihr eine Festigkeit, daß sie nicht, wie sie anfangs vorhatte, ihr Mädchen in die Stube rief, sondern, nachdem sie einige Menuets auf dem Klavier gespielt hatte, um sich zu erholen, und die Verwirrung ihres Herzens zu stillen, sich gelassen zu Werthern auf's Kanape setzte. Haben Sie nichts zu
10 lesen? sagte sie. Er hatte nichts. Da drinne in meiner Schublade, fieng sie an, liegt ihre Uebersetzung einiger Gesänge Ossians, ich habe sie noch nicht gelesen, denn ich hoffte immer, sie von Ihnen zu hören, aber zeither sind Sie zu nichts mehr tauglich. Er lächelte, holte die Lieder, ein Schauer überfiel ihn, als er sie in die Hand
15 nahm, und die Augen stunden ihm voll Tränen, als er hinein sah, er setzte sich nieder und las:

Stern der dämmernden Nacht, schön funkelst du in Westen. Hebst dein strahlend Haupt aus deiner Wolke. Wandelst stattlich deinen
20 Hügel hin. Wornach blickst du auf die Haide? Die stürmende Winde haben sich gelegt. Von ferne kommt des Giesbachs Murmeln. Rauschende Wellen spielen am Felsen ferne. Das Gesumme der Abendfliegen schwärmet über's Feld. Wornach siehst du, schönes Licht? Aber du lächelst und gehst, freudig umgeben dich die Wellen, und
25 baden dein liebliches Haar. Lebe wohl ruhiger Strahl. Erscheine du herrliches Licht von Ossians Seele.

Und es erscheint in seiner Kraft. Ich sehe meine geschiedene Freunde, sie sammeln sich auf Lora, wie in den Tagen, die vorüber sind. – Fingal kommt wie eine feuchte Nebelsäule; um ihn sind seine Helden. Und sieh die Barden des Gesangs! grauer Ullin! stattlicher
30 Ryno! Alpin lieblicher Sänger! Und du sanftklagende Minona! – Wie verändert seid ihr meine Freunde seit den festlichen Tagen auf Selma! da wir buhlten um die Ehre des Gesangs, wie Frühlingslüfte den Hügel hin wechselnd beugen das schwach lispelnde Gras.

[232] Elgondolkodott ezen egy néhány minutáig míg végre ártatlan-
 sága érzete egy bizonyos büszkeséggel költ fel benne. Albert kű-
 lönösködése truczára szive tisztaságába bizva, elállá azon szándé-
 kátol is, hogy a' Leányt szobájába marassza; 's minekutánna Klá-
 virján egy néhány menüettet eljátszott szive habzását csilapítani, 5
 egész csendességgel Werther melé ült a' kanapéra. Nincs e semmi
 olvasni valoja? kérdé Lotte. Nem volt semmi nála. Amott vannak,
 ugy mond Lotte Ossiánja némely énekeinek fordítása, én még nem
 olvastam mert mindég arra vártam, hogy magától haljam olvasni, de
 Maga egy idő olta nem használható. Werther mosolyga – elévette az 10
 énekeket, borzodás lepte meg midőn kezébe vevé, elpillanta rajtok,
 szemei könnyel lábbogtak – leült, 's olvasott: –

[233] Csillaga a' derengő ejnek, szépen ragyogsz te enyészeten. Sugárzo
 fejedet felemeled a' felhők közül. Pompások halmodon lépteid. Mi
 után pillantasz a' pusztára? Elnémult a' fergeteg zuhogása. Messzé- 15
 ről zubog a' hegy patak. A harsogo habok távol szirteket csapkod-
 nak. Az Estve dongo legyei végig zirmegik a' mezőt. Mi után pillan-
 tasz te szép fény? De te mosolygasz és eltűnsz, örülve lebzselnek
 körülte a' habok 's feresztik ékes fűrtődöt. Ballogj békével csendes
 fény! Ossián lelkének dicső világa tűnj fel. 20

[234] 'S imé egész erejébe feltün! látom elhunyt barátimot, egybegyül-
 nek ismét Lorán, mint a' hajdonnak elmúlt napjaiban. – Fiongál elő
 lebeg mint egy tornyodzo kód felleg, körülte vannak Bajnoki. S ime
 amott az ének Bardusi! Te ősz Ullin! te tisztos Ryno!! 'S Alpin ked-
 ves éneklő! S te szeliden kesergő Minóna! – Mint megváltoztatok 25
 barátim Szelmának öröm napjai olta! hol versengénk az ének első-
 ségéért, mint mikor a' tavasz leblei halmokon szállongván, rendre
 lengetik a' lassuan zizegő fűszálakat.

Da tritt Minona hervor in ihrer Schönheit, mit niedergeschlagenem Blick und trähennvollem Auge. Ihr Haar floß schwer im ungestörten Winde, der von dem Hügel hersties. – Duster warts in der Seele der Helden als sie die liebliche Stimme erhob; denn oft hatten sie das Grab Salgars gesehen, oft die finstere Wohnung der weissen Colma. Colma verlassen auf dem Hügel, mit all der harmonischen Stimme. Salmar versprach zu kommen; aber rings um zog sich die Nacht. Höret Colmas Stimme, da sie auf dem Hügel allein saß.

[212]

Colma.

Es ist Nacht: – ich bin allein, verlohren auf dem stürmischen Hügel. Der Wind saust im Gebürg, der Stroh heult den Felsen hinab. Keine Hütte schützt mich vor dem Regen, verlassen auf dem stürmischen Hügel.

Tritt, o Mond, aus deinen Wolken; erscheinet Sterne der Nacht! Leite mich irgend ein Strahl zu dem Orte, wo meine Liebe ruht von den Beschwerden der Jagd, sein Bogen neben ihm abgespannt, seine Hunde schnobend um ihn! Aber hier muß ich sitzen allein auf dem Felsen des verwachsenen Strohms. Der Stroh und der Sturm saust, ich höre nicht die Stimme meines Geliebten.

[213]

Warum zaudert mein Salgar? Hat er sein Wort vergessen? – Da ist der Fels und der Baum und hier der rauschende Stroh. Mit der Nacht versprachst Du hier zu sein. Ach! wohin hat sich mein Salgar verirrt? Mit Dir wollt ich fliehen, verlassen Vater und Bruder! die Stolzen! Lange sind unsere Geschlechter Feinde, aber wir sind keine Feinde, o Salgar.

Schweig eine Weile, o Wind, still eine kleine Weile o Stroh, daß meine Stimme klinge durch's Thal, daß mein Wanderer mich höre. Salgar! Ich bin's die ruft. Hier ist der Baum und der Fels. Salgar, mein Lieber, hier bin ich. Warum zauderst Du zu kommen?

Sieh, der Mond erscheint. Die Fluth glänzt im Thale. Die Felsen stehn grau den Hügel hinauf. Aber ich seh ihn nicht auf der Höhe. Seine Hunde vor ihm her verkündigen nicht seine Ankunft. Hier muß ich sitzen allein.

[214]

[235] Minona előlépe a' maga szépségében, busongo arczával, 's kisirt szemekkel: Ingott haja a' halmokrol lecsapongo szélben. – Bánat borítá el a' Bajnokok lelkét, midőn a' nyájas szozat megzendüle, mert sok izben látták ők Salgárnak sírját, sok ízben a' fejei kebelű Colma hajlékát; Colma édesen zengő szavával elhagyatva a' hegyeken. Szalgár megigérté néki hogy eljő, de őszve vonula az ejj. Haljátok a' szép Colma szavát, midőn egyedül ül a' halmon: 5

Colma

Colma. Ejj van: – s én egyedül ülők eltévedve a' fergetek halmán. Zug a' szél, 's a' patak zubogva omol a' szirtekről. Nincs hajlék mely védje az eltévedtet a' fergetegek halmán. 10

[236] Lépj elő o hold fellegeid közül! pillantsatok alá éjnek csillagai! – vezéreljen valamely sugár oda, hol az én Szerelmesem pihen, eltikodva vadászata után, nyila melette megeresztve, 's körülte a' lihegő ebek! Ah de itt kell egyedül ülnöm, a' mohos szirt folyama alatt. Harsog a' folyo, zug a' szél, Kedvesem szavát nem hallom. 15

Miért késik az én Szalgárom? Elfelejtette é fogadását? – Itt a' szirt, itt a' tölgy 's az omlo folyam, az ejj borultával megigéréd hogy itt leszel. Ah hová tévedt az én Szalgárom? Veled akartam bujdosni, elhagyni Atyám és Bátyám, a kevélyeket! Nemzetségink régen el-lenségesek, de mi nem gyűlöljük egymást, o Szalgár! 20

[237] Csilapodj szél egy kisség, lassodjál egy kisség o folyam, hogy szavam elhasson a' Völgyön, 's eltévedtem meghaljon engem! Szalgár! én kiáltalak. Itt a' tölgy, itt a' szirt; Szalgár, kedves, én itt vagyok. Mit késel érkezni? – 25

Imé kél a' hold. Csillámlik a' hab a' völgyben szűrkülnek a' tetőkön a' szirtek, de én ötet nem látom a' tetőkén. Ebei nem jelentik előre érkezését. Itt kell ülnöm egyedül.

11 fergetegek] fergetegeg C 12 pillantsatok] pillancsatok C 13 vezéreljen] vezéreljen C 18 itt] in marg. C 28 érkezését] érkezését C

9 Colma] betoldás

Aber wer sind die dort unten liegen auf der Haide – Mein Geliebter? Mein Bruder? – Redet o meine Freunde! Sie antworten nicht. Wie geängstet ist meine Seele – Ach sie sind todt! – Ihre Schwerdte roth vom Gefecht. O mein Bruder, mein Bruder, warum hast Du
5 meinen Salgar erschlagen? O mein Salgar, warum hast du meinen Bruder erschlagen? – Ihr wart mir beide so lieb! O Du warst schön an dem Hügel unter Tausenden; er war schrecklich in der Schlacht. Antwortet mir! Hört meine Stimme, meine Geliebten. Aber ach sie sind stumm. Stumm vor ewig. Kalt wie die Erde ist ihr Busen.

10 O von dem Felsen des Hügel, von dem Gipfel des stürmenden Berges, redet Geister der Todten! Redet! mir soll es nicht grausen! – Wohin seid Ihr zur Ruhe gegangen? In welcher Gruft des Gebürges soll ich euch finden! – Keine schwache Stimme vernehm ich im Wind, keine wehende Antwort im Sturme des Hügel. [215]

15 Ich sizze in meinem Jammer, ich harre auf den Morgen in meinen Trähnen. Wühlet das Grab, ihr Freunde der Todten, aber schließt es nicht bis ich komme. Mein Leben schwindet wie ein Traum, wie sollt' ich zurück bleiben. Hier will ich wohnen mit meinen Freunden an dem Strohme des klingenden Felsen – Wenn's Nacht wird auf
20 dem Hügel, und der Wind kommt über die Haide, soll mein Geist im Winde stehn und trauren den Tod meiner Freunde. Der Jäger hört mich aus seiner Laube, fürchtet meine Stimme und liebt sie, denn süß soll meine Stimme sein um meine Freunde, sie waren mir beide so lieb.

25 Das war Dein Gesang, o Minona, Tormans sanfte erröthende Tochter. Unsere Thränen flossen um Colma, und unsere Seele ward düster – Ullin trat auf mit der Harfe und gab uns Alpins Gesang – Alpins Stimme war freundlich, Rynos Seele ein Feuerstrahl. Aber
30 schon ruhten sie im engen Hause, und ihre Stimme war verhallt in Selma – Einst kehrt Ullin von der Jagd zurück, eh noch die Helden fielen, er hörte ihren Wettegesang auf dem Hügel, ihr Lied ist sanft, [216]

23 denn] den 31 ist] war

De kik fekszenek amott a' pusztán? – Te e kedvesem? te e Bátyám? – Feleljetek kedvesim! Ah ők nem felelnek. – Mely tűnődés fogta el lelkem – ők halva fekszenek! – Kardjaik véresek a' harcztol. O bátyám! bátyám miért öld meg Szalgáromot? Miért öld meg bátyámot o Szalgár? – En szerettelek mindeniketek. Ezerek közt te valál a' legszebb a' halmokon; ő rettentő vala a' csatába. Feleljetek nekem! haljátok meg szavam kedvesim. Ah de ők elnémultak, 's örökre nemulva maradnak. Hideg melyek mint a' föld.

[238]

5

O, a' halomnak szirtjeiről, a' zivatar ormainak bérceiről, szoljatosok hozzám lelkei a' megholtaknak! Szoljatosok, én meg nem rettenek! – Hová menétek nyugalomra? A' bérceknél mély üregében foglak fellelni titeket! – Nem zeng a' szélben gyenge szokat, nem a' zivatar üvöltéseiből a' lengedező válasz.

10

Itt ülök egyedül bánatomba, 's siralom közt várom a' reggelt. Asátok meg a' sirt barátjai a' megholtaknak, de ne fedjétek el míg meg nem érkezem. Eltem siet le, mint egy álom 's hogy maradnék én hátra. Itt fogok lakni Kedvesimmal, a' zengő szirt folyóinál. – Ha éj borul a' hegyre, 's a' szél üvölt erre a' pusztán, megáll lelkem a' szélbe, 's keseregni fogja Kedvesim elhunytát. A' Vadász meghalja szavam a' tetőn, rettegni fogja azt és szeretni, mert édes hangokban zengem keservem Kedvesim után. O szerettem én mindeniket. –

15

[239]

20

Ez vala a' te éneked Minona, Tormannak szeliden elpiruló leánya. Könnyeink Colmáért hullának, 's lelkünk borongó vala.

Ullin lépe most elő a' hárfával, 's az Alpin énekét dallá. – Nyájas volt az Alpin szozatja Rynonak lelke mint egy tűz sugár. De ők immár a' szűk hajlékban laktanak, 's hangjok nem zengett többé Szelmán. – Ullin egykor vadászatából térve meg, míg még el nem dőltek volt a' Bajnokok, hallá versengő daljokot a' tetőn; énekjek szelid volt de bus; Morárnak a' Bajnokok elsőjének keseregték elestét. Morár-

[240]

25

10 Szoljatosok] Szolyatosok C 11 menétek] menetek C 23 Ullin] CA-ban nincs új bekezdés (254.27) 25 hajlékban] halékban C

aber traurig, sie klagten Morars Fall, des ersten der Helden. Seine Seele war wie Fingals Seele; sein Schwerdt wie das Schwerdt Os-kars – Aber er fiel und sein Vater iammerte und seiner Schwester Augen waren voll Trähnen – Minonas Augen waren voll Trähnen,
5 der Schwester des herrlichen Morars. Sie trat zurück vor Ullins Ge-sang, wie der Mond in Westen, der den Sturmregen voraussieht und sein schönes Haupt in eine Wolke verbirgt. – Ich schlug die Harfe mit Ullin zum Gesange des Jammers.

Ryno.

10 Vorbei sind Wind und Regen, der Mittag ist so heiter, die Wolken theilen sich. Fliehend bescheint den Hügel die unbeständige Sonne. [217]
So röthlich fließt der Stroh des Bergs im Thale hin. Süß ist dein Murmeln, Stroh, doch süsser die Stimme, die ich höre. Es ist Al-pin's Stimme, er beiammert den Todten. Sein Haupt ist vor Alter
15 gebeugt, und roth sein trähnendes Auge. Alpin treflicher Sänger, warum allein auf dem schweigenden Hügel, warum jammerst du wie ein Windstos im Wald, wie eine Welle am fernen Gestade.

Alpin.

Meine Trähnen Ryno, sind für den Todten, meine Stimme für die
20 Bewohner des Grabes. Schlank bist Du auf dem Hügel, schön unter den Söhnen der Haide. Aber du wirst fallen wie Morar, und wird der Traurende sizzen auf Deinem Grabe. Die Hügel werden Dich vergessen, Deine Bogen in der Halle liegen ungespannt.

Du warst schnell o Morar, wie ein Reh auf dem Hügel, schrecklich
25 wie die Nachtfeuer am Himmel, Dein Grimm war ein Sturm. Dein [218]
Schwerd in der Schlacht wie Wetterleuchten über der Haide. Deine Stimme gleich dem Waldstrohme nach dem Regen, dem Donner auf fernen Hügeln. Manche fielen vor Deinem Arm, die Flamme Deines Grimms verzehrte sie. Aber wenn Du kehrtest vom Kriege, wie

- nak lelke olyan volt mint a' Fiongálé, 's kardja mint az Oszkáré. Ő
 elesett, kesergé elhunytát Atyja, keseregték Minonának az ő Hugá-
 nak könnyei. – Minona félre voná magát Ullinnak gyász dala elől,
 mint mikor a' hold megsejditvén a' fergeteget, szép arczát felhőbe
 rejti. – Vertem a hárfát Ullinnak a' keseregés gyász énekére. 5

Morárnak eleste

- Ryno. Elmult a' szél 's az eső, csendes a' dél, szakadoznak a' felhők.
 Megsüti a' halmot a' változó fenyű nap. Veresselve foly a' hegy pa-
 tak le a' völgybe. Édes a' te mormogásod, a' folyam, de még édesebb
 zengzetet hallok. Alpinnak éneke az, ő az holtakat kesergi. Fejét 10
 meggőrbítette az öreg kor, 's szemei a' sirástól veressek. Alpin, az
 éneknek dicső fia, miért vagy te egyedül a' csendes halmon? Miért
 keseregsz te mint egy lengő szellő az erdőkben – 's mint egy hab
 a' pusztá parton.
- [242] Alpin. Könnyeim o Ryno, az elestekért folynak, énekem a' sirba la- 15
 kokért nyög. Sugár a' te termeted, 's szép vagy, o Ryno, a' pusztának
 gyermekei közt. De te is elesel egykor, mint Morár, 's a' gyászoló
 sirodon ül. Elfelejtenek a' halmok, 's nyilad felvonatlan függend tor-
 náczódban.
- Gyors valál te, o Morár, mint az őz a' hegyeken, rettenetes, mint 20
 az égen az éjjeli tűz. Haragod mint egy fergeteg, 's kardod a' csatá-
 ban, mint egy villám a' pusztán, mint a' zápor, 's menydörgés után
 a' hegypatakok, olyan vala szozatod. Sokan hultak el karod alatt,
 haragad megemésztette őket. De midőn a' harczból megtértél, mely
 nyájós vala hangod! Arczád olyan vala mint az esső után a' Nap, 25

1 Fiongálé] Fiongole C 1 Oszkáré] Oskare C 2–3 Hugának] Hugá-
 nák C

6 Morárnak eleste] *betoldás*

friedlich war Deine Stimme! Dein Angesicht war gleich der Sonne nach dem Gewitter, gleich dem Monde in der schweigenden Nacht. Ruhig Deine Brust wie der See, wenn sich das Brausen des Windes gelegt hat.

5 Eng' ist nun Deine Wohnung, finster Deine Stäte. Mit drei Schritten meß ich Dein Grab, o Du, der Du ehe so groß warst! Vier Steine mit mosigen Häuptern sind Dein einzig Gedächtniß. Ein entblätterter Baum, lang Gras, das wispelt im Winde, deutet dem Auge des Jägers das Grab des mächtigen Morars. Keine Mutter hast Du, Dich
10 zu beweinen, kein Mädchen mit Tränen der Liebe. Todt ist, die Dich gebahr. Gefallen die Tochter von Morglan.

Wer auf seinem Stabe ist das? Wer ist's, dessen Haupt weis ist vor [219]
Alter, dessen Augen roth sind von Tränen? – Es ist Dein Vater, o Morar! Der Vater keines Sohns ausser Dir! Er hörte von Deinem
15 Rufe in der Schlacht; er hörte von zerstobenen Feinden. Er hörte Morars Ruhm! Ach nichts von seiner Wunde? Weine, Vater Morars! Weine! aber Dein Sohn hört Dich nicht. Tief ist der Schlaf der Todten, niedrig ihr Küssen von Staub. Nimmer achtet er auf die Stimme, nie erwacht er auf Deinen Ruf. O wann wird es Morgen im Grabe?
20 zu bieten dem Schlummerer: Erwache!

Leb wohl, Edelster der Menschen, Du Eroberer im Felde! Aber nimmer wird Dich das Feld sehn, nimmer der düstere Wald leuchten vom Glanze Deines Stahls. Du hinterliessest keinen Sohn, aber der Gesang soll Deinen Namen erhalten. Künftige Zeiten sollen von Dir
25 hören, hören sollen sie von dem gefallenen Morar.

Laut ward die Trauer der Helden, am lautsten Armins berstender [220]
Seufzer. Ihn erinnert's an den Tod seines Sohns, der fiel in den Tagen seiner Jugend. Carmor sas nah bei dem Helden, der Fürst des hallenden Galmal. Warum schluchset der Seufzer Armins? sprach
30 er, was ist hier zu weinen? Klingt nicht Lied und Gesang, die Seele zu schmelzen und zu ergötzen. Sind wie sanfter Nebel, der steigend vom See auf's Thal sprüht, und die blühenden Blumen füllet das Naß, aber die Sonne kommt wieder in ihrer Kraft und der Nebel ist

258.31–260.1 Sind ... gegangen] *kihagyás*

hasonlo a' holdhoz a' csendes éjjen. Nyugalmas vala melyed mint
a' tenger, ha a' szelek zajgása elszűnt.

- [243] Szűk most a te hajlékod, sőtét nyugalmodnak helye. Három lépés
körülméri sirodot, o te, ki egykor oly nagy valál? Négy mohos kő 5
a' te minden emléked. Egy lehullott levelű fa, magos szálás fű, mely-
ben a' szél suhog, ezek mutatják még a' Vadásznak a' vitéz Morár
sírját. Nincs Anyád, ki utánnad keseregjen, nincs Kedvesed ki a' sze-
relem könnyeivel megsirasson. Megholt a' ki szült, 's Morglánnak
leánya nem él. –
- Ki az amott a' gyámboton? Ki az amott a' Vénség ezüst hajaival? 10
szemei veresre vannak sirva! – Az a' te Atyád o Morár! Hallá har-
czaidnak hírét, hallá hogy az ellenség elveretett; hallá fiának nagy
[244] hírét, ah de nem hallá sebeit is! – Sirj Morárnak Atyja, sirj! de fiad
nem hall téged többé. Mély a' megholtaknak álma, alacson fekvések 15
a' porban. Nem halja meg többé szavadot, nem ébred fel többé hívá-
sodra. O mikor fog virradni a' sirokba? hogy a' reggel ezt mondja
a' szunyodonak: Ebredj fel!

Isten hozzád te Bajnokok elsője, te győző a' csata mezőken! De
téged a' csaták mezeje meg nem lát többé, aczéllod villogásától a' ső-
tét erdő többé nem villog. Nem marada ugyan néked Fiad, de neved 20
élni fog az éneken. Késő nyomok haljanak rőllad, halják meg mint
esett el a' Vitéz Morár.

- [245] Hangos lett a' Bajnokok bánatja, 's Arminnak sohajtása kifakadt.
Fiának halálára emlékezteté őtet az ének, ki ifjui napjaiban esett el.
Carmor a' Galval Fejedelme közel álott Arminhoz. Miért zokog Ar- 25
minnak fohászkodása? kérdé ő: Nincs itt helye bánatodnak. Nem
a' lelket felvidíteni, 's deríteni zeng a' dal 's az ének? Miért vagy te
bus Armin. Ura a' tenger körül őlelte Gormának?

gangen. Warum bist Du so iammervoll, Armin, Herr des seeumflossenen Gorma?

Jammervoll! Wohl das bin ich, und nicht gering die Ursach meines Wehs. – Carmor, du verlohrst keinen Sohn; verlohrst keine blühende Tochter! Colgar der Tapfere lebt; und Amira, die schönste der Mädgen. Die Zweige Deines Hauses blühen, o Carmor, aber Armin ist der Letzte seines Stamms. Finster ist Dein Bett, o Daura! Dumpf ist Dein Schlaf in dem Grabe – Wann erwachst Du mit Deinen Gesängen, mit Deiner melodischen Stimme? Auf! ihr Winde des Herbstes, auf! Stürmt über die finstre Haide! Waldströhme braust! Heult Stürme in dem Gipfel der Eichen! Wandle durch gebrochene Wolken o Mond, zeige wechselnd Dein bleiches Gesicht! Erwinnere mich der schrecklichen Nacht, da meine Kinder umkamen, Arindal der Mächtige fiel, Daura, die Liebe, vergieng. [221]

15 Daura, meine Tochter, Du warst schön! schön wie der Mond auf den Hügeln von Fura, weiß wie der gefallene Schnee, süß wie die athmende Luft. Arindal, Dein Bogen war stark, Dein Speer schnell auf dem Felde, Dein Blick wie Nebel auf der Welle, Dein Schild eine Feuerwolke im Sturme. Armar berühmt im Krieg, kam und warb um Dauras Liebe, sie widerstand nicht lange, schön waren die Hoffnungen ihrer Freunde.

20 Erath, der Sohn Odgals, grollte, denn sein Bruder lag erschlagen von Armar. Er kam in einen Schiffer verkleidet, schön war sein Nachen auf der Welle; weiß seine Lokken vor Alter, ruhig sein ernstes Gesicht. Schönste der Mädgen, sagt er, liebliche Tochter von Armin. Dort am Fels nicht fern in der See, wo die rothe Frucht vom Baume herblinkt, dort wartet Armar auf Daura. Ich komme, seine Liebe zu führen über die rollende See. [222]

Bus vagyok, felele a' Bajnok, 's nem kisedd az én keservem oka. – Carmor, te nem vesztettél fiat, nem vesztettél virulo leányt. A' te nemzetséged ágai viritanak, de Armin utolso a' maga torzsökében.

[246]

Daura halála

Armin. Sötét a' te hajlékod, o Daura, 's mély álmad a' sirba. Mikoron 5
ébredsz fel a' te énekeddel, a' te zengő szozatoddal?

Keljetek fel ősznek szelei! keljetek fel! 's duljatok végig a' pusz-
tán! Harsogjatok erdők patakjai! Űvölts fergetek a' tölgyeknek te-
tején! Szaggatott felhőken járj o hold, s váltva láttasd velünk ha-
lovány képed! Hogy emlékezzem a' rettentő éjre, midőn minden 10
gyermekeim elveszének, midőn Arindal a' Bajnok elesett, 's Daura
a' szerelem leánya.

[247]

Daura leányom, te szép valál, szép mint a' hold a' Fura halmain;
fejér mint a' szállongo ho, 's nyájas mint a' lengedező lebel. Arindal,
a' te nyílad erős volt, 's láncsád sebess a' harciban, tekinteted olyan 15
vala, mint a' köd a' habokon, paizsod mint a' tűzfelhő a' fergeteg-
ben. Armor hires, a' harczolok közt, eljőve 's Daura szerelme után
jára. Daura nem álla neki soká ellent, rokoninak reménye szép vala.

Erath, Odgalnak fia, bosszut forralt Armor ellen, mert ez leverte
vala a' harciban az ő testvérét. Hajos köntös alá rejtezve jelen meg, 20
szép volt hajoja a' vizen; öreg korának fűrtjei fejérek, komoly hom-
loka csendes. Legszebbike a leányoknak, úgy mond, Arminnak ked-
ves gyermeke, amott a' sziklán nem messze a' habok közt hol a' pi-
rulo gyümölcs lefügg a' fárol, ott várja Dauráját Armor, engem kül-
de ki, hogy szerelmessét a' zubogo tengeren vinném hozzája. 25

[248]

7 Keljetek] Kelyetek C; CA-ban nincs új bekezdés (260.9) 7 keljetek] ke-
lyetek C 24 lefügg] legügg C

1 felele a' Bajnok] betoldás 5–4 Daura halála] betoldás

Sie folgt' ihm, und rief nach Armar. Nichts antwortete als die Stimme des Felsens. Armar mein Lieber, mein Lieber, warum ängstest Du mich so? Höre, Sohn Arnats, höre. Daura ist's, die Dich ruft!

Erath, der Verräther, floh lachend zum Lande. Sie erhob ihre Stimme, rief nach ihrem Vater und Bruder. Arindal! Armin! Ist keiner, seine Daura zu retten?

Ihre Stimme kam über die See. Arindal mein Sohn, stieg vom Hügel herab rauh in der Beute der Jagd. Seine Pfeile rasselten an seiner Seite. Seinen Bogen trug er in der Hand. Fünf schwarzgraue Dokken [223] waren um ihn. Er sah den kühnen Erath am Ufer, faßt' und band ihn an die Eiche. Fest umflocht er seine Hüften, er füllt mit Aechzen die Winde.

Arindal betritt die Welle in seinem Boote, Daura herüber zu bringen. Armar kam in seinem Grimm, drückt' ab den grau befiederten Pfeil, er klang, er sank in Dein Herz, o Arindal, mein Sohn! Statt Erath des Verräthers kamst Du um, das Boot erreichte den Felsen, er sank dran nieder und starb. Welch war Dein Jammer, o Daura, da zu Deinen Füßen floß Deines Bruders Blut.

Die Wellen zerschmetterten das Boot. Armar stürzte sich in die See, seine Daura zu retten oder zu sterben. Schnell stürmt' ein Stos vom Hügel in die Wellen, er sank und hub sich nicht wieder.

Allein auf dem seebespülten Felsen hört' ich die Klage meiner Tochter. Viel und laut war ihr Schrein; doch konnt' sie ihr Vater nicht retten. Die ganze Nacht stund ich am Ufer, ich sah sie im schwachen Strahle des Monds, die ganze Nacht hört' ich ihr Schrein. [224] Laut war der Wind, und der Regen schlug scharf nach der Seite des Bergs. Ihre Stimme ward schwach, eh der Morgen erschien, sie starb weg wie die Abendluft zwischen dem Grase der Felsen. Beladen mit Jammer starb sie und ließ Armin allein! dahin ist meine Stärke im Krieg, gefallen mein Stolz unter den Mäden.

Wenn die Stürme des Berges kommen, wenn der Nord die Wellen hoch hebt, sizz' ich am schallenden Ufer, schaue nach dem schrecklichen Felsen. Oft im sinkenden Mond seh' ich die Geister meiner Kinder, halbdämmernd wandeln sie zusammen in trauriger Eintracht.

9 Seinen ... Hand] *kihagyás*

S a' leány követé, 's kiáltá Armort. Hiába csak a' szirt hangja felelt kiáltására. „O Armor Kedvesem, Armor mit gyötresz e késéssel? hald meg Arnath' fia, hald meg, Daurád kiáltoz!”

'S a' kaján Erath kaczagva futott a' partra. Daura Atyját, és Bátyját kiáltozá. Arindal, Armin! nem jőttek e Daurát megmenteni!

5

Szava által hatott a tengeren. Arindal az én fiam jött a' halmokrol vadászatjából. Nyilai csőrögtek vállán. Őt feketéllő szelindek kisérté. Meglatja a' kaján Erathot a' parton megragadta, 's egy tölgyhöz kötözte. Sűrűen oda fonta tetemét, nyögésivel eltöltötte a' szel-

10

[249] A' hajoba lép a' fiam Arindal, hogy Daurát által hozza. Jön ekkor Armor lángolo bosszuval, elrepiti tollas nyilát, 's a' te szivedbe szálla, o fiam Arindal! Te az árulo Erath helyett veszél el, Arindal kidőlt a' hajoból 's meghala. Minő vala keserved, o Daura, midőn lábaidnál Bátyád vérét látád csorogni!

15

A' hajot szélyel verték a' habok. Armor a' tengerbe szökött, hogy Dauráját kimentse vagy elveszen. Gyorsan érkezik a' hegyekről egy szél dűh a' habokra, Armor lebugyana, 's többé ki nem költ.

A' haboktól verdesett sziklán meghallám leányom Daura jajgatását. Tartos vala kiáltása és hangos, de mit tehetett boldogtalan Atyja! Egész ejjel a' parton állék látám ötet a' hold halovány fényénél, 's hallám egész éjjel sikoltozását. Sűvöltött az szél, 's az esső csapdosta a' hegy oldalát, szava mig felreggeledett elgyengült. Elholt ő, mint az estve leble a' szirtnek suhogo fűszálai között! Megemésztve bánatjától őszve rogyana, 's téged Armin egyedül hagyta. Oda az én erősségem a' hadba, elesett büszkeségem a' leányok között!

[250]

20

25

Ha zivatar kél a' hegyeken, ha az észak szelei fellázasztják a' habokat, itt ülők a' zajgo parton, 's eltekintek a' bánat szirtje felé. Gyakron mikor a' hold hanyatlik, látom gyermekeim árnyékait, félig láthatolag ballognak ők bus beszélgetések alatt.

30

Ein Stroh von Tränen, der aus Lottens Augen brach und ihrem gepreßten Herzen Luft machte, hemmte Werthers Gesang, er warf das Papier hin, und faßte ihre Hand und weinte die bittersten Tränen. Lotte ruhte auf der andern und verbarg ihre Augen in's
5 Schnupftuch, die Bewegung beider war fürchterlich. Sie fühlten ihr eignes Elend in dem Schicksal der Edlen, fühlten es zusammen, und ihre Tränen vereinigten sie. Die Lippen und Augen Werthers glühten an Lottens Arme, ein Schauer überfiel sie, sie wollte sich entfernen und es lag all' der Schmerz, der Antheil, betäubend wie Blei auf
10 ihr. Sie athmete sich zu erholen, und bat ihn schluchsend, fortzufahren, bat mit der ganzen Stimme des Himmels, Werther zitterte, sein Herz wollte bersten, er hub das Blatt auf und las halb gebrochen:

Warum wekst du mich Frühlingsluft, du buhlst und sprichst: ich bethaue mit Tropfen des Himmels. Aber die Zeit meines Welkens
15 ist nah, nah der Sturm, der meine Blätter herabstört! Morgen wird der Wanderer kommen, kommen der mich sah in meiner Schönheit, rings wird sein Aug im Felde mich suchen, und wird mich nicht finden. –

Die ganze Gewalt dieser Worte fiel über den Unglücklichen, er
20 warf sich vor Lotten nieder in der vollsten Verzweiflung, faßte ihre Hände, druckte sie in seine Augen, wider seine Stirn, und ihr schien eine Ahnung seines schrecklichen Vorhabens durch die Seele zu fliegen: Ihre Sinnen verwirrten sich, sie druckte seine Hände, druckte sie wider ihre Brust, neigte sich mit einer wehmüthigen Bewegung
25 zu ihm, und ihre glühenden Wangen berührten sich. Die Welt verging ihnen, er schlang seine Arme um sie her, preßte sie an seine Brust, und deckte ihre zitternde stammelnde Lippen mit wüthenden Küssen. Werther! rief sie mit erstikter Stimme sich abwendend, Werther! und drückte mit schwacher Hand seine Brust von der ihri-
30 gen! Werther! rief sie mit dem gefaßten Tone des edelsten Gefühls; er widerstund nicht, lies sie aus seinen Armen, und warf sich unsinnig vor sie hin. Sie riß sich auf, und in ängstlicher Verwirrung, bebend zwischen Lieb' und Zorn sagte sie: Das ist das leztemal! Werther! Sie sehn mich nicht wieder. Und mit dem vollsten Blick der [227]

[251] Könnyek árja omla az elfojlodott szívú Lotte szemeiből, hogy Werther olvasását félbeszakasztá; 's ő elvetve a' papirosat megragadta kezét 's keservesen sirt. Lotte a' más karjára dülve keszkenőjébe rejtette szemeit, – megindulások rettenetes vala. Érzék önnön keserveket a' Bajnokok sorsába, érzé mindenik, 's könnyeik által rokonná 5
levének. Werther ajkai, 's szemei a' Lotte karján égtek. Borzodás lepte meg, el akart tőle távozni, de a' keserv 's részvétel sulya tartoztatták. Hogy kipihenje magát, zokogva kéré Werthert, olvasná tovább, kéré az ég hangjának minden bájos erejével. Werther reszketett szive elfogodott, felvette a' papirosot, 's olvasta zokogva: 10

Mit költesz fel engem tavasz leble? ezt látszik mondani a' Virág. Engem az ég cseppei harmatoznak bé. De hervadásom kora közelitt, közel a' zivatar mely leveleimet szerte repíti! Holnap eljön a' Vándor, eljön ki ma engemet ékességembe látott. Szeme őszve fog keresni a' mezőn, de engem nem talál többé!! 15

Egész erővel hatottak ezen szok a' szegény boldogtalanra, ki kétségbe esve Lotte lábaihoz veté magát, kezét megragadta, szeméhez 's ismét homlokához nyomta. Lotte lelkét a' Werther rettentő feltétele előérzése futá el. Érzékeik zavarodva valának. Lotte szoritotta Werther kezeit, szívéhez szoritotta, 's busongo elérzékenyedéssel feléje borult, 's forro ajkaik megillették egymást. Eltűnék a' világ előttők, Werther által ölelte őtet, melyéhez ölelte, 's remegő ajkait vad csokjaival fedte. Werther! szollala Lotte elfojlodott hangal 's elfordulva tőle, Werther! 's gyengéd érintéssel nyomta el melyét az övétől. Werther! kiálta most a' magához tért legnemesebb érzés 20
hangjával; – nem álhatott tovább ellent, kibocsátá karjaiból 's boldulva eleibe rogyott. Lotte elragadta magát tőle, 's aggodo habozással, remegve a' szerelem 's harag közt monda néki: ez az utolsó Werther! engem nem lát többé. 'S a' szerelemnek legédesebb pillanatját vetve a' szegény boldogtalanra szobájába sietett, 's bészárta maga 25
után. Werther utánna terjesztette karjait, de nem meré megtartoz-

Liebe auf den Elenden eilte sie ins Nebenzimmer, und schloß hinter sich zu. Werther streckt' ihr die Arme nach, getraute sich nicht sie zu halten. Er lag an der Erde, den Kopf auf dem Kanapee, und in dieser Stellung blieb er über eine halbe Stunde, bis ihn ein Geräusch zu sich selbst rief. Es war das Mädchen, das den Tisch decken wollte.
5 Er gieng im Zimmer auf und ab, und da er sich wieder allein sah, gieng er zur Thüre des Kabinets, und rief mit leiser Stimme, Lotte! Lotte! nur noch Ein Wort! Ein Lebe wohl! – Sie schwieg, er harrete – und bat – und harrete, dann riß er sich weg und rief, Leb wohl, Lotte!
10 auf ewig leb wohl!

Er kam an's Stadthor. Die Wächter, die ihn schon gewohnt waren, liessen ihn stillschweigend hinaus, es stübte zwischen Regen und Schnee, und erst gegen Eilfe klopfte er wieder. Sein Diener bemerkte, als Werther nach Hause kam, daß seinem Herrn der Hut fehlte. Er getraute sich nichts zu sagen, entkleidete ihn, alles war
15 naß. Man hat nachher den Hut auf einem Felsen, der an dem Abhange des Hügels in's Thal sieht, gefunden, und es ist unbegreiflich, wie er ihn in einer finstern feuchten Nacht ohne zu stürzen erstiegen hat.

[228]

20 Er legte sich zu Bette und schlief lange. Der Bediente fand ihn schreibend, als er ihm den andern Morgen auf sein Rufen den Kaffee brachte. Er schrieb folgendes am Briefe an Lotten:

Zum leztenmale denn, zum leztenmale schlag ich diese Augen auf, sie sollen ach die Sonne nicht mehr sehen, ein trüber neblichter Tag
25 hält sie bedekt. So traure denn, Natur, dein Sohn, dein Freund, dein Geliebter naht sich seinem Ende. Lotte, das ist ein Gefühl ohne gleichen, und doch kommt's dem dämmernden Traume am nächsten, zu sich zu sagen: das ist der lezte Morgen. Der lezte! Lotte, ich habe keinen Sinn vor das Wort, der lezte! Steh ich nicht da in meiner
30 ganzen Kraft, und Morgen lieg ich ausgestreckt und schlaff am Boden. Sterben! Was heist das? Sieh wir träumen, wenn wir vom Tode reden. Ich hab manchen sterben sehen, aber so eingeschränkt ist die Menschheit, daß sie für ihres Daseins Anfang und Ende keinen Sinn

[229]

15 entkleidete ihn] *kihagyás*

tatni. A' földön térdelve álott még, fejével a' kanapéra borulva, 's e helyhezetbe marada tovább egy fél óránál még egy zörrenés magához hozta; a' Szolgáló bé jött vala az asztalt megteríteni. Fel 's alá járt a' szobába, hogy megint magára maradhatott, a' Kabinét ajtajához ment 's lassu hangal szollala: Lotte! Lotte! még csak egy szot! 5
Még csak egy Isten hozzádot! – Lotte halgatott Werther várt – kérte – várt – végre elszakasztá magát az ajtotol, ezt kiáltva: Isten hozzád Lotte, örökre Isten hozzád!

[254] A' Város kapujára jött, 's az Örök kik már megszokták vala, szo nélkül kibocsátották; omlott az esső 's a ho. Mint egy tizenegy felé kopogtatott ismét. Szolgálója észre vette mikor hazament, hogy ka- 10
lapját elhagyta, de nem mert szolani; mindene el volt ázva. Kalapját azután egy sziklán találták meg, 's megfoghatatlan, oly sötét esős ejszakán miként mászhatott oda, hogy le nem esett.

Lefeküdt 's más nap sokáig aludt. A Szolga irva találta, mikor 15
reggel szolítására a' kávé hozta. E levelet írta Lottehoz:

Utolyára tehát, utolyára nyitám fel szemeimet, nem látják soha többé a' napot, 's ne is lássák, borongo ködös idő fedi azt nekem. Gyászolj tehát természet, a' te fiad, barátod, kedvelted közelget vége 20
felé. Lotte hasonlithatatlan mostani érzésem, 's még is a' derengő álmhoz leginkább hasonlít, ezt mondani magamnak: ez az utolso reggeled. Az utolso! Lotte nem tudom megfogni e szot: az utolso! Nem állok e meg egész erőmben? 's holnap elterülve meghűlve fekszem a' földön. – Meghalni? mit teszen ez? Ládd e, álmodunk midőn a' meghalásról beszélünk. Nehányakot láttam már meghalni, 25
de oly szűk határok közzé szorul akkor az emberi értelem, hogy létele kezdete, s végéről nincs megfoghatja. Még most enyim, Tiéd!

2 zörrenés] zörtenés C 4 maradhatott] marathatott C 15–16 mikor reggel] mikor <más nap> reggel C 17–18 soha többé] többé soha C

hat. Jezt noch mein, Dein! Dein! o Geliebte, und einen Augenblick –
getrennt, geschieden – vielleicht auf ewig. – Nein, Lotte, nein – Wie
kann ich vergehen, wie kannst Du vergehen, wir sind ia! – Verge-
hen! – Was heißt das? das ist wieder ein Wort! ein leerer Schall,
5 ohne Gefühl für mein Herz. – Todt, Lotte! Eingescharrt der kalten
Erde, so eng, so finster! – Ich hatte eine Freundin, die mein Alles
war meiner hülflosen Jugend, sie starb und ich folgte ihrer Leiche,
und stand an dem Grabe. Wie sie den Sarg hinunter liessen und
die Seile schnurrend unter ihm weg und wieder herauf schnellten,
10 dann die erste Schaufel hinunter schollerte und die ängstliche Lade
einen dumpfen Ton wiedergab, und dumpfer und immer dumpfer [230]
und endlich bedeckt war! – Ich stürzte neben das Grab hin – Ergrif-
fen erschüttert, geängstet, zerrissen mein Innerstes, aber ich wuste
nicht wie mir geschah – wie mir geschehen wird – Sterben! Grab!
15 Ich verstehe die Worte nicht!

O vergieb mir! vergieb mir! Gestern! Es hätte der lezte Augenblick
meines Lebens sein sollen. O Du Engel! zum erstenmale, zum ers-
tenmale ganz ohne Zweifel durch mein Inniginnerstes durchglüh-
te mich das Wonnegefühl: Sie liebt mich! Sie liebt mich. Es brennt
20 noch auf meinen Lippen das heilige Feuer, das von den Deinigen
ströhmte, neue warme Wonne ist in meinem Herzen. Vergieb mir,
vergieb mir.

Ach ich wuste, daß Du mich liebtest, wußte es an den ersten see-
lenvollen Blicken, an dem ersten Händedruk, und doch wenn ich
25 wieder weg war, wenn ich Alberten an Deiner Seite sah, verzagt'
ich wieder in fieberhaften Zweifeln.

Erinnerst Du Dich der Blumen, die Du mir schiktest, als Du in [231]
iener fatalen Gesellschaft mir kein Wort sagen, keine Hand reichen
konntest, o ich habe die halbe Nacht davor gekniet, und sie versie-
gelten mir Deine Liebe. Aber ach! diese Eindrücke giengen vorüber,
30 wie das Gefühl der Gnade seines Gottes allmählig wieder aus der
Seele des Gläubigen weicht, die ihm mit ganzer Himmelsfülle im
heiligen sichtbaren Zeichen gereicht ward.

30–33 Aber ... ward] *kihagyás*

Tiéd o kedves! 's egy pillantat mulva elválva, elszakadva – talám
 örökre. – Nem Lotte, nem, mi nem mulhatunk el. Elmulni! – Mit
 teszen ez? Ismet egy szo, egy üres hang, melyet szivem nem érez. –
 Meghalni Lotte! betemetve a' hideg földbe, oly szűkőn, 's oly ső- 5
 tétén! – Volt egy barátném, ki gyámoltalan ifjuságomnak mindene
 [256] vala; megholt, követtem testét, 's ott álottam a' sirnál. A mint kopor-
 soját lebocsáták, 's a' súrlodo kőtelet fel 's alá vonagatták, s azután
 az első lapát föld bédőnge 's a' gyászos deszka egy tompa hangot
 ada vissza, 's tompábbat, 's mindég tompábbat, mig végre egészen
 bé vala fedve! Lerogytam a sir mellett, megragadtatva, reszketve, 's 10
 szivem széljel tépve – de nem tudtam mi történt velem. Meghalni!
 Sir! Nem értem e szokot!

Bocsáss meg, o bocsáss meg nékem; Tegnap! Életem utolsó pil-
 lantatjának kell vala lenni annak. O te Angyal! először, legelőször
 lángoló keresztül belsőmet egészen minden kétség nélkül az öröm 15
 érzés: hogy te szeretsz engem; te szeretsz engem. Még gyulong aja-
 kamon a' szent tűz, mely a' tiédről ömlött; ujj meleg gyönyörűség
 lángol szivembe. Bocsáss meg, o bocsáss meg.

[257] Ah tudtam én, hogy te szeretsz engem – tudtam első lelkes pil-
 lantatodtól, az első kész szorittástól fogva, 's még is osztán ha meg- 20
 válék tőled ha Albertet meletted láttam, megint hideglelős kétségbe
 csüggendeztem.

Emlékszel még azon virágokra, melyeket akkor küldél, mikor egy
 fatalis társaságba nem szolhatál hozzám, 's nem nyujthatád kezéd.
 O én azok előtt egész fél ejszaka térdeltem, s ezek megbizonyíták 25
 nekem szerelmed.

9 tompábbat] tombábbat C 10 megragadtatva] megrakadtatva C 11
 tépve] répvé C

Alles das ist vergänglich, keine Ewigkeit soll das glühende Leben auslöschen, das ich gestern auf Deinen Lippen genoß, das ich in mir fühle. Sie liebt mich! Dieser Arm hat sie umfaßt, diese Lippen auf ihren Lippen gezittert, dieser Mund am ihrigen gestammelt. Sie ist mein! Du bist mein! ia Lotte auf ewig!

Und was ist das? daß Albert Dein Mann ist! Mann? – das wäre denn für diese Welt – und für diese Welt Sünde, daß ich Dich liebe, daß ich Dich aus seinen Armen in die meinigen reißen möchte? Sünde? Gut! und ich strafe mich davor: Ich hab sie in ihrer ganzen Himmelswonnen geschmeckt diese Sünde, habe Lebensbalsam und Kraft in mein Herz gesaugt, Du bist von dem Augenblicke mein! Mein, o Lotte. Ich gehe voran! Geh zu meinem Vater, zu Deinem Vater, dem will ich's klagen und er wird mich trösten bis Du kommst, und ich fliege Dir entgegen und fasse Dich und bleibe bei Dir vor dem Angesichte des Unendlichen in ewigen Umarmungen.

Ich träume nicht, ich wähne nicht, nah am Grabe wird mir's heller. Wir werden sein, wir werden uns wieder sehn! Deine Mutter sehn! ich werde sie sehen, werde sie finden, ach und vor ihr all mein Herz ausschütten. Deine Mutter. Dein Ebenbild.

Gegen Eile fragte Werther seinen Bedienten, ob wohl Albert zurück gekommen sei. Der Bediente sagte: ia er habe dessen Pferd dahin führen sehn. Drauf giebt ihm der Herr ein offenes Zettelchen des Inhalts:

Wollten Sie mir wohl zu einer vorhabenden Reise ihre Pistolen leihen? Leben Sie recht wohl.

Die liebe Frau hatte die letzte Nacht wenig geschlafen, ihr Blut war in einer fieberhaften Empörung, und tausenderlei Empfindungen zerrütteten ihr Herz. Wider ihren Willen fühlte sie tief in ihrer Brust das Feuer von Werthers Umarmungen, und zugleich stellten sich ihr die Tage ihrer unbefangenen Unschuld, des sorglosen Zutrauens auf sich selbst in doppelter Schöne dar; es ängstigten sie schon

16 wird] ward

Mind ezek mulandok, de egy örökkévalóság sem törölheti ki szivemből a' forro szerelmet, meljet tegnap ajakidon érzék. Ő szeret engem. Ezen karok ölelték őtet, ez ajakok reszkettek az ővén, e száj remegett az ővén. Ő az enyim! Te enyim vagy! Lotte örökre enyim!

[258] 'S mit teszen az, hogy Albert Férjed? Férjed! – 's az tehát ezen világon – e világra nézve vétek volna hogy Téged szeretlek, hogy karjaiból az enyimbe kívánnálak ragadni? Vétek? Jól van tehát, megbüntettem magamot érte: érzettem, egész egi gyönyörűségét érzettem azon véteknek, élet balzamat, s erőt szívtam szivembe belőle; Te azon pillantat oltá enyim vagy. Enyim o Lotte! Én előre menyek, menyek Atyámhoz és a' Te Atyádhoz, elpanaszlom néki 's ő vigasztalni fog míg te eljössz; 's én akkor elődbe repülök magamhoz ölelek, 's veled maradok a' Véghetlen színe előtt örökös ölelésbe.

Nem álmodás, nem szédelgés ez, a' sir szelénél felvilágosul minden előttem. Lenni fogunk 's megláttjuk egymást! Meglátjuk Anyád! Meglátom, feltalálom őtet, 's előtte szivem egészen kiöntöm. Anyádot, a' te hasonló képedet.

[259] Tizenegy tájba kérdé Werther Szolgáját, ha Albert megérkezett é? A cseléd mondá: hogy látta lovait arra vezetett. Egy pecsételetlen czédulát adott által, melynek ez vala foglalata: –

„Egy rövid utamra nem adhatná e által Pistoljait? Éljen szerencsésen.”

A' kedves Asszony keveset aludt vala a' mult éjjen, vére hideglelős lázzogásba volt, 's ezer érzelmek tépdélék szívé. Akaratja ellen is mélyen érzé szívébe a' Werther ölelésének lángját, 's egyszersmind kettős szépséggel tűntek fel lelkében, hajdani ártatlansága, 's a' magához félelmetlen bizakodás napjainak emléke; – már előre győtrék [260] őtet Férje pillantásai, 's félig komoly, 's félig gunyolodo kérdései, ha

3 reszkettek] reszkették C 7 kívánnálak] kívánnálók C 8 érzettem] érzem C 24 érzelmek] érzelmék C

zum voraus die Blikke ihres Mannes, und seine halb verdrießlich [234]

halb spöttische Fragen, wenn er Werthers Besuch erfahren würde; sie hatte sich nie verstellt, sie hatte nie gelogen, und nun sah sie sich zum erstenmal in der unvermeidlichen Nothwendigkeit; der Wider-

5 willen, die Verlegenheit, die sie dabei empfand, machte die Schuld in ihren Augen grösser, und doch konnte sie den Urheber davon weder hassen, noch sich versprechen, ihn nie wieder zu sehn. Sie weinte bis gegen Morgen, da sie in einen matten Schlaf versank, aus dem sie sich kaum aufgeraft und angekleidet hatte, als ihr Mann

10 zurückkam, dessen Gegenwart ihr zum erstenmal ganz unerträglich war; denn indem sie zitterte, er würde das Verweinte, Überwachte ihrer Augen und ihrer Gestalt entdecken, ward sie noch verwirrter, bewillkommte ihn mit einer heftigen Umarmung, die mehr Bestürzung und Reue, als eine auffahrende Freude ausdrückte, und eben da-

15 durch machte sie die Aufmerksamkeit Alberts rege, der, nachdem er einige Briefe und Pakets erbrochen, sie ganz trocken fragte, ob sonst nichts vorgefallen, ob niemand da gewesen wäre? Sie antwortete ihm stokkend, Werther seie gestern eine Stunde gekommen. – [235]

Er nimmt seine Zeit gut, versetzt' er, und ging nach seinem Zimmer. Lotte war eine Viertelstunde allein geblieben. Die Gegenwart

des Mannes, den sie liebte und ehrte, hatte einen neuen Eindruck in ihr Herz gemacht. Sie erinnerte sich all seiner Güte, seines Edel-

20 muths, seiner Liebe, und schalt sich, daß sie es ihm so übel gelohnt habe. Ein unbekannter Zug reizte sie, ihm zu folgen, sie nahm ihre Arbeit, wie sie mehr gethan hatte, gieng nach seinem Zimmer und

25 fragte, ob er was bedürfte? er antwortete: nein! stellte sich am Pult zu schreiben, und sie setzte sich nieder zu strikken. Eine Stunde waren sie auf diese Weise neben einander, und als Albert etlichemal in der Stube auf und ab gieng, und Lotte ihn anredete, er aber wenig

30 oder nichts drauf gab und sich wieder an Pult stellte, so verfiel sie in eine Wehmuth, die ihr um desto ängstlicher ward, als sie solche zu verbergen und ihre Tränen zu verschlucken suchte.

[236]

Die Erscheinung von Werthers Knaben versetzte sie in die größte Verlegenheit, er überreichte Alberten das Zettelgen, der sich ganz

Werther látogatását megtudja; soha még tettető nem volt, soha nem
 hazudott 's most először látá magát ezen kikerülhetlen szükségbe;
 a' kedvetlenség 's habozás, melyet mindemellett érze, szemei előtt
 még nagyítá a' vétet, 's még sem ígérheté magának, hogy ezeknek
 okozóját gyűlölni vagy látását kerülni foghatja. Siralom közt lepte
 meg a' hajnal, 's ekkor bágyadt álomba szenderede, melyből alig éb- 5
 rede, 's öltözhete fel, hogy az alatt Férje megérkezett, kinek jelenléte
 most legelőször, egészen tűrhetetlen vala neki; – mert az által hogy
 reszkete, ha Férje előtt kisirt, álmatlan szemeit, 's képét elárulja,
 még nagyobb habozás lépé meg; Férjét heves öleléssel fogadá, mely 10
 inkább megdöbbenést, 's megbánást látszott kifejezni, mint fellob-
 bano örömet, 's épen ezzel tévé Albertet figyelmetessé, ki minek-
 utánna holmi leveleket, 's pakétokat felbontott volna, egész hideg-
 séggel kérdé tőle: ha egyéb nem történt e, 's nem volt e itt senki?
 Megdöbbenve volt felelete, hogy Werther volt itt tegnap egy óráig – 15
 Jol ki tudja idejét választani, monda Albert, 's ezzel szobájába ment.
 Lotte magára marada egy fertály óráig. Férjének jelenléte, kit sze-
 retett 's becsült, újabb benyomatot teve szívébe. Visza emlékezők
 minden joságára nemes szívűségére, 's szerelmére, 's feddé magát,
 hogy így jutalmazá meg ezeket neki. Egy ismeretlen sugallat vonszá 20
 Férjéhez, dolgozását vevé 's a' mint ezt máskor is tette. Férje szobá-
 jába ment, 's kérdé tőle ha nincs e valamire szüksége? nincs! e vala
 feleletje, 's aztalához ült irni; Lotte folytatta kötését. Egy óráig va-
 lának ily helyhezetbe; Albert egynéhányszor fel 's alá setált a' szo-
 bába, Lotte szollott hozzája, de ő keveset vagy semmit nem felelt, 's 25
 ismét asztalához ült. Lotte ez alatt egy bus andolgasba merült, mely
 annyival győtrőbb vala mivel azt titkolni akará 's könnyeit elrejtteni.

A' Werther Inassának megjelenése még nagyobb zavarodásba ho-
 zá őtet; által adta Albertnek a czédulát, ki egész hidegséggel Fe-

10 öleléssel] öleleléssel P

kalt nach seiner Frau wendete, und sagte: gieb ihm die Pistolen. –
 Ich laß ihm glückliche Reise wünschen, sagt er zum Jungen. Das fiel
 auf sie wie ein Donnerschlag. Sie schwankte aufzustehn. Sie wußte
 nicht wie ihr geschah. Langsam gieng sie nach der Wand, zitternd
 5 nahm sie sie herunter, puzte den Staub ab und zauderte, und hätte
 noch lang gezögert, wenn nicht Albert durch einen fragenden Blick:
 was denn das geben sollte? sie gedrängt hätte. Sie gab das unglückliche
 Gewehr dem Knaben, ohne ein Wort vorbringen zu können, und
 als der zum Hause draus war, machte sie ihre Arbeit zusammen,
 10 gieng in ihr Zimmer in dem Zustand des unaussprechlichsten Leidens.
 Ihr Herz weissagte ihr alle Schröknisse. Bald war sie im Begriff
 sich zu den Füßen ihres Mannes zu werfen, ihm alles zu entdecken,
 die Geschichte des gestrigen Abends, ihre Schuld und ihre Ahndungen. [237]
 Dann sah sie wieder keinen Ausgang des Unternehmens, am
 15 wenigsten konnte sie hoffen ihren Mann zu einem Gange nach Werthern
 zu bereden. Der Tisch ward gedeckt, und eine gute Freundin,
 die nur etwas zu fragen kam und die Lotte nicht wegließ, machte
 die Unterhaltung bei Tische erträglich, man zwang sich, man redete,
 man erzählte, man vergaß sich.
 20 Der Knabe kam mit den Pistolen zu Werthern, der sie ihm mit
 Entzücken abnahm, als er hörte, Lotte habe sie ihm gegeben. Er ließ
 sich ein Brod und Wein bringen, hies den Knaben zu Tisch gehn,
 und setzte sich nieder zu schreiben.

Sie sind durch deine Hände gegangen, du hast den Staub davon ge-
 25 puzt, ich küsse sie tausendmal, Du hast sie berührt. Und Du Geist
 des Himmels begünstigst meinen Entschluß! Und Du Lotte reichst
 mir das Werkzeug, Du, von deren Händen ich den Tod zu empfan- [238]
 gen wünschte, und ach nun empfange. O ich habe meinen Jungen
 ausgefragt, Du zittertest, als Du sie ihm reichtest, Du sagtest kein
 30 Lebe wohl; – Weh! Weh! – kein Lebe wohl! – Solltest Du Dein Herz
 für mich verschlossen haben, um des Augenblicks willen der mich
 auf ewig an Dich befestigte. Lotte, kein Jahrtausend vermag den

leségéhez fordult, 's mondá hogy adná által a' Pistolokot. – Szerencsés utat kívánok ezt ízené a' Cselédttől. Mintha menykő sujtott volna Lottera, tétovázott felkelni. Nem tudta mit történik vele. Hal-
kal lépegetett a' fal felé, remegve akasztá le a' Pistolokot, megtörölte
a' portol, késkedett által adni, 's még tovább halasztja vala, ha Albert
egy kérdező pillantatot nem vetett volna reája. Által adá a' szeren- 5
csétlen fegyvert a' Cselédnek, a' nélkül hogy csak egy szot hozhat
vala elé, 's mikor már az Inas künn volt a' szobából, őszve szedé
dolgozását, 's szobájába ment festhetetlen fájdalom sulya nyom-
ván ötet. Szive minden iszonyatost előre megjövendőle neki. Majd 10
Férje lábaihoz akara borulni, hogy neki mindent felfedjen, a' tegnapi
estve történetét, a' maga vétkét, 's előérzését; de nem látá hasznát
ha ezt tenné, mert Férjét épen nem lehet vala a' Wertherhez men-
netelre rábeszélni. – Azonban asztalt terítének, 's egy jo barátné ki
csak valamit jött vala kérdeni, 's Lotte megmarasztá, tűrhetővé tette 15
az asztalnál a' társaságot; erőlteték magokat, beszélgettek, s elfelej-
keztek egyebekről.

A' Cseléd megérkezett a' Pistolokkal Wertherhez, ki elragadtatás-
sal fogadta, halván hogy Lotte adta által. Kenyeret, 's bort hozatott
szobájába, az Inast kiküldötte, leült és irt. 20

[264] A Te kezedből jöttök, te letörölted a' port rolok, ezerszer csokolom e
pistolokot, mert te megilletted. Te segited szándékom égnek lelke!
S Lotte nyujtja nékem az eszközt! Te kinek kezéből ohajtám a' ha-
lált, 's most fogadom. Meg kérdeztem Cselédem, reszkettél midőn
általadád, de nem mondál idvezlést nekem, – ah, egy Isten hozzádot 25
sem! Elzártad volna e szivedet tőlem azon pillantatba, mely Téged
örökre hozzám lánczol? Lotte egy egész század sem törölheti ki em-
léked! S érzem hogy nem gyűlölheted azt, ki éretted így lángol.

7 Cselédnek] cselédnek C 12 történetét] történetét C 12 előérzését]
elő<re> érzését C 13 Férjét] Férjének C 19 adta] alta C

Eindruck auszulöschen! Und ich fühl's, Du kannst den nicht hassen,
der so für Dich glüht.

Nach Tische hieß er den Knaben alles vollends einpacken, zerriß
viele Papiere, gieng aus, und brachte noch kleine Schulden in Ord-
5 nung. Er kam wieder nach Hause, gieng wieder aus vor's Thor, ohn-
geachtet des Regens, in den gräflichen Garten, schweifte weiter in
der Gegend umher, und kam mit einbrechender Nacht zurück und
schrieb. [239]

10 Wilhelm, ich habe zum letztenmale Feld und Wald und den Himmel
gesehn. Leb wohl auch Du! Liebe Mutter, verzeiht mir! Tröste sie,
Wilhelm. Gott segne euch! Meine Sachen sind all in Ordnung. Lebt
wohl! Wir sehn uns wieder und freudiger.

15 Ich habe Dir übel gelohnt, Albert, und Du vergiebst mir. Ich habe
den Frieden Deines Hauses gestört, ich habe Mißtrauen zwischen
Euch gebracht. Leb wohl, ich will's enden. O daß Ihr glücklich wärt
durch meinen Tod! Albert! Albert! mache den Engel glücklich. Und
so wohne Gottes Seegen über Dir!

Er kramte den Abend noch viel in seinen Papieren, zerriß vieles [240]
und warf's in Ofen, versiegelte einige Päckte mit den Adressen an
20 Wilhelmen. Sie enthielten kleine Aufsätze, abgerisne Gedanken, de-
ren ich verschiedne gesehn habe; und nachdem er um zehn Uhr
im Ofen nachlegen, und sich einen Schoppen Wein geben lassen,
schikte er den Bedienten, dessen Kammer wie auch die Schlafzim-
mer der Hausleute weit hinten hinaus waren, zu Bette, der sich denn
25 in seinen Kleidern niederlegte, um früh bei der Hand zu sein, denn
sein Herr hatte gesagt, die Postpferde würden vor Sechse vor's Haus
kommen.

[265] Asztal után parancsolá a' Cselédnek hogy mindent elpakoljon; sok papirosokat elszagगतott, kiment, 's még holmi adosságait rendbe hozta. Megint hazajött, 's ámbár hullott az esső, kiment a vár kapu előtt a' Grofi kertbe, járkált még erre 's arra a' vidékbe, estveledés-kor haza jött 's irt.

5

Wilhelm utoljára jártam meg a' mezőt, 's erdőt, 's utoljára láttam az eget. Elj szerencsésen Te is kedves Anyám. Bocsáss meg nekem! Vigasztald Anyámat, Wilhelm. Isten áldása legyen rajtatok. Dolgaim rendbe vannak hozva. Ismét meglátjuk egymást 's akkor örvendesebben.

10

[266] Megbántottalak Albert, de Te megengedsz nekem. Házaд csendeségét felzavartam, a' gyanakodás mérgét hintettem közitekbe. Isten hozzád; béakarom végezni. O bár boldogok lennétek halálom által! Albert! Albert! tedd boldoggá azt az Angyalt: Légyen az ég áldása rajtad.

15

Soká hányogatott még azon estve papirossai közt, sokat elszagगतott, 's tűzbe hányta, bepecsételt egy néhány pakétot Wilhelmhez addressálva. Ezekbe holmi Ertekezések 's apro gondolatok voltak, melyekből néhányat magam is láttam. A kemenczébe tüzet rakगतott, 's egy üveg bort hozगतott; Cselédjét fekünni küldötte, kinek szobája, mint a' több házi Cselédeknek is, mesze hátul vala; ez még köntőssébe fekvék le, hogy reggel jokor talpon legyen, mert Ura azt monda, hogy már hat előtt a' kapunál álnak a' Posta lovak.

20

nach Eilfe.

Alles ist so still um mich her, und so ruhig meine Seele, ich danke Dir Gott, der du diesen letzten Augenblicken diese Wärme, diese Kraft schenkest.

5 Ich trete an's Fenster, meine Beste, und seh und sehe noch durch [241]
die stürmenden vorüberfliehenden Wolken einzelne Sterne des ewigen Himmels! Nein, ihr werdet nicht fallen! Der Ewige trägt Euch an seinem Herzen, und mich. Ich sah die Deichselsterne des Wagens, des Liebsten unter allen Gestirnen. Wenn ich Nachts von Dir
10 gieng, wie ich aus Deinem Thore trat, stand er gegen über! Mit welcher Trunkenheit hab ich ihn oft angesehen! Oft mit aufgehobnen Händen ihn zum Zeichen, zum heiligen Merksteine meiner gegenwärtigen Seligkeit gemacht, und noch – O Lotte, was erinnert mich nicht an Dich! Umgiebst Du mich nicht, und hab ich nicht gleich einem Kinde, ungenügsam allerlei Kleinigkeiten zu mir gerissen, die
15 du Heilige berührt hattest!

Liebes Schattenbild! Ich vermache Dir's zurück, Lotte, und bitte Dich, es zu ehren. Tausend, tausend Küsse hab ich drauf gedrückt, tausend Grüße ihm zugewinkt, wenn ich ausgieng, oder nach Hause
20 kam.

Ich habe deinen Vater in einem Zettelchen gebeten, meine Leiche [242]
zu schützen. Auf dem Kirchhofe sind zwei Lindenbäume, hinten im Ekke nach dem Felde zu, dort wünsch' ich zu ruhen. Er kann, er wird das für seinen Freund thun. Bitt' ihn auch. Ich will frommen Christen nicht zumuthen, ihren Körper neben einem armen
25 Unglücklichen niederzulegen. Ach ich wollte, Ihr begrübt mich am Wege, oder im einsamen Thale, daß Priester und Levit vor dem bezeichnenden Steine sich segnend vorübergieng, und der Samariter eine Trähne weinte.

30 Hier Lotte! Ich schaudere nicht, den kalten schröcklichen Kelch zu fassen, aus dem ich den Taumel des Todes trinken soll! Du reichtest mir ihn, und ich zage nicht. All! All! so sind all die Wünsche und Hoffnungen meines Lebens erfüllt! So kalt, so starr an der ehernen Pforte des Todes anzuklopfen.

32 All! All!] *kihagyás*

[267] Minden oly csendes körültem, s lelkem nyugodt, köszönöm néked Istenem, hogy utolsó pillantatimnak ily melegséget 's erőt adsz.

Az ablakhoz lépek Kedves Lottem, 's látom még látom a' tor-
nyodzva szakadozo felhőken által némely csillagait az örökkös ég- 5
nek! Nem, ti nem hultok le! Az örökkévaló keblébe hordoz titeket
's engem is! Látám a' Gönczöl rudját, a' legkedvesebbet minden csil-
lagzatok közt. Midőn éjjelenként jövék tőled, a' mint kapudon kilép-
tem, irántam állott mindég ez! Mely elragadtatással néztem sokszor
ezt! 's gyakran felfogott kézzel jellé, akkori boldogságom szent ha- 10
tár jelévé tettem, 's még – – O Lotte, mi nem emlékeztet még reád!
Nem vészesz e körül engem, 's mint egy elégedetlen gyermek, nem
ragadoztam e minden apróságot magamhoz, melyet Te Szent illet-
tél?

Kedves árnyék kép! Neked hagyom ezt vissza Lotte, 's kérlek be- 15
csúld. Ezer 's meg ezer csokot nyomtam erre, 's ezer idvezletet in-
tettem néki, ha hazul elmennék, vagy haza jövék.

[268] Atyádot meg kérem egy czédulácskámba, hogy holt testemet véd-
je. A' temető megett egy szegletbe két hársfa vagy on, ott kívánok
nyugodni. Ezt meg teheti 's hiszem meg is teszi barátjáért. Kérjed 20
Te is erre. Nem kívánom a' jámbor Keresztényektől, hogy holt tes-
teket egy szegény boldogtalan melé tétessék. Ah, én nem bánnám,
temetnétek bár az utba, vagy egy magános völgybe, hogy Pap és
Lévita a' jegyes kőnél áldáskodva menne el, 's a' Samaritanus egy
könnyet ejtene. 25

Imé Lotte! nem iszonyodom, a' hideg borzaszto kehelyt felemel-
ni, melyből a' halál szédelgését kell innom! Te nyújtottad ezt nekem,
's én nem remegek. Életemnek minden kívánni bétöltek! 's már
most ily hidegen, ily meredve kopogtatni bé halál ércz kapuján!

Daß ich des Glüks hätte theilhaftig werden können! Für Dich zu sterben, Lotte, für Dich mich hinzugeben. Ich wollte muthig, ich wollte freudig sterben, wenn ich Dir die Ruhe, die Wonne Deines Lebens wieder schaffen könnte; aber ach! das ward nur wenig Edlen
5 gegeben, ihr Blut für die Ihrigen zu vergiessen, und durch ihren Tod ein neues hundertfältiges Leben ihren Freunden anzufachen. [243]

In diesen Kleidern, Lotte, will ich begraben sein. Du hast sie berührt, geheiligt. Ich habe auch darum Deinen Vater gebeten. Meine Seele schwebt über dem Sarge. Man soll meine Taschen nicht aussuchen. Diese blasrothe Schleife, die Du am Busen hattest, als ich Dich
10 zum erstenmale unter Deinen Kindern fand. O küsse sie tausendmal und erzähl ihnen das Schicksal ihres unglücklichen Freundes. Die Lieben, sie wimmeln um mich. Ach wie ich mich an Dich schloß! Seit dem ersten Augenblicke Dich nicht lassen konnte! Diese Schleife
15 soll mit mir begraben werden. An meinem Geburtstage schenkest Du mir sie! Wie ich das all verschlang – Ach ich dachte nicht, daß mich der Weg hierher führen sollte! – – Sei ruhig! ich bitte dich, sei ruhig! –

Sie sind geladen – es schlägt Zwölfe! – So sei's denn – Lotte! [244]
20 Lotte leb wohl! Leb wohl!

Ein Nachbar sah den Blick vom Pulver und hörte den Schuß fallen, da aber alles still blieb achtete er nicht weiter drauf.

Morgens um Sechse tritt der Bediente herein mit dem Lichte, er findet seinen Herrn an der Erde, die Pistole und Blut. Er ruft, er faßt ihn an, keine Antwort, er röchelt nur noch. Er läuft nach den
25 Aerzten, nach Alberten. Lotte hörte die Schelle ziehen, ein Zittern ergreift all ihre Glieder, sie wekt ihren Mann, sie stehen auf, der Bediente bringt heulend und stotternd die Nachricht, Lotte sinkt ohnmächtig vor Alberten nieder.

30 Als der Medikus zu dem Unglücklichen kam, fand er ihn an der Erde ohne Rettung, der Puls schlug, die Glieder waren alle gelähmt,

[269] O bár az a' szerencse jutott volna sorsomul, hogy éretted halhat-
 nék meg, Lotte, hogy éretted adhatnám magam oda. Bátran, öröm-
 mel halnék meg, ha életednek nyugalját, 's örömet ismét vissza sze-
 rezhetném. De ah! kevés derékoknak adatott azon sors, hogy vére-
 ket az őveikért önthessék ki, 's halálokkal újabb életet gerjeszenek
 barátjaikba. 5

Lotte, ezen köntösömbé kívánok eltemettetni. Te illetted, 's meg-
 szentelted ezt. Kértem erre is Atyádot. Lelkem már a' koporsó felett
 leveg. Zsebemet ne keressék ki. Ott lesz a' halovány piros pántlika,
 mely akkor vala derekadon, midőn Téged először gyermekeid közt 10
 találalak. O, csokold ezerszer a' kicsineket, 's beszéld el szerencsét-
 len barátjok sorsát. Majd siránkozni fognak ők körültem. Ah miként
 ragaszkodám hozzád! 's az első pillantat oltá nem akartalak másnak
 engedni! Temessétek el e pántlikát is velem, melyet születésem nap-
 ján ajándékoztal volt. Ah miként tapadék hozzád – nem gondoltam, 15
 hogy ezen ut ide vezessen! – Légy nyugodt! – – Kérlek légy nyu-
 godt!! – Töltve vannak – tizenkettőt út!! – Légyen tehát – Lotte!
 Lotte Isten hozzád!! – Isten hozzád! –

[270] Egy Szomszéd látá a' puska por lobbanását, 's hallá a' lövést, de
 mivel azután minden csendesén maradt, nem figyelmeztet tovább 20
 reája.

Reggel hatkor bélép a' Cseléd gyertyával. Urát vérebe találja
 a' földön, 's a' pistolt melette. Kiált, ébreszti, nem szol, még csak
 hörrög. Nyargal Orvos után, 's Alberthez. Lotte halja a' csengetyűt
 megvonni, rezzenés futja el egész testét, ébreszti Férjét, felkelnek; 25
 a' Cseléd fuldokolva, 's akadozva mondja el a' hirt, – Lotte ájulva
 rogy Albert eleibe.

Midőn az Orvos megérkezett a' szerencsétlenhez, már megment-
 hetetlenül találta a' földön, pulsussa még vert, tagjai meredve valá-

17 Töltve] *CA-ban új bekezdés* (280.19) 24 hörrög] hörrög C 28–29
 megmenthetetlenül] megmehtetetlenül P

über dem rechten Auge hatte er sich durch den Kopf geschossen, [245]
das Gehirn war herausgetrieben. Man ließ ihm zum Ueberfluss eine
Ader am Arme, das Blut lief, er holte noch immer Athem.

5 Aus dem Blut auf der Lehne des Sessels konnte man schliessen,
er habe sizzend vor dem Schreibtische die That vollbracht. Dann ist
er herunter gesunken, hat sich konvulsivisch um den Stuhl herum
gewälzt, er lag gegen das Fenster entkräftet auf dem Rücken, war
in völliger Kleidung, gestiefelt, im blauen Frak mit gelber Weste.

10 Das Haus, die Nachbarschaft, die Stadt kam in Aufruhr. Albert
trat herein. Werthern hatte man auf's Bett gelegt, die Stirne verbun-
den, sein Gesicht schon wie eines Todten, er rührte kein Glied, die
Lunge röchelte noch fürchterlich, bald schwach bald stärker, man
erwartete sein Ende.

15 Von dem Weine hatte er nur ein Glas getrunken. Emilia Galotti
lag auf dem Pulte aufgeschlagen.

Von Alberts Bestürzung, von Lottens Jammer laßt mich nichts
sagen.

Der alte Amtmann kam auf die Nachricht hereingesprengt, er [246]
küßte den Sterbenden unter den heissesten Tränen. Seine ältesten
20 Söhne kamen bald nach ihm zu Fusse, sie fielen neben dem Bette
nieder im Ausdruck des unbändigsten Schmerzens, küßten ihm die
Hände und den Mund, und der Aelteste, den er immer am meisten
geliebt, hing an seinen Lippen, bis er verschieden war und man den
Knaben mit Gewalt wegriß. Um zwölf Mittags starb er. Die Gegen-
25 wart des Amtmanns und seine Anstalten tischten einen Auflauf.
Nachts gegen Eile ließ er ihn an die Stätte begraben, die er sich
erwählt hatte, der Alte folgte der Leiche, und die Söhne. Albert ver-
mocht's nicht. Man fürchtete für Lottens Leben. Handwerker tru-
gen ihn. Kein Geistlicher hat ihn begleitet.

nak; – jobb szeme felett lőtt fejébe, agya ki volt locsanva. Karán eret vágta hogy hamarabb végezzen, vére folyt, 's még mind lélekzelt.

A szék karjaira locsant vérről úgy lehet kihozni, hogy asztala előtt ülve vitte végbe a' tettet. Azután lerogyott 's hanykolodva a' szék körül fetrengett; elerőtlenedve az ablak felé volt hanyatán nyulva, egészen felöltözve, csizmáson, kék frakba, sárga lájblival. 5

[271] A ház, a szomszédság 's az egész város lázzadásba jött. Albert belépe. Werthert az ágyra tették, homlokát békőtözték, ábrázatja elvult haloványodva, egy tagját sem mozdította; tüdője még rettenetesen hörgött, majd gyengén, majd erősebben; várták kimulását. 10

A Borbol csak egy pohárral ivott meg, Galotti Emilia kinyitva állott asztalán.

Az Albert megdöbbenését 's Lotte keservét ne kívánjátok hogy fesse.

A Lotte öreg Atyja szaladt a' hírre, a legmelegebb könnyek közt csokolta a haldoklót. Nagyobb fiai nyomba követték, lerogytak az ágynál fájdalmoknak határtalan kiömlésével, csokoltak kezeit és száját, az idősebb kit leginkább szeretett, végső lélekzetéig ajakához tapadt, hogy erővel kelle elrántani a testől. – Délbe tizenketőkor megholt. Az öreg Tiszt jelenléte 's rendelései öszvetódulást csináltak. Éjszaka tizenkét orakor azon helyre eltemettette, melyet magának előre kiválasztott volt. Az Őreg 's fiai követték a testet. Albert erre nem vala képes. A Lotte élete miatt rebegésbe valának. Mester emberek vitték koporsoját. Pap nem követte. 15 20

[272]

10 hörgött] hörgött C 11 ivott] ivott C 11–12 állott] állott C 17 fájdalmoknak határtalan] határtalan fájdalmok C 17 kezeit] kezét C 21 tizenkét orakor] tizenegy felé C 22 magának előre kiválasztott] magának kiválasztott C

Mutatók

Irodalom

- Johann Wilhelm APPELL (1896). *Werther und seine Zeit. Zur Goethe-Litteratur*. Oldenburg: Schulztesche Hof-Buchhandlung.
- BARTHA Katalin Ágnes (2007). A drámaolvasás nyomában a XVIII. század végén, a XIX. század első felében. In EGYED 2007, 115–134.
- BENŐ Attila (2003). Fordítási elvek a XIX. században. In EGYED 2007, 7–35.
- BENKŐ Samu (1979). Az első erdélyi magyar folyóirat. In *Erdélyi Múzeum 1814–1818*. Kiad. BENKŐ Samu. Bukarest: Kritérion. 5–29.
- BÍRÓ Ferenc (2003). *A felvilágosodás korának magyar irodalma*. Budapest: Balassi.
- BÖLÖNI FARKAS Sándor (1984). *Napló (1835–1836)*. S. a. r. BENKŐ Samu. Bev. MALLER Sándor. Budapest: Helikon.
- Bernd BREITENBRUCH (1967). Der Karlsruher Buchhändler Christian Gottlieb Schmieder und der Nachdruck in Südwestdeutschland im letzten Viertel des 18. Jahrhunderts. *Archiv für Geschichte und Buchwesens*. 10. 643–731.

- Conversations-Lexikon oder Hand-Wörterbuch für die gebildeten Stände [...]. Dritter Band. Von Filibuster bis Göthe* (1813). Zweite, ganz umgearbeitete Auflage. Leipzig: Im Verlage des Kunst- und Industrie-Compoirs von Amsterdam.
- CSÁSZÁR Elemér (1941). Deutsche Elemente in der ungarischen Dichtung des 18. Jahrhunderts. *Südost-Forschungen*. 6. 103–166.
- CSETRI Lajos (1990). *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*. Budapest: Akadémiai.
- CSETRI Lajos (2007). Adalékok Döbrentei Erdélyi Múzeumának irodalomszemléletéhez. Buczy Emil tanulmányairól. In CSETRI Lajos. *Amathus*. I–II. kötet. Szerk. SZAJBÉLY Mihály, ZENTAI Mária. Budapest: L'Harmattan. I. 161–178.
- DEBRECZENI Attila (1999). „Érzékenység” és „érzékeny irodalom”. *Irodalomtörténet*. 80.1. 12–29.
- DOHÁNY József (1909). *Werther hatások a magyar irodalomban a 18-ik század végéig*. Nagyvárad: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- DÖBRENTEI Gábor (1815). A' Német Próza' történetei. *Erdélyi Muzéum*. 3. 46–94.
- DÖBRENTEI Gábor (1816). A' Francia Nyelv' kimivelése' történetei, 's Prozaikusi Munkájának megvizsgálása. *Erdélyi Muzéum*. 5. 3–69.
- DÖBRENTEI Gábor (1817). A' Német Dráma' történetei. *Erdélyi Muzéum*. 9. 36–72.
- DÖBRENTEI Gábor (1818). Előbeszéd. *Erdélyi Muzéum*. 10. 5–15.
- EGYED Emese (szerk.) (2007). „Szabadon fordította...” *Fordítások a magyar színhátság céljaira a XVIII–XIX. században*. Kolozsvár: Scientia.
- Johann Gottfried EICHORN (1808). *Geschichte der Litteratur von ihrem Anfang bis auf die neuesten Zeiten*. IV.2. Göttingen: Vandenhoeck, Ruprecht.

- FÓRIZS Gergely (2007). „Álpeseken Álpesek emelkednek”. *A képzés eszménye Berzsenyi elméleti szövegeiben*. Budapest: Universitas.
- FRIED István (1989). Goethe és Kazinczy. Goethe magyar recepciójának néhány kérdése. *Irodalomtörténet*. 70.2. 229–265.
- Stefan FÜSSEL (1999). *Studien zur Verlagsgeschichte und zur Verlegertypologie der Goethe-Zeit. I. Georg Joachim Göschen. Ein Verleger der Spätaufklärung und der deutschen Klassik*. Berlin, New York.
- Johann Wolfgang GOETHE (1774). *Die Leiden des jungen Werthers*. Leipzig: Weygandschen Buchhandlung.
- Johann Wolfgang GOETHE (1823). *Az ifjú Verter' gyötrelmei. Göthéből*. Fordította K. S. S. K. Pest: Trattner.
- Johann Wolfgang GOETHE (1899). *Goethe's Werke*. Hergestellt im Auftrage der Großherzogin Sophie von Sachsen. I. Abth. Bd. 19. Hg. Bernhard SEUFFERT. Weimar. (München: Deutscher Taschenbuchverlag. 1987.)
- Johann Wolfgang GOETHE (1961). *Poetische Werke. Romane und Erzählungen*. I. Band. Berlin: Aufbau Verlag.
- Johann Wolfgang GOETHE (1975). *Az ifjú Verter gyötrelmei Göthéből*. Ford. Kissolymosi SIMÓ Károly. S. a. r. BELIA György. Utószó WÉBER Antal. Budapest: Magyar Helikon.
- Johann Wolfgang GOETHE (2006). *Die Leiden des jungen Werthers*. Hg. Waltraud WIETHÖLTER, Christoph BRECHT. Frankfurt am Main: Deutscher Klassiker Verlag.
- Ernst GRUMACH (1950). Prolegomena zu einer Goethe-Ausgabe. *Goethe. Neue Folge des Jahrbuchs der Goethe-Gesellschaft*. 12. 60–88.
- GYÖRGY Lajos (1941). *A magyar regény előzményei*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- HARTVIG Gabriella (2007). Ossziáni fordítások a Magyar Museum-ban. In JANKOVICS László, ORLOVSZKY Géza (szerk). *A magyar irodalom története. A kezdetektől 1800-ig*. Budapest: Gondolat. 627–642.

- HÁSZ-FEHÉR Katalin (2004). A „nemzeti szentimentalizmus” programjának egyik forrása: az osszianizmus. In ÁRMEÁN Otilia et al. (szerk.). *Serta Pacifica. Tanulmányok Fried István 70. születésnapjára*. Szeged: Pompeji. 208–220.
- JAKAB Elek (1870). Bölöni Farkas Sándor és kora. Politikai és irodalom-történeti tanulmány. *Keresztény Magvető*. 5.4. 241–334.
- JANCsó Elemér (1943–1944). Döbrentei Gábor kiadatlan levelei Bölöni Farkas Sándorhoz. *Keresztény Magvető*. 75.2. 86–94., 75.3. 131–136., 75.4–5. 192–207., 76.1. 37–48., 76.2. 90–102.
- Albrecht Christoph KAYSER (1990). *Adolfs gesammelte Briefe*. Hg. Gerhard SAUDER. St. Ingbert.
- KAZINCZY Ferenc (1789). *Bácsmegyeynek össze-szedett levelei*. Kassa.
- Kazinczy Ferenc (1815). *Kazinczy Ferencz’ munkái. Szép Literatura*. VI–VII. kötet. Pest: Trattner.
- KAZINCZY Ferenc (1836). *Kazinczy’ eredeti munkái*. Kiad. BAJZA József, TOLDY Ferenc. Buda.
- KAZINCZY Ferenc (1903). *Kazinczy Ferenc levelezése*. XIII. kötet. Kiad. VÁCZY János. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- KAZINCZY Ferenc (1904). *Kazinczy Ferenc levelezése*. XIV. kötet. Kiad. VÁCZY János. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- KAZINCZY Ferenc (1905). *Kazinczy Ferenc levelezése*. XV. kötet. Kiad. VÁCZY János. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- KAZINCZY Ferenc (1906). *Kazinczy Ferenc levelezése*. XVI. kötet. Kiad. VÁCZY János. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- KAZINCZY Ferenc (1998). *Összes költeményei*. S. a. r. GERGYE László. Budapest: Balassi.
- KAZINCZY Ferenc (2012). *Szép Literatura*. S. a. r. BODROGI Ferenc Máté. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Hans-Joachim KOPPITZ (1986). Goethes Verhältnis zur Zensur. *Gutenberg-Jahrbuch*. 61. 228–240.
- K. S. (1887). A kis-solymosi Simó családról. *Turul*. 36–38.

- LABÁDI Gergely (2002). Bölöni Farkas Sándor Schiller-fordítása. *Keresztény Magvető*. 108.2–3. 217–227.
- LABÁDI Gergely (2009). Fordítást olvasni. Kis János Kupás Lórintz és Ilona[,] annak lánya című elbeszélésének kontextusai. *Irodalomtörténeti Közlemények*. 113.6. 681–708.
- LAKÓ Elemér (ed.) (1997). *The Manuscripts of the Unitarian College of Cluj/Kolozsvár in the Library of the Academy in Cluj-Napoca*. Szeged.
- LÁZÁR Béla (1888). *Buczy Emil élete és irodalmi munkássága. Irodalomtörténeti tanulmány*. Budapest.
- LÁZÁR Béla (1892). Siegwart. *Irodalomtörténeti Közlemények*. 2.1. 50–70.
- MALLER Sándor (1984). Az egykönyvű író? In BÖLÖNI FARKAS 1984, 5–93.
- MARGÓCSY István (2009). Kazinczy Ossián-fordítása, posztmodern szemmel. *Irodalomtörténet*. 90.4. 413–427.
- Gunter MARTENS (1991). Der wohlfeile Goethe. Überlegungen zur textphilologischen Grundlegung von Leseausgaben. In Gunter MARTENS, Winfried WOESLER. (szerk.) *Edition als Wissenschaft. Festschrift für Hans Zeller*. Tübingen: Niemeyer. 72–91.
- Ariane MARTIN (2002). Zur Etablierung von Rezeptionsmuster zwischen Abwehr und Affirmation. In Ariane MARTIN. *Die kranke Jugend. J. M. R. Lenz und Goethes Werther in der Rezeption des Sturm und Drang bis zum Naturalismus*. Würzburg.
- Johann Martin MILLER (1971). *Siegwart. Eine Kloostergeschichte*. Faksimiledruck der Ausgabe Leipzig 1776. Nachw. von Alain FAURE. Stuttgart.
- PATAKI Mózes (1814). A' Római Poézis történetei. *Erdélyi Muzéum*. 1. 114–141.
- Bodo PLACHTA (1997). *Editionswissenschaft. Eine Einführung in Methode und Praxis der Edition neuerer Texte*. Stuttgart: Reclam.
- SASHEGYI Oszkár (1943). A Werther útja Magyarországon. *Egyetemes Philológiai Közlöny*. 67. 394–403.

- Klaus Rüdiger SCHERPE (1970). *Werther und Wertherwirkung. Zum Syndrom bürgerlicher Gesellschaftsordnung im 18. Jahrhundert*. Bad Homburg: Verlag Gehlen.
- SIMON-SZABÓ Ágnes (2009). Kifeslettek „a nem-létel méhéből”. 19. századi magyar „Werther”-utánzatok és -fordítások. *Filológiai Közöny*. 55.1–2. 20–48.
- SZAJBÉLY Mihály (2001). „*Idzadnak a’ magyar tollak*”. *Irodalomszemlélet a magyar irodalmi felvilágosodás korában, a 18. század közepétől Csokonai haláláig*. Budapest: Akadémiai, Universitas.
- SZENTKUTI Sándor (1817). Halottak’ beszélgetése. *Erdélyi Múzeum*. 9. 81–89.
- SZILÁGYI Márton (1993). „Elhervadt a szeretet édes melege alatt.” A Fanni hagyományai értelmezéséhez. *Irodalomtörténeti Közlemények*. 97.1. 69–77.
- TARNÓI László (kiad.) (2000). *Literatur und Kultur im Königreich Ungarn um 1800 im Spiegel deutschsprachiger Prosatexte*. Budapest: Argumentum.
- VÁCZY János (1918). Kazinczy Ossian-fordítása. *Magyar Nyelv*. 14. 7–15.
- WÉBER Antal (1975). A műfordítás és az irodalmi ízlés történetéből: Az ifjú Verter gyötrelmei Göthéből. In GOETHE 1975, 143–156.

Névmutató

A mutató a tanulmány, valamint az irodalomjegyzék névanyagát tartalmazza Bölöni Farkas Sándor kivételével, mivel ő majdnem minden oldalon felbukkan.

Appell, Johann Wilhelm 52,
287

Aranka György 15, 31

Arisztotelész 22

Ármeán Otília 290

Bajza József 290

Balogh Pál 18

Bánffy József 15

Barczafalvi Szabó Dávid 43,
60, 61

Báróczi Sándor 11

Baron, François 27

Bartha Katalin Ágnes 24, 287

Béldi Ferenc 15

Belia György 289

Benkő Samu 287

Benő Attila 31, 287

Berzsenyi Dániel 289

Bíró Ferenc 61, 287

Bodrogi Ferenc Máté 290

Boileau-Despréaux, Nicolas
22

Brecht, Christoph 289

Breitenbruch, Bernd 35, 36,
287

Buczy Emil 18, 46, 288, 291

Cicero, Marcus Tullius 11

Császár Elemér 58, 288

Cserey Farkas 15
 Csetri Lajos 16, 24, 30, 288
 Csokonai Vitéz Mihály 292

 Debreczeni Attila 21, 50, 288
 Dohány József 58, 288
 Döbrentei Gábor 9–11,
 14–20, 22–27, 30–32, 38,
 44, 45, 48, 51, 288, 290, 292

 Egyed Emese 287, 288
 Eichhorn, Johann Gottfried
 18–22, 30, 47, 51, 288
 Euripidész 11

 Faure, Alain 291
 Foote, Samuel 27
 Főrizs Gergely 17, 289
 Fried István 10, 289, 290
 Füssel, Stefan 57, 289
 Füzesi L. József 18

 Garrick, David 27
 Garve, Christian 45
 Gedő József 15
 Gergye László 290
 Glatz, Jakob 48, 49
 Goethe, Johann Wolfgang
 9–14, 19–21, 24, 25, 27–30,
 33–37, 42, 47, 48, 50–52,
 57–64, 287–292
 Gottsched, Johann Christoph
 19
 Göschel, Georg Joachim 33,
 289
 Grumach, Ernst 33, 34, 289
 Gyarmathi Sámuel 15

György Lajos 9, 61–64, 289
 Gyulay Lajos 13, 15, 25

 Hamann, Johann Georg 16
 Hartvig Gabriella 39, 40, 289
 Hász-Fehér Katalin 39, 290
 Herder, Johann Gottfried 12,
 16
 Himburg, Christian
 Friedrich 33, 35, 57, 62
 Horatius, Quintus Flaccus 25
 Horváth Miklós,
 Petrichevich 15

 Iffland, August Wilhelm 27

 Jakab Elek 45, 53, 290
 Jancsó Elemér 15, 23, 26, 27,
 30, 32, 44, 290
 Jankovics László 289
 Jerusalem, Karl Wilhelm 29
 Johnson, Samuel 27
 Jósika Miklós 15
 II. József 32, 36

 Kayser, Albrecht Christoph
 60, 61
 Kazinczy Ferenc 9–11, 13, 14,
 16, 18, 19, 24–27, 32,
 39–42, 50, 60–64, 289–292
 Kelemen Lajos 18, 24–27
 Kemény Domokos 15
 Kemény János 15
 Kendeffy Ádám 15
 Kis János 11, 291
 Klopstock, Friedrich Gottlieb
 12

Koppitz, Hans-Joachim 59,
290

Kotzebue, August 12

Körmöczy János 15, 46

Labádi Gergely 23, 25, 49,
291

Lakó Elemér 61, 62, 291

Lange, Josef 27

Larive *lásd* Mauduit, Jean

Lázár Béla 24, 60, 291

Lekain, Henri-Louis 27

Lenz, Jakob Michael

Reinhold 291

Lessing, Gotthold Ephraim
12, 26

Maller Sándor 9, 15, 16, 23,
24, 287, 291

Margócsy István 39, 291

Martens, Gunter 34, 291

Martin, Ariane 60, 291

Mauduit, Jean 27

Maurer Sándor 15

Miller, Johann Martin 21, 47,
60, 61, 291

Molnos Dávid 15

Müller, Johann Gottwerth 35

Nagy Lázár 15

Nicolai, Friedrich 20

Orlovsky Géza 289

Pataki Mózes 15, 18, 26, 291

Plachta, Bodo 33, 34, 291

Rhode, Johann Gottlieb 40

Richardson, Samuel 60

Rousseau, Jean-Jacques 60

Rumy Károly György 39

Sashegyi Oszkár 58, 59, 291

Sauder, Gerhard 61, 290

Scherpe, Klaus Rüdiger 58,
292

Schiller, Friedrich 11–13, 25,
26

Schmieder, Christian

Gottlieb 9, 35–37, 42, 63,
287

Schröder, Friedrich Ludwig
27

Seuffert, Bernhard 289

Shakespaera, William 27

Shakespeare, William 26

Simó Károly, Kissolymosi 9,
10, 18, 26, 30, 35–39,
41–44, 52, 61, 63, 64, 289

Simon János 15

Simon-Szabó Ágnes 18, 30,
31, 49, 51, 52, 292

Staël, Madame de 12

Sterne, Laurence 40

Szajbély Mihály 22, 31, 288,
292

Székely Sándor,

Aranyasrákosi 18

Szentkúti Sándor *lásd*

Döbrentei Gábor

Szilágyi Márton 47, 292

Talma, François-Joseph 27

Tarnói László 21, 49, 292

Tasso, Torquato 48

Toldy Ferenc 290
Trattner János Tamás 44, 45

Váczy János 39, 290, 292
Vergilius, Publius Maro 25

Wéber Antal 9, 39, 63, 64,
289, 292

Wesselényi Farkas 15

Wesselényi Miklós 13, 15, 27,
28, 50

Weygand, Christian

Friedrich 33, 35

Wieland, Christoph Martin
12, 16

Wiethölter, Waltraud 289

Wigand Ottó 45

Woesler, Winfried 291

Zeller, Hans 291

Zentai Mária 288

Zeyk József 15

JOHANN WOLFGANG GOETHE

Az ifju Werther Gyötrelmei

Mit jelent az 1810-es évek Kolozsvárján *Werthert* olvasni? Hogyan értelmezheti Goethe eddigre majd fél évszázados művét egy ambiciózus fiatalember? Mit olvas még társaival, és mit gondolnak Európa közelmúltjának klasszikusairól, miért tartják fontosnak fordításukat? Tényleg Bölöni Farkasé az első teljes Werther-fordítás? Szabadon bánt Goethe művével? Jelen kiadvány a Bölöni Farkas-fordítás és forrása párhuzamos kiadásával, valamint a kísérőtanulmánnyal e kérdések megválaszolására tesz kísérletet.

